

સાધ્યને માર્ગે

[શ્રી લેન ધર્મ પ્રકાશ માગિકમા
પ્રકટ થયેલા દૂદા લેખોનો ગ્રંથ]

લેખક અને સંપાદક

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીયા

મેલિસિટર અને નોટેરિ પબ્લિક

સ ૧૯૯૬]

૦

[સને ૧૯૩૯

અકાશક:-

મોતીચંદ ગિરધરલાલ કાપડીઆ
મલખાર વ્યુ,
ચોપાટિ સિ ફેસ-મુંબઈ.

મૂલ્ય : ૦—૮—૦

મુદ્રક:-

ધીરજલાલ - ટોકરશી શાહ
જયોતિ મુદ્રણાલય,
જુમામસીદ સામે, અમદાવાદ.

પરિચય

લેખોના અનેક પ્રકાર છે સામાજિક, નૈતિક, રાજ-
કીય, ધાર્મિક લેખો પૈકી કેટલાક તત્ત્વજ્ઞાનને લગતા હોય,
ઠોઠ નૈતિક અને ધાર્મિક મિશ્ર હોય અને કેટલાક માત્ર
આત્મદૃષ્ટિએ લખાયલા હોય. યોગ અથવા અધ્યાત્મના
વિષયને સ્પર્શ કરનારા હોય.

યોગ કે આત્માને લગતા વિષયો લખવામાં કેટલીકવાર
આત્મસન્મુખતા હોય છે અને કેટલીકવાર માત્ર લખવાની
શક્તિપ્રાપ્તિની માન્યતા પર આધાર રાખી જનરજન
ખાતર પણ લેખો લખાયલા હોય છે.

ઠોઠ વખત સુખી ક્ષણે આત્મ સન્મુખતા થાય ત્યારે
અદરની ગ્રેણાથી લેખો લખાઈ જાય છે એવા લેખો
લખનાર પોતે વાચે ત્યારે થોડો વખત એને પણ શાંતિ
થાય છે અને જીવનની મીઠી ઘડીઓના સોણલાની સ્મૃતિ
તાજી થાય છે.

આવા કેટલાક લેખો આતર ગ્રેણાથી લખાઈ ગયા
છે-એનો અત્ર સચક્ર કર્યો છે એની સાથે લેખન સવત
ધતાવવાનો હેતુ ગ્રેણાના વિકાસનો મારા મન પર ખ્યાલ
રહે તે હોઈ, જાહેર પ્રજાને તે જાદુ ઉપયોગી નથી.

મારા લેખોને મારી સગવડ ખાતર મેં છ વિભાગમાં વહેંચી નાખ્યા છે. આ સંગ્રહમાં મેં યતનતા સુધી (૧-૧) અને (૧-૨) વિભાગના લેખોજ દાખલ કર્યા છે. આ આખા સંગ્રહમાં માત્ર આત્મદષ્ટિને જ નજરમાં રાખી છે, એમાં સામાજિક કે અર્થાત્મક લેખ એક પણ નથી અને એકાદ અપવાદ સિવાય લગભગ સર્વ લેખો જૈન કે જૈનેતર આનંદથી વાંચી શકે એવા હોઈ, બહાર પ્રબલને સાદર અર્પણ કર્યા છે.

આ લેખોમાં વિવિધતા તો છે, પણ લગભગ દરેકની પાછળ આંતરદશા સન્નિપાત થવાની તાલાવેલીની ભાવના હોઈ, એ સંગ્રહનું નામ ‘સાધ્યને માર્ગે’ રાખ્યું છે. સાધ્ય તો સર્વનું એકજ હોઈ શકે: આ જન્મજન્મમાંથી મુક્ત થઈ અનંત આનંદનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું અને નિર્વિકાર દશામાં રહી સુખ દુઃખ કે રાગદ્વેષાદિ દંદોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો અથવા તે પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો. આ ‘સાધ્ય’ ને ‘માર્ગે’ વધતાં કેવી કેવી વિચારણા થાય, તે મારા શબ્દોમાં જૂદે જૂદે પ્રસંગે વ્યક્ત કરી છે, અને સ્વપરહિતની નજરે અત્ર તેનો સંગ્રહ કર્યો છે.

‘સાધ્યનો માર્ગે’ સહેલો પણ નથી અને વિકટ પણ નથી, પણ એ રસ્તે ચઢવા માટે અદરનો પાકો નિર્ણય કરવાની જરૂર છે. એની કોઈ કોઈ આવીઓ મળી જાય તો પ્રયાસ કરવા યોગ્ય છે અને સફળ થાય તો ખાસ આદરણીય છે. એવા માર્ગે જવાની ભાવનાકાળે મુમુક્ષુ તરીકે મને કોઈ કોઈ સ્ફુરણાઓ થઈ તે નોંધી રાખી છે અને તેનો અત્ર

સત્ય હોય છે એમા વિરોધ નહિ આવે, પણ જૂદા જૂદા દૃષ્ટિબિન્દુઓને સમજવા તો પરશે એમાથી ઠોઈ ઉપાદેય તત્ત્વ પ્રાપ્ત થાય તો લેખકનો પ્રયત્ન સફળ થવા માથે જિજ્ઞાસુને લાલ થશે અને તે નિમિત્તે લેખકના પ્રયત્નને કાર્ધક બદલો મળશે આમાનો ઠોઈ પણ લેખ સાહિત્યની દૃષ્ટિએ લખાયલો નથી એમા જ્ઞાનને બતાવવાનો આશય હતો નહિ અને હોઈ શકે નહિ સાહિત્યને અને આત્મદૃષ્ટિને ખામ વિરોધ નથી, પણ માપેક્ષદૃષ્ટિએ નજર કંઈ ગૂંહી છે તે પરખાસ ધ્યાન બેચવાની જરૂર જણાય છે આ લેખો ઉનાવળથી વાચવામા લાલ નથી અને વાચીને સાહિત્યનજરે ટીક કરવા લાયક પણ નથી એમા આદરણીય તત્ત્વ જણાય તે જવા લાયક છે અને તે દૃષ્ટિએ લેખો વાચવા ખાસ વિજ્ઞાપિ છે આત્મિક વિચાનજ્ઞામા દેખાડો કરવાને કે વિદ્વત્તાનો આડબાર કરવાને ધ્યાન નથી અને તે રીતે એ લેખો ઉપર વિચારણા થાય તે આત્મહિત ખાતર જરૂરી છે આ મત્રહ નવલકવાની ગીતે વાચવો નહિ કે રેલવે કે ગાડીમા બે પાના વાચ્યા ન વાચ્યા અને બીજી બટપટ કે વાતોમા પડી ગયા-તે રીતે વાચવાનો નથી શાત મમય, શાત વાતાવળ અને મનની સ્થિતિ હોય ત્યારે વાચી તે પર વિચાર થશે તો તેમાથી કાર્ધક પ્રેરણાત્મક તત્ત્વ મળી શકશે એવી લેખકની માન્યતાને પરિણામે આ સત્રહ સાદર કરવામા આવે છે આટલી વાતો કરી જનતાને વિજ્ઞાપિ દર છે કે આ લેખોમા પુનર્ગવર્નન દેખાય તો ક્ષમા કરવી લેખો જૂદા જૂદા વળતે લખાયલા છે, એટલે એના સત્રહમા પુનરુક્તિ દેખાય તો તે ક્ષતબ્યગણવા અભ્યર્ચના છે આ સર્વ લેખો શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા છપા

યદા છે તેમાંથી તારવી કાઢ્યા છે. એ લેખોની પાછળ એક જ ભાવના જણાશે અને એ સર્વનો સાર એકાદ વાક્યમાં સેળવી શકાય તેમ છે અને તે શોધી કાઢવા વાચકવર્ગને વિરૂપિ છે. લેખોમાં પણ તે ભાવ અવારનવાર વ્યક્ત થઈ ગયો છે. આ જીવનનું રહસ્ય પ્રાપ્ત કરવા અને તેનું સાક્ષ્ય કરવા માટે 'પોતાનું' શું છે અને 'પારકું' શું છે તેની શોધ કરવી અને આંતર પરિણતિ નિર્માણ રાખવી એમાં સર્વ લેખોની પાછળની ભાવનાનો સમાવેશ થઈ જશે એ વિષય ઘણો વિશાળ છે અને છતાં એક વાક્યમાં સકેલી શકાય તેવો છે. એને ઘણાં દૃષ્ટિગિન્દુથી વિચારવાની જરૂર કષ્ટસાધ્ય જીવો માટે છે અને આપણામાંના ઘણાણરા એ વર્ગના હોઈ એને કોઈ ઉપયોગી વિચારપ્રવાહ મળે તો તે સુયોગ્ય છે એમ વિચારી આ સંગ્રહ તૈયાર કર્યો છે.

આવા લેખો લખવાની મારી યોગ્યતા કેટલી ઓછી છે તે હું સારી રીતે સમજું છું મને અનેકવાર લાગ્યું છે કે ઘણીવાર મેં નાને મ્હોઢે મોટી વાતો કરી છે. એમ કરવામાં મારી કોઈ કોઈ સુખી ક્ષણો માટે મારી જાતને ધન્ય માનું છું. લેખ લખનારમાં એવી વાતોમાંનું કંઈ છે કે નહિ તે જોવા કરતાં વિચારમાં કંઈ માર્ગદર્શન છે કે નહિ એ નજરે લેખો વિચારાય એમ હું ઇચ્છું છું. મારી તાકાત ખડારની ઘણી વાતો મેં કરી છે એનો સ્વીકાર કરતાં મને જરાપણ સંકોચ નથી. જેમ ઉપમિતિ કથામાં વિમળાલોક અંજન (જ્ઞાન), તત્ત્વપ્રીતિકર પાણી (દર્શન) અને મહાકલ્યાણક ભોજન (ચારિત્ર) ભર્યા છે તેમ આમાં ક્રિયાનાં રહસ્યો અને અનુભવનાં સ્ફુલ્લિંગો સંસ્પર્શ્યા છે

અને ઉત્ત કથા એના મહાન લેખક શ્રી ત્રિલોકિપર ઉપકાર કરવા સાડ વાચના સાલગના એમણે વિરૂપિ કરી છે, તેમ આ લેખો મારા પર ઉપકાર કરવા વાચના વિરૂપિ છે

આ સચ્ચુમા રપ લેખો છે એમાના ઘણાખરાને શ્રી જૈન ધર્મ પ્રકાશના તત્રીએ વાણિક અનુક્રમણિકામા નૈતિક લેખોની કલામા મૂક્યા છે એ વાત મને સમીચીન લાગે છે એમા અચળ જૈન સિદ્ધાંતને વાધો આવે તેવી એક વાત ન આવે એની ખાતરી તો એનું જૈન ધર્મ પ્રકાશ માસિકમા સ્થાન છે, પણ તે ઉપરાંત એમા વ્યવહાર અને નીતિનું મિશ્રણ એવી રીતે થયું જણાય છે કે એને ‘સાધ્યને માર્ગે’ ઉપનામ મળે તો એની સાર્થકતા નામાલિધાનમા થાય છે એમ મને લાગે છે નીતિ અને ધર્મને વિરોધ તો હોય જ નહિ એતો સામાન્ય વાત છે, પણ નીતિની ઉત્કૃષ્ટ હદે ધર્મના અતગ્મા પ્રવેશ ઠેક સુધી થઈ શકે છે એ જૈન ધર્મનું અનેકાંત સ્વરૂપ સમજનારને જણાવવાની લાગ્યેજ નહીં હોય

વારવાર મનન કરી આ લેખો વાચવા વિરૂપિ છે અત્યારે વાચનની એટલી દિશાઓ ઊઘડેલી છે અને ઊઘડતી જાય છે કે એમા વારવાર વાચન કરવાનું સૂચવવું એમા પણ ધૃષ્ટતા લાગે છે, છતાં અમુક દૃષ્ટિ નજરમા ગળી ધૃષ્ટ ગણાવાના લોગે પણ એવી વિરૂપિ કરે તો કૃપા કરી તે તરફ લક્ષ્ય આપવું અને ધૃષ્ટતા માટે ક્ષમાચાચના કરે તેને સક્ષણ કરવી

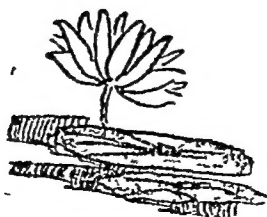
મહુવા નિવાસી શ્રી વનમાળીદાસ રાયચંદ વારૈયાના

ધર્મપત્ની ગં. સ્વ. લક્ષ્મીબાઈએ આ પુસ્તકપ્રકાશન માટે
ઐદાર્ય બતાવી શ્રી વનમાળીદાસના નામ સાથે તેને જોડવાની
ધૃત્તિ બતાવી તેથી આ લેખસંગ્રહ તૈયાર કરવા મને પ્રેરણા
થઈ છે. પ્રેરણા માટે તેમનો આભાર માનું છું. આ સંગ્રહ
જનતામાં આદર પામશે તો સૌજન્યના વિષય પર એક
શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં મેં બાર લેખો લખ્યા છે તેને પ્રકાશન
કરવાની યોજના કરીશ એ સંગ્રહ આનાથી દોઢો થવા
સંભવ છે સદર સર્વ લેખો પણ ઉપર્યુકત માસિકમાં પ્રકટ
થયેલા છે. અવકાશે એ કાર્ય હાથ ધરવાની ભાવના છે.

બાકી આવા નાના સંગ્રહમાં ઉપોદ્ધાત કે પ્રસ્તાવના
શું હોય? આમુખ દ્વારા જરૂરી પરિચય કરાવવાની રીતિનો
સ્વીકાર કરી આ સંગ્રહ જનતાને સાદર કરવાની રજા લઉં છું.

મુંબઈ, ચોપાટિ સિ. ફેસ મલબાર બ્યુ }
પોષ દશમી સં. ૧૯૯૬

મોતીચંદ

વિષયાનુક્રમ

સપ્થાનિર્દેશ	લેખ સમય	પૃષ્ઠ
૧ આત્મનિરીક્ષણ	(સ ૧૯૫૮)	૧
૨ જળમદ્ધિમા આત્મિક ઠંડોલ	(સ ૧૯૭૪)	૧૨
૩ વિચારણા અને અવલોકન	(મ ૧૯૭૬)	૩૦
૪ ભૂત્યો બાળ	(મ ૧૯૮૨)	૫૨
૫ જિનેન્દ્રપૂજા	(મ ૧૯૮૦)	૬૧
૬ કનુનાલુકાને તીરે	(મ ૧૯૭૫)	૭૩
૭ મળેલી શુભાવેલી તક	(મ ૧૯૮૧)	૮૬
૮ પરિણતિની નિર્મળતા	(મ ૧૯૮૧)	૯૭
૯ આત્મમથન	(મ ૧૯૮૩)	૧૦૬
૧૦ સતસમાગમની સુખી ઘડી	(મ ૧૯૮૩)	૧૨૧
૧૧ મન્ત્ર સુમુક્તના વિનક્ષણ ઉગારો	(મ ૧૯૮૪)	૧૩૫
૧૨ વિલક્ષણ અનુભવો	(મ ૧૯૮૪)	૧૪૫
૧૩ સતસમાગમની બીજી ઘડી	(મ ૧૯૮૪)	૧૫૮
૧૪ તપ વાતાવરણમાં અપૂર્વ ગાતિ	(મ ૧૯૮૪)	૧૭૩
૧૫ ધાર્મીનો યજ્ઞ	(મ ૧૯૮૪)	૧૮૫
૧૬ પાણી વલોવ્યું	(મ ૧૯૮૪)	૧૯૬

૧૭ જીતની ખાજી હાર મા.	(સં. ૧૯૮૪)	૨૧૬
૧૮ કુદરતના ન્યાયની વિચિત્રતા.	(સં. ૧૯૮૪)	૨૨૬
૧૯ સાવધાન.	(સં. ૧૯૮૬)	૨૩૭
૨૦ શાંતિની શોધમાં.	(સં. ૧૯૮૭)	૨૫૧
૨૧ કેટલાક પ્રશ્નો	(સં. ૧૯૮૬)	૨૬૫
૨૨ સમુદ્રતીરે મિત્રગોષ્ઠિ.	(સં. ૧૯૮૭)	૨૭૬
૨૩ ઝીણી વાતોનું આંતર.	(સં. ૧૯૯૧)	૨૮૮
૨૪ આત્મપરિક્ષમા.	(સં. ૧૯૯૩)	૨૯૮
૨૫ સમેતશિખરને માર્ગે.	(સં. ૧૯૭૫)	૩૧૧

શ્રીયુત વનમાળીદાસ રાયચંદ વારૈયા

જન્મ: જોડ સુદ ૧, ૧૯૪૪] [દેહોત્સર્ગી માગશર સુદ ૧૪ સં. ૧૯૮૬]

શ્રીયુત વનમાળીદાસ રાયચંદ વારૈયા

ભાવનગર સ્ટેટના મુવા શહેરમાં તેમનો જન્મ સ ૧૮૪૪ના જુન મુદ ૧ ને શેજ થયો હતો તેમની પદર વર્ષની વય થઈ ત્યારે તેમના પિતાશ્રીનું અવમાન થતા કુટુંબચિતા તેમના માયા પર આવી પડી, એટલે અભ્યાસ છોડી એમણે નિર્વાહના સાધનો શોધ્યા શરૂઆત પદર રૂપીઆના માસિક પગારની નોકરીથી કરી, આપખો વધતા ગયા શેઠ મીઠાભાઈ નથુભાઈના એક્સપોર્ટ ઇમ્પોર્ટ ખાતામાં ભાગીદારી થઈ અને ત્યાં તેમણે પોતાની કુદરતી ચાક્ષાત્રી અને ચીવટ સાથે પ્રમાણિક વ્યવહારના અનેક દાખલાઓ બતાવ્યા, વ્યવહારી તરીકે સારી નામના મેળવી અને એ રીતે પોતાનો ચરા હીપાવ્યો

એમનો સ્વભાવ ખૂબ પ્રેમાળ હોઈ, એ અનેકને મિત્રો કરી શકતા હતા અને સ્પષ્ટવક્તા હોઈ માચી વાત નિ ખાસતી હીલે કહેવામાં જરાપણ સંકોચ ન રાખતા જીવનસીસાને વિસ્તર્યાને અનેક વર્ષો વીતી ગયા, છતાં તેમના સખધી અને મિત્રો તેમને ૧ જુ પણ યાદ કરે છે એ તેમની સખધ બાધવાની અને જાળવવાની રીતિ દાખવે છે

એક મનુષ્યની ગણના કરવામાં તેનો શોખ કેવા પ્રકારનો હતો તે અગત્યનું સ્થાન જોગવે છે શ્રી વનમાળીદાસને આનંદધનજીના પો. અને અધ્યાત્મ વિષય તરફ ખૂબ તાલાવેથી લાગેલી હતી અને તેઓની અત અવસ્થા દરમ્યાને જેમણે તેમને પદો બોતતા સાબાળ્યા તેઓ તેમની હૃદયમર્મજ્ઞતા મમજી શક્યા હતા વ્યાપારીનું મરણ જીવન, સગા મજબૂતીનું કાર્ય કરવાની ભાવના, પ્રમાણિક જીવન જીવવાની તમન્ના અને યોગ અધ્યાત્મના પુસ્તકોનું મનનપૂર્વક વાંચન-એ મર્વ નાદા પણ માધ્યસદ્ધયી જીવનને

અરાગર સૂચક છે. તેઓને જે વિષયો ગમતા હતા તેના વિષયો-
 'લેખોનું' પુસ્તક તેઓના નામ સાથે જોડાય એ એક રીતે તદ્દન
 યોગ્ય હકીકત જણાય છે. તેઓ સ. ૧૯૮૬ના માગશર સુદ ૧૪ને
 'શેજ' યોગપદો ગાતાં ગાતાં દેહમુક્ત થયા અને પોતાની પાછળ
 બે પુત્રી વૃદ્ધ માતા અને પત્નીને મૂકી ગયા. આ રીતે બે તાક્ષીશમા
 વર્ષમાં તેમનો દેહચિદાય થયો. અનંત શક્તિના આત્માને તો જન્મ
 મરણ નથી. બાકી શરીર છૂટી જાય તો વ્યવહાર નજરે 'મરણ'
 દેખાય. આવા સ્વશક્તિથી વધેલા યુવકનું જીવન વ્યવહારદષ્ટિએ
 સુયોગ્ય ગણાય અને સાધ્યને માર્ગે પ્રગત ગણાય. તેમના આત્માને
 શાંતિ મળે.

મતિમત એમ વિચારે, મત મતીયનકા ભાવ
 મતિમત એમ વિચારે રે.

વસ્તુગતે વસ્તુ લહોરે, વાદવિવાદ ન કોય;
 સૂર તિહાં પરકાશ પિયારે, અધકાર નવિ હોય. ૧

રૂપરેખ તિહાં નવિ ઘટેરે, સુદ્રા લેખ ન હોય;
 ભેદજ્ઞાન દષ્ટિ કરી પ્યારે, દેખો અતર જોય. ૨

તનતા મનતા વચનતા રે, પર પરિણુતિ પરિવાર;
 તનમનવચનાતિત પિયારે, નિજ સત્તા સુખકાર. ૩

અંતર શુદ્ધ સ્વરૂપમે' રે, નહિ વિભાવ લવલેશ;
 ભ્રમઆરોપિત લક્ષથી પ્યારે, હંસા સહત કલેશ. ૪

અંતર્ગત નિહચે ગહીરે, કાયાથી વ્યવહાર;
 ચિદાનંદ તવ પામીએ પ્યારે, લવસાયરકો પાર. ૫

સાધ્યને માર્ગે

[૧]

આત્મનિરીક્ષણ

કૃતી દિ સર્વ પરિણામરમ્ય, વિચાર્ય ગૃહ્ણાતિ ચિરસ્થિતીદ,
મવાતરેડન તસુચાસયે તદામન્ ' જિમાચારમિમ જહાસિ
અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ

વસ્તુ વિચારત ધ્યાનતે મન પારે વિશ્રામ,
રસ રનાદન મુખ ઉપને અનુભવ યાકો નામ
સમયગાર નાટક

‘ આત્મનિરીક્ષણ ’ એટલે પોતાના કરેલા કાર્યોની તપાસ, તે પર વિચારણા, અને લવિધ્યમા કરવા ધારેલા કાર્યોની અપેક્ષા પોતાના ચાત્રકાગેએ આત્મનિરીક્ષણનો ઉપયોગ બહુ સારો જતાવ્યો છે ગરીએ સૂતા પહેલા આખા દિવસમા કરેલા કાર્યો પર વિચાર કરવો, અને મવારે જાડતી વખતે પોતાની કરને વિચારવી તે બહુ જ ઉપયોગી અને લાભકારક છે આવી ટેવથી ઐહિક અને પારલૌકિક લાભો શ્રેણીબદ્ધ મળ્યા કરે છે આ આત્મનિરીક્ષણથી કેટલા લાભો સામાન્ય રીતે થાય અને તેવી અવગતિ કેવી રીતે કરી શકાય એ જાણન પ્રસ્તુત છે પ્રથમ તે મદગુણથી લાભો કેટલા થાય છે તે પર વિચાર કરીએ

૧ આત્મનિરીક્ષણથી લાભાલાભ તપાસવાની ટેવ પડે છે આખો દિવસ પ્રાણીઓ હાળધ શામે એક પછી એક ક્યે જાય છે, તેમા પોતાના લાભના કાર્યો

ક્યાં છે તેનો વિચાર બહુ થોડાને હોય છે મનુષ્યો હમેશાં લાલ તરફ તો નજર રાખે જ છે, પરંતુ બહુધા તાત્કાલિક લાલ તરફ તેની વિશેષ નજર રહે છે, તેથી ગમે તેવું અસત્ય બોલી અથવા તો છેતરપીંડી કરી જો પાંચ પચીસ રૂપિયાનો લાલ થતો હોય તો તેમ કરવા ચૂકતા નથી પરિણામે તેને આ લવમાં જ હાનિ થાય છે સત્યને રસ્તે ચાલનાર કદી પણ દુઃખી થતા જ નથી આ લોકમાં પણ તેની આબરૂ એવી જામે છે કે તે જો વ્યાપારી હોય તો તેની દુકાનની ઘરાકી વધારે હોય છે, જો તે નોકર હોય તો થોડા વખતમાં ઊંચા હોદ્દા પર આવે છે. પરંતુ આવા પ્રકારની આબરૂ જામે તે પહેલાં થોડાક પ્રતિકૂળ સપાટાઓ ખમવા પડે છે, જેમ કરવાને પ્રાકૃત મનુષ્યો શક્તિમાન થતા નથી. આમ થવાનું કારણ શું હશે ? એવો સવાલ સહજ થાય છે. તેનો ઉત્તર એ જ છે કે તેઓને વિચાર કરવાની ટેવ નથી. જો તેઓ વિચાર કરવાની ટેવ પાડે તો થોડા વખતમાં સમજી શકે કે આમાં પોતાને તાત્કાલિક થોડા લાભ છે, પણ જો તેનો લોભ પોતે આપશે અને સત્ય માર્ગે પ્રવૃત્તિ કરશે, તો છેવટે બહુ લાભ થશે આવા પ્રકારની લાભહાનિ તોળવાની તાત્વિક શક્તિ આત્મનિરીક્ષણથી અદ્ય પ્રયાસે પ્રાપ્ત થાય છે.

આત્મનિરીક્ષણથી પોતાનાં કાર્યો પર વિચાર કરવાનું વિશાળ ક્ષેત્ર કબજામાં આવે છે. આપણે આખો દિવસ અસ્તવ્યસ્ત કામ કરી રાત્રીએ એકદમ સુઈ જઈએ છીએ સુવું, ખાવું, પીવું, પહેરવું, મોજશોખ કરવો અને મોત આવે ત્યારે મરી જવું, એ જ જીંદગીનું સામાન્ય ચક્ર ચર્ચ ગયું છે. આ દરેક કાર્યોથી આત્મિક બળને

કેટલી હાનિઓ પહોંચી છે તેનો આપણે વિચાર કરતા નથી, મમજતા નથી અને માત્ર ઉઘાડી આંખે અધની સાફક પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ. આજગલ તો જનમમૂહર્તુ જીવન મર્યાદા અથવા પથરો જેવું દેખાય છે જેઓ બહુ પ્રવૃત્તિમાં પડેલા હોય છે તેઓ આંખો દિવસ કામ કર્યા જ કરે છે અને વળગે બધા થાય ત્યાં સંચાની માફક બધા થાય છે આના જીવો સંચાને તેલ વિગેરે મૂકતા નહિ હોનાથી બળમાં ઘમાતા જાય છે, ઝોછા થતા જાય છે અને છેવટે અધોગતિ પ્રાપ્ત કરે છે સુખ માણસો પગની માફક એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનકે ગતિ કરવાને અમમર્થ છે તેઓને જો કોઈ પ્રેરે તો જરા ચાલે છે, પરંતુ ઘણે ભાગે તેઓની આત્મિક ગતિ દાટ ખાઈ જાય છે અને તેથી તેઓનું આત્મિક બળ ધીમે ધીમે નાશ પામતું જાય છે આ બંને પ્રકારના માણસોથી જુદા પ્રકારનો માધ્ય દર્શિવાળો પ્રાણી પોતાના મર્થ કાર્યો પર નજર નાખે છે, અને તેમાંથી ચોક્કસ મૂલ્યો શોધી કાઢી તે તરફ પ્રવૃત્તિ થતી અટકાવે છે.

આ દેવની પોતાના સર્વ કાર્યો પર કાબુ નહિ છે તે હમેશા જાગૃત હોવાની કોઈ પણ કાર્ય તેની નજર બહાર જતું નથી તેવા માણસોની પ્રવૃત્તિ બહુ વિચારના પરિણામ તરીકે નિર્મિત વ્યવસ્થા હોય છે, તેથી તે નિયમીત નહિ છે, નકામો વખત ગાળતો નથી, અને કામો આગેપામાં તેને એવી તો ચાલાકી પ્રાપ્ત થાય છે તથા દરેક કાર્યો એક એવી સાફગીથી શુદ્ધ થાય છે, કે તે દરેક આકાશમાં નહેવાઈતી પદ્ધતિ કરી રહે છે, જ્યારે બીજા માણસ આ કામ કરે કે પેટુ કરે, તેની અકામણમાં આંખો દિવસ વ્યર્થ કરે છે.

અને છેવટે એક પણ કામ સંપૂર્ણપણે કરી શકતો નથી. ટુંકામાં આત્મનિરીક્ષણથી કાર્યોમાં યોજના અને કાર્ય સિદ્ધિમાં સહેલાઈ આવી જાય છે, અને તેને લીધે કાર્યો પર અંકુશ આવે છે. બીજા ગાણસો કાર્યના સેવક થઈ રહે છે, દરેક કામ તેમને અડચણ કરે છે; ત્યારે આવા માણસના સંબંધમાં દરેક કામ તેનું સેવક થઈ રહે છે. અનુભવથી આ બાબત સમજી શકાય તેવી છે.

આવા પ્રાણીના વ્યવહાર અને ધર્મ બહુ શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ રહે છે. કાર્યપદ્ધતિના પરિણામે આ લાલ અકસ્માતથી જ તેને મળી આવે છે, તે પર વિશેષ લખવાની જરૂર નથી. વ્યવહારમાં ઘણા દાખલાઓ જોવામાં આવે છે જેથી આ હકીકત સહજ સમજાય તેવી છે.

આત્મવિચારણાથી આ ઉપરાંત થતાં અનેક લાભોનું દ્વિગદર્શન: મોટામાં મોટો લાભ વિચાર શક્તિમાં વધારો થાય છે તે છે. દરેક વ્યક્તિને માલૂમ હશે કે આખા દિવસના કાર્ય પ્રસંગોમાં અનેક વિચારો આવ્યા હશે, સ્ફુરણાઓ થઈ હશે અને થવાની સાથે જ તે વિચારસાગરની સપાટિ પરથી નાશ પામી ગઈ હશે. આવા અનેક વિચારોની નિશાની-ગંધ પણ રહેતી નથી. પરંતુ જેને પોતાનાં સર્વ કાર્યો પર નજર રાખવાની ટેવ હોય છે તેને એમ થતું નથી. તેને નવો વિચાર, નવી સ્ફુરણા, નવા નિયમો, નવાં અવલોકનો, નવા ઉપદેશો કરવામાં, ગ્રહણ કરવામાં, ધારણ કરવામાં, ઠસાવવામાં અને પૃથક્કરણ કરવામાં અસાધારણ ચાલાકી આવી જાય છે. ઘણી ખરી વખત દરેક વિચારોમાં સીધી રીતે અને કોઈવાર અદૃશ્ય અને આડકતરી રીતે સહુપયોગ જ થાય છે. મુખ્ય

મુદે તેની વિચારણાશક્તિ નિર્વ્યંક નથી આવી દૃષ્ટે
 નવો વિચાર તેના પર અમર કરે છે ઠોઠ નવો પદાર્થ
 જોના જ તે અન્યોક્તિ તેનાથી માત્ર ગ્રહણ કરે છે અને આ
 શક્તિ એટલી હદ મુખી વધે છે કે જે જગ્યાએથી મામાન્ય
 માણુનો દુર્ગુણો તથા આવે છે તે જગ્યાએથી તે સફળતા લઈ
 આવે છે ખીન્નજોને ઘરોપર અકુશ હોય છે, પરંતુ મનમા
 હુવિકલ્પે થાય તેને ઝેડવાની શક્તિ બહુ ચોડામા
 હોય છે આવી શક્તિ પણ તેને પ્રાપ્ત થાય છે આવો અમા
 ધાન્ય માણુમ પોતાના વિચારો દાખી શકે છે અને ધીમે
 ધીમે મન પર પણ એટલો કાબુ મેળવી શકે છે કે તેને
 ખરાબ વિચારો આવતા જ નથી, તેની વિચારશક્તિ
 પણ આથી એટલી ખીલે છે કે તે એક વિષય
 ઉપર જવાના હવાડો મુખી અગ્નિલિપણે વિચાર કરી શકે
 છે મનની આવી સ્થિતિ વધી તે બહુ મુશ્કેલ ઘર્ય છે
 આપતો એક જાળન પર વિચાર જવા માહનું તો તુરંત જ
 જણાશે કે જે ચાર મિનિટમા ખીન્ન વિષયમા મન ઊતરી જશે
 અને બહુ મહેનત કરી ધ્યાન-એકાગ્રતા કરવા જનું તો ઝેડા
 આવશે તેથી આના માણુમને વિચારશક્તિ જે ઘણુ આવે
 છે તે બહુ લાલકારક છે

હવે મન અને વિચારશક્તિ પર આટલો કાબુ આવેલ
 માણુમ કયા શુભો પ્રાપ્ત ન કરી શકે? તે ગમે તે વસ્તુનો
 ત્યાગ કરી શકે છે, આગાહિ ગગો તેને લેપ કરતા નથી
 અને દેખથી તે ચૂકતો નથી, કષાય તેનાથી જ ન ગહે છે અને
 શુભ-રાનકના પગથીઆ તેને બહુ મહેલ ઘર્ય પડે છે મુદે
 ધીમે ધીમે અભ્યાસ પાડી આ શુભ ખીલ્યો હોય તો પરમ

પદપ્રાપ્તિમાં પ્રધાન મદદગાર થઈ પડે છે, એમાં સંદેહ નથી. તેથી હવે એ પરીક્ષા-તપાસ-કેવી રીતે કરવી તે પર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

આવા અનેક લાભોથી ભરેલો ગુણ પ્રાપ્ત કરવા માટે ચાલુ અભ્યાસ-ટેવ-પુનરાવર્તનની બહુ જરૂર છે. પ્રથમ થોડેથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. આ ગુણના પ્રથમ પાયા તરીકે શાસ્ત્રકારે ૧૪ નિયમ ધારવાનું કહ્યું છે. આપણે આખી ઉંમર સુધી દરરોજ ખાયા કરીએ, છતાં આપણે કેટલી વસ્તુઓ દરરોજ ખાઈએ છીએ તે કહી શકશું નહિ આપણે ચાહ કરીએ તો તેમાં પણ બહુ વખત જાય અને છતાં તેમાં ભૂલ રહેવાનો સંભવ રહે છે. છ માસની ટેવ પછી ચૌદ નિયમ ધારનાર ૧૦ મિનિટમાં આખા દિવસનો હિસાબ તપાસી શકે છે અને બીજા દિવસ માટે વિચાર કરી રાખી શકે છે. આ ચૌદ નિયમો ધારવાથી આપણી સર્વ સ્થૂળ પ્રવૃત્તિઓ કાળુમાં આવી જાય છે કાચિક પ્રવૃત્તિના લગભગ સર્વ વિષયો તેમાં સમાઈ જાય છે અને ચાલુ ખંતથી આપણે થોડા વખતમાં કાચિક પ્રવૃત્તિઓ ઉપર કબજો મેળવી શકીએ છીએ. આત્માવલોકન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ પ્રથમ બાહ્ય વસ્તુથી જ શરૂઆત કરવી અને તે માટે શાસ્ત્રકારોના બતાવેલા ચૌદ નિયમોથી વાપરવાની, પહેરવાની, ખાવાની વિગેરે ઘણી બાબતો ઉપર અંકુશ આવી જાય છે. આ આચરણથી ઉત્તરોત્તર કેટલો લાભ થાય છે તે આપણે હવે જોઈએ. પરંતુ આ લોકમાં પણ શરીરે નિરોગીપણું વિગેરે અનેક લાભો બહુ પ્રાણીને થતાં દેખાય છે.

ચૌદ નિયમો ધારવા એ ઉત્તરોત્તર થતા લાભોનું

પ્રથમ પગથિયું છે બ્યારે ચોદ નિયમ ધારવામા મહેતાર્થ આવે ત્યારે પત્રી પ્રાણીને પોતાને માટે વિચાર કરવાની દેવ પડે છે દરેક પ્રાણીની ખામ કરૂં છે કે અમૂક શુભ દોષ પ્રાપ્ત કરી જેસી રહેવું નહિ, પરંતુ તેને વિશેષપણે મેળના-સર્નાશે મેળનાવા ચત્ત કરવો આ નિયમ ધ્યાનમા ગંभी આત્મ વિચારણા કરનારે પણ વવાગે કર્યા કરવો જોઈએ આ વિચારો કર્યા પદ્ધતિથી વાય તેના એક બે દાખલાઓ અહીં બતાવ્યા છે જો કે લેહજ્ઞાન થયા પત્રી આવી પ્રેરણાની જરૂર બહુ જોડી રહે છે

પ્રથમ એક નોટ બાધી તેમા પોતે ધારવા ચોગ્ય નિયમો (Principles) વખવા, તે લખીને તેને આપણો ઈચ્છા પ્રમાણે ગોઠવના આ પ્રકારની મર્યાદા બાધવાની જરૂર છે મહેતાર્થ વાત અથવા ચાદશક્તિ પર આધાર ગણનાને બદલે લખી લેવાથી બીજા ઘણા ફાયદા છે, જે ને બાળના અનુભવીઓ તરત જાણી શકે છે આવા પ્રકારના વિચારોના પગિણામોનો મત્રહ કર્યા પત્રી જેમાવી એક ક્રમ લેવાનો છે એક ક્રમ એવા પ્રકારનો છે કે નોટમા લખેલા પ્રથમ મહશુભને પડડવો, તેના પર પદ્મ દિવસ સુધી ખૂબ વિચાર કરવો, વિચાર કરી તેના મળધમા જે જે નવા વિચારોનો આધિર્ભાવ થાય તે લખી લેના વગી ગતના એક કલાક વિચારણા કરવી, કે પાળનાના સદગુણમા આજના દિવસમા આટલી ભૂલો આવી, આવી જુવો વનાના કાગ્તો શુ હતા ? તેમ થવામા પોતાની અમાનધના દેટલી હતી ? આવી આની તેને લગતી સર્વ હકીકતો ધ્યાનમા લઈતેવા કાગ્તો આપના કેમ અટકે તે પર વિચાર કરવો, તેવા મળેગોલી દ્રવ્ય ગેવા

અચત્ન કરવો, પ્રસંગ આવી પડતાં તેમાંથી શુદ્ધ રીતે બહાર આવવાનો આકરો નિર્ણય કરવો.

આવા વર્તનવાળા માણસનું ચરિત્ર જોઈએ તો તુરત જાણાશે કે નિયમો પર ધ્યાન રહેવું મુશ્કેલ છે દાખલા તરીકે પ્રથમ એક માણસ પ્રાણાંતે પણ સત્ય બોલવાનો નિયમ કરે. શરૂઆતમાં તો ટેવ નહિ હોવાથી આખા દિવસમાં કેટલી ભૂલો થઈ તે પણ સાંભરશે નહિ, પણ પછી તેની દૃષ્ટિ સાધ્ય તરફ હોવાથી તે પ્રસંગોને યાદ કરી એવી તો સહેલાઈથી દૂર કરી શકશે કે જોનારને આશ્ચર્ય થાય.

આવી રીતે એક સદ્ગુણ પર મુખ્યપણે અને બીજાઓ તરફ ગૌણપણે ધ્યાન આપવાથી આત્મપરિણતિમાં અલૌકિક ફેરફાર થઈ જાય છે. એક ગુણના અભ્યાસ પછી અનુક્રમે બીજા ગુણો લેવા, આત્મનિરીક્ષણ કરી ગુણ ગ્રહણ કરવાનો અને તેના વડે ગુણસ્થાનઆરોહ કરવાનો આ સર્વથી સારો ઉપાય છે.

બીજો ક્રમ એ છે કે ધારેલા સર્વ ગુણો પર સાથે મચવું, તે દરેકમાં થયેલી ભૂલોની નોંધ લેવી અને દુર્ગુણો સાથે લડાઈ ચલાવી તેઓને મેળવી આપનાર પ્રસંગોને અને તેવા સંજોગોને મારી હઠાવવા આ ઉપાય પણ બહુ સારો છે પ્રથમના ક્રમથી એકાગ્રતા વધારે થવાનો સંભવ છે.

પ્રથમ ખતાવેલા ક્રમને વધારે પસંદ કરવાનું એક બીજું કારણ છે આ સત્ય હંમેશાં યાદ રાખવાનું છે કે આ દુનિયામાં આપણે એક ગુણ સર્વાંશે ગ્રહણ કરીએ અથવા ગ્રહણ કરવા ચત્ન કરીએ તો બીજા સદ્ગુણો તેની પછવાડે ચાલ્યા આવે છે. આ વાત બહુ ધ્યાન

રાખી મન પર ઠમાનવા જેવી છે દાખલા તરીકે ડોઘ માણસ મનાશે ‘અમાણિકપણ’ ગ્રહણ કરે અથવા તેવો થવા મહેનત કરે તો તે ઠી હિંમત કરે નહિ, અમત્ય જાહે નહિ—આ વિગેરે મને મહાપાપો પતી જાય છે કાળુ કે રાત્રિએ તેની વિચારણા નાહી ત્યારે તેને જણાઈ જાય છે કે આ મર્વ દુત્યોનો પણ અપ્રમાણિકપણામા સમાવેશ વાય છે આવી રીતે મર્વે ગુણો તેને પ્રાપ્ત વાય છે માણસ એક ગુણ મેળવવા પાછળ જો આખી જીદગી અર્પણ કરે તો તે સર્વ પ્રકારના લાભો—ઐહિક અને પાન્થૌકિક—મેળવી શકે છે આવી સ્થિતિ થવા માટે પ્રયત્ન ઉપાય વધારે ઉપયોગી છે

જેને ગુણો પ્રાપ્ત કરવા હોય તેને માટે વિસ્તીર્ણ ક્ષેત્ર છે દાખલા તરીકે પાપસ્થાનડો નિવારવા, વ્રાવકના એકવીરા ગુણો ધારણ કરવા, દયા યતિ ધર્મોનાચવવા [દિશની], આઠ પ્રવચન માતા પાળવી, વિ વિ આવા આવા અનેક ગુણો મેળવીશ્વ આચરનાથી અવના એક પછી એક મેળવનાથી આ જીવ ડોઘ નવા પ્રકારનો જ વધ જાય છે તેનું જીવન હેતુવાળું, આગ પગિણામવાળું અને અનુકરણીય વાય છે આ સખત હરીદ્વાર્ધના જમાનામા પ્રવૃત્તિમય જીવનો જોવામા આવે કે એક દિવસમા આત્મિક હાનિ ડેટલી થાય છે તેનો ખ્યાલ કરે તો મુશ્કેલ છે તેવા ક્વણતમા આપણે ડેટલા ઘમાતા જઈએ છીએ, રૂબતા જઈએ છીએ, અવવા ધારેલ લાભોને મેળવનાના માધનો ડેટલા ઓછા થતા જાય છે તે વિચારવાનું પ્રત્યેક પ્રાણનું કર્તવ્ય છે વખત એટલો જારીક આવી ગયો છે કે, આવા વિચારો કરીને માણસોને પૂછ્યો તો કહેશે કે “વખત નવી” આ ફરીઆદ સામાન્ય થઈ છે

મુદે હકીકત તો એ છે કે “ ઇચ્છા નથી ” પરંતુ પહેલા પ્રકારનો દાવો આપણને સૂચવે છે કે, આપણામાં આત્મિક બળ ઘટતું જાય છે અને તેને અસલ સ્થિતિએ લાવવાનાં સાધનો વધારે ને વધારે ઓછાં થતાં જાય છે. આ મનુષ્ય-લવ પામીને લાલ મેળવવો તો બાબુએ રહ્યો, પરંતુ જ્યારે તોટો બાંધી જઈએ, ત્યારે તો એના જેવું ખોટું શું કહેવાય ? પરંતુ આ બાબુએ વ્યવહાર તરફ નજર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી અછલ કાઈ કામ કરતી નથી.

આવા સખત કર્મબંધન થાય તેવા હરીફાઈના વખતમાં તો દરેકે ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ થોડાં પાપોના સંબંધમાં આવનાર થોડો વિચાર કરે તો પાલવે, પરંતુ અત્યારની પ્રવૃત્તિ તો તદ્દન પાપમય થઈ ગઈ છે વળી આવી વિચારણામાં વખત કાઢવો તે નકામો છે, એમ લાગતું હોય, તો તે અસત્ય છે; આત્માને તેથી જે લાલ થાય છે અને આવતા લવમાં તે વખત પર જે આશીર્વાદોનો વરસાદ વરસશે તે અત્યારની દોલ રૂપી ગરમીને શાન્ત કરી દેશે જ્યારે વલણ આ રસ્તા ઉપર ચઢી જાય છે ત્યારે એકે પ્રકારની શૂંચ આવતી જ નથી; પરંતુ મુખ્ય વાંધો એજ છે કે આપણે વલણ હજી તે તરફ ઢલ્યું નથી.

આત્મ નિરીક્ષણની જરૂરિયાત શી છે તે આટલા ઉપરથી સ્પષ્ટ થયું હશે દરરોજ સહવારે ઉઠી બે ઘડી વિચારવું જોઈએ કે, હું કોણુ ? મારી ફરજો શી છે ? હું અત્યારે મારી સ્વભાવદશામાં છું કે વિભાવદશામાં છું ? ચાલુ સંજોગોને હું સુધારી શકું તેમ છું કે નહિ ? ધાર્મિક લાલ મારાથી બની શકે કે નહિ ? મારી શક્તિ, ધન, વિદ્યા

વગેરેના લાભ માર્વાજનિક ઈર્ષ્ય ગટે કે નહિ ? કેવી રીતે લોકોપયોગી હું થઈ શકું ? આવા આવા વિચારો અમલમાં આવે ત્યાં આત્મા હજી વાચ ધ્યાન રાખે વિચારમાત્રથી નહિ, પણ તે વિચારોને અમલમાં મૂકવાથી આત્મા જીવી ગતિએ જવા યોગ્ય થાય છે વળી ગતિએ ઉપમ-હાર પણ કરે કે આને શું કર્યું ? શું કરવું જોઈતું હતું ? અને હવે શું કરવું જોઈએ ?

આ બાબત બહુ ઉપયોગી છે, દરેક વાચનાને લલામણુ ઢગ્વામાં આવે છે કે રજ ઢલાડમાંથી ચોકાદ કલાકે તો આવી વિચારણામાં કાઢવો જ જોઈએ જો આવતા ફેગ (ભવ)માં આવી સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત કરવી હોય તો આ જ ઉપાય છે, નહિ તો પછી આપણે માટે ઈચ્છુ -વાન યોગ્ય છે તે દરેક પ્રાણીએ વિચાર કરી લેવો આત્માની પુરુષો આ નિયમ લક્ષમાં રાખશે તો બહુ લાભ થશે

{ જૈન ધ પ્ર પુ ૧૮
સવત ૧૯૫૮

માસ હતો, નીર સ્થિર હતું, ચોતરફ એક સરખી શાંતિ હતી, આખી કુદરત હસતી હોય એવો રમ્ય દેખાવ હતો. કુદરત અને કૃત્રિમતા વચ્ચે ઓલાં ખાતું મન, આખરે જ્યારે જળમહિરના દરવાજામાથી પગથી ઉપર ચાલ્યા ત્યારે એ લગલગ પાંચસો કુટની પૂલ જેવી વ્યવસ્થાવાળી પગથીપર વીરને સ્મરવા લાગ્યું એક બાબુ સ્થિર જળમાં ચંદ્રમા પોતાનું પ્રતિબિંબ નાખી રહેલો છે, બીજી બાબુ નાની માછલીઓ પાણીમાં દોડાદોડ કરી રહી છે, સામે વિશાળ મંદિર દેખાય છે-એવી સ્થિતિમાં સૃષ્ટિના પૂર સૌંદર્યને નીહાળતાં વીર પરમાત્માની શોકસ્વારી આ રસ્તે પસાર થઈ હશે એમ સ્મરણ થતાં મંદિર આવી પહોંચ્યું અંદર જઈ પાહુકાના દર્શન કરી ચૈત્યવદનની વિાધ કરી અંતરમાં વીર પરમાત્માની લાવનાઓનો અનુલવ અને બહારની નજરે દર્શનનો અનુલવ કરતાં ઘણો સમય મંદિરમાં અને મંદિરની આબુબાબુમાં વીતી ગયો આ સ્થાન પરથી બહાર જવા ગમતું નહોતું.

મંદિરની બહારના લાગમાં ચારે બાબુ આવેલા ચોકને છેડે ચાર ગોખ (balcony) અને બુરજ છે ગોખમાં સહચારીઓ સાથે બેસી વીર પરમાત્માના સમયની વાર્તા કરવા માંડી. જાણે વીર પરમાત્માના નામમાં જ કોઈ અપૂર્વ પવિત્રતા હોય એવો લાવ જણાયો. એ નામ બોલતાં મનમાં અદ્ભુત આનંદ થવા લાગ્યો, અને સ્થાન (ક્ષેત્ર), યોગપ્રવૃત્તિમાં ધણું અગત્યનું સ્થાન શા માટે લોગવે છે તેનો કાંઈક સાક્ષાત્કાર થયો.

વાતો ચાલી કે જે વખતે વીર પરમાત્મા વિચરતા હશે

ત્યારે ધર્મની કેવી સુદૃઢ સ્થિતિ હશે ! અનેક ગબ્બચો પ્રભુને નમન કરવા આવતા હશે ત્યારે આખી પ્રજામા ધર્મસામ્રાજ્ય કેવું પ્રવર્તતું હશે ! સમવયગુણમા ભેમી પ્રભુ દેશના દેતા હશે ત્યારે સહૃદય પ્રાણીઓના ડેવા સુદૃઢ ભાવ થતા હશે ! અષ્ટ મહા પ્રાતિહાર્યને નજરે ભેઈ લોકોને ડેવો ચમત્કાર થતો હશે ! કુદૃગ્તી વૈર ભૂલાઈ જવાતા પ્રેમ અને અહિંસાના અચળ સિદ્ધાન્તને વાતાવરણમા ડેવો અનકાગ મળતો હશે ! એ સમયની ખરેખર ખલિહારી છે ! જે પ્રાણીઓએ એ સ્થિતિ ભેઈ હશે અને એથી લાલ પ્રાપ્ત કરી ઉત્ક્રાંતિ વધારી દીધી હશે તેઓ ખરેખર ધન્ય છે ! અષ્ટ ગાન હૃદયમાથી નીકળી ગયું છે —

“ નિર્મળ શુભાશિ રોહણ ભૂધરા,
 મુનિ મન માનસ હસ, જિનેશ્વર,
 ધન્ય તે નગરી, ધન્ય વેળા ઘડી,
 માત પિતા કુળ વશ, જિનેશ્વર ”

આવા ઉત્તમ સમયને, એ સમયના માણુમોને, એ પરિચયમા આવનાર ભાગ્યવાનોને માટે વિચાર આવતાં એ અદ્ભુત સમયની કાઈકે આખી થના લાગી જ્યારે નજીકના પ્રદેશમા પ્રભુ વિચરતા હશે ત્યારે લોકોનો ડેવો સુદૃઢ ભાવ હશે, કેવી વૃત્તિઓ થઈ હશે, પ્રભુગુણની વિશાળતા ચાતરદ ડેવી મુગધ વિસ્તારી રહી હશે, ઋતુની સમશિતોષ્ણતા, ઇતિઉપદ્રવનો નાગ અને સર્વત્ર જાહ્યા આતર શાંતિના સમયમા મનને ડેટલી ચીરતા રહેતી હશે ! જ્યારે પ્રભુએ અનેક ભવ્ય જીવોને ઉપદેશ આપ્યો હશે ત્યારે સાલજનારને કેવી મજા આવી હશે ! અતિ મિષ્ટ અગ્ના શ્રવણમા કેવું

સુંદર ગાન આપ્યું હશે ! ચતુર્મુખે દેશના ધ્વનિ વિસ્તરતો હશે, ત્યારે કેવો અનિર્વચનીય આનંદ પ્રસરી રહ્યો હશે ! એવી વાતોમાં ગૌતમ ગણધરને પ્રથમ દેશના આપી તે પ્રસંગ આપ્યો તે સ્થાન પણ અહીંથી બે માઇલ નજીકમાં જ છે એમ જણાતાં એ ગોખર ગાનની સ્થિતિ પરત્વે વિચાર આપ્યો ઇન્દ્રભૂતિનું અભિમાન અને ભગવાન પાસે શંકા-નિવારણનો આગ્રહ પ્રસંગ યાદ આવતાં હૃદયમાં એક જાતની ઉર્મિ સર્વને થઇ આવી ઇન્દ્રભૂતિની પ્રથમ અવસ્થા પર વિચાર કરતાં તેના પર જરા તિરસ્કારની લાગણી થઇ આવી; તેનું અભિમાન અને તેને પોષણ કરવાના માર્ગો તરફ સહજ એક થયો; પરંતુ તરત અભિમાનને પોષવા પણ જરા અભિમાન દૂર કરીને પ્રભુસ્થાન પર ગમન કરવા તે ઊઠ્યા તે વાત આવી, ત્યારે મનમાં જરા શાંતિ થઇ અને તેના તરફ માન પેદા થયું. આખરે જ્યારે પરમાત્મા તેને નામ દઇને બોલાવે છે ત્યારે મનમાં આવેલ અભિમાનનો પ્રસંગ, શંકાસમાધાનથી પ્રભુ સાથે થયેલ ઐક્ય અને ત્યાર પછી પ્રભુના સેવક બની તેના તરફ રાગ રાખવાની તેમની સાહજિક વૃત્તિ જોતાં જીવનના અનેક સૂત્રો ઉકેલાઈ ગયાં. એ પ્રસંગ પર અનેક ચર્ચા ચાલી વીરપરમાત્માના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓનાં જીવનો વિચારાયાં.

આવી રીતે ચર્ચામાં એક બે કલાક પસાર થયા, ત્યાં ચંદ્ર પૂર જોસમા પ્રકાશી આકાશના પૂર્વ તરફના અર્ધા માર્ગે આવી ગયો વાત બંધ પડી શાંત જળમાં અવારનવાર માછલાનાં હાલવા ચાલવાનો અવાજ આવતો હતો, બાકી સર્વત્ર શાંતિ હતી આખા વિશ્વમાં શાંતિ ફેલાણી હોય, જાણે

કોઈપણ પ્રજાના દુષ્ટ ઉપદ્રવ વ્યાધિ કે વિષમતા ઉત્તમ
હોય જ નહિ, મુક્તિમાર્ગ સરલ અને સીધો હોય, એવી
સ્થિતિ અનુભવતા આતર વિચારણા ચાલી આ સ્થાને જ્યારે
પ્રભુની શોઝવારી નીટળી હશે ત્યારે ગોઝની છાયા ઢેવી
ફેલાઈ ગઈ હશે એ દૃશ્ય હૃદયસન્મુખ જાડુ થયું એ
પગી વીરજીવન આણું હૃદય તટ પર આવવા લાગ્યું મરીચિના
ભવમા ઠરેલ અભિમાન પર વિચારણા ચાલી મનુષ્ય જીવનની
તુચ્છતા અને ઉચ્ચતા પર વિચાર આવ્યા ફરેક પ્રાણી અભિ
માનમા ઢેવો મસ્ત ગ્રહે છે, પોતાની વ્યવહારકુશળતા સામાને
સમન્તવવાની યુક્તિઓ અને પ્રપચ્છળના ગર્ભમા રહેલી
ભવવાસનાનું ભાન થયું અને ભરતમહારાજના ભક્તિ
ભાવ પર અને શુદ્ધ શાસનરાગ પર પ્રેમ થયો માતાપિતા
તરફ પ્રભુની ભક્તિ, વડિલ બધું પર વાતસલ્ય અને ઘોર
ઉપસર્ગ સહન કરવાની પ્રભુની શક્તિ દઢતા અને સમતા પર
વિચાર આવ્યો એમનો ગોશાળા તરફ સમભાવ અને ગોવાળો
તરફનો મનોભાવ હૃદયને આનંદ આપવા લાગ્યા અનેક
ઉપસર્ગ અને પરીપહુ કરનાર તરફ તેમની સાત્ત્વિક વૃત્તિ પર
વિચાર કરતા હૃદય પર અનિર્વચનીય અસર થઈ આવી મહા
ભય કર ઉપસર્ગ કરનાર સગમ જ્યારે હૃતહૃદયે પાઠો ફેરે છે
ત્યારે પ્રભુને તેના તરફ તિસ્ત્રાજ નથી આવતો
પણ " પોતાના પ્રસંગમા આવ્યા હતા તે જગએ મુઘડી
શક્યો નહિ અને ઉટો અનત પમારમા પરિભ્રમણ
કરશે " એ વિચારથી આજમા પાણી આવી ગયા,
એ વિચારણા કરતા મનમા કોઈ અદ્ભુત ભાવ આવી ગયો

પ્રભુ જાણે સાક્ષાત્ હાજર હોય, સંગમદેવતા ખિન્ન થઈ આવ્યો જતો હોય અને પ્રભુની આંખમાં પાણી આવ્યાં હોય તે દેખાવો નજર સન્મુખ તરવા લાગ્યા આવા પ્રેમના પાઠોના જવલંત દષ્ટાંત મૂકી જનાર પરમાત્માની કેવી અદ્ભુત આત્મદશા હશે એ વિચારે મનને શાંત કરી દીધું. દયાના સરલ સિદ્ધાન્તનો ત્યાં અપૂર્વ વિજય થતો અનુભવ્યો અને ઉદારતા અને દાક્ષિણ્યનો મહાન્ પ્રસંગ તેમાં જોવામાં આવ્યો. શૂલપાણીના ઉપદ્રવો અને ચડકોશીઆનાં તીવ્ર આક્રમણો મન પર તરવરી રહ્યાં અને પગ પર પાયસ સંધનાર ગોવાળીઆનાં દૃશ્યો, ખીલા કાનમાંથી કાઢવાના હૃદયને મૂર્છિત બનાવી દે તેવા પ્રસંગો પસાર થઈ ગયા. પ્રભુની અડગ શાંતિ, ધીરજ અને એકતા મન પર વસી રહી.

સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયા પછી ભવ્ય જીવ તરફ ઉપકાર કરવા ગંભીર દેશનાના ધ્વનિ જાણે એ સ્થાનમાં પડી રહ્યા હોય, અષ્ટ મહાપ્રતિહાર્યો અને અતિશયની શોભા ત્યાં વિસ્તરી રહી હોય, સમવસરણની શોભા સામે ખડી હોય, આકાશમાં હંદુલિ વાગી રહ્યા હોય, અનેક મનુષ્યો અને દેવો ઉપદેશ-અમૃતનું પાન કરવા આવી રહેલા હોય અને કર્ણને પવિત્ર કરી આત્મસન્મુખ થઈ જતા હોય, અહિંસા પ્રતિષ્ઠા પામેલાં સ્થાનમાં તિર્યંચો પણ પોતાનું વૈર ભૂલી જતાં હોય, સિંહ અને મૃગ, વાઘ અને બકરી પ્રેમના વાતાવરણમાં સાથે ચાલતા હોય, સર્વ ઇતિઉપદ્રવ નાશ થઈ ગયેલા હોય એવા શુદ્ધ પ્રસંગમાં કેવી શાંતિ પ્રસરી હશે ? કેવા આનંદથી મનો નાચી રહ્યાં હશે ? કેવી ઉર્મિઓ હૃદયમાં ઉછળી રહી હશે ? એ વિચારમાં ને વિચારમાં પ્રભુ જીવનના

અનેક પ્રસંગો યાદ આવતા થોડો વળત આ શાત સમયના મોજાઓ હૃદયપટ પર પમાડ થવા લાગ્યા અને મનને અદ્ભુત શ્રાતિનો અનુભવ ડગના લાગ્યા એ જીવનમા અદ્ભુત વિચિટના છે અને એ મહાપ્રયાનો કરી પ્રાપ્ત કરવા યોગ્ય છે એમ વિચાર થતા શ્રાતિના માત્રા ન્યમમા સ્થિત થએલ જળ અને તેના ઉપર પ્રમગી રહેલી ચદ્રિકા તરફ જોઈ ગહેલી આખો શરીર તરફ વળી બધું જ ગઈ અને આત્મદૃષ્ટિ વધારે ખુલી એ તા મ્થાન, વ્યવહારની વમાધમથી અગમ્ય મ્થાન અને મહાપુરુષના અનશેયને ધારણ કરેલ પવિત્ર મ્થાનનો પ્રદેશ આત્મા પગ મીધી અસર કરવા લાગ્યો, અરૂપનુ ભાન થયું વિશાળ આકાશમા અનેક તારાઓ અને ચદ્રની નીચે આવી ગહેવ વિશાળ સૃષ્ટિમા, નિર્જન પ્રદેશમા અવમ્થાન શોધના લાવના વઈ મનુષ્યની ખોટી આગાઓ, નકામા પ્રયાનો અને ખોટા વનખાઓની તુચ્છતા અપદ જણાઈ, શાત જીવન સંગ્રહવા યોગ્ય છે, અનુભવના યોગ્ય છે અને મળેલ મામત્રીનો આ પ્રાણી ઉપયોગ કરી ચક્રતો નથી, અનુકૂળતાનો લાભ લઈ ચક્રતો નથી—એ વિચારણાને લઈને વીજજીવન અને અવજીવન વચ્ચે ઝોલા ખાતું મન આખરે બન્નેની તુલના કરના લાગ્યું જાણે વીર પરમાત્માનુ માત હાથનું ચરીત મરણા પ્રમાણમા વધતું નય છે, મોટું થતું જાય છે, વિગ્રમ પામતું જાય છે, એમ થતા આખરે તે આકાશ મુધી પહોચી ગયું, શુદ્ધ કચનમય પરમ પવિત્ર શાત દેખાવા લાગ્યું, તેના જન્મજા પગ આગળ સ્વ શરીર એક દીડિ જેટલું નાનું હોય એમ લાગવા માર્યું અને તે પવિત્ર મહાપુરુષના પગ પાને પડી જાણે યાચના

કરતું હોય એમ દશા અનુભવતાં નીચેનું ગાન સ્વતઃ નીકળી પડ્યું.

“ તાર હો તાર પ્રભુ સુજ સેવકે ભણી.

જગતમાં એટલું સુજસ લીજે. ”

આ વાક્ય ઘણીવાર બોલાયું, એના રાગમાં લીનતા થઈ ગઈ, પ્રભાતનો રાગ હોવા છતાં અત્યારે શાંત સૃષ્ટિમાં જાણે પ્રભાતની શાંતિ પ્રસરી રહી હોય તેમ ખરાબર રાગનો લય ચાલ્યો, પદની પુનરાવૃત્તિ વારંવાર થવા લાગી અને જાણે પરમાત્માના શાંત મહા શરીર તરફ જોઈ પોતાની અદ્યતાને અનુભવતું ગાન પ્રભુ પાસે માગણી કરતું હોય, પ્રભુમય થવા ચત્ન કરતું હોય, પ્રભુ દ્વારા ચાચના કરતું હોય અને પ્રભુને વિનવતું હોય તેમ વારંવાર “ તાર હો તાર પ્રભુ ”ની આંતર ગર્જના કરવા લાગ્યું, પ્રભુને વિનવવા લાગ્યું, પ્રભુને સમજાવવા લાગ્યું, અને પ્રભુને પળે પડવા લાગ્યું એ ગાન શરૂ થયા પછી અનેક વાર બોલાયું, વિચારાયું અને પ્રભુને ઉદ્દેશાયું ગાનના સામાન્ય નિયમ પ્રમાણે પછી તેમાં લીનતા થતી ચાલી, તેમાં એકાગ્રતા વધી અને સન્મુખ સ્થિત વીર પરમાત્માને અને અદ્ય જીવનને જાણે કોઈ એકતા, કોઈ સામાન્ય ભાવ, કોઈ અપૂર્વ સંબંધ હોય એમ અનુભવતાં એ લય બધ થઈ ગયો અને ‘ ગિરૂઆ રે ! ગુણ તમ તણા. શ્રી વર્ધમાન જિન-રાયા રે ’ એ બહુ પ્રચલિત સ્તવનાનો નાદ જામી ગયો, પુનરુચ્ચાર વગર આખું સ્તવન હૃદયમાંથી નીકળી ગયું અને તેમાં જ્યારે ‘ તુમ ગુણગણ ગંગાજળે, હું ઝીલીને નિર્મળ થાઉં રે ’ એ વચન નીકળ્યાં ત્યારે પરમાત્મા

શુભનો વરસાદ વગસાતતા હોય, એ વરમાદના અમૃતજળમા આ લુપ્ત મૂકમ ગરીબ સ્નાન કરી પવિત્ર થતુ હોય અને એ વરસાદ પડવો જારી હોય અને જારી રહેવો એવી લાવના થતા આખરે—

‘તુ ગતિ તુ મતિ આશરો,

તુ અવલબન મુજ પ્યારો, રે.’

એ વાળ્ય જોલના આ ગરીબ સામે ઉલેવા પગમાત્માને નમી પડયુ, પગે પડયુ, તેની સાથે થઈ ગયુ, તને સ્પર્શ કરી ગયુ અને પ્રભુમર્વસ્વ એવો લાવ જરાજાર અનુભવવા લાગ્યુ ‘તુ ગતિ અને તુ મતિ, તુ આશ્રય અને તુ અવલબન !’ એ આરે યજ્ઞોના લણકાગ હજુ પણ વિસગતા નથી, પ્રભુને સર્વ સમર્પણ કરી પ્રભુમા જ મતિ રાખવાની અને પ્રભુને સર્વસ્વ માની લેવાની ઉત્તત દયાનો અનુભવ કરતા આખરે ગાન ત્યા વિરમ્યુ, પ્રભુશરીર ઉપર ચડના ઈષ્ટતુ જોનાયુ, મન તેના તરફ જવા અને તે મય થવા આર્થાતુ જણાયુ, આખરે ચદ્રલ્યોત્તમામા તે મહા-શરીર મળી ગયુ

આખ ઉધડી ગઈ ! સામે ચાત મરોવર છે, માછલીઓ કાઈક અવાજ પાણીમા અવાર નવાર કરે છે, બે મિત્રો બાલુએ બેઠા છે, આ અમલ ગિયતિ પાછી જોનામા આવી વીર પરનાત્માનો દેહ વિસગળ થઈ ગયો, પણ ‘તુ ગતિ તુ મતિ આશરો, તુ અવલબન મુજ પ્યારો રે’ ગાન તો ચાલુ જ રહ્યુ જાણે અપ સમયમા જીવન અદ્ભુત દયાનો માક્ષાત્કાર કરી આબ્યુ હોય, તેજે પગમાત્માને પ્રત્યક્ષ જોયા હોય અને અસાગલાળથી તે દગ થએવ હોય એવી દયા

અનુભવી. પાછા જળ અને મંદિર તરફ નજર ગઈ, જાનને મિત્રોને જોયા અને તેઓની સાથે ધર્મચર્યા ચાલુ થઈ, લગલગ અર્ધો કલાક ધર્મચર્યા કરી ખાર વાગ્યાના સુમારે મકાન તરફ પાછા ફર્યા.

પ્રભુગુણથી આકર્ષાઈ ત્યાં આવનારની સગવડ જાળવવા પુણ્યાત્મા પ્રાણીઓએ ધર્મશાળાની સગવડ અને વ્યવસ્થા બહુ સુંદર કરી છે. ત્યાં સુવાની તૈયારી નોકરે કરી રાખી હોતી, પથારીમાં પડતાં ઉંઘ આવી ઉઘમાં પણ વીરપરમાત્માનું ઉજ્જત શરિર, શાંત સમયની ચદ્રિકા અને સુરસ્ય પૃથ્વી તેમજ ગુણગંગાજળનો વરસાદ પાછો વરસવા લાગ્યો, અર્ધજાગૃત નિદ્રિત અવસ્થામાં વીર પરમાત્માના જીવનના અનેક પ્રસંગો પસાર થવા લાગ્યા, વીરશરીરપર અપૂર્વ લાવ થયો, લઘુ શરીર દ્વરથી તેમનાં દર્શન કરવા લાગ્યું, તેમને સ્પર્શ કરવામાં પવિત્ર વસ્તુને મેલા હાથ અડાડતા જે ખંચાણ થાય છે તે સ્થિતિ અનુભવતાં આખરે નિદ્રા આવી ગઈ. જ્ઞાનસિક અને સ્થૂળ દેહે તદ્દન સ્વસ્થ બની પ્રભાતમાં ઉઠતાં વીરસ્તોત્રની ઘોષણા ચાલી. એક બે સુંદર પ્રભાતના રાગોનો નાદ અંતરમાંથી નીકળી ગયો.

વ્યવહારૂ નિત્યકર્મથી પરવારી સ્નાન કરી શ્રી વીર પરમાત્માના નિર્વાણસ્થાનના દર્શનનો લાલ લીધો. આ સ્થાન ધર્મશાળાની મધ્યમાં આવેલ છે, સુંદર પ્રાસાદથી રસ્ય બનાવેલ છે, ચિત્રવિચિત્ર કોરણીથી કૃત્રિમ બનાવેલ છે અને આકર્ષક આરસથી સ્થૂળ નજરને શાંતિ આપનાર છે. ત્યાં રહેલ પ્રાચિન પાદુકાની સેવા કરી જળમંદિર તરફ ચાલ્યા. રાત્રિ કરતાં કાંઈક તદ્દન નવીન જ દેખાવ નજરે

પડયો સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે, પવનવી સહજ અન્ધિર બનેલા જળદ્વિલમા એડના અનેડ સૂર્ય દેખાય છે, માછલીઓએ વિશેષ અવાજ કરતા પાણીમા દોડાદોડ કરી મૂકી છે, જળની વચ્ચે આવી રહેલા મંદિરમાથી ઘટાનો અવાજ સંભળાય છે આવા પ્રેરેશમા આગળ વધ્યા, પગથી પર ચાલતા મહાવીરનું સ્મરણ થયું, વર્ધમાનનું વધતું શરીર એક વાર મન પર દેખાઈ અદૃશ્ય થતું જણાયું, પગથી પૂરી થઈ થઈ, મંદિરમા સહમિત્રો સાથે દાખવ થઈ દ્રવ્યપૂર્ણ ઝગી ધલો આનંદ થયો લાવપૂર્ણ નિમિત્તે અનેક શ્લોકો બોલ્યા પછી ચૈત્યવદનવિધિ કરવામા આવ્યો. ચક્રુટ મધુર સ્વરે ત્યાર પછી 'તાર હો તાર પ્રભુ મુજ સેવક લાણી' એ દેવચદ્રણના સ્તવનને બોલતા મનમા અદ્ભુત અપૂર્વ લાવ ઉત્પન્ન થયો જયવિયરાય સ્તુતિ કરી રહ્યા પછી નીચેની સ્તુતિ બોલા રહીને કરવામા આવી તે બોલતી વખત મનમા આત્મ આનંદ વધતો ગયો સામે વીગ પરમાત્માની પાહુકા અને માનસિક મૂર્તિ હતા તેને ઉદ્દેશીને સ્તુતિ થઈ —

અપારઘોરસસારનિમગ્નજનતારક !

કિમેષ ઘોર સસારે નાય ! તે વિસ્મૃતો જન ॥ ૧ ॥

સદ્ભાગપ્રતિપન્નસ્ય તારણે લોકવાન્ધવ !

ત્વયાસ્ય ભુવનાનન્દ ! યેનાદ્યાપિ વિલમ્બ્યતે ॥ ૨ ॥

આપન્નશરણે દીને કરુણામૃત સાગર !

ન યુક્તમીદશ કર્તુ જને નાય ! મવાદશામ ॥ ૩ ॥

મીમેડહ મવકાન્તારે મૃગશાવકસન્નિમ,

વિમુક્તો મવતા નાય ! કિમેકાકી દયાલુના । ॥૪॥

ઇતચેતચ્ચ નિશ્ચિતચક્ષુસ્તરલતારક

નિરાલમ્બો મયેનૈવ વિનશ્યેડહ ત્વયા વિના । ॥૫॥

अनन्तवीर्यसम्भार ! जगदालम्बदायक !;
 विधेहि निर्णयं नाथ ! मामुत्तार्य भगवतीम् । ॥६॥
 न भास्करादृते नाथ ! कमलाकरवोचनम्;
 यथा तथा जगन्नेत्र ! त्वदृते नास्ति निर्वृतिः । ॥७॥
 किमेष कर्मणां दोष किं ममैव दुरात्मनः;
 किं वास्य हतकालस्य किं वा मे नास्ति भव्यता ? ॥८॥
 किं वा सद्भक्तिभिर्ग्राह्य ! सद्भक्तिस्त्वयि तादृशी.
 निश्चलाद्यापि संपन्ना न मे भुवनभूषण । ॥९॥
 लीलादलीतनिःशेषकर्मजाल ! कृपापर !,
 मुक्तिमर्थयते नाथ ! येनाद्यापि न दीयते । ॥१०॥
 स्फुटं च जगदालम्ब ! नाथेदं ते निवेद्यते;
 नास्तीह शरणं लोके भगवन्तं विमुच्य मे । ॥११॥
 त्वं माता त्वं पिता बन्धुस्त्वं स्वामी त्वं च मे गुरुः;
 त्वमेव जगदानन्द ! जीवितं जीवितेश्वर ! ॥१२॥
 त्वयावधीरितो नाथ ! मीनवज्रलवर्जितं;
 निराशो दैन्यमालम्ब्य त्रियेऽहं जगतीतले । ॥१३॥
 स्वतन्त्रेदं नसिद्धं मे निश्चलं त्वयि मानसम्;
 साक्षाद्भूतान्यभावस्य यद्वा किं ते निवेद्यताम् । ॥१४॥
 मच्चितं पद्मवन्नाथ ! दृष्टे भुवनभास्करे;
 त्वयीह विकसत्येव विदलकर्मकोशकम् । ॥१५॥
 अनन्तजन्तुसन्तानव्यापाराक्षणिकस्य ते;
 ममोपरि जगन्नाथ ! न जाने कीदृशी दया । ॥१६॥
 समुन्नते जगन्नाथ ! त्वयि सद्धर्मनीरदे
 नृत्यत्येष मयूराभो महोर्दण्ड शिखण्डिकः । ॥१७॥
 तदस्य किमियं भक्तिः किमुन्मादोऽयमीदृशः;
 दीयतां वचनं नाथ ! कृपया मे निवेद्यताम् । ॥१८॥
 मञ्जरीराजिते नाथ ! सच्चूते कल कोकिलः;

- यथा दृष्टे भवत्येव लम्बकलकलाकुम्भ । ॥१९॥
 तथैव सरसान्दविन्दुसन्दोददायक ।
 त्वयि दृष्टे भवत्येव मुर्योऽपि मुर्यो जन । ॥२०॥
 तदेन मायमन्येथा नाथास्रग्ध्वमापिणम्
 मत्वा जन जगत्त्येष्ट । सतो हि जनत्सला । ॥२१॥
 किं बालोऽलीक्याचाल जालजा लपति,
 न जायते जगन्नाथ । पितुरानन्दार्थेन । ॥२२॥
 तथाश्लीलाक्षरोहाप जगत्पकोऽय जगन्तय,
 किं विप्रर्धयते नाथ । तोष किं नेति कथ्यताम् । ॥२३॥
 अनाद्यभ्यामयोगेन विषयाशुचिवदमे,
 गते खड्गस्त्रकाश याति मे चटुर्मा । ॥२४॥
 न चाह नाथ ! शप्तेमि तनिशरयितुं चाम्,
 अतः प्रसीद तद्देव । देव ! शरण्य धाम् । ॥२५॥
 किं ममापि विकल्पोऽस्मि नाथ । तावत् शान्ते,
 येनयं लपतोऽधीश । नोत्तर मम दीयते । ॥२६॥
 आरुद्धमीयतीं फोटो नय । इदृशता गत
 मामप्यतेऽनुधावन्ति किमगपि पतेरदा । ॥२७॥
 किं चामी प्रणतारोपजननीयविधायक ।
 उपसर्गा ममापि पृष्टं मुञ्चति नो रत्न । ॥२८॥
 पश्यन्पि जगत्सर्वं नाथ ! मा पुनः स्त्रियाम्,
 कथायारातिराण किं न पश्यमि पीडितम् । ॥२९॥
 कथायाभिष्टुतं वीक्ष्य मा हि पाशणिक्स्य से,
 विमोचने समर्थम्य तोषेता नाथ । पुन्यते । ॥३०॥
 यिनेषिते महामाग । त्वयि सम्मार्णारणे,
 आसितु क्षणमन्येय ससारे नान्ति मे रति । ॥३१॥
 किं तु किं कस्याणीह नाथ ! मामेव क्षाण;
 आनरो रिपुमयात प्रतिग्रहानि सजग्म् । ॥३२॥
 पिधाय मयि धाम्ण्यं नये । चिनिशरय;

ઉદ્દામલીલયા નાથ ! યેનાગચ્છામિ તેઽન્તિકે । ॥૩૩॥

તવાયત્તો ભવો ધીર ! ભવોત્તારોઽપિ તે વશઃ ;

પવં વ્યવસ્થિતે કિં વા સ્થીયતે પરમેશ્વર ! । ॥૩૪॥

તદ્દીયતાં ભવોત્તારો મા વિલમ્બો વિધીયતામ્;

નાથ ! નિર્ગતિકોલ્લાપં ન શૃણ્વન્તિ ભવાદૃશઃ । ॥૩૫॥

“છેડો ન પામી શકાય તેવા ભયંકર સંસારસમુદ્રમાં
 “હુએલા પ્રાણીઓને તારનાર ! હે મારા નાથ ! આ ભયંકર
 “સંસારમાં આપ શું મને તદ્દન વિસરી ગયા ? ભૂલી ગયા ?
 “ચૂકી ગયા ? જેને લઈને હે લોકખંધુ ! જો કે આપ સદ્ભાવ
 “ધારણ કરનારને તારવામાં સદા તત્પર હો છો, છતાં હે
 “ત્રણભુવનને આનંદ આપનાર મારા પ્રભુ ! મારા સંબંધમાં
 “આપ હજી પણ વિદાંબ કરી રહ્યા છો ૧-૨. અહો કર્ણુ
 “રૂપ અમૃતના સમુદ્ર ! આપને શરણે આવેલ આ દીન પ્રાણી
 “ઉપર આપ જેવા મહાનુભાવે આ પ્રમાણે કરવું તે કોઈ
 “પણ રીતે છાજતું નથી. ૩. હે મારા નાથ ! હું તો એક
 “હરણના બચ્ચા જેવો છું, તેને આપ જેવા દયાળુએ આ
 “ભયંકર સંસારઅટવી (જંગલ)માં તદ્દન એકલો કેમ મૂકી
 “દીધો ? ૪. અરે મારા પ્રભુ ! ચળવચળ થતી આંખો આ
 “ખાંજી અને પેલી ખાંજી નાખતો અને કોઈ પણ પ્રકારનું
 “અવલંબન નહીં મેળવી શકતો હું, તો ખીકમાં ને ખીકમાં
 “તમારા વગર મરી જઈશ. ૫. આવી મારી દયાજનક સ્થિતિ
 “હોવાથી અહો અનંત શક્તિના ધણી ! જગતને અવલંબન
 “આપનાર મારા ઈશ્વર ! આ સંસાર અટવી ઉતારીને મને
 “ભય વગરનો કરો-ખીક વગરનો કરો. ૬. હે નાથ ! હે
 “જગતના ચક્ષુ ! જેવી રીતે કમળને વિકસ્વર કરવાને આ

“ હુનિયામા સૂર્ય સિવાય બીજો કોઈ પણ ગતિમાન થતો નથી,
 “ તેવી ગીતે તમાગ વગર મને કોઈ જગોએ નિગત મળતી
 “ નથી, યાત્રિ મળતી નથી, આરામ મળતો નથી ૭ લીલા
 “ માત્રમા—મતમા અનેક કર્મોના જાળાઓને ડાખી નાખવાને
 “ શક્તિમાન વચેલા હે કૃપાપગયણુ પ્રભુ! હું આપની
 “ પાને મોક્ષ માગુ છું, મારે મોક્ષ જોઈએ છીએ, છતાં
 “ હજુ આપ તે જાણતનો વિવળ ઢગી રહ્યા છો, તો હે
 “ ભુનનભૂપણુ! શું એ તે માગ કર્મોના દોષ છે? કે હુનતમા
 “ એના માગ પોતાનો જ દોષ છે? કે હે માટેમ! એમા
 “ તે પેશા અવમ કાળનો દોષ છે? કે મારી પોતાની મોક્ષ
 “ જવાની યોગ્યતા (લગ્યતા) જ નથી કે મુદ્દ લક્ષિથી ગ્રાહ્ય
 “ થનારા માગ પ્રભુ! મારી આપનામા જોઈએ તેવી ખરેખરી
 “ ન ખને તેવી માગી લક્ષિ જ નવી? (મને અર્થાનિ અર્થ
 “ મેળવવામા લીલ થાય છે તેનું કાળુ શું?) ૮-૧૦ હે
 “ જગતને અવલખન આપનાર! મારા નાથ! હું તો આપને
 “ સાથે માથુ ઢગી નાખુ છું અને ઉઘાડી ગીતે જણાવી દઉં
 “ છું કે મા’ તમા! વગર આ હુનિયામા બીજા કોઈનો
 “ આધાર નથી, ટેકો નથી, યજ્ઞ નથી ૧૧ હે નાથ! હે
 “ પ્રભુ! આપ મારી માતા છો, આપ મા! પિતા છો, આપ
 “ માગ બધુ છો, આપ માગ ન્યામી છો, આપ માગ શુર
 “ છો અને દે જગતને આનંદ આપનાર! માગ પ્રાણનાથ!
 “ આપ જ માગ જીવન છો! ૧૨ હે દીનમધુ! આપ જો મારો
 “ તિ— ૧૩ કે મારી અવગણના ઢગી મને પાછો કાઢ્યો તો
 “ ને! માછલી જળ વગરના પૃથ્વીપ્રદેશમા તરફડી તરફડીને
 “ મરી જાય છે તેવી રીતે હું તદન નિનગ થઈને અને દીન

“તાને સ્વીકારીને મરી જઈશ, નાશ પામી જઈશ. ૧૩.
 “મારા મનમાં અન્ય લાવનો સાક્ષાત્કાર થયો છે, અને સ્વા-
 “નુલવ વડે સિદ્ધ થયેલું માફ મન તમારામાં ધરાબર નિશ્ચય
 “થઈ ગયું છે, નહિ તો તમને આટલું નિવેદન શા માટે
 “કરું? ૧૪ હે નાથ! ત્રણ ભુવનમાં પ્રકાશ કરનાર આપ
 “સૂર્યને જોઈને કર્મના સમૂહોને બાળી નાખતું માફ મન
 “કમળની જેમ વિકાસ પામે છે. ૧૫. પરંતુ હે જગન્નાથ!
 “આપને તો અનેક પ્રાણીસમુહના વ્યાપાર ઉપર લક્ષ્ય આપ-
 “વાતું હોવાથી આપની મારા ઉપર કેટલી દયા છે તે કાંઈ મારા
 “જાણવામાં આવતું નથી ૧૬ હે જગતના નાથ! આપ
 “સાહેબ જેવા શુદ્ધ ધર્મ રૂપ નીર (જળ-પ્રાણી) થી ભરેલાં
 “વાદળાં ચઢી આવતાં, મોર જેવો આ સરલ પ્રાણી નાચ
 “કરી રહ્યો છે ૧૭ ત્યારે સાહેબ! મારી એવી સ્થિતિ થઈ
 “છે તે તે શું મારી લક્ષિત છે કે માફ એક પ્રકારનું ગાંડપણ
 “છે? તેનો હે મારા નાથ! મારા ઉપર કૃપા કરીને જવાબ
 “આપો ૧૮. જેવી રીતે સુંદર આંગાના વિશાળ વૃક્ષ ઉપર
 “મહોરો આવવા માટે અને તેનાથી આખો આંગો સુશોભિત
 “થઈ જાય તે વળતે મારા નાથ! સુંદર ગાન કરનાર ડોકિલ
 “પક્ષી અત્યંત મધુર ગાન કરવા મંડી જાય છે અને કલ-
 “કલારવ ચોતરફ ફરી મૂકે છે; તેવી રીતે સુંદર રસપૂર્વક
 “આનંદના ગિન્દુઓને આપનાર હે મારા પ્રભુ! આપને
 “જોઈને આ પ્રાણી તદ્દન જડભરત જેવો મૂર્ખ હોય તો
 “પણ વાગ્યાન થઈ જાય છે. ૧૯-૨૦. હે જગતના વડવીર!
 “તું કદાચ કાંઈ અસ્તવ્યસ્ત કે અવ્યવસ્થિત બોલતો હોઈ
 “તો પણ મારી અવગણના કરશો નહિ; મારો તિરસ્કાર કરશો-

“ નહિ, માગી Cપેશા કરશે નહિ, જાણુ કે સત પુરુષો તો
 “ નમતાર તરફ હમેગા પ્રેમ બતાવના—આહ દર્શાવના હોય
 “ છે ૨૧ હે માગ ઈશ્વર ! એમ સમજો કે એક છોકરો હોય,
 “ તે જેવું તેવું—ગાડું વેવું બોલતો હોય, વાગ્યાળ થઈ ગયેવો
 “ હોય, બોલકણો હોય, છતાં તેની ઘેલીગાડી વાત તેના
 “ પિતાના આનંદમા વવારો નથી કરતી ? ૨૨ તેવી ગીતે
 “ હે નાથ ! આ પ્રાણી (હું જાતો) ગામડીઆ અક્ષરે બોલતો
 “ હોય, અર્થ ઘટના વગરના શબ્દો લવી જતો હોય છતાં
 “ તે આપના સતોષમા વધારે કરે છે કે નહિ ? તે હે પ્રભુ !
 “ આપ તુરંત જહી દો, જણાવી દો, અષ્ટ ઝગી નાખો ૨૩
 “ હે પ્રભુ મારૂં મન ઘણું અપણ છે અને તે અનાદિ જાણના
 “ અભ્યાસને લઈને ડુછકની પેઠે વિષય રૂપ અશુચિના જાદવથી
 “ ભરેલા ખાડામા દોડ્યું જાય છે, પણ તેને તેમ જગતા હું
 “ અટકાવનાને શક્તિમાન થતો નથી, તો માગ દેવ ! માગ ઉપર
 “ દૃષ્ટા કરીને તેને તેમ જગતા વારો ! તેને અટકાવો અટકાવો !
 “ તેને ચોભાવો ચોભાવો ! ૨૪-૨૫ અહો માગ પ્રભુ ! શુ
 “ આપના શામનમા હજી મને કાંઈ વિઠ્ઠપ વર્તે છે કે આટ
 “ આટલું બોલી રહ્યો છું છતાં આપ મને ઉત્તર પણ આપતા
 “ નથી ? ૨૬ હે પ્રભુ ! હું આટલી હદે ચઢ્યો, આપનો
 “ એવક વયો, છતાં હજી પણ પગીપહો મને કેમ ત્રાસ આપે
 “ છે ? ૨૭ પ્રણામ કરનાર જનોને મહાવીર્ય આપનાર માગ
 “ પ્રભુ ! નાદાન ઉપમર્ગો હજી પણ મારે કેડો કેમ મૂપતા
 “ નથી ? ૨૮ આપની સમીપે ગ્રહેલા આખા જગતને આપ
 “ જીઓ દો, બેઈ થકો છો, છતાં આશ્ચર્ય છે કે આપની
 “ મન્સુખ ગ્રહેલા આપના આ સેવને કપાયડપ શત્રુવર્ગ

“આટઆટલી પીડા કરે છે, હેરાન કરે છે, ત્રાસ આપે છે તે
 “આપ હજી કેમ જોતા નથી ? ૨૯. હે પ્રભુ ! આપ તો દયાના
 “લંડાર છો, છતાં આપ કબાયથી ત્રાસ પામતો મને જોઈ
 “રહ્યા છો અને ઉપેક્ષા કરો છો, પણ આપે મારા સંખ-
 “ધમાં ઉપેક્ષા કરવી એ કોઈપણ રીતે યોગ્ય નથી; કારણકે
 “આપ એ દુશ્મનોથી મને છોડાવવાને પૂરતા શક્તિમાન છો.
 “૩૦. અહો મહા ભાગ્યવાન ! આપ સંસારનો પાર પામી
 “ગયેલા છો, તમને જોઈને મને સંસારમાં હવે એક ક્ષણ-
 “વાર પણ રહેવાની ઇચ્છા થતી નથી, તેમાં મને આનંદ
 “આવતો નથી, તેમાં મને મજા આવતી નથી ૩૧. છતાં
 “હે મારા પ્રભુ ! મારો અંદર રહેલો મોટો અંતરંગ શત્રુ-
 “સમુદાય મને બહુ સખત રીતે બાંધી લે છે. મારો કેડો
 “મૂકતો નથી તો હવે હું શું કરું ? કેમ કરું ? ૩૨. હે દયાળુ !
 “મારા ઉપર દયા લાવીને આપ અંદર રહેલા શત્રુસમુદાયને
 “અટકાવો, હઠાવો, પાછા પાડો; જેથી હું આપસાહેબની
 “પાસે જલ્દી આવી પહોંચું. ૩૩ અહો ભડવીર ! આ સંસાર
 “આખો તમારે આધીન છે. અને સંસારનો પાર પમાડવાનું
 “પણ તમારા હાથમાં જ છે છતાં હે પરમેશ્વર ! હવે શા
 “માટે બેસી રહ્યા છો ? કેમ બેસી રહ્યા છો ? ૩૪. હવે
 “તો મને સંસારનો પાર પમાડી આપો, તેમાં જરાપણ વિ-
 “લંબ ન કરો; આશ્ચર્ય છે કે આવી રીતે પ્રકટપણે કરાયેલી
 “મારી પ્રાર્થના આપ જેવા મહાનુભાવો સાંભળતા નથી !
 “૩૫. ”

ઉપર પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી રહ્યા પછી આંખ મીંચાઈ
 ગઈ, પરમાત્માનો કાંઈક સાક્ષાત્કાર થયો, થોડો વખત એ

અતિ આનંદદાયક સ્થિતિ અનુભવી ધર્મશાળા તરફ મર્વ માથે પાછુ ગમન થયું લોજનક્રિયા ઢગી લઈ પાછા વળવાની સુમાક્રીની તૈયારી ઢગી લીધી મનવળી એક વાર પાછુ જળમદિર તરફ જોવાયું, તેથી ચાલતે મુકામે જો અતિ રાત સ્થાનને શરીર ફરી ભેટી આંચુ અને જો સ્થાનને નિગ્મતા જો સ્થાનમા આગલી રાત્રે તથા તે દિવસે અનુભવેલ આનંદ-રમના કલ્પોત્પત્તિ મર્વ કરતા સુમાક્રીને માર્ગે પડ્યા હજુ પણ જો પ્રમગ ચાલ આવે છે ત્યારે જોમાથ ખડા વાય છે, મન અમાધાગ્નિ આનંદ સ્થિતિ અનુભવે છે અને જીવનની જો સુદર કલ્પોત્પત્તિ યાદ કરી જો સ્થાનને ભેટવાને, જો રાત્રિનો અનુભવ ઢગવાને, જો આત્મગમ્યતા પ્રાપ્ત ઢગવાને ઇચ્છા-કોશ-અભિલાષા મનમા મર્વદા રહે છે

{ નૈ ધ મ ય ૨૩૪
સવત ૧૯૭૪

વિચારણા અને અવલોકન

[૩]

સંસારચક્રમાં બહુ પ્રકારની બાળતોનો વિચાર કરવાનો છે. મનુષ્ય જીવનની ઉત્કૃષ્ટતા એવા પ્રકારની વિચારસરણીની પ્રાપ્તિને લઈને ગણી શકાય છે આખી જીંદગી એ એક મહાન અને વિકટ પ્રશ્ન છે. એ પ્રશ્નના ફોટોમંદ નિકાલમાં આખા જીવનની ફોટોનો આધાર રહેલો છે. જીવનનું સાક્ષ્ય વધતે જાય છે અંશે વિચાર અને વર્તનની શુદ્ધતા પર આધાર રાખે છે અને સાક્ષ્યમાં તેથી તરતમતા ઘણી રહે છે. જે પ્રાણીઓ આ જીવનને મોજશોખનું સાધન માને છે, જેઓ આ જીવનમાં ઈંદ્રિયતૃપ્તિ કરવાનું જ સાધ્ય રાખે છે, જેઓ વળતે ક્વળતે કામવાસનાને આધીન થઈ જાય છે, જેઓ ધનપ્રાપ્તિના અસાધારણ પણ નિર્થક પ્રયાસમાં રાત દિવસ મશગુલ રહે છે, જેઓ ધનને કે વિષયને જીવનપ્રાપ્તિનો છેલ્લો શબ્દ ગણે છે, જેઓ જીવનની કિંમત રૂપિયાના અથવા મોજશોખના વિલાસના સરવાળામાં આંકે છે, જેઓ રાત્રિ દિવસ ધમાધમ કે પ્રવૃત્તિ કરવામાં જ મોજ માને છે, અથવા કોઈ કાર્ય કે દિશા ન સૂજવાથી જેઓ આખો વળત આજસમાં, નિંદામાં, વાતો કરવામાં, વેધ પાડવામાં કે ટીકા કરવામાં ગાળે છે, જેઓ રાજગટપટ કે તિરસ્કારનાં વાદળો વરસાવવામાં, લાકડાં લડાવવામાં કે અન્યને ભોગે પોતાનો ઉત્કર્ષ સાધવામાં જીવન લક્ષ્ય દોરે છે—આવા આજસુ કે અપ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિવાળાને આ વિચારણામાં સ્થાન નથી, સંસારના ક્ષીણોને આ ચર્ચા કરવાનો અધિકાર નથી અને આ ભવમાં મળેલા કે મેળવવા

ધારેલા વૈલવસુખમા ઇતિર્ત્વ્યતા સમજનાગ્ને અત્રે ડોઈ પ્રગરનો લાલ કે આનદ નથી

x x x x

પ્રથમ વિચાર તો એ પ્રાપ્ત વાય છે કે આ જીવનનું માધ્ય શુ ? ત્યાસુધી પ્રાણી માધ્યનો નિર્ણય કરતો નથી ત્યાસુધી તેના સર્વ પ્રયત્નો નજામા થાય કે વહાણનો માનીક કયા જણ છે તેનો નિર્ણય કરે છે, રેલ્વેમા યેમનારો પોતાના અતીત ધ્યાનની ટીકિટ ખરીદે છે, ગાડામા યેમનારો ચોક્કસ સ્થળે પહોચવાનું લાડું કરાવે છે આવી રીતે ડોઈ પણ પ્રવૃત્તિનો વિચાર કરીએ તો જણાશે કે દરેક પ્રાણી વ્યવહાર દૃષ્ટિએ કોઈ પણ ક્રિયા કરે છે તેમા તેની નજી અમુક ચોક્કસ પગિણામ નિપજવનાની હોય છે તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરવાના બે ચોક્કસ માધનો ચોજે તો તે સાધ્ય પ્રાપ્ત કરે છે અથવા બીજા ત્રીજા પ્રયત્નો કરીને અવનવી ચોજના કરીને પણ, બની શકે ત્યાસુધી તે માધ્ય પ્રાપ્ત કરવા પાછળ પડે છે ડોઈ પણ વ્યવહાર કાર્યના મળધમા પણ વિચારણા કરવામા આવશે તો આ નિયમ મતત જળનાઈ ગ્હેતો જણાશે અને તેટલા માટે વ્યવહાર દક્ષ પુરૂષો કહે છે કે, મુખર્ માણુમ પણ પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ કરતો નથી વ્યવહારનો આ માદો નિયમ છે, જાણીતા નિયમ છે, મમજીને ને મદ મતિરાજાને પણ એક મગખી રીતે લાગુ પડતો નિયમ છે તદ્દન અદ્વત્વીન ગાડા કે ગમાર માણુમને ગાદ કરતા આ આખાદ લાગુ પડતો નિયમ આખા જીવનને લાગુ પડે કે કેનહિ ? તે હવે વિચારીએ આપતો જીવનની નાની નાની પ્રવૃત્તિઓ પણ પ્રયોજન

વગર કરતા નથી એમ લાગે છે અને સવારે ઉઠવા પછીનાં દરેક કાર્ય તપાસશું તો અદરખાને તેમાં યોજના અને હેતુ આપણા વિચાર અને યોગ્યતા પ્રમાણે લાગે કે ટુંકે અંતરે જણાશે આવો સાદો નિયમ આખા જીવનને લાગુ પડે છે ? આપણી નાની પ્રવૃત્તિઓમાં પ્રયોજન હોય છે, તો આપણા આખા જીવનની પ્રવૃત્તિમાં કોઈ પ્રયોજન, કાંઈ યોજના, કાંઈ સરખાઈ, કાંઈ સાધ્યનિર્ણય, કાંઈ સાધ્યસામીખ્ય, કાંઈ સાધ્ય-પ્રાપ્તિના ઉપાયોનું સંગઠન-આવું કાંઈ જણાય છે ? છે તો કેટલાંને છે ? નથી તો કેમ નથી ? હોય તો શું અને કેવું હોવું જોઈએ ? વિગેરે બાબતોનો વિચાર કર્યો છે ? ન કર્યો હોય તો આપણી ગણના શેમાં થાય ? ‘મંદ પ્રાણી પણ પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ કરતો નથી’ એમ આપણે ઉપર જોયું, તો પછી આમ હોય તો તો આપણે સદમાંથી પણ ગયા. ત્યારે આ પ્રસંગે આપણે આવા આવા વિચારો કરીએ વળી કોઈવાર આવા પ્રકીર્ણ વિચારોનો સમન્વય કરશું

ત્યારે આ જીવનનું સાધ્ય શું ? આપણી નાની અને મોટી પ્રવૃત્તિઓનો અંદરખાનેથી હેતુ તપાસવાની જરૂર છે. તેમાં પણ હેતુના બે પ્રકાર છે: એક તો સામીખ્યમા રહેલા હેતુને અંગે કાર્ય થાય છે અને બીજું એ હેતુને પરિણામે અનેરો હેતુ હોય છે અને છેવટે અતિમ હેતુ હોય છે. આપણે કલમ હાથમા લઈએ ત્યારે સામીખ્યમા તો કાંઈ લખવાનો કે નામું માંડવાનો હેતુ હોય છે, પણ કાંઈ લખવા ખાતર લખતું નથી, ચોપડા તૈયાર કરવા ખાતર નામું માંડતું નથી; આપણે દેરાસરે જઈએ તો જવા ખાતર જતા નથી, પણ એ જવામાં કાંઈ હેતુ હોય છે. એ હેતુની પરપરા વિચારીએ તો છેવટે

અનિમ હેતુ મમજય છે એ અતિમ હેતુ અપદ્ત હોય, ચોક્કસ હોય તો જ આપણી મર્વ ક્રિયાઓ તેને અનુવક્ષીને વાય છે આપણે ઘેઝી કળા નિહાળીએ અને કયા જણે તેનો નિર્ણય ન હોય અને આપણા મનની હામાડાળ સ્થિતિ હોય, તો આપણી ગતિ કેવી થાય છે ? આપણે દ્રામમા ગ્રેમીએ અને જ્યાની મીઠિટ લેવી છે તે આપણે જ જાણતા ન હોઈએ તો આપણને કે ? ખ્યાલો થાય છે ? દેખાય છે તો તેના દાર્શનિક શુ છે ? કાળો હરો એવો કેઈ વખત વિચાર પણ કર્યો છે ? ન કર્યો હોય તો પરી આપણી મદમા પણ ગણના થાય કે તેવી પણ ઓછી હદે પડેલીએ ? તે વિચારના ચોક્કસ છે

અહીં પ્રશ્ન વાય છે કે શુ આપણે જે પ્રગતિ કરીએ છીએ તેનો હેતુ જ નથી કે આપણે વિચાર કરવા નવા ? આવી અમભવીન વાતની સ્વાપના કરી હોય અને પરી તે પર નિર્ણયો બાધના માર્યા હોય તો તેમા ભક્ત લાગશે તરફના મારે પ્રવચ એ વિચાર કરવા નહીં છે કે આપણા નર્મ કર્યોના ગમીપના હેતુઓ તો આપણે જુદાજુદા બીજાના પ્રમાણમા એવે વધને મરો જાણવા હોય છે, પણ અતિમ હેતુનો ખ્યાલ હોતો નથી હોય છે તો ઘણો અનિમ હોય છે અને એના સ્થાને સ્થાને ન પાણી જ ગેરવ્યવસ્થા હોય છે એના ચોક્કસ દાખલા નિમીલે.

એક અશ્યામી વિચારન નહીં પણ પર્વ ખો મારક પ્રયાસ કરી જોઈએની પદવી ન પાડેન કરી અર્થે ન જોઈ અમરુ ચોગી પાને ગયો ચોગીને પોનાના દુ દેશની હુ ન કરીની અને ત્યાં કરકા અશ્યામી વન કરી પરી તરફો વર્તો નીન પ્રગતિ વાતચીત થઈ —

બેરિસ્ટર—‘આ પ્રમાણે છેવટે પરીક્ષા પસાર કરી ગઈ કાલે જ હું અહીં આવ્યો છું.’

યોગી—‘બહુ સારું, હવે શું કરશો?’

બેરિસ્ટર—‘હવે કોર્ટનાં કેસો ચલાવીશ, વકીલાત કરીશ.’

યોગી—‘પછી?’

બેરિસ્ટર—‘પછી પૈસા કમાવા માંડીશ.’

યોગી—‘પછી?’

બેરિસ્ટર—‘પછી ઘૈરી પરણીશ, ઘર માંડીશ.’

યોગી—‘પછી?’

બેરિસ્ટર—‘પછી મોટર લઈશ.’

યોગી—‘પછી?’

બેરિસ્ટર—‘પછી સારો બંગલો બંધાવીશ.’

યોગી—‘પછી?’

બેરિસ્ટર—‘પછી ઘરમાં ઘરેણું વસાવીશ, વાસણ, ફરનીચર, કપડાં, સાડીઓ વિગેરે લઈશ, વીજળીની બત્તીઓ, પંખા વિગેરેથી શોભા કરીશ, જીવનના અનેક લહાવા લઈશ.’

યોગી—‘પછી?’

બેરિસ્ટર—‘સાહેબ, પછી પછી શું કરો છો? પછી મરી જઈશ.’

આવી વાત છે! પછી મરી જઈશ એ કહેતાં કહેવાઈ તો ગયું, પણ વિચારવાન હોવાથી તેને અંગે વિચાર શ્રેણી ચાલી આ પ્રમાણે વ્યાપારી કે નોકર, શિક્ષક કે સેવક, વૈદ્ય કે ડોક્ટર, ઇજનેર કે શીટ્પી, સુતાર કે દરજી, ન્યાયાધીશ કે અમાત્ય—ગમે તેને બરાબર વિગતવાર પૂછવાથી જણાશે કે અમુક અમુક બાબતો કરવા પછી છેવટનો જવાબ જો તે

ઉડાવશે નહિ તો 'મરી જઈશ,' એ આગે સમજી માણસની આ દશા હોય ? અનેક પ્રવૃત્તિ ડગીને ડેવટે 'મરી જઈશ,' એવી ઠેકાણા વગગની વાત હોય ? અને એની બંધી પ્રવૃત્તિના પરીણામે પાછું જાઈ ન રહેનારું હોય તો થોડા વર્ષના પખીડાના મેળા ખાતર અનેક ધમાલ, કાવાટાવા, કાગ્ગ્યાન અને ગોટાળા ડગના, ઉઘ વેચીઉત્તગન કરવા, ટાઢ તડકો મહન કરી ભારે ખેચના, સાચુ ખોટુ કરી હુગેલીઓ બાધવી અને પછી 'પછી મરી જઈશ' એવો જવાબ આપવો એમા કાંઈ મમજી, એમા કાંઈ વિચારણા, એમા કાંઈ દીર્ઘ દૃષ્ટિ, એમા કાંઈ આપેક્ષવૃત્તિ, એમા કાંઈ સાધ્યસ્પષ્ટતા લાગે છે ? એવો જવાબ દેવટે આપવો પડશે એમ લાગતું હોય તો તો સમજી માણસ પ્રથમથી જવાબ આપવાની ધૃષ્ટતા પણ કરે ખરો ? અને એ સિવાય બીજો કોઈ પણ જવાબ ચાલુ બાવ-હાડ માણસો જેને દુનિયા 'ડાહ્યા' અથવા 'બાવહાડદાર' ડહે છે તેના મબધમા આવે અથવા હોઈ ગકે ખરો ? આ નર્વ આળતો વિચાર કરના યોગ્ય છે

આ મબધમા તદ્દન આત્મિક દૃષ્ટિએ એકાન્ત-આત્મા જેમી આત્માની માફીએ સમજી ગ્રાણી વિચાર કરે તો આખી પ્રવૃત્તિના અતિમ માધ્યની સુસ્પષ્ટતાને અગે જાતું ખેદ થાય તેવું છે, અને એમ લાગશે કે આ તો આખો ગ્મ્તો જ ભૂલી ગયા છીએ, આખા વહાણને હોડાયત્ર જ નથી, વહાણનું સુકાન જ વિમગઈ ગયું છે અને આવા સુકાન અને દોમ યત્ર વગગના વહાણને તો પછી જેવો પતન લાગે તે પ્રમાણે અમન્યમ્ન પલે ખેચાઈ જવાનું જીવ એવા ધકેવા ખાતા ભર દરીએ ગળગના સુકાન વગગના વહાણને પોતાની માલમ

ગીરી નીચે આવી પડેલું જોઈ વિચારવાન હશે તે ખેદ પામશે, મુંઝાશે અને પોતાની યોગ્યતાની કિંમત આંકી પોતાની જાત ઉપર જ દયા ખાશે. આવી જાતની કબૂલાત જનસમાજ વચ્ચે કોઈ આપનાર નથી, કારણ આ પ્રાણીને ‘સ્વમાન’નો એવો ખોટો ખ્યાલ છે કે એ પોતાના અયોગ્ય કાર્યને ઢાંકી દેવા પ્રયત્ન કરશે; અને આ તો એવો પ્રશ્ન રહ્યો કે જો તેના સાચો જવાબ આપે તો પોતે તદ્દન અછલહીન મૂર્ખમાં ખપે, તેથી પોતાની સર્વ ક્રિયા સાધ્યના ખ્યાલ વગરની છે એવી વાતની કબૂલાત ઘણે ભાગે કોઈ આપનાર નથી અને દુનિયાના લોકોનો મોટો ભાગ ઘટતે વધતે અશે તેના જેવોજ હોવાથી તેની આ વિચીત્ર માન્યતાને ટેકો આપશે, સામાન્ય રીતે કોઈ બાહ્ય કાર્યમાં કે અનુષ્ઠાનમાં અથવા કર્તવ્યમાં તેના જીવનની ઇતિકર્તવ્યતા મનાવી લેશે અને આ પ્રાણી તેમ માની લેશે, પોતાનાં મનને મનાવી લેશે, સમજાવી લેશે. પણ ખરેખર તેમ નથી અહીં જે સાધ્યની અસ્પષ્ટતાનો ખ્યાલ કરવા વાત કરી છે તે તદ્દન એકાંતમાં પ્રાપ્ય છે, વિચારણા ને પરિણામે સમજાય તેવી છે અને આત્માને પૂછવાથી જણાય તેવી છે વ્યવહાર માણસોનું માની લીધેલું શાસ્ત્ર આ આત્મિક શાસ્ત્રથી તે બાળતમાં સકારણ અને સાપેક્ષદ્રષ્ટિએ તદ્દન જૂઠું પડે છે.

ત્યારે આ તો બહુ આકરી વાત થઈ. આપણા સર્વ કાર્યનો અંતિમ હેતુ જ નથી, અથવા છે તો અસ્પષ્ટ અને ગોટાળાવાળો છે એમ હોય તો તો પછી જીવનવ્યવહાર તદ્દન ખોટા પાયા ઉપર થઈ જાય, અર્થ કે પરિણામ વગરનો થઈ જાય અને છેવટે મોટા ફેરફાર કરવાને યોગ્ય થઈ

જાય ત્યારે આમા સમજવું શું ? કરવું શું ? કયા જવું ? કેને પૂછવું ? આવા આવા સવાલો થશે આપણે એ સર્વ જાણતો પ્રસંગો મેળવી વિચારતા રહીએ

x x x x

આપણા સર્વ ક્રિયાઓમા અતિમમાધ્ય સુખપ્રાપ્તિનું માનેલું હોય છે પણ એ સુખનો ખ્યાલ બહુધા બહુ જ સ્થૂળ હોય છે અને ઘણો ખરો અપ્રયોગ્ય હોય છે ખરું સુખ શું છે ? અને કયા છે ? તેનો ખ્યાલ જ બહુ અચોક્કસ અને ઘણો વિચિત્ર હોય છે પ્રથમ આપણે સ્થૂળ સુખ તપાસીએ તો તેમા તો કંઈ સાર જેવી વાત નથી જાણના સારા પદાર્થો મળે, શરીરે આભૂષણો ધારણ કરવાના મળી આવે, કે રહેવાને હવેલીઓ મળે, — દુકામા કહીએ તો ઈન્દ્રિયના સર્વ સુખો મળે કે તે સુખ માણવાના સાધનો ઉપસ્થિત થાય કે લભ્ય થાય તેમા તો કંઈ સાગ નથી, કેમકે તે બહુ થોડો વખત રહેનાર હોય છે તેવા અત્પ્રમયમધ્યાથી વિષયોને સુખ માનવું એ મોટામા મોટી ભૂલ છે વળી પૌદ્ગલિક વસ્તુની જાણતમા એક બીજો પણ ખ્યાલ રાખવાનો છે કે એ વસ્તુઓ જ્યાંસુધી પ્રાપ્ત થઈ ન હોય ત્યાં સુધી જ એની મજા છે એક ઘડીઆળ લેવા જાણકને ઈચ્છા થાય છે, તે ન મળે ત્યાંસુધી તેને તેની પ્રાપ્તિથી બહુ સુખ મળશે એમ એ ધારે છે પગે ચાલનારને ગાડી કે મોટર વસાવવામા સુખ લાગે છે, ભાડે ગેરનારને ઘરના ઘરમા સુખ લાગે છે, મુશીમતો પણ જેવું તેવું લોજન મેળવનારને મીઠાઈ કે દૂધ પાકપુરીમા સુખ લાગે છે બાકી એ વસ્તુ મળ્યા પછી પશ્ચિામે કાંઈ નથી, એકાદ બે કલાક કે અમુક દિવસ જરા

પ્રેમ જેવું લાગે છે, પોતાના સ્નેહી કે સંબંધીને તે સંબંધી વાત કરવામાં રસ પડે છે, પછી કાંઈ નહિ. બરાબર વિચાર કરવાથી આ વાતનો ખ્યાલ આવી શકશે. ત્યારે સ્થૂળ વિષયો પ્રાપ્તિ કરતાં પ્રાપ્તિ પહેલાં માની લીધેલું સુખ એને પ્રાપ્તિ કરાવવા પ્રેરણા કરે છે. ત્યારપછી એની પ્રાપ્તિનો વિચાર કરીએ

આખું જીવન તપાસશું તો, છે એ વસ્તુમાં પ્રેમ કે સંતોષને બદલે, નથી એના વિચારમાં અને એને મેળવવાની ખટપટ અને દોડાદોડમાં એ ગુંથાઈ ગયેલું જોવામાં આવશે. એ એક જ બાબત સ્થૂળ વસ્તુઓના સુખને નકામું બનાવવા માટે પૂરતી છે. એક વ્યવહારદક્ષ યોગી ગાઈ ગયા છે કે “તૃષાથી ગળું સુકાઈ જતું હોય ત્યારે સ્વાદિષ્ટ ઠંડું પાણી મળે તેમાં સુખ શું? ભુખથી પેટમાં બળતરા ચાલતી હોય ત્યારે રોટલી કે ભાત મળે તેમાં સુખ શું? રાગનો અગ્નિ જળી રહ્યો હોય ત્યારે તેના નિવારણનું સાધન મળે તેમાં સુખ શું? એ તો બધા વ્યાધિને નિવારણ કરવાના ઉપાયો છે તેને આ પ્રાણી ભૂલથી સુખ માની બેઠો છે.” આ વાર્તા બહુ વિચારવા જેવી છે. વસ્તુતઃ સ્થૂળ વસ્તુની પ્રાપ્તિમાં સુખ નથી. જેમને આ વસ્તુ મળી નથી તેઓ એમ ધારી રહ્યા છે કે એની પ્રાપ્તિમાં જરૂર સુખ છે અને તેથી જેમને એ વસ્તુ મળી ગઈ છે તેમને તેઓ પોતાની નજરે સુખી ધારે છે. બાકી હવેલીમાં વસનાર કે બંને વખત ભાણું ભરી ભોજન કરનારને પૂછો, તેઓનાં હૃદયનું પૃથક્કરણ કરો, તો સમજાશે કે આ વાત સત્યનથી ધનવાળાને કે સાધનસંપન્નને સુખી માનવા જેવી બીજી ગંભીર ભુલ કોઈ નથી.

વળી એના મુખના માવનો મોઝો વખત ગ્રે પશુ પછી શુ ? એ વસ્તુઓ જાય કે વિનાશ પામે, ત્યારે તે પ્રાણીનો ક્યવાટ જોયો હોય, એની હૃદયની ઝગમગનો ખ્યાલ ઈર્ષ્યો હોય, એની માનસિક અસ્થિરતા તપાસી હોય, તો એના સાધનોને ફગથી નમસ્કાર કરવાનું મન થાય તેવું છે, કેમકે એવી સ્વૂળ વસ્તુઓ તો કોઈ વખત સ્થિર ગ્રેહીતી નથી અને લાંબો વખત ટકતી નથી ત્યારે એવી ઠેકાણા વગરની અને પોતાના તાણા બહારની વસ્તુઓ ઉપર ગાયમના મુખનો ખ્યાલ બાધી આખી જીવનનોડા એના આધારે ચલાવવી અને પછી તેના વિનાશ વખતે વિમાસણો કરવી એ તો નિમિત્તનું ઈર્ષ્ય હોય નહિ તેથી સિદ્ધ એ થયું કે એવી વસ્તુઓ ન મળે ત્યાં સુધી જ સુખ હોય છે, માન્યતામા માનેવું મુખ વસ્તુઓ મળે એટલે નગ્ન પડી જાય છે, હોય છે ત્યારે વસ્તુની કિંમત નથી અને જાય છે ત્યારે આક્રંદા ક્યવાટ થાય છે, જે વસ્તુ સ્થિર ન હોય, લાંબો વખત ટકનારી ન હોય, નાશવત્ હોય, તેની ઉપર મદાર બાધી આપણી જીવનનોડા ચલાવીએ તો આપણું વહાણ હોઝાયત્ર અને મુઝાન વગરનું જ ગ્રેહવાનું એ વાતનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ થાય છે

જ્યારે સ્વૂળ વસ્તુઓમાના મુખના ખ્યાલ ખોટા નીકળ્યા એટલે વ્યવહારમા કાલ્યા ગણાતા દક્ષ પુરુષોનો ઘણો મોટો ભાગ તો જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે દોડાદોડ કરી ગયો છે તે તદ્દન ખોટો ગ્રંથે કે એમ જણાયું હવે માનસિક મુખ તરફ નજર દેખી જોઈએ ઘણું ખરું મુખ તો માન્યતામા જ રહેવું હોય છે અને માન્યતા જો સ્વૂળ પ્રકારની હોય, જાડી

હોય, દીર્ઘ વિચાર અને સંસારપ્રપંચના સ્પષ્ટ ખ્યાલ કે વિવેક વગરની હોય તો સુખ શું છે ? તે સમજાતું જ નથી અને ઘણી વાર માનસિક સુખને બદલે ઉપાધિ વહોરવી પડે છે. એ સંબંધી સહજ વિગતમાં ઉતરવું યોગ્ય લાગે છે. કેટલીક વાર પોતાના સુખને બદલે પરના સુખનો ખ્યાલ કરી પ્રાણી પ્રવૃત્તિ કરે છે. અહીં તેને માનસિક સુખ થાય છે કે કેમ ? તે તેના વિચારની સ્પષ્ટતા અને કર્તવ્યપરાયણતા પર આધાર રાખે છે. જો તેના ખ્યાલો અહીં પણ સ્થૂળ હોય, પોતાની વાહવાહ ઘોડાવવા માટે સમાજકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરાતી હોય, લોકોમાં માન સન્માન મેળવવા પ્રવૃત્તિ થતી હોય, તો તેમાં પણ કાંઈ મઝા નથી, ખરો આનંદ નથી, વાસ્તવિક સુખ નથી માનસિક સુખનો ખ્યાલ બહુધા સ્થૂળ હોય છે, અસ્પષ્ટ હોય છે અથવા દુનિયાદારીને લગતો હોય છે. એ સર્વ ખાચકા છે, વેઠ છે, ધમાલ છે, એક પ્રકારનો વ્યવહાર જ છે. મનમાં આ પ્રાણી જેને સુખ માને છે તે તદ્દન સ્થૂળ પ્રકારનું અને મોટે ભાગે માની લીધેલું હોય છે અને વળી બહુ થોડો વખત ટેક તેવું હોય છે એવા સુખને સુખ કહેવાય જ નહિ

x

x

x

x

સ્થૂળ કે માનસિક સુખને અગે ત્રણ વાત ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે: એક તો એ સુખ ન મળે ત્યાં સુધી આનંદ રહે છે, બીજું એ મળ્યા પછી એમાંથી રસ આદ્યો જાય છે અને ત્રીજું એ બહુ થોડો વખત ચાલે છે એ રીતે જોતા એવા સુખની પાછળ વલણાં મારવાં એ વસ્તુસ્થિતિનું અજ્ઞાન, દીર્ઘ વિચારની ગેરહાજરી અને સારાસાર-આદરણીય અનાદરણીયના જરૂરી વિવેકની ખામી બતાવે છે દુનિયાનાં

જ્યાલવી આવી મહત્ત્વની બાબતમા લેનાઈ જવા જેવું નથી દુનિયા હમેશા મ્યુળ જ્યાલ જન્નારી, તાત્કાલિક રૂબા મતોપ પામી જનારી અને વિગિષ્ટ પગિણામ તન્ક આખો બ વ ગળનારી હોય છે દુનિયાના અમ્પટ જ્યાલો ઉપર મદાગ બાધીને આપણી સાધ્ય બાબતોનો નિર્ણય કરવામા-આદર્શને ચોક્કસ ડરવામા આ રીતે બધી વખત મળવાના થાય છે, બૂલ થાય છે ત્યારે વાસ્તવિક સુખ શુ છે ? ક્યા છે ? કેમ મળે ? કેવા પ્રકારનું હોય ? તે શોધનાની અને તેને અનુ સારે સાધ્યનો નિર્ણય ડરનાની ખાસ જરૂરીઆત પ્રાપ્ત થાય છે એ સુખની શોધમા અને એના નિર્ણયના ચોક્કસપણામા જીવનનું સાકેત્ય છે આ દૃષ્ટિગિન્દુથી સત્ય અને વાસ્તવિક શાશ્વત સુખ શોધના પ્રયાસ કરવો આનશ્યક છે, કર્તવ્ય છે, આદરણીય છે

x x x x

અતિ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરે તેવી બાબત તો એ છે કે આ જીવનના પ્રશ્નો ઉપર આપણે બહુધા વિચાર જ કરતા નથી આપણે અનેક દેશોની નીપજ આવજના આ-કડાઓનો અભ્યાસ કરીએ છીએ, હિંદુસ્તાનની આયાત નિકારાના આડા પર તુલના કરીએ છીએ, ભૂતકાળના ઇતિ-હાસના પાના ઉઘલાવી તે પર અભિપ્રાય આપીએ છીએ, જુના લેખો, તામ્રપત્રો, મિડગઓ વાચનાનો પ્રયત્ન કરીએ છીએ, વર્તમાન સુગના મોટા બનેલા ટેમોટા માનેવા મહાપુરૂષોના ચત્રો માલગીએ છીએ, વિચારીએ છીએ અને તે પર ચર્ચા ચલાવીએ છીએ, આવી બહારની અનેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરીએ છીએ, યથામતિ અને સયોગાનુમાર પરનું હિત

સાધન માનનારા અને તે દ્વારા માની લીધેલા સુખમાં સંસારમાં ઘસડાતા જ મળી આવશે

પણ આ સર્વ વ્યાપાર કરનાર પોતે કોણ છે? શા માટે આ સર્વ ધમાલ કરે છે? પોતાનું અંતિમ સાધ્ય શું છે? ક્યાં જવાનું છે? ત્યાં જવાનાં સાધનો ક્યાં ક્યાં છે? અને તે કેને અને ક્યારે તથા કેમ ઉપલબ્ધ છે? તેનો વિચાર કરનાર બહુ અદ્ય છે મોટો ભાગ તો પોતાથી પરની વિચારણામાં જ સંતોષ માનનારો હોય છે, પોતાને માટે તો જાણે કાંઈ વિચારવાનું રહેતું નથી, વિચારવા યોગ્ય કાંઈ છે જ નહિ, અને પોતે આદરેલ જીવનપ્રણાલિકા આદર્શભૂત છે, એમ માની કામ લેનારો છે એક બીજો એવો વર્ગ છે કે જે સંસારથી પોતાને દબાયલા-છુંઠાયલા-કચરાયલા માનનારો હોય છે અને પોતે અકિંચિત્કર છે એવા જ્યાલમાં તદ્દન નિર્માલ્ય જીવન જેમ તેમ કરીને પૂરું કરનારો હોય છે

કેટલાક માણસો પર-સેવામાં, કેટલાક અધમ દુર્વ્યસનની સેવામાં, કેટલાક ભીખ માગવામાં અને કેટલાક ખુશામત કરવામાં જીવન વ્યતિત કરે છે આવા સમાજના વિકળ અગોનો વિચાર હાલ ન કરતાં વિશિષ્ટ અગોનાં જીવન આપણે બારિકીથી અવલોક્તિએ છીએ, ત્યારે તેમાં અનેક વિરોધો, ગોટાળા અને અવ્યવસ્થા બેવામાં આવે છે પણ આ સર્વ બાળતો | આત્મનિરીક્ષણ કરનારને, વસ્તુસ્વભાવ સમજનારને સ્વપરનો વિવેક કરનારને જ જણાઈ શકે તેમ છે જ્યાં સુધી પર વસ્તુ કંઈ કંઈ છે? અને તેનો પોતા સાથે સંબંધ કેવો અને કેટલો છે? તથા શા માટે થયેલો છે? તેનો જ્યાલ ન આવે ત્યાંસુધી એ વિરોધ, ગોટાળા, કે અવ્યવસ્થા લક્ષ્ય પર પણ નહિ આવે.

અન્યારે સામાન્ય જીવનક્રમ એવી ગીતે ઘડાયેલો છે કે જાણે પોતે એક નાની દુનિયાનો મધ્યબિન્દુ હોય, પોતાની નાની દુનિયાને આનંદ થાય, તેઓ જરા વખાણ કરે, તેઓ ખુશી થાય, એટલે તેમા આ પ્રાપ્તિ જીવનનું સાક્ષ્ય માને છે પોતાની સમજણ અને વ્યવહારદક્ષતા માટે ઘણાખૂંદને ખડું જિયો ખ્યાલ બધાઈ ગઈલો હોય છે પરિણામે પોતાના ધંધા કે વ્યવહારમા ચુસ્તતા એટલી ગંદે છે કે પગનો સળધ નિરતર વધતો જાય છે વાત એટલે સુધી આવે છે કે એક મજૂર પોતાની આઠ દશ આનાની દરોજની કમાણી કરવામા પોતાની જાતને ટુશા માને છે અને પોતાની નાની દુનિયાના વખાણ માલખી જીવન સફળ થયું ધારે છે અને સિખારી પણ ખીજાની આઠ દસ પૈમા મેળવવાની શક્તિ કરતા પોતાની ચાગ આના પ્રાપ્તિ કરવાની પ્રવીણતામા મગ્ન ગંદે છે એવી રીતે આખી દુનિયાનો નાનો મોટો વર્ગ મસાગને વળગી રહી મગ્ન રહે છે અને અતિમ પ્રશ્નો પર વિચાર જતો નથી, વિચાર કરવાની એને જરૂર પણ માલૂમ પડતી નથી અને આડાઅવળા અવકાશ પીટાઈ નાનો મોટો ઢગલો જોનામા કે જમે ઉધારના મજાણા જોઈ ખુશ કે નાખુશ થનામા જીવન વ્યતિત કરે છે પણ એમા પોતે ડોણ છે? અને પોતાનો એ વસ્તુ કે રકમ માટે મળધ શો છે? તે વિચારતો નથી અને એ કેફમા જીવનગણ પૂર્ણ વયે નાની લીધેલા વિષયોમા પરવસતુનો કાઈક વ્યય કરી કે વિભાગ કરી જીવન સફળ થયેલું ધાન્ય, માનના કે મનાવવા ચલન કરે છે આ સર્વ છુ ચલાવુમા પોતે છુ ચલાઈ જાય છે, અટવાઈ જાય છે અને એ રમ ધઈ જાય છે

તું જો જરા વિચાર કરીશ તો તને જણાશે કે આ દશા વિચારકની ન હોય, સમજીની ન હોય, પ્રગત જીવનની ભાવનાના આદર્શવાનની ન હોય એ તો એક નાટક છે, એક ખેલ છે, મનોવિકારોનું ચિત્ર છે, રખડનારના માનેલાં વિશ્રામો છે, સ્થૂળ આસક્તિનાં ધામો છે, મસ્ત પ્રાણીઓનાં રસનો સમૂહ છે એ સર્વમાં તું પોતે કોણ છે અને તારો જીવનઆદર્શ શો છે? તે જણાતું નથી. જીવનકલહની મારામારીમાં, વિપયની પોષણના સાધનોની યોજનામાં, બાહ્ય કીર્તિ કે યશશ્રવણની પિપાસાની તૃપ્તિમાં, ઢગલાઓ એકઠા કરવાની ધૂનમાં, એકઠા થયેલા ઢગલાના રક્ષણની યોજનામાં—આ અમરગી જીવનવિચારણા, નિરીક્ષણ કે આદર્શની સ્પષ્ટતા વગર ખડક સાથે અફળાઈ પડે છે અને કાં તો ખરાબે ચઢી જાય છે અથવા અનંત જળપ્રવાહમાં તણાઈ જાય છે. ત્યારે આમાં તું કોણ? અને તારું શું? એનો વિચાર કર એમાં તે ઉપરાંતની જે વસ્તુ કે જન મળી આવે તે તારાં નથી એટલી પૃથક્કરણ ક્રિયા સાથે કરતો જજે. આ સ્વપરના વિવેચનમાં અને એ વિવેકને પરિણામે થતા અનિવાર્ય નિર્ણય પ્રમાણેની વર્તનામાં તારા જીવનનું સાક્ષ્ય છે. જેને તું તારાં માને તે સદા તારાં તે સંબંધે રહેવાં જોઈએ, જે વસ્તુને તું તારી માને તે સર્વદા તારી સાથે રહેવી જોઈએ, તેનો અને તારો કદી વિયોગ થવો ન જોઈએ અને જો કદી પણ તે તારી નથી એમ થવાનો સંભવ દેખાય તો અત્યારે પણ તે તારી છે એમ માનવામાં તારી કલ્પના જ છે એમ ધારી લેજે. આવી રીતે શાશ્વત રહેનાર અને નિરંતર સુખ આપનાર વસ્તુને પીછાની લેવાની બાબતમાં ઉતરવાનું થશે

એટલે જીવનના ઘણા મુશ્કેલ સવાલોનો કોયડો ઉકેલવાનું
બળ-મામથર્ય તને પ્રાપ્ત વશે અને તે વિચારણા ઉત્તરોત્તર
તને માર્ગદર્શક થઈ પડશે

આવા ખ્યાલથી તું તારી જાતને તપાસ, તારા ચરી
રને તપાસ, તારી ઈદ્રિયોને તપાસ, તારા આભૃષણોને
અનલોકી જો, તારા હૃદયોને વિચારી લે, તારા મ્નેહી
સળધી સગાઓને માપી લે, તારા પુત્ર ળત્રની ડિમ્મત
કરી લે, તારા વિચારોની ઘટમાળને તોળી લે, તારા માલ,
ખજાના, હુવેલી, જમીન, હુલ્લો વગેરે મર્ન વસ્તુઓ, જનો,
અને ચીજોને તું જોઈ લે તે તને તારી લાગે તે વાસ્તવિક
અર્થમાં તે તારી માલિકીની છે કે નહિ? તે તું જોઈ લે
અને પછી તેના ઉપર નિર્ણય બાધ એ તારા પૃથક્કણમાં
અનિત્ય સળધને, અન્થર સળધને, અચોક્કસ સળધને
એક કક્ષામાં મૂકજે અને નિત્ય, સ્થિર, સ્પષ્ટ મળ ધને
બીજામાં મૂકજે

જાનનિર્ણયના જે મહા પ્રશ્નો છે તેમાંનો આ અતિ
મહત્વનો એક પ્રશ્ન છે, અથવા મર્ન પ્રશ્નો જતા વિગેય મહત્તા
ધરાવનાર આ પ્રશ્ન છે સ્વપગના વિવેકમાં આખા જીવ
નની ચાવી છે મોટા તોફાનો ઉડાવના, ધમાવો કળી,
દોડાદોડ કરવી, અથવા આત્મતત્વ ગવેષવા અનેડ ઉપાસના,
કર્મ કે જ્ઞાનમાધ ॥ કળી અથવા મન્ત્રાન્ય પ્રમાણે મામાન્ય
કે વિશિષ્ટ જીવન ગાળવાના વવળા માગના એ મર્નનું અતિમ
રહસ્ય સ્વપગના વિવેકમાં છે જીવન માદુ છે કે વિશિષ્ટ છે,
અન્યને આર્પિત છે કે ઉપેક્ષ્ય છે, પરોપકાન્થ છે કે ન્યાયથી

ભૂદયો બાળ

[૪]

આજે જેસતો મહિનો હતો ચાર ઘડી પાછલી રાત્રીએ વહેલાં ઉઠી ઘરના મંદિરમાં કુટુંબના સર્વ બાળકાદિ સાથે નવંસમરાણુ, ગૌતમસ્વામી રાસ, પ્રભાતીઆં, છંદ વિગેરેનું ગાન કરી, દેહશુદ્ધિ કરી, સ્નાત્રપૂજન ભહુ આહ્વાદ સાથે કર્યાં. ઉત્તમ સ્વર સાથે યોગ્ય સાજના સહયોગથી કવિવિશારદ પંડિત વીરવિજયજીકૃત અંતરાયકર્મની પૂજા ભણાવાતી હતી તેમાં ભાગ લીધો. તે વખતે ચોથી પૂજામાં એક પદ આવ્યું, તેનો લય ત્યાર પછી મનમાં આખો દિવસ વાગી રહ્યો એ ધ્વનિમાં જેદ અને હર્ષ હતા, શાંતિ અને અસ્થિરતા હતા, નિર્વેદ અને પ્રેમ હતા

રાત્રિના શાંત સમયે બગિચામાં પાછો એ ધ્વનિ વધારે સ્કુર્યો.

બાળ બાળ બાળ, ભૂદયો બાળ.

એ ધ્વનિ દશવીશ વખત આલ્યો, વારવાર તેનો જાપ આલ્યો. શેની બાળ ? કોણ ભૂદયો ? ક્યારે ભૂદયો ? શા કારણથી ભૂદયો ? તેની સાથે વળી આખું પ્રભાતનું દૃશ્ય—અનેક સુંદર વસ્ત્રભૂષણથી સજ્જ થયેલા પૂજન કરનારા, કલકંઠથી ગાનાર ગવૈયો, પ્રભુની શાંત મુદ્રા, સુંદર પુષ્પની આંગી અને આરતી વખતનો સર્વનો હર્ષ—માનસ સમક્ષ સિનેમાના ચિત્રપટ પેઠે ખડા થયા અને છતાં મનમાં તો એક જ લય આલી કે “બાળ બાળ બાળ, ભૂદયો બાળ !”

ત્યારે શું આખી બાળ ખરેખર ભૂલી જ ગયો ? આ

સર્વ રમત ડેમ થાય છે ? શા માટે થાય છે ? એની પછવાડે કોણ ખેલ કરે છે ? આવી બાળ માડી શા માટે ? અને રમતા આવડી નહિ કે માડતા જ આવડી નહિ ? અને આ સર્વ કેમ ચાલે છે ? આવા આવા ડેમ અને શા માટેના મવાલોના ગર્ભગા “બાળ ભૂલ્યો” નો સુમધુર પણ ખેદ ઠરાવનાર લય તો ચાલ્યા જ કર્યો

આ પ્રમાણે ખેદ અને આનંદમા ઝોકા ખાતું મન આખરે આગળ ચાલ્યું

“કાળ અનાદિ ચેતન રઝળે, એકે વાત ન સાળ,
મયણાભધણી ન રહે છાની, મળીયા માતપિતાળ.
ભૂલ્યો બાળ.”

આ દિશાએ વિચારણા ચાલી, બહુ બહુ ઘાટ ગોઠવ્યો પણ બાળ ભૂલવાનો ખ્યાલ અને ત્રાસ ચાલુ રહ્યા, પણ પ્રાતે તેમા જરા શાંતિ આવી, જરા ટેકો મળ્યો, કાંઈક આધાર મળ્યો એક તો સાંજ ભૂલ્યો, રમતા જ ન આવડી, ફસાઈ ગયો—એવો ખ્યાલ ચાલતો હતો, તેમા તેની પછવાડેની અનાદિ કાળની વાત ખડી થઈ અત્યારની બાળ ભૂલ્યો છે એટલું જ નહિ પણ એ તો અનાદિ કાળથી બાળ માડતો જ આવ્યો છે, ભૂલતો જ આવ્યો કે અને એની બધી વાતો જ ઉધી છે, ખોટી છે, ઉવટે માર્ગ જ છે, આડે અવળે રસ્તે જ ઉતરી પડેલ છે અરે, અહીં તો એટલે સુધી વાત કરી નાખી છે કે એની એક પણ વાત માણ નથી, એક પણ વાત પ્રશન્ય નથી, એક પણ વાત સીધે માર્ગે નથી

અહાહા ! શી વિચારણા અને ક્યા તણાઈ ગયા ? આ તો કાંઈ રસ્તો જ દેખાતો નથી, ભૂલ્યા તો ખરા, પણ ભીત

આવી મદ્દ કરે છે, મયણા કુર્મને પ્રાધાન્ય આપે છે, રાજા પોતાની ગાળકો પરની સત્તાના મદ્દમાં મયણાને કોઢીઆ સાથે પરણાવે છે, સુરસુંદરીને અરિહમન રાજા સાથે પરણાવે છે, ગુરુપ્રસાદથી અને સિદ્ધચક્રની લકિતથી શ્રીપાળનો કોઢ દૂર થાય છે, તે દૂર દેશમાં મુસાફરી કરી મહારૂપવાન નવકન્યા પરણે છે, મોટી રાજ્યવૃદ્ધિ મેળવે છે અને છેવટે મયણાના પિતા ઉપર આક્રમણ કરે છે.

ઉજ્જવન નગરીની બહાર મોટો સૈન્યનો પડાવ જામ્યો છે, પ્રજાપાળ રાજા ગભરાય છે, શ્રીપાળ દેવસહાયથી રાત્રે પોતાને ઘેર જાય છે, ત્યાં મયણા અને તેની સાસુ (શ્રીપાળની માતા) આનંદ અને ખેદની વાતો કરતા સંભળાય છે, તે દિવસ થયેલ અમૃત કિયાના ઉમળકા મયણાને આવે છે, પ્રભાતે થયેલો આહ્વાદ આખો દિવસ ચાલે છે અને રાત્રે પણ આનંદરસ રેડે છે, સાસુને તે આનંદની વાત કરે છે, અને જરૂર આજે પતિ મેળાપ થવો જોઈએ એવી વાત કરે છે. નગરની ચોતરફ લશ્કર વીંટી વળેલ હોવાથી માતા શંકા બતાવે છે, તે વખતે તેનું વચન સત્ય કરવા શ્રીપાળ બહારથી બારણાં ખખડાવે છે, પછી અંદર જઈ માતા અને પત્નીને મળે છે, માતાને ખલે અને પત્નીને હાથ પર લઈ પોતાની નગર બહારની લશ્કરી છાવણીમાં આવે છે.

શ્રીપાળ મયણાને પૂછે છે—‘ જોલ ! તારા આપને કેવી રીતે તેડાવું ? ’ શાણી મયણાને અંગત અપમાન લાગ્યું નથી, પણ જૈન ધર્મનું રાજસભામાં અપમાન થયું તે વાત તે ભૂલી શકી નહોતી ધર્મપ્રભાવ વધે તેમ કરવું એટલો તેણે જવાબ આપ્યો. શ્રીપાળે મયણાના પિતાને કહેવરાવ્યું કે કાંઈ પર

કુહાડો લઈને આવો અવવા લડના તૈયાર થાઓ

આખુ દશ્ય ભારે મનનુ છે આખુ ચિત્ર Cત્કૃષ્ટ
ચિતારાએ ચીતયુ છે, આખો ભાવ કવિએ ન ભૂલી ગકાય
તેવા લયમા ઉતાર્યો છે અને તટેલો તાતલો સહાભ્યામી
પ્રખર વિદ્વાને ઉપાડી લા આલુ ગગમા નનીન રંગો
પૂર્યા છે પ્રજાપાળ ગત વખત મિચારી ગયો, ખલે કુહાડો
રાખી, તાણે થઈ, અજાણ્યા દુશ્મનની છાનણીમા આવ્યો
પ્રતાપી શ્રીપાળ વિવેક ન ભૂલ્યો

સામરાને સામે લેવા ઉમળકાથી દોડ્યો અને તેના
હાથમાથી કુહાડો લઈ જમણી બાજુના સુવર્ણ મિહાસન
પર તેને બેસાડ્યા

આ વખતના આનંદનું વર્ણન શુ થાય? બાળ ગમનારને
બાળ રમતા આવડતી હતી, બચાહાર અને ધર્મ જાગતા હતા,
જન્મેના સ્પષ્ટ ખ્યાલો વિવેકસર જાગૃત હતા એટલે એ
બાળમા ભૂલ કેમ થાય? આનંદ પ્રચલને ઉચિત નાટક ઝર-
વાનો હુકમ થયો ત્યા વિચારણાનો મુખ્ય મુદ્દો પ્રાપ્ત થાય
છે આ આખુ ચિત્ર લખવામા તો વખત જાય છે, પણ ચિત્ર-
પટ પર આખો જનાવ એક સપાટામા આવી જાય છે
શ્રીપાળનો હુકમ થયા છતા નાટક શરૂ થતુ નથી શ્રીપા-
ળની નવે પત્નીઓ, પ્રજાપાળ મહાગત્ર, પ્રધાનમર્ગ આખુ
લશકર અને સોભાગ્યસુદરી, રૂપસુદરી ઉચિત મ્યાનકે બેઠા છે,
શ્રીપાળે ફરી વાર હુકમ કર્યો, પણ નાટક શરૂ થતુ નથી તપાસ
કરતા જણાયું કે સારામા ચારા નાટકના પેડામાના મુખ્ય
પેડાની આગેવાન નટી નાટક કરતા આચકો ખાય છે આખરે
તેને ખુલાસો પૂછતા પોતે મયાણાની બહેન મુરમુદરી

છે અને રાજાને પરણેલી હોવા છતાં નગરે પહોંચતાં રાત્રે ઘાડ પડી, પોતે ચોરાણી, મહાદુઃખ પામી, છેવટે મહાકાળ રાજાને ત્યાં વેચાણી અને નટી થઈ-એ વાત પ્રકટ થાય છે.

અને છેવટે બોલી કે આજે મારા માતૃપિતાને નજરે જોયા એટલે તેને પોતાની પૂર્વ સ્થિતિનો ખ્યાલ થયો, પોતાનું સલામાં બોલવું અનુચિત હતું તે સમજાયું, કર્મનો પ્રભાવ સાચો છે એનું ભાન થયું, મયાણની તત્ત્વબુદ્ધિ પરીક્ષાને પરિણામે થયેલી અને સાચી હતી એમ તેની ખાત્રી થઈ. આ સર્વ વાતનું ભાન જ્યારે માતૃપિતા મળ્યા ત્યારે થયું.

કાળ અનાદિ ચેતન રગળે, એકે વાત ન સાજી;

મયાણા લઈણી ન રહે છાની, મળીયા માતૃ
પિતાજી. ભૂલ્યો.

(મયાણાની લઈણી લગિની-બહેન) સુરસુંદરીને જ્યારે માતૃપિતા મળ્યા, ત્યારે પછી તે છાની કેમ રહી શકે? તે પોતાની જાતને કેમ ગોપવી શકે? તે પોતાનો સાચો આકાર કેમ છુપાવી શકે?

ત્યારે અત્યાર સુધી તો એક પણ વાત સાજી નથી, પણ હવે માતૃપિતા મળ્યા, તેમનું ઓળખાણ થયું, છતાં હજી નટીનો વેશ રાખવો છે કે અસલ સાચા સ્વરૂપે પ્રગટ થવું છે? બાજી ખોટી જ માંડવી છે કે તેમા કંઈ સુધારો ફેરફાર કરી સાચે માર્ગે આવવું છે? સાચા ખેલ ખેલવા છે?

આવા પ્રશ્ન મળ્યા, આવા માતૃપિતા સમાન પરમાત્મા-મળ્યા, આવા વીતરાગ મહાત્માનો યોગ થયો એ ભારે વાત થઈ, એના ગર્ભમાં હવે કંઈ સાજી વાત થાય, તો આ સર્વ લેખે લાગે.

અને તેમ જનવુ-જનાવવુ-શક્ય છે એક વખત સુરસુદરીની જેમ પડદો તોડી નખાય, લેલલાવ ન ગળાય, માતપિતા જોડે સાચી વાત જ્ઞી થકાય, સત્ય સ્વરૂપ કહી દેવાની હિમ્મત આવે, તો માવતર તો કદી કમાવતર થવાના નથી હૃદયમહિમા એ માવતરનો વામ થાય એટલે જાણુ યોગ્ય થઈ ગહેશે

પણ અત્યાચ્છુધી તો બાણ જૂલાણી છે, ખોટી ખેલાણી છે, અત્યાગ્ની ન્મતો પણ અવગી મહાણી છે ખેલ ખેલાઈ જતા ન્મન સફેલવી પડશે, તેનો જ્ઞી ખ્યાલ આવે છે ? એકાદ વાત સાથ થાય તોપણ ઠીક, પણ ગ્મતો શો ? અને તે કેમ મળે ?

વાત માણ થાય એની ન્પષ્ટ ઈચ્છા કદી વર્ધ છે ? ભાવનાની ન્પષ્ટતા અને પ્રમગ પુરુષાર્થ, માવનોના ખ્યાલ અને દૃઢ નિશ્ચય આગળ એડ પણ વાત અગમ્ય નથી એવું જાણતા દના એમાનુ એક પણ નથી થયું એ વાત લક્ષ્યમા દે ?

હવે માતપિતાનો બાધ યોગ તો થયો છે જો હજુ પણ નાટકના ખેવ કચ્વા હોય, નાચ નાચવા દોય, તો નટ તરીકેનો પગાર મળ્યા દ શે, બાકી ગન્ત્યગાદીના પં પગ આરોહણ કરવાની ઈચ્છા દોય તો માગાપ પારે ઉધારી રીતે ખસાવ પડે, માગાપને સાચી વાત જણાવી દો અને થયેની સ્થિતિના દાન્તો વિચારી પશ્ચાત્તાપ કરે પરી માતપિતા અન્દિમનને બોવાની તમને ઘટતે સ્થાનકે મોખવાનો યોગ્ય પ્રમદ કરશે

અને નહિત તો “બાણ ભૂદયો” “બાણ ભૂદયો” “બાણ ભૂદયો” —એ વાત ખરી જ નેરો એ વાતને

ખરી-સાચી રાખવામાં જ તમને મહત્તા લાગતી હોય તો તમારો માર્ગ તમે જાણો અથવા જે કુમાર્ગને માર્ગ માનવાની ભૂલભરેલી માન્યતાને અંગે તમે અત્યાર સુધી આલ્યા છે, તેમાં આંટા માર્યા કરશો અને ખાડા ટેકરામાં અટવાયા કરી ત્રાસ પામશો તેમાં તો શી નવીનતા છે? “બાજી ભૂલ્યો”—તે વાત તો એજ આકારમાં રહેશે અને એક પણ વાત એ માર્ગે સાજી નહિ થાય

આવા આવા વિચાર ચાલતા હતા ત્યાં મન પર આવ-
રણ આવવા માંડ્યું, બગિચામાં મંદ મંદ પવન વાતો હતો
તેની લહેરમાં ઉઘ આવી ગઈ અને વિચારધારા અટકી ગઈ.

જે. ધ. પ્ર. પુ. ૪૧ અંક
૫ ૨૫૩

સં. ૧૯૮૨

જિનેન્દ્રપૂજા

[૫]

પાપ લુપ્તિર્નિ દુર્ગતિં દલ્યતિ વ્યાપાદયત્યાપર,
પુણ્યં સન્નિવૃત્તે શ્રિય વૃત્તિનુત્તે પુણ્નાતિ નિરોગતામ્ ।
સૌભાગ્ય ચિદધાતિ પલ્લવયતિ પ્રીતિ પ્રસૂતે યશ,
સ્વર્ગ ગચ્છતિ નિર્વૃત્તિં ચ સ્વયત્યચાર્હતા નિર્મિતા ।

સિદ્ધુરમકર

જિનેન્દ્રપૂજાનો વિષય બહુ અગત્યનો છે જેન કોમમા મોટો પક્ષ જ્યારે સર્વ પ્રકારની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે ત્યારે અમુક જેન કોમ અમુક પ્રકારની પૂજા બાદ કરતા બાકીની પૂજાનો સ્વીકાર કરે છે પૂજા બે પ્રકારની છે દ્રવ્યપૂજા અને ભાવપૂજા દ્રવ્યપૂજા એટલે પ્રભુપૂજન સારુ ઉત્તમ દ્રવ્યોથી તેમજ સન્માન કરવું અને તે મલકા માથે પ્રભુની જુદી જુદી અવસ્થાઓ પર વિચાર કરવો જેન માર્ગમા શુદ્ધ દ્રવ્યપૂજા નથી કરેક દ્રવ્ય નિમિત્તે ભાવપૂજા અતર્ગત વ્યક્ત હોય છે અને સર્વ દ્રવ્યભાવપૂજા ઉપર કૃપાશરૂપ ખાસ ભાવ પૂજા કરવાનો ઉપદેશ અને ઈર્ષ્ય તેમજ વર્તન પણ તેણે જ છે પૂજાનો આ ઉત્તમ પ્રકાર છે, શિષ્ટ મપ્રદાયથી આપ્યો આવે છે અને પ્રાપ્તો તે માર્ગને અધુના પણ અશરૂચ અનુમરે છે

જેન માર્ગમા કેટલાક મ્યુગદ્ધિ છોડીને દ્રવ્યપૂજા અચીતી નથી શાસ્ત્રાધાર તેઓને મોટે આગળ બહુ બતાવાઈ ગયો છે અને હાલમા વિદ્વાન મહાશયો તન્કથી બહાર પડેલા લેખોમા તે સળધમા પૂરતુ અજવાળું પણ પાડવામા આવ્યું છે તેથી

આ પ્રસંગે શાસ્ત્રાધાર દ્રવ્યપૂજને અનુકૂળ છે કે નહિ તે સવાલ બાબુ ઉપર મૂકી માત્ર બહારના પ્રાકૃત વિચારથી જ આ સંપ્રદાય ઉપર વિચાર કરવાની સ્ફુરણ થઈ છે. શાસ્ત્રના ફરમાન તરફ વિચાર ન કરીએ તો પણ બરાબર વિચાર કરવાથી જણાશે કે દ્રવ્ય પૂજની ખાસ જરૂર છે આ જમાનામાં દરેક બાબત ઉપર વિચાર કરવાની આવશ્યકતા છે. કોઈ પણ બાબત જૈન શાસ્ત્રમાં આગ્રહથી ફરમાવેલી નથી, અસુસ કરીને દ્રવ્યપૂજની કેટલી જરૂર છે અને આ જમાનામાં પ્રવૃત્તિમય જીવન થવાથી ઉપયોગિતા વધે છે કે ઘટે છે તે બાબત પર વિચાર કરવાની ખાસ જરૂર છે આ સવાલ દ્રવ્યપૂજના પ્રબળ નિમિત્ત મૂર્તિપૂજ પર વધારે ઢળી જાય છે અને તેથી તેની આવશ્યકતા પર વિચાર કરીએ

*અત્યાર સુધીમાં કોઈ પણ પ્રબળે મૂર્તિપૂજ વગર ચલાવ્યું હોય એમ ઈતિહાસ પરથી માલુમ પડતું નથી. દરેક પ્રબળ એક અથવા બીજા રૂપમાં મૂર્તિપૂજ સ્વીકારતી આવી છે જ્યારે મૂર્તિપૂજ હદ બહાર જાય છે એટલે કે મૂર્તિને મૂર્તિ ખાતર પૂજવાનું થાય છે, ત્યારે તેમાંથી જુદો વિચાર બતાવનારા લોકો નીકળી આવે છે, પણ આવા લોકો ખાસ કરીને આગળ વધી ગયેલા વહેસ પર અને નહિ કે મૂર્તિપૂજ પર આક્ષેપ કરનારા હોય છે. સાહત્રણસો વરસ પહેલાં થોડાક ક્રિશ્ચિયનોએ મૂર્તિપૂજ વિરુદ્ધ વિચારો બતાવ્યા છે અને હાલ તેઓ 'પ્રોટેસ્ટન્ટ' પંથના કહેવાય છે, પરંતુ તેઓના વિચાર માત્ર દેખાવમાં જ મૂર્તિપૂજ વિરુદ્ધ લાગે છે, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. તેઓએ જે માર્ગ લીધો તે મૂર્તિ-

પૂજાને અગે વધી ગયેલા વહેમો તરફ ચોતાનો તિસ્તાર બતાવનારૂપ હોનો આ ઉપરાંત મુમલમાન અને જ્યુ લોકો મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોય એમ દેખાય છે આપણા હિંદુસ્તાન તરફ નજર કરીએ તો આખો દેશ મૂર્તિપૂજક છે

કેટલાક નાની નાની કોમ યા મમાજના લોકો આ ણાબ-તમા હાલમા વિરુદ્ધ વિચાર બતાવનારા નીકળવા લાગ્યા છે દાખલા તરીકે આર્યમમાજ, બ્રહ્મમમાજ અને આર્યસમાજના લોકોએ અતિ પરાક્રાંતાએ પહોંચેલી મૂર્તિપૂજા દૂર કરી છે જૈન કોમમા પણ ૨૦૦ વર્ષ પહેલાં હુદુડ લોકોએ જૈનપૂજા ગંભીર નાખી છે, પરંતુ તેઓ બહુ ઓછી હદમા તેને દૂર કરી શક્યા છે આગળ જતા જણાયે કે તેઓનો મત મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ નથી અને હોઈ શકે પણ નહિ

મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ પ્રમગે પ્રમગે આવા વિચારો જુદી જુદી પ્રજાએ બતાવ્યા છે, છતાં પણ મૂર્તિ વાપરવા માટે દરેક પ્રજાએ વાગવાર ડેવી વલણ બતાવી છે તે જાણવાનોગ છે જ્યુ લોકોને તેઓનો અર્ક છે, મુમલમાન લોકો કાબાને માન આપે છે અને શીખ પ્રજાને ગ્રંથ છે વળી કોઈ પ્રજા કે પથ મ્યુગ મૂર્તિપૂજા કબૂલ કરતી ન હોય તે પણ અજાણ-પણે માનસિક મૂર્તિપૂજા તો સ્વીકારે છે જ

સર્વ પ્રજાની આવી વલણ કુદરતી રીતે હોવાથી મૂર્તિપૂજામા કોઈ એના પ્રકારનું રહસ્ય હોવું જોઈએ કે તે વિચારવા યોગ્ય હોય અને તેથી આપણે તે તાગવી ટાઢવું જોઈએ મૂર્તિ એટલે શું ? આ સવાલ આલાવિક છે મીમીમ એની બીનેન્ટ કહે છે કે—

દનો અનુભવ કરાવનાર મૂર્તિ જેવું અવલંબન શા માટે તથા દેવું એ સમજાતું નથી જેઓ અવલંબન વગર ધ્યાન કરી શક્તા હોય, શાસ્ત્રીય ભાષામાં કહીએ તો જેઓ સાતમા અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનકથી આગળ આધ્યા હોય, અથવા અપ્રમત્ત યતિ હોય, તેઓને માટે આ વિષય નથી; પરંતુ ઉક્ત પ્રકારના માણસો આ કાળમાં પ્રાપ્ત હોય નહિ, તેથી બાકીના માણસોને તો મૂર્તિપૂજા મૂકી દેવાથી ધર્મ પામવાનું પ્રબળ સાધન મૂકી દેવા જેવું થાય છે.

વળી કેટલાક માણસો મૂર્તિપૂજા માનતા નથી તેઓ ખરેખર ભૂલા ખાય છે. જ્યારે ધ્યાન કરે ત્યારે તેઓ શું કદ્યે છે ? જ્ઞાન, દર્શન, આરિત્રની એકત્રતા તે આત્મા-પરમાત્મા-ત્રિદેવન સ્વરૂપ-પરમજ્યોતિ વિગેરે. આનું ધ્યાન તેઓ કેવી રીતે કરી શકે ? જેઓને ભાવનારૂપ અદૃશ્ય પદાર્થોમાં રમણ કરવાની ટેવ ન હોય અને જેઓને મનોયોગ સાધ્ય ન હોય, તેઓને કાંઈ આધાર-ટેકો જોઈએ; નહિ તો આનુબાનુના ભળતા વિષયો પર મન દોરવાઈ જાય છે. આથી કરીને તેઓ સાધારણ રીતે દેવળી ભગવાનની ભૂમિ પર વિહારની સ્થિતિ કે એવી કોઈપણ સ્થિતિ મનમાં કદ્યે. આમ થવાથી તેઓ માનસિક પૂજાના અભિલાષી થયા અને માનસિક મૂર્તિપૂજા માનનારથી કદી પણ સ્થૂળ મૂર્તિપૂજાની ના પાડી શકાય નહિ. વળી માનસિક મૂર્તિપૂજા કરનાર કેટલીક વાર મોટો ભૂલાવો ખાય છે: તેઓ પોતાની માનસિક મૂર્તિને ખરેખર પરમાત્મા જ માન છે, જ્યારે સ્થૂળ મૂર્તિપૂજા માનનાર પોતાની મૂર્તિને પરમાત્મ સ્વરૂપ ખતાવનાર, સ્થાપનારૂપ, *કલ્પિત આરોપ તરીકે જ માને છે, ગમજે છે. આથી કરીને જે ભૂલ માનસિક

મૂર્તિપૂજક કરે છે તે ભૂલ મ્યૂળ મૂર્તિપૂજા ઝરનાર ઝઢી પણ ઝરતો નથી

અમારા ડેટલાક લાઈઓ પંપગત ધર્મ પ્રમાણે ઝાંલી ઝાનતી મૂર્તિપૂજાને માન આપના નહી, તેઓની ધાર્મિક વૃત્તિ ન્યારે નોઈએ છીએ, ત્યારે મૂર્તિપૂજાની ઉપ-યોગિતા જણાઈ આવે છે ઉપર જણાવ્યું તેમ ઝાના પ્રકારના લોઢાને ધર્મ શુ છે? તેનો નિચાર પણ ઝાવતો નથી ઝૈહિક સુખ, તેના માધનો, પાછા પડવાથી ગોક ઝાને મસારયાનામા જીનન પૂર્ણ ઝરનારને મૂર્તિનું ઉત્કૃષ્ટ સાધન ઝાદરણીય છે

પ્રસંગ ઝર્તિક, માસનો હતો ઝગ્દસતુ ડિતરવા ઝાવી હતી ઝોમાઝુ ઝિનરી ગયું હતુ સ- વનગજી ખીલી રડી હતી ઝાપુ જગલ, તેનો લીવો દેખાવ મનને ઝને ઝપુને ગાંતિનો ઝાલામ ઝાપના ના વૃક્ષો ઝાનદમા ઝાવી પોન ના ડાળડૂપી હતો લખાવના હતા પક્ષીઓ પોતાના માળા-માથી ઝિડતા હતા સમય પ્રભાતનો હતો ઉદ્યાચળ તન્દ સૂર્યનો ઝરુણ સાંધિ દિગાઓને પ્રકાગતો હતો ઝાકશ ઝવંછ હતુ ઝાના ઝખડ શાતિના વખતમા ઝેઠ મુમુલુ હાથમાં પુષ્પની છાગડી લઈ સુદર વૃક્ષો પગ્વી પૂર્ણ ખીલેલા શુલાળ, કેતકી, ઝપો, સેવતી (શલદાઈ) વજેરે શુદ્ધ પુષ્પોને વીણી લેનો હતો, વીણીને પુષ્પપાત્રમા ક્ષેપન ઝરતો હતો ઝને મનમા પંમાત્માનુ ધ્યાન ડગ્તો હતો તેના મનમાં પરમાત્મલાવ નિવાય ડોઈ પણ પ્રકારનો વિશ્લેષ નહોતો થોડા વખતમા પુષ્પપાત્ર વિવિધ પુષ્પથી ભરી તેણે દેરામર તરફ ઝાલવા માડ્યું દેરામરે ઝાવી, શુદ્ધ જળવી ઝાન દરી પુષ્પ ક્રમવાર જુદા પાડ્યા ઝને તેનાથી પદધર

ભરવા માંડ્યું વચ્ચે વચ્ચે ગુલાબ મૂક્યો, પડખે મોગરો અને છેડા પર લીલો ચપો અને ખીજે છેડે પીળો ચપો, વચ્ચે વચ્ચે સેવતી અને ચોતરફ મોગરો મૂક્યો. પછી પ્રભુસન્મુખ આવી, શુદ્ધ જળથી નહવાણ કરી, સુવર્ણપત્રથી આંગી કરી, પરધર ચઢાવી, મુગુટમાં અને પ્રભુશરીર પર પુષ્પ ચઢાવ્યાં. શોભતી જગોએ, વર્ણવ્યવસ્થા અને જાતિકમવાર ઉપર, નીચે અને પડખે પુષ્પઘટા કરી દીધી આ વખતે પ્રભુ શરીરની કાંતિ અજળ બની રહી ધૂપ વિગેરે પૂજા કરી પ્રભુ પાસે જે મોટી દીવી પર જ્યોતિમય દીવા કર્યા અને જે નાની બાળેડી પર જે ખીજા દીવા કર્યા. આ દીવાની જ્યોતિ, પ્રભુની કાંતિ અને પુષ્પ તેમજ અત્તરનો મધમઘાટ—સર્વની એકાગ્રતા યદ્દિ દેરાસરમાં તદ્દન શાંતિ હતી. પ્રભુસન્મુખ બેસી, સ્વસ્તિક કરી, ફળ નૈવેદ્ય ધરી, શાંત અને એકાગ્ર ચિત્ત કરી ગાન કરવા માંડ્યું :

પ્રીતલહડી ખંધાણીરે, અજિત જિણ્દશું;
પ્રભુ પાખે ઘડી એકે મન ન સુહાય જો.

કરુણાધિક દીવી રે! સેવક ઉપરે;

ભવ ભય ભાવઠ ભાંગી ભકિત પ્રભન્ન જો.

સુસ્વર સાથે ધીમેથી જેમ જેમ આ અવાજ આદ્યો તેમ તેમ હૃદયમાં ભેદ થવા લાગ્યો. અને જે વખતે—

તારકંતા તુજમાંડી રે શ્રવણે સાંભળી

એ પ્રદ ગાયા પછી—

“ ભવભય ભાવઠ ભાંગી ”—

એ પદનો સુદૃઢ ધ્વનિ હૃદયનીણામાથી ઊઠ્યો તે વખતે હૃદયમાં ખરેખર લામ્બુ કે આ સસાગની બેડી અત્યારથી નાશ પામી અહાહા! નુ દિવ્ય ધ્યાન! શો અનુભવ! જેઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોય તેઓ ભયે હને, અથવા ગમે તેમ બોલે, પણ આ અલૌકિક આનંદ—દૃષ્ટાન્તર જીવનવ્યમા આ સુખની રેખા—પ્રેમમય જીવનની હદ છે હૃદયના એક-તાનથી અષ્ટાપદ પર ગાન કરતા રાવણે તીર્થંકર નામકર્મ કેવી રીતે ખાંચ્યું તેનો જરા ખ્યાલ આવ્યો અને મૂર્તિપૂજાનું પુષ્ટ આલબનત્વ અનુભવગોચર થયું એક વાર મૂર્તિ મન્સુખ જીઓ, આખ મીઓ, મનમાં તે જ મૂર્તિનું ધ્યાન કરો, તેવી જ મૂર્તિ કહ્યો, ફરી આખ ઊઘાડો, મૂર્તિમાં સ્થાપેત ગુણો બોલી જાઓ, આખ બંધ કરો, મૂર્તિને કહ્યો, ગુણોને કહ્યો, મૂર્તિને બૂલી જાઓ અને ગુણોને કહ્યો અને તેના પર એકાગ્રતા કરો આ જ કર્તવ્ય અને મોક્ષસાધનનો મરસ ઉપાય

કટપનાશઙ્કિતને આટલી હદ સુધી લઈ ગયા પછી એક બાળત પર જગ ધ્યાન આપનાની જરૂર છે જેઓ સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ છે એમ માને છે તેઓ ગુહ્ય સમજ્યા નથી સ્થાનકવાસીઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ જી પણ હોઈ શકે જ નહિ, જાણુ કે તેઓ બહુ પ્રમાણે મૂર્તિપૂજા માનનારા છે ઘણા જાણીમાનું એક જાણુ એ છે કે તેઓ શાશ્વતી પ્રતિમા માનવાની હા કહે છે હવે સહજ દૃષ્ટિથી જણાશે કે શાશ્વતી પ્રતિમા એ પણ પ્રતિમા જ છે, તેથી તેઓ મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ તો છે જ નહિ

હવે સવાલ ઝાડી એ જ રહ્યો કે મૂર્તિ કેવી માનવી અને તેને યોગ્ય સામગ્રી કેવી રાખી શકાય? આ બાબતમાં જે મતભેદ છે તે મૂળ હકીકતનું સ્પષ્ટ ભાન ન હોવાથી થયેલ છે જે લોકો કોઈ પણ એક પ્રકારની મૂર્તિ સ્વીકારતા હોય તેઓ પછી મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ હોવાનો દાવો કરી શકે નહિ. જ્યાં પરમાત્મગુણનો આરોપ કરવો છે ત્યાં પછી આરોપિત વસ્તુની શાશ્વતતા અશાશ્વતતાનો સંબંધ જોવો ઉપયુક્ત નથી આરોપિત પદાર્થ આરોપને યોગ્ય, ચિરસ્થાયી, પરમાત્મગુણનું ભાન કરાવનાર અને પ્રભોદ કરાવે તેવો નિર્મળ જોઈએ; પરંતુ આવી વ્યવસ્થા વિગેરેની સામાન્ય હકીકત પરથી મૂર્તિપૂજા વિરુદ્ધ વિચારો બતાવવાની જે હિમત કરવામાં આવે છે તે તદ્દન અસ્થાને છે, અયોગ્ય છે, અને વસ્તુસ્થિતિના જ્ઞાન અને જન-સ્વભાવના અવલોકનની ગેરહાજરી બતાવે છે. ધર્મનો ભાસ રહેલા ખાતર પણ અનાદિસિદ્ધ મૂર્તિપૂજાની ખાસ જરૂર છે.

વળી બીજી બધી દલીલ કરતાં એક વાત આ જમાનામાં બહુ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે. આ સમય બહુ અગત્યનો છે અત્યારે પાશ્ચિમાત્ય વિચારો સાથે પૂર્વના અને લાંબા વખતથી ચાલતા આવેલા જૂના વિચારોનું સંઘટ્ટન થાય છે આ વખતે જે વિદ્વાનોના હાથમાં ધર્મનું સુકાન હોય, તેઓએ ધર્મના અવલંબન જેવા લાગતાં સર્વ સાધનોને મજબૂત બનાવી દેવાની બહુ જરૂર છે. અત્યારે ધર્મનો આભાસ વધારે દેખાય છે, પણ જેઓ શાંતિથી એકાંતે વિચાર કરતા હશે તેઓ જોઈ શકશે કે મૂળ પાયા ખર્વાઈ જતા જાય છે આ પાયાને મજબૂત કરવાની બહુ

જરૂર છે આવતા જમાનામા ધર્મલાવના અને સસારલાવનાને મજબૂત લડાઈ થવાની છે, અને તે પ્રમગે જો ધર્મના સાધનો લૂલા થઈ ગયા હશે તો ધર્મનો ઠંકો વાગતો અટકી જશે અથવા બહુ અપ્પાટ ધ્વનિ કરશે અત્યારે પણ અવાજ મદ થતો જાય છે પચમ કાળમા ધર્મના સાધનો પૈકી શાસ્ત્રાનુસાર જૈન દ્રવ્યાનુયોગના અપ્પીકરણ (Exposition) વિગેરેની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર મૂર્તિપૂજાની છે. કાળુ આ કાળમા આ જોનો જ આધાર છે અમારા જૈન લાઇઓને કહેવાની જરૂર છે કે આવા સાધનને મદ પાડવામા ઈર્ષ્ય ચૂડાય છે એ જોઈ લેવાનું છે જ્યારે પક્ષભેદ અને આગ્રહ ઠોડી આ બાબત પર વિચાર કરવામા આવશે ત્યારે ઉપગની સાદી દલીલની આવશ્યકતા સમજી શકાશે

મૂર્તિપૂજાની જરૂર છે એમ જોયા પછી પૂજાના પ્રકાર પર વિચાર કરીએ. પૂજા બે પ્રકારની છે એક દ્રવ્યપૂજા અને બીજી ભાનપૂજા દ્રવ્યપૂજામા ઉત્તમ પદાર્થો મેળવી પ્રભુમન્મુખ ધર્મવા દ્રવ્યપૂજા કરતી વખત બાહ્ય શુદ્ધિ બહુ સારી ગખવી આચાર અને વિચારને બહુ નજીકનો સંબંધ છે બાહ્ય શુદ્ધિ વગર મનમા પ્રેમ પણ આવતો નથી, માટે શાસ્ત્રમા બતાવેલી રીતિ પ્રમાણે ન્હાઈ, અગ્નિ થઈ, શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરી, અષ્ટ સત્ત્વ, એન્વીત પ્રકારી પૂજા કરવી પૂજા દર્શનાત અતરદષ્ટિ લાવના તરફ રાખવી દરેક પૂજા વખતે અમુક અમુક અવસ્થા ભાનવાની છે તે ભાવવી અને પ્રભુ જેવા થવાની ઇચ્છા રાખવી. પરમાત્મસેવાનુ ક્ષણ એ છે કે ધરાણ એકતાન થાય કે આ જીવ પરમાત્મસ્વરૂપ થઈ જાય છે

ભાવપૂજામા પ્રભુની મિદ્ધ અવસ્થા ભાવવી, આ આત્માને

બહાર કાઢતાં જાણે રાડ પડતી હોય, સામેની શિલામાં ફાટ પડતી હોય, એમ લાગ્યું, ચંડકોશિયાની ભયંકર ક્ષણાઓ સામે દેખાણી: ‘બુઝ ચંડકોશિયા ! બુઝ’ એવા શબ્દ મહા-ત્માના ગંભીર શાંત સ્વર સાથે નીકળતા જણાયા, ગોશાળાના અનેક ઉપદ્રવો અને પ્રસંગો પસાર થતા જણાયા, સિદ્ધાર્થ પ્રભુસન્મુખ ઊભેલો જણાયો, ભયંકર ઉપદ્રવો કરી થાકી સ્તંભ પાછો જતો હતો તે વખતે પ્રભુની આંખમાંથી નીકળતાં કરુણાશ્રુ દેખાયાં, કાયોત્સર્ગ મુદ્રાસ્થિત પ્રભુના પગ પર ખીર રાંધતો ગોવાળીઓ દેખાયો, અને જાણે એ સર્વ દુઃખનો એકદમ છેડો આવી જતો હોય, સર્વ ધુંચેનો નિકાલ થઈ જતો હોય, સર્વ કચવાટોનો અંત આવતો હોય, તેવી રીતે એક કાળું શરીર પ્રભુના સુવર્ણદેહમાંથી નીકળી દૂર જતું જણાયું, ચારે તરફ પ્રકાશ પ્રસરતો જણાયો અને ચંદ્રજ્યોત્સ્ના અને પ્રભુનો પ્રકાશ ચારે તરફ એક થઈ જતા જણાયા બાબુમાં પળપળ નાદ કરતી ઝંબુવાલુકા નદી ચાલી જાય છે, પક્ષીઓ ઝાડમાં અવાજ કરે છે, સાથેના યાત્રાળુઓ હજી નિદ્રામાં પડ્યા છે, ત્યાં આ દૃશ્ય ધર્મશાળાની બહાર અનુભવી, ઠંડીનો અનુભવ કરી, ધર્મશાળાના દ્વાર પર બેઠા થતાં જ સાથે આવેલા મુમુક્ષુઓ પૈકીના એકે ગાન લલકાર્યું. ભૈરવની ઘટના ચાલી લય સાથે ગાન થયું....

ચલના જરૂર જાકું,

તાકું કેસે સોવના ? ચલનાં

લયે, જળ પ્રાતઃકાલ,

માતા ધવરાવે બાલ,

જગ જન કરત હૈ,

સકળ સુખ ધોવના ચલનાં
 સુગંધીકે બધ છૂટે,
 ઘૂવડે ભયે અપૂઠે,
 ગાલ ગાલ મિલડે,
 બિલોવત વલોવના. ચલનાં

તજ પરમાદ ભગ,
 તુ હી તેરે કાજ લાગ, ચલનાં
 ચિદાનંદ સાથ પાય,
 બિરથા ન (આયુ) ધોવના ચલનાં

એક બાળુ વીર પગ્માત્માની પગ્મજ્યોતિનો લય લાગી રહ્યો હતો, તેવામા આ પ્રેરક ગાન માલગી ચિત્ત ચમક્યુ-
 બોલનાગ્નો અત્યંત સુદર રાગ, લય અને તાનપૂર્વક ગાવાની શુદ્ધ પદ્ધતિ, ઠઠનું રસિક માધુર્ય અને ચાતગદનું તદ્દન ગાત વાતાવરણ હૃદય પર સચોટ અમર કરતુ હતુ ગાનાર દરેક પદ આ પાચ વાગ બોલી 'ચલના જરૂર બાકુ, તાકુ કેસે બોવણા ?' એ લય તો લગભગ દશ બાર વાર બોલતા હતા, તેની હૃદય પર અનિર્વચનીય અમર થતી હતી, શુદ્ધ વાતાવરણની આતર અમરનો સાક્ષાત્કાર થતો હતો.

એ પ્રત્યેક લય વખતે મનને નવીન નવીન લાવનાઓ થતી હતી, હૃદય અનનવા બનાવો પર સ્થિત થતુ હતુ, મગજ અનુભવેલી જૂની વિચારમૃદિ પર કપનાનું લાગ પાવરી બેસતુ હતુ, લવ્ય કપનાઓ, દર્યો, ચિત્રો ન્મૃતિપથમાથી પમાર થતા હતા અને અનેક પ્રકારની ગાત લાગણીઓ અને જીવનકલહના ક્ષાકોની અપતા બેના હતા 'ચલણા જરૂર' આ વાત માગી હશે, જરૂર જવાનું જ છે તો પછી

અહીં ઘરખાર કેના માટે ખાંધ્યાં ? શા માટે એને પોતાનાં માન્યાં ? એ માન્યતા થવાનાં કારણો શાં ? એ માન્યતા ખોટી છે તો પછી આખી ઇમારતનો પાયો જ ખોટો છે અને તેવા ખોટા પાયો પર ખાંધેલી ઇમારત કેવી રીતે અને કેટલો કાળ ટકશે ? પાયા ખેસી જશે ત્યારે પછી શું કરશું ? અને ખોટી કલ્પના કરી પોતાની માનેલી વસ્તુ છોડી જશે અથવા છોડવી પડશે ત્યારે મન પર કેવી અસર થશે ? કેવી સ્થિતિ થશે ? એનો જરા ખ્યાલ આવ્યો અને ચાલ્યો ગયો.

ત્યારે ચાલવાનું તો જરૂર છે, પછી કેટલીક યાત્રાનું ચલન ચાલુ આવ્યું, છેલ્લા થોડા દિવસોથી કરેલી યાત્રાની મુસાફરીને અંગે ચાલવાનું થયા કરતું હતું તે પણ ચાલુ આવ્યું, વ્યવહારમાં રાત્રે ઊંઘતા હતા તે પણ ચાલુ આવ્યું, ધનપ્રાપ્તિના જીવનકલહો ચાલુ આવ્યા, સગાંસંબંધીના માની લીધેલા વ્યવહારો ચાલુ આવ્યા, આખો સંસાર જાણે ચાલ્યો જતો હોય, સાધ્યના ઠેકાણાં વગર દોડાદોડ કરતો હોય, કેટલીક વાર પાછો ચક્રમાં પડી તેજ સ્થાનકે આવતો હોય, નકામી અર્થ વગરની દોડાદોડ કરતો હોય, કેટલીક વાર ચાલતો હોય અને કેટલીક વાર દોડતો હોય એમ જણાયું. આવી રીતે ચલન અને સ્થિરતા વચ્ચે હિચોળા ખાતું મન વળી વિચારમાં પડ્યું કે—‘ચાલણુ જરૂર તો પછી સૂવું કેમ ?’ આ યાત્રાળુઓ, મિત્રો અને સહ-ચારીઓ ઊંઘે છે, આપણું સાધ્ય તો યાત્રાનું છે, તીર્થ હજી દૂર દેખાય છે, ત્યાં પહોંચવું છે, તો આ સર્વે કેમ ઊંઘે છે ?

ત્યારે આપણે સર્વ વાસ્તવિક રીતે ઊંઘીએ છીએ કે

જાગીએ છીએ ? આ વિચારની સાથે વળી ‘ચલના જરૂર
જાહે, તાહે કેસે સોવણા ?’ એ લય હૃદય પર જામી
ગયો, એના પર વિચાગ્રણ ચાલવા માડી, એ લય ફરી ફરી
સલગાવા લાગ્યો અને આખા જીવનપટના દર્શન થવા
લાગ્યા આપણે ચાલવાનું એટલે શું ? પણ વડે
આગળ વધવું તે પણ ચાલવું કહેવાય ! શરીર છોડી ચાલ્યા
જવું એ પણ ચાલવું કહેવાય ! નીચે પ્રયાણ કરવું
એ પણ ચાલવું કહેવાય, સાવ્યના ઠેંગણા વગર દોડાદોડી ઝૂંવી,
એ પણ ચાલવું કહેવાય, વર્તુળમાં દોડાદોડી ઝરીને હાલી
ચાલીને ધણા પરિશ્રમને પગિણામે પાછા ત્યાં ને ત્યાં જ
આવવું એ પણ ચાલવું કહેવાય, અને સર્વ સંબંધ છોડી
નિવૃત્તિનિવાસમાં ગમન ઝૂવું એ પણ ચાલવું કહેવાય.
આ ચાલવાની વાત તો બહુ જ વિચાગ્રવા લાયક છે આ રીતે
જેતા તો આખી દુનિયા એક અથવા બીજા પ્રકારે ચા-ચા
જ કરે છે, ચેતનાલક્ષણમાં જ ચાલવાનો લાવ અત્યર્થ હોય
છે એમ દેખાયું પછી તો નિગોદથી માડી સર્વ જીવોમાં
ચલનક્રિયા થતી દેખાઈ કોઈમાં એક પ્રકાર, તો કોઈમાં ચલ
નનો ઉપર જણાવેલો બીજો પ્રકાર, તો કોઈમાં અન્ય પ્રકાર,
પણ ચલન તો મર્વત્ર નિયમગર જણાયું અહા હા ! ત્યારે
આખું જીવન ચલન પર જ રચાયેલું છે અને જીવનવ્યવહાર
પણ ચલન પર જ રચાયેલો જણાય છે તો પછી આપણે શા
માટે એમી ગહેવું ? તે વળે ચાલે ગાજલોકે જાણે આગળ
ચાલતા હોય, હલીચલી ગદા હોય, અને સર્વ દોડાદોડ વર્ષ
રહેલી હોય-એવો લાભ થયો

પણ એ મર્વ ચલનો દેખાય છે તેમાં ઠેકાણું કયા

છે ? કેટલાકો તો ખાલી દોડાદોડ કરે છે, કેટલાક દોડાદોડનો અર્થ પણ સમજતા નથી, કેટલાકની બુદ્ધિ ઘણી મર્યાદામાં બંધાય રહેલી દેખાય છે, કેટલાક ચાલવાની વાત પર વિચાર જ કરતા નથી, માત્ર સર્વની સાથે ઘસડાયા કરે છે અને અર્થ વગરના ઠેકાણા વગરના પછાડા મારે છે. જેઓની વિચાર-શક્તિ ખીલેલી નથી એવા નીચેની હારમાં રહેલા જીવનોના ચાલવામાં તો ઘણાખરા ખોટા પછાડા દેખાયા પછી મનુષ્ય-જીવન પર લક્ષ્ય ગયું, ત્યાં કોઈ કોઈ જગાએ સંરખાઈ દેખાણી; ઘણાખરા મનુષ્યો તો જીવનકલહમાં સંબડાતા જણાયા, સ્વા-રથી સાંજ સુધી શારીરિક કે માનસિક મજૂરી કરી ઈદ્રિયના ભોગો ભોગવવામાં આસક્ત થયેલા અને ધન એકઠું કરી ઘરખાર ચણાવવામાં, નકામી દેશ, રાજ્ય, સ્ત્રી, કે ભોજનની વાતો કરવામાં, નાટક, ચેટક, સિનેમા જોવામાં અથવા વ્યાપાર કરવામાં, નોકરી કરવામાં, ખાવાપીવામાં, ઇર્ષ્યા કલહ કંકાસ કરવામાં, એકબીજાનો ટોટો પીસવાના કામમાં ચલન કરી રહ્યા હોય એમ દેખાયું, પોતાને નાના નાના સંકલ્પ (વર્તુળ) ના અંગત્યના અંગભૂત માની તેના માની લીધેલા સંવ્ય-વહારને અનુરૂપ જીવન કરી તેમાં માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવાના ખ્યાલમાં પ્રયાસ કરતા જણાયા, થોડાક મનુષ્યો પ્રમાણિક જીવન ગાંળી વ્યાવહારિક નજરે થોડી કમાણી કરી જીવન કે વ્યવહાર સારું ચલન કરતા જણાયા અને તેથી પંજુ થોડા મનુષ્યો અંતિમ સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી આત્મોન્નતિ કરવાના સ્પષ્ટ અસ્પષ્ટ ખ્યાલથી ચલન કરતા જણાયા.

એક વળી ઘણી નવાઇ જેવી બાબત જોવામાં આવીઃ ધનને ઊંજોરૂંપ ગણી તેને તુચ્છકારતા, તેના સંબંધમાં નહિ

જતા એવા છેલ્લા વર્ગના લક્ષ્યવાળા પુરુષો ચલન તો આખો વખત કરતા, પણ જનસમાજના ચાલુ ચલનો કરતા તેઓના ચલનોનો પ્રકાર જૂદો પડતો હતો તેઓ લોહરજન કે લોકપ્રેમ મેળવવાની ઇચ્છા ન કરતા માત્ર પોતાના હૃદય તરફ અને ઉપર આવેલી નિર્વૃત્તિ નગરી તરફ જ ધ્યાન આપતા હતા તેઓના ચલનો તરફ મનુષ્યો મનમા હસતા, તેમને 'વેદીઆ' કહી તિરસ્કારતા, તેમને 'ખાનગ' કહી પબ્લતા, તેમને જગદ્વ્યવહારને માટે 'અયોગ્ય' ગણતા, તેમને કેટલીક વાર 'મૂર્ખ' પણ કહી નાખતા આવા મનુષ્યો ખીજા મનુષ્યોના વખાણ કે માનની અપેક્ષા વગર પોતાના ચલનો ચાલુ રાખતા અને જગતની હાસી કર્યા વગર મનમા સમજતા કે ખીજારા ઠેકાણા વગરની દોડાદોડ કરતાગ આ 'અધ' મનુષ્યોની હાર ચાલી રહી છે, તેઓના શા હાલહવાલ થશે ? કાંઈ વાર પ્રસંગ જોઈ જીવનવ્યવહારના સાચા સૂત્રો બોલી જતા, કાંઈ યોગ્ય અધિકારીને સત્ય સ્વરૂપ સમજાવતા અને કાંઈ વાર આંતરધ્વનિમા આલાપ કરી જતા, પણ એકદરે પોતાના મતવ્યમા મસ્ત રહી ચનન ચાલુ રાખતા આ વર્ગની સખ્યા ઘણી ઓછી હતી અને જો કે મનુષ્યો તેમની હાસી કરતા, છતાં કેટલાક મનુષ્યો તેમના ચલનો માટે અદરખાનેથી માન પણ ધરાવતા હતા

આવી રીતે એકે યા ખીજા પ્રકારે ચલન આખા વિશ્વમા ચાલી રહેલું જણાયું પૃથક્કરણ કરીને આ સર્વ વિચારો લખતા તો ઘણો વખત લાગે કે પણ આટલું દૃશ્ય હૃદયચક્ષુ સંસ્પૃષ્ટ પાચ પદર સેકન્ડમા થઈ ગયું, આખા વિશ્વના ચલનો અનુભવમાં ગયા અને અતરાતમામા મન ચિત્ત થયું

“તાકું કૈસા સોવના ?” ઘણી ભારે વાત થઈ ગઈ. અંતરાત્માએ ચલનો જોઈ લીધાં, ચલન એ ચેતનનો સ્વભાવ લાગ્યો, ચલન એ જીવનક્રમ લાગ્યો, એની અત્યાજ્ય જરૂરીઆત સમજાણી. ટૂંકામાં, ચલન અનિવાર્ય જણાયાં, એટલે નિર્ણય થતાં જ એ ભાવને પકડી લેવાની અને પકડીને એને લાભમાં ફેરવી નાખવાની આવશ્યકતા લાગી. ઘણાં ચલનો નકામાં જણાયાં, સાધ્ય વગરનાં જણાયાં અને પ્રગતિને ખદલે પશ્ચાદ્ગતિ કરાવનારાં જણાયાં, કેટલાંક ત્યાં ને ત્યાં લઈ આવનારાં જણાયાં અને કેટલાંક પ્રમાદ અને સાંસારિક ભાવની અસરથી મંદ થઈ જતાં જણાયાં એ ચલનો પર ‘ઁકે’ ચઢેલી જણાઈ. એક તો ચલનોમાં ઘણી વાર સાધ્ય ન મળે અને વળી તેમાં વિષયપિપાસા, ધનસંગ્રહેષ્ઠ, માનપ્રતિષ્ઠા-ભાવના, લોભાભિલાષા, રાગદ્રેષપરિણુતિ, પૌદ્ગલિક સુખ, મંતવ્યતા વિગેરે ‘ઁકે’ જણાઈ. એટલે ચલનોને વધારે ખારિકીથી તપાસવા ઈચ્છા થઈ, તો વળી એ ચલનો સામે સખત પ્રહાર કરી રહેલી સાત સ્ત્રીઓ પિશાચીણીઓનો આકાર લઈ ઊભેલી જોવામા આવી. એ સાત સ્ત્રીઓને વધારે સારી રીતે ઓળખતાં તેઓ ચલનો પર નીચે પ્રમાણે અસર કરનારી જણાઈ.

(૧) જરા-વૃદ્ધાવસ્થા-ચલનોને મંદ કરનારી, શરીરને શિથિલ કરનારી, ખાલને ધોળા કરનારી, ખાલને ધોળા કરનારી માથામાં ટાલિ પાડનારી, અવયવોને નરમ કરનારી, ચામડીમાં વૃણીઆં પ્રાડનારી, ડોકને કંપ કરાવનારી, બુદ્ધિને નરમ

* ‘આ. સાત સ્ત્રીઓનું’ અદ્ભુત વર્ણન હપમિતિ ભવપ્રપચ કથાના ચોથા અસ્તાવમા જોઈ રાકારો.

પાડનારી, અધપણ ને ળહેગપણ લાવનારી, દાતને દૂર કરનારી, ચૌવનનો નાશ કરનારી, સ્ત્રીપુત્રોથી પણ તિરસ્કાર ઉત્પન્ન કરાવનારી, મુખમાથી લાળ પડાવનારી આ જરા ચલનો પર જળરી અસર ડરે છે

(૨) રૂઝા-વ્યાધિઓ આનાથી શરીરને મદવાડ આવે છે હેડકી, લમરી, હરસ, ગુદમ, શૂળ, તાવ, સન્નિપાત, ખમ, કોઠ, લગદર, અરુચિ, જળોદર, ક્ષય, અતિસાર વગેરે અનેક પ્રકારના વ્યાધિઓ લાવીને એ ચલનોમા મોટો ફેરફાર કરી નાખે છે, પ્રકૃતિમા વિકાર કરાવી નાખે એ, શાત મગજને અસ્વસ્થ બનાવી દે છે, દયા ઉપજાવે તેવા જૂમળરાડા પડાવે છે, આખમાથી આંસુ પડાવે છે, પથાગીમા આમતેમ પછાડા મરાવે છે અને મનુષ્યશરીરમા નારકીના હુ જો અનુભવાવે છે.

(૩) મૃતિ-મરણ મોટા મોટા ચક્રવર્તીને પણ પોતાના બાહુમા પડડનાર, ગૃહ-થ કે ગરીબ, વૃદ્ધ કે તરુણ, બળવાન કે નિર્બળ, ધીર કે વીર, મૂર્ખ કે વિક્લાન-દોષને પણ એ છોડતી નથી, સર્વ આણ ચલનોને અટકાવી દે છે, શરીરને દુર્ગંધમય અને કાષ્ઠ જેવું ચેતના વગરનું બનાવી મૂકે છે, નામમાત્રથી મોટા દેવેન્દ્રને પણ ડરાવે છે, દીર્ઘ નિદ્રાનુભવ કરાવે છે, ધન, ઘર, સ્ત્રી સાથે વિયોગ કરાવે છે, ચલન અમુક વખત માટે તદ્દન બંધ કરાવી દે છે અને પ્રાણીને ઉપાડીને અન્યત્ર દેડી દે છે, જ્યાં તેના સગાઓ તેને ઓળખતા નથી, ધન અને ઘરખાર પગેના તેનો હડકે જીડી જાય છે અને તેને મનમા મહાત્રાસ થાય છે

(૪) અલ્પતા—લુચ્ચાઈ, શક્તા, પૈશુન્ય (ચાડી), મિત્રદ્રોહ, કૃતખતા, નિર્લજ્જતા, મદ, મત્સર, મર્મેદિધાતન

પરપીડન, ઈર્ષ્યા—એ સર્વનો સમાવેશ આ ખલતામાં થાય છે, એ મનુષ્યોનાં ચલનો તદ્દન વિચિત્ર પ્રકારનાં અને અત્યંત ખોટે માર્ગે જતારાં કરી મૂકે છે. પ્રાણીને લાગે છે કે એ આવે છે, ગતિ કરે છે, પણ ખલતા સાથે હોય ત્યારે તે ઊલટી જ ગતિ કરે છે. મનમાં વિચાર જુદા, લાષણ ખીજા પ્રકારનું અને વર્તન તેથી પણ વિપરીત—એવી મન, વચન કાયાની વિરૂપતા આ ખલતા કરે છે અને ચલનમાં વક્રતા આણે છે.

(૫) કુરૂપતા—કદરૂપાપણું, લંગડાપણું, કાણાપણું, કૂળડાપણું, ઠુંડાપણું, ખુંધાપણું વિગેરે. દષ્ટિને પણ ઉદ્દેગ કરે. તેવા પૂર્વ પાપના પરિણામો આ કુરૂપતા લાવે છે, ખરાબ આહારવિહારને પરિણામે એ વધારે અસર નીપજતવે છે અને પ્રાણીને અન્યની સોખતને પણ અયોગ્ય બનાવે છે. એકંદરે શરીરની વક્રતા નિર્ગુણપણું સાથે લાવે છે. સાધારણ રીતે નિર્મળ આકૃતિમાં જ સુંદર ગુણો હોય છે. કુરૂપવાળાનાં ચલનો ખડુધા ઘણાં ખરાબ હોય છે.

(૬) દરિદ્રતા—દળદર. જળથી, આગથી, લૂંટથી, ચોરીથી, રાજ્યથી, મઘથી, જુગારથી, સદ્દાથી, વેશ્યાથી, વ્યસનથી, ધનહાનિ થવી એ દળદર—દારિદ્ર્ય છે. ખરાબ આશાના પાસમાં ખંધાયેલો પ્રાણી અનેક ચલનો કરે છે, પણ કૂળ કાંઈ મળતું નથી અને અનેક રીતે ધન ખોઈ ખેંસે છે. એ દળદરથી દીનતા આવે છે, મન ટુકું થઈ જાય છે, જ્યાં ત્યાં ધનની માગણી કરવી પડે છે, ભૂખના પછાડા દેખાય છે અને ચલનોમાં મહાવિકાર થઈ જાય છે.

(૭) દુર્ભગતા—દુર્ભાગ્ય. તેથી લોકમાં લઘુતા થાય છે, ચિત્તમાં દુઃખ થાય છે, વચન કોઈને ગમતું નથી.

કર્પી કોઈને જ્યતા નથી, એના તગ્ધ કોઈ માનની નજરે
જેતુ નથી, એના ઘરમા પણ એનું માન રહેતુ નથી, એના
લાઈજીઆ ને સળધીઓ પણ એની સાથે લાપણુ કગતા નથી

ચલનો ઉપર આવી રીતે અનેક પ્રકારના આધાતો
પડે છે, અનેક એને અટકાવનાર છે, અનેક એની
દિશા ફેગવી નાખનાર છે, અનેક એને વક્ર કરી નાખનાર
છે, અનેક એને ઢગધડા વગરના ખનાવી દેનાર છે,
અનેક એનો માર્ગ લાખો કરી નાખનાર છે, અનેક એને માધ્ય-
થી તદ્દન જૂદી જ દિશાએ લઈ જનાર છે, અનેક માર્ગમા વિપ્ન
અને અગવડો ઊભી કરનાર છે આથી ચલનો થાય તેમા
પણ ઘણો વિચાર કરવા જોયો છે ચાલવા માગ્યા એથી સાધ્ય
સિદ્ધ થતુ નથી, ચાલનાની માથે માધ્યને ઓળખવુ જોઈએ,
એના માર્ગ સમજવા જોઈએ, એને મમતને શોધવા જોઈએ,
એ માર્ગે આડઅવગા ગમ્નાઓ આવે તેથી આવશેત ગહેતુ
જોઈએ અને માધ્યને નિરતર લક્ષ્યમા ગણવું જોઈએ

પણ એક વાત તો ચોક્કસ છે કે મૂઝ તો ન જ રહેતુ,
ચાલવુ તો જરૂરુ છે, ચાલવુ એ ધર્મ છે અને ચા-ના
વગર માર્ગે આગળ વધાય તેમ નથી આ લોકો મૂઝ ગ્યા
છે તે તો ભૂલ જ જણાય છે આ મામે સંગેતગ્રિખન્ને
મહાન પરિત છે, તેની ડાળી બાજુમા શ્રી પાર્શ્વનાવતુ શિખર
જણાય છે, તે અત્યારે આપણું માધ્ય છે તો હવે અહીં સર્પ
રહેતુ અયોગ્ય છે આપણા માધ્યને પરોચવા આપણે ચાલ
સું જ જોઈએ આપણે વગી સૂચાની વાત કેવી ?

અહીં વીગપ્રભુને સર્વ માક્ષાત્કાર થયો હશે ત્યારે કેવી
વ્યોતિ જાગૃત થઈ હશે ! એ પગમાત્માના ચલનો સામે

નજર રાખી, કુદરતની હુરિયાળી અને વનરાણનો વિકાસ હૃદયપટ પર રાખી, આપણું સાધ્ય છે તે તરફ જટ્ટી જવું જોઈએ. શ્રી પાર્શ્વનાથ પરમાત્માના સાધ્ય સ્થાનકે પહોંચી ત્યાંથી જે સાધ્ય માટે તેઓ ચલન કરી ગયા તે સ્થાનનો વિચાર કરશું, તેમનાં ચલનો સમજશું, તે પંથ નીહાળશું, તે માર્ગે ગમન કરશું. હાલ તો એક જ સાધ્ય કે ગમે તેમ કરીને એ દૂરના ગગનચુમ્બિત શિખરે પહોંચવું.

યાત્રાળુઓ, સહચારીઓ જાગતા ગયા, ગાન આગળ વધતું ગયું. માતા પુત્રને ધવરાવે છે, લોકોની હારો નદીકાંઠે સુખ ધૂવે છે, કમળમાંથી સુગંધી છૂટે છે, ગોવાળના બાળકો માખણ વલોવે છે, વિગેરે ગાનના શબ્દો માનસચિત્ર કંપતા હતા, ત્યાં આ સમયસૂચક શબ્દો બોલાયા :

તજ પરમાદ જાગ,

તું ભી તેરે કાજ લાગ !

અહાહા ! શી મજાની વાત કરી ! પ્રમાદ ત્યાગ, જાગૃત થા અને તારી ફરજ બજાવ ફરજ શી ? કોના તરફ ? કેવી રીતે બજાવાય ? એ પર હજુ ખ્યાલ કરાય ત્યાં તો પાછો ‘ચલના જરૂર’ નો લયદશ વીશ વાર સંલળાયો. યાત્રાળુઓ, સહચારીઓ જાગવા લાગ્યા, ચાલવાની તૈયારી થવા લાગી, સર્વ નદીકાંઠે આવી વીરને સ્મરવા લાગ્યા, સામેના ગિરિશિખરને નમવા લાગ્યા અને કૈવલ્ય અને સિદ્ધ-દશા વચ્ચે ડોલવા લાગ્યા કાંઈકે સાક્ષાત્કાર થયો, કાંઈક અમત્કાર જણાયો, જીવનના ઉચ્ચ પ્રદેશોની આંખી થઈ, સ્થૂળ જીવન કરતાં વિશિષ્ટ ચારિત્રયુક્ત જીવનની જાંડી આવીઓ ફરતી જણાઈ, હૃદયવીણાના તારો પર ઝણઝણાટી થતી લાગી,

સર્વત્ર શાંતિમા નદીના પાણીના અળખાટની અતગ્ભા દેવ-
મહોત્સવ, ઈંદ્રની મુતિ, સમવસગ્ધુની રચના જણાયા એ
સર્વ અખડ શાંતિમા મામેથી એક મન્યામીનો અવાજ
આવ્યો એને આખા જીવનનો એક જ સદેશો જગતને
કહેવાનો હતો અને તે વારવાર બોલતો હતો લોકો સાલજો
છે કે હસે છે તેની દરકાર વગર તે પોતાનો રહસ્યમય સદેશો
કહેતો હતો અમે સાલજ્યું, તે બોલ્યો -

ભૂલ મત જાના, વિમર મત જાના,

ઘડીઘડીકા પલપલકા-લેખા લીયા જાયગા

એ, આ, પાંચ વાર આ મદેશો સાલજ્યો, વિચાર
થયો, અદર નજર ગઈ લેખા કોણ લેશે ? ટોણ દેશે ? લેનાર
દેનારનો અલેદ જણાયો પણ ઘડીઘડીનો જવાબ આપવો
અને લેવો પડશે એમ જણાયું, ચલન કરવાની સાથે હિંસાળ
રાખવાની જરૂર જણાઈ ત્યાં તો યાત્રાળુઓનો નાદ થયો
'શ્રી મહાવીર વ્વામીની જય'—એ અવાજ સાથે પ્રયાણ આદર્યું,
નિર્મળ જળ, પ્રભાતનો સૂર્યોદય અને શાંત વાતાવરણને છોડી
ખાધેલ સડક પર આગળ ચલન કર્યું, આખો વખત 'ચલના
જરૂર જાકું, તાકું કૈસા નોવના' નો લય મન પર આવ્યા થયો
અને તેની માથો સાવજ 'ભૂલ મત જાના' વાળો આખો
સદેશ કર્યું પર અવાજ કંવા લાગ્યો અમે આગળ વળ્યા,
આખે રસ્તે ચલન ને લેખા પર વિવેચન સહચારીમા થયું
તે વળી કોઈ અન્ય પ્રસંગે ચીનરશુ જીવનની આ ક્ષણ હજી
સુધી ભૂલી શકાણી નથી, ભૂલાય તેવી નથી, ભૂલતા નથી,
ભૂલવાની ભાવના પણ નથી

કે ૫ પ્ર પુ ૩૫ અ ૧ }
૫ ૨૦

સ ૧૯૭૫

કે પ્રેમી મિત્રના મરણપ્રસંગે તને જીવનની અસ્થિરતા સમજાણી હશે અને પછી આ સંસારનો વિશ્વાસ ન કરતાં તેનાથી આગળ વધવા, તેનાથી દૂર જવા વિચાર થયો હશે, પણ પછી શું ? તારા ઉપર શુદ્ધ પ્રેમ રાખનાર ઘરરખુ વ્યવહારદક્ષ પત્નીનું મરણ થતાં તે કેટલાક દિવસ લાવના લાવી હશે કે ‘હવે પરણવું નહિ અને આ સંસારનું ખરું કારણ સ્ત્રી છે તેનો પ્રસંગ દૂર થતાં હવે આત્મોન્નતિ થાય તેવું જીવન ગાળવું.’ આવા આવા મોહના આવિર્ભાવથી થયેલા વિચારોનો તેં અમલ કર્યો કે પાછો થોડા દિવસમાં પરણી બેઠો અને એવા જ મોહથી સંસાર ચલાવ્યો ? ધર્મનાં વ્યાખ્યાન ચાલતાં હોય ત્યારે તારી વિચારસરણી ક્યાં દોડે છે ? કેવી લાવનાસૃષ્ટિ હૃદયસન્મુખ રચે છે ? અને પાછો તારી દુકાને કે ઓપ્રીસે જાય છે ત્યાં તારા શા વ્યવહારો ચાલે છે ? તું સુંદર પુસ્તકો વાંચે છે કે સ્વાધ્યાય કરે છે ત્યારે કેવી વિચારસૃષ્ટિ ઘડે છે ? અને પાછો વ્યવહારમાં જોડાતાં તારા વર્તનના કેવા ઢંગધડા હોય છે ? તારા શરીરે જરા આકરો વ્યાધિ થયો હોય, વૈદ્ય કે ડોક્ટર એ વ્યાધિના સંબંધમાં ગભીર મુખમુદ્રાથી વાતો કરતા હોય, તારા સગાં સંબંધીઓ તારી પાસે આવી વારંવાર તારી તબીયતના સમાચાર ચિંતાપૂર્વક પૂછતા હોય, ત્યારે તું તારા મનમાં તારા માની લીધેલા વ્યવહારને અગે કેવા વિચાર કરે છે અને એ વ્યાધિમાંથી દૈવયોગે મુક્તિ મળે તો પોતે શું શું કરશે તેના કેવા સુંદર ઘાટ ઘડે છે અને પાછો સાંજે થતાં એ સર્વ વિચારો-નિર્ણયો કેટલી સગવડ પડતી રીતે તું વીસરી જાય છે ?

તુ નોકર હો તો તાગ શેઠ કપડો આપે ત્યારે તને કેવું લાગે છે ? તુ ચરીરે ખોડવાળો હો તો તારી ખોડો સળધી ખ્યાલ આવે ત્યારે તને સમાજ પર કેવો વિરક્ત લાવ આવે છે ? તુ સ્ત્રી હો તો નિર્માય વેધવચ્ચના પ્રસંગો પર કેવો વિરક્ત લાવ આવે છે ? તને તેવા વાતાવરણમાં રહેવું પડતું હોવાથી કેવું દુઃખ થાય છે ? તારા પિતાના અદ્યત્તા વર્તન અથવા આધિપત્યના ખ્યાલો તને કેટલું દુઃખ આપે છે ? આવી તો હંતરો વાતો કરી શકાય તુ તારું પોતાનું જીવન તપાસી જા અને પ્રત્યેક ખનાવ પર વધારે જિડા જિતરી તેનું ગભીરતાપૂર્વક અવલોકન કરી જા તેથી તને જણાશે કે, ‘તને અનેક તરો મળી છે, તને ઘણા પ્રસંગો મળ્યા છે, તને ખડું કાળું પ્રાપ્ત થયા છે, પણ પ્રત્યેક વખતે તે ગોટા વાળ્યા છે, તારા મનને મનાવી લીધું છે અને ખાલી લાવના લાવી છે

તારા મિત્રની પત્ની શુજી ગઈ તે પ્રસંગ યાદ કર તે વખતે તાગ મિત્રની લાવના કેટલી ઉદાત્ત હતી ? તેણે એક વખત લાવનાના ઉદ્દેશમાં ત્યાં સુધી કહી દીધેલું તને યાદ છે કે—‘ચાલો, હવે જ જાણ ગયું’ બાકીનું જીવન ચાતિથી ગાળશું અને આત્માની પ્રગતિ કરીશું’ તેની આવી સુદૃઢ દેખાતી લાવના કેટલા વખત ટકી ? તેના બીજા મિત્રો આવ્યા, તેના વડીલો આવ્યા અને તેને જગ વ્યવહારમાં બંને છે તેમ કહ્યું કે—‘ભાઈ ! કાંઈ સ્ત્રી વગર ચાલે ? તમારે નાના ટોકર છે, ઘરમાં વહિવટ સ્ત્રીવર્ગમાં કોઈ નથી અને તમને ઘડપણમાં દાકરો દોણ ? અને તમારી ચાકરી કોણ કરશે ?’

પરણવા જેવડી વયના છોકરા હતા, પોતાની પુખ્ત વય હતી, છતાં આખરે તેણે ગોટા વાળ્યા. તે નાની ઢીંગલી લઈ આવ્યો અને હવે સંસારમાં રસ લે છે અને હિરાન થાય છે. આવી રીતે મળેલી તકે ગુમાવવા માટે પશ્ચાત્તાપનો કાંઈ અર્થ છે ?

તારા એક ખીજા મિત્રને લાખો રૂપિયા દેવયોગે સાંપડી ગયા. તુ તેની પાસે એક સુવ્યવસ્થિત સંસ્થા માટે પૈસા લેવા ગયો. તેણે તને કહ્યું કે—‘આવડી સાલમાં આપીશ’ તે વખત તેની પાસે તેની જરૂરિયાત કરતાં હજારગણા વધારે પૈસા હતા, તારી માગણીવાળી સંસ્થા માટે તેને માન હતું, તેનો વ્યાપાર અસ્થિરતાથી ભરપૂર હતો, તેણે નોકર તરીકે જીવન શરૂ કરેલ અને કરોડો રૂપિયા મેળવ્યા હતા, તે તેને સંસ્થાની જરૂરિયાત અને ઉપયોગિતા બતાવી, અને તે સર્વ તેણે સ્વીકારી, છતાં તને ‘કાંઈ આપ્યું’ નહિ. ખીજે મહિને પવન ઉલટો વાયો, બજાર ફરી ગઈ, કરોડો માંથી મોટી રકમ ચાલી ગઈ, હવે તે વખતે તને સારી રકમ ન આપવા માટે તે તારો મિત્ર પશ્ચાત્તાપ કરે છે. એનો કાંઈ અર્થ છે ? એ વિચારમાં તને કાંઈ યોગ્યતા લાગે છે ? મળેલી તકે ગુમાવ્યા પછી પશ્ચાત્તાપ કરવો અને ઉપર ઉપરની બુંદીકોટાની ભાવના ભાવ્યા કરવી અને હે ચેતન ! હે ચેતન ! એવી વાતો કરવી, એમાં કાંઈ ખરો માલ છે ? એમાં આત્મદૃષ્ટિની કાંઈ સાચી કિમત છે ?

તુ ખીજા બાબુએ તપાસ કર એમાં ઘણું આત્મમંથન છે. બુંદીકોટાની ભાવના તેં સાંભળી હશે. તદ્દન બોદા માણસો રાત્રે દેરાસરની બાબુની અગાશીમાં બેસી

‘આલો આપણે સિદ્ધાચળ જઈએ, મોટો સ્થળ જાળીએ, હજારો માણસોનું સ્વામીવાત્મલ્ય કરીએ,’ આવી આવી ભાવના ભાવતા હતા, અદરથી તદ્દન પોલા હતા, ડેરા ધાકડેર હતા, માત્ર વાતો કરનારા જ હતા અને ડોઢના દિલમાં એક અશ્વ પુણ્ય કર્તવ્યપ્રેરણા હતી જ નહિ તેઓ અતરંગી એમ માનતા હતા કે—‘પોતે ઠંઠ કરી શકે કે નહિ, તેની વાત જ નથી, માત્ર ભાવના ભાવીએ તો પણ ળસ છે, ઘણું છે’ એવી રીતે વર્ષો સુધી દરરોજ રાત્રે આત્મવચના કરતા હતા આપણામાના ઘણાભાગ એવું વાતવાર ઠરે છે અને ભાવના ભાવવામાં જ ઇતિર્કર્તવ્યતા માને છે બુદ્ધિકાંટાનું નામ જોડે-વત તરીકે ચાલુ થઈ ગયું છે, પણ તું પોતે અને તારા અભાગ ઘણા ઓળખીતાઓ એ જ પ્રમાણે આત્મવચના ઠરે છે અને એવી જ્ઞાનના ભાવવામાં જ મોજ લે છે ભાવ નાની સર્વ જાળત તાત્કાલિક જની શકે કે અમલમાં મૂકી શકાય તેવી હોતી નથી, પણ ભાવના ઠરનારે તે દિશાએ સચલન તો ઠરવું જ જોઈએ, માત્ર બોલવાથી કે વિચાર-વાથી જ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે અને ઈશુ કર્તવ્ય કરવાની જરૂર નથી, એવો ખ્યાલ હોય તે ખરેખર આત્માને ઠેતરે છે તેટલો વળત મનને શુદ્ધ માર્ગે ચલાવ્યું એટલે મનથી જ ધાતા પાપો ઓછ થયા, એવું માની, આત્મભાન વીમરે છે અને સમાગમાં વધારે ગૃહિ કરી ચીકારાપૂર્વક આડરા ઈર્મો બાધે છે

ત્યારે હવે શા વિચાર પર આવ્યો? તને આત્મોન્નતિ કરવાની તક મળી નથી એ મિથ્યા પ્રત્યાપ છે, ખોટી ફરિયાદ છે, નિર્જીવ જ્ઞાના છે, માત્ર આત્મવચન

છે અને તારી અતિ નિર્માળતા ખતાવનારું વાક્ય છે. તને નાના મોટા અનેક પ્રસંગો મળ્યા છે, તને પાર વગરની તકો પ્રાપ્ત થઈ છે, તને સેંકડો વખત માર્ગદર્શન પણ થયું છે, છતાં તું તેનો લાભ લઈ શક્યો નથી, તેનું રહસ્ય સમજી શક્યો નથી, તેના ઊંડાણમાં ઊતરી શક્યો નથી, અને તે રીતે અત્યારે ભાવના ભાવતાં તું ખાલી આત્મવંચના જ કરે છે.

તું તારી એક જ દિવસની કાર્યવિચારણા તપાસી જા. સવારથી સાંજ સુધી અને છેવટે રાત્રિએ સૂતા વખત સુધી તને કેટલી તકો મળી છે ? અને તે દરેકને અંગે તેં કેટલો લાભ લીધો છે ? તે વિચારી જા. પ્રથમ શરૂઆતમાં તને એ કાર્યમાં રસ નહીં પડે, તકો મળી હતી અને તેને ગુમાવી હતી એમ પણ નહીં જડી આવે, પણ તારે વધારે ઊંડા ઊતરવું પડશે અને જેમ જેમ તું પૃથક્કરણ કરતો જઈશ, આત્મનિરીક્ષણ કરતો જઈશ, કાર્યનો સંબંધ અને તેને ઉત્પન્ન થવાનાં કારણોની શોધમાં ઊડો ઊતરીશ, તારી વિચારસરણીનો પ્રવાહ ક્યા વિકારને અનુસરતો હતો તેના ગુણદોષની પરીક્ષા કરીશ, એટલે તને ખડું મોટો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થશે, તને લાગશે કે એક દિવસમાં જ ઘણી તક ગુમાવી, ખડું લાભ લેવાના આગળ વધવાના પ્રસંગો જતા કર્યા, અને માત્ર મનને ગોટા વળાવ્યા સિવાય કંઈ પ્રગતિ કરી નહીં.

જો તું એકાદ માસ કે વર્ષનું સિંહાવલોકન કરી જઈશ તો તો તને મોટી શરમ થાય એટલા પ્રસંગો તું જોઈ શકીશ. માત્ર એ સર્વ ખાખતમાં શરત એ છે કે લોકૈષણી

દૃષ્ટિએ તાગ ઝર્ય પગ નિરીક્ષણ ન કરવું, પણ તદ્દન એકાતમા શુદ્ધ નિર્લેપ શીશી મૂકવી અને આતર અવલોક્ન કરવું

ઘણી વખત તે જોયું હશે કે તાગ મિત્રો સો ખમો રૂપિયા ખરચવાનો દાવો કરી પાચ સાત વાગ તેનો લાભ લે છે અને વર્ષો સુધી ગુકમોને ચોપડામા જમે કરી રાખે છે તે પોતે એક ઉપવાસ ઝર્યો હોય તો ઘણા માણસો જાણે તેવી રીતે તુ તેની વાત કરે છે, કેટલીક વાર ત્રણ ઉપવાસ કર્યા હોય તો જાણે તે વાતમા દમ નથી એવા શબ્દોમા વાત કરી તુ સાલખનાગ પાસેથી માન ખાટવા સ્તુતિના શબ્દો સાલખવા ઇચ્છે છે તાગ કર્તવ્યની પર્યાલોચના કરતી વખતે આવા વિદારજન્ય પરિણામોને જાણુએ મૂકજે તુ એકલો હો, શાંતિમા હો, કોઈને તારી કીર્તિના ગઢમા પ્રવેશવાનો કે તોડી પાડવાનો પ્રસંગ ન હોય, એવા શાંત વાતાવરણમા તુ તારી ઉપર્યુક્ત વિચારણા કરી જોજે, એટલે તને જણાશે કે-તને સે કડો હજારો તકો આત્યાર પહેલા મળેલી છે અને તે તે વિકારને વશ થઈને ગુમાવી છે

માનસિક વિકારોમા ખાસ કરીને કપાચો—ક્રોધ માન, માયા અને લોભ—એક અથવા જૂદા આગ્રામા મીઠા અથવા આક્રમ રૂપમા આવિર્ભાવ પામે છે તને ન સમજ પડે તેવી રીતે પણ ઘણી વાર તે ધુમ્મી જાય છે અને કેટલીક વાર જાહુ સૂક્ષ્મ રીતે તને હેરાન કરે છે ખાસ કરીને સર્વથી વધારે આકરો વિકાર મોહનો છે, જેના સખધમા તારી સાથે ઢોઘ અન્ય પ્રસંગે વાત કરશુ, પણ મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે એવા ઢોઘ વિદગને એકાતમા મ્યાન ન મળે એવું વાતાવરણ તુ જિજી કરજે, તારી

જાતને છેતરવા પ્રયત્ન કરતો નહિ અને ખરી શીશી મૂકી તું તારો જીવનકેમ અવલોકી જાણે; એટલે તને લાગશે કે-‘તેં ઘણી તકો ગુમાવી છે, બહુ ખોટું છે, અને વિચાર કરવાથી તને બહુ ખેદ થાય તેવી પરિસ્થિતિ તેં નીપજાવી છે.’

પણ હવે એ ગયેલી વાતનું તું ક્યાંસુધી ચિંતવન કરીશ ? તેવું ચિંતવન બિનજરૂરી છે એમ નથી. જ્યાંસુધી તને એમ લાગશે નહિ કે તેં તકો ગુમાવી છે અને તદ્દપરાંત તે મજાની હતી, ત્યાં સુધી તું હજી મજાવાની તકને જોખળથી પણ શકીશ નહિ એટલે વસ્તુના જ્ઞાન માટે અને ભવિષ્યના લાભ માટે આટલી વિચારણા તારે જરૂરી છે, બાકી ભૂતકાળની સ્મરણના પર હવે શોક કરવો તે નકામો છે. ત્યારે હવે ભવિષ્ય માટે તારો શો વિચાર છે ?

‘વાર અનંતી ચૂકીઆ ચેતન ! ઇશુ અવસર મત ચૂકો’- એમ શ્રી ચિંદાનંદજી મહારાજ ગાઇ ગયા છે. તેં તો આ લવમાં અનેક તકો ગુમાવી એટલું તેં જોયું, કદાચ તું અત્યારે ન સ્વીકારતો હો તો ખરાબર શાંત વાતાવરણમાં વિચાર કરીશ ત્યારે તે વાત તું જોઇ શકીશ, પણ સદરહુ, યોગી તો ગાઇ ગયા છે કે-‘તને અનંતી વાર અપૂર્વ તકો મળી છે અને તે પ્રત્યેક વખત તું ચૂક્યો છે, તે તકોનો તેં લાભ લીધો નથી.’ પ્રગતિ કરવાને બદલે કાં તો હતો ત્યાં ને ત્યાં જ રહ્યો છે અથવા પાછો હઠ્યો છે. તેં અનેક વખત તીર્થ કર કે કેવળીની દેશનાઓ સાંભળી હશે, તેં અનેક વાર ધર્મશુરના ઉપદેશનું શ્રવણ કર્યું હશે, તને અનેક વાર તારી જરૂરિયાતથી વધારે ધન સાંપડ્યું હશે, અનેક પ્રસંગે બુદ્ધિબળમાં તું તારા સહ-જનોથી આંગળ વધતો થયો હોઇશ, અનેક વાર તને વગર

અગવડે ઉપકાર જવાના ડાંગ્રો પ્રાપ્ત થયા હશે, અનેક વાર તુ સમાજ, જ્ઞાતિ કે સમ્પ્રદાયનો ઉપરી બન્યો હોઈશ, અનેક વાર મોટા જગતમા તારી પાસે કોઈએ અન્ન કે જળની માગણી કરી હશે, અનેક વાર તુ વર્તનમા મૂક્યા વગર સૂત્ર સિદ્ધાંતનો અભ્યાસ કરી ગયો હોઈશ, તે મેરુ પર્વત જેવડો મોટો ઢગલો થાય તેટલા. ઓઘામુહપત્તિ કર્યા હશે અને છતાં આમ કેમ? પણ હવે આવી અગાઉની તે તને કેટલી વાત યાદ આપવી? હવે તો ભવિષ્યનો વિચાર કર હવેથી નિર્ણય કર કે- 'આ વખતે તો પૂરતો લાભ લેતો છે, મળે તે તકનો જરૂર ઉપયોગ કરવો છે, ત્યારે ત્યારે પ્રગતિ જવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત વાય ત્યારે જરૂર આગળ વધવું છે અને અત્યાર સુધી, જે અનેક વખત ભૂલો કરી છે તેનું આ વખતે પુનરાવર્તન કરવું નથી, તેવી ભૂલ વધારે વખત કરવી નથી અને મળતો લાભ-ગુમાવવો નથી' તારે આ અનસૂચકો નહિ. તારે વિચારવું કે આવો વખત ફરી ફરીને મળનાર નથી તને અત્યારે ઘણા પ્રકારની અનુકૂળતા મળી છે તારા શરીરસ્વાસ્થ્ય કે ધનમપત્તિને, અગે તુ ધારીશ તો સતોષ લઈ શકીશ. ખાકી તુ ઉપર ઉપજાવેલા કરીશ તો તો તારા કોડ કોઈ કાળે પૂરાવાના નથી. તારી પાને લાખ હશે અને લાખોવાળા અન્યને તુ જોઈશ અને લાખો હશે તો કરોડોવાળાને જોઈશ. એ રીતે તો મનોરથલક્ષ્મી ખાડ લરાશે નહિ અને તારે આગળ વધવાના તો સ્વપ્ના જ થઈ પડશે.

માટે હવે અવસર વર્તી લે, વર્તમાન સ્થિતિમા સતોષ રાખી લે, તક મળે તેનો લાભ લે, આત્મપ્રગતિ કરવી છે તે વિશાળ માધ્ય લક્ષ્યમા રાખ, લોકોપણ

છોડી દે, શુધ માર્ગનું અન્વેષણ કર, ન મળ્યો હોય તો તપાસ કર, તેનાં સાધનો સમજી ધારી લે અને તે દિશાએ માર્ગ સુકર કરી સાધનોનો મળે ત્યારે ઉપયોગ કર. પછી એમાં અમુક આવો ખ્યાલ કરશે કે તેણું ધારશે તેવા નિર્માલ્ય વિચારો છોડી દે. તારી ઉન્નતિનો માર્ગ તારે જ સાધવો છે, તારે જ શોધવો છે અને તારે જ તે માર્ગે ગમન કરવાનું છે. વાતો કરનારા, ઉપદેશ આપનારા કે ટીકા કરનારા તને આગળ ધપાવવાના નથી. તારુ કલ્યાણ તારા પોતાના હાથમાં છે, તારાથી જ થઈ શકે તેણું છે, અને તેનો હાલ તુરતને માટે સરળ ઉપાય એક તો ચોક્કસ છે કે તને પ્રગતિ કરવાના જે જે પ્રસંગો મળે તે તે સર્વનો તારે પૂરતો લાભ લેવો, નકામી નજીવી નાની નાની ખાળતોમાં ફસાઈ જવું નહિ, જરા જેટલો લાભ મળે તેણું કાંઈ દેખાય તો તેવી નાની ખાળતોમાં સન્તોષ માની લેવો નહિ અને મળતી દરેક તકનો પૂરતો લાભ લેવો.

તને તકો હજી પણ ઘણી મળશે, દરરોજ મળશે, દરેક મિનિટે મળશે, પ્રત્યેક પળે મળશે તેને તું ઓળખી લેજે, તેને તું તારા લાભમાં ફેરવજે, તેને તું તારી સેવિકા બનાવજે, તેને તું તારા પોતાની ખાતર જ તારી માની લેજે, ત્યારપછી તારે કેવા માર્ગે આગળ વધવું તે વળી અન્ય પ્રસંગે આપણે એકાંતમાં વિચારશું.

પરિણતિની નિર્મળતા

[૮]

આપણા જીવનનો મોટો ભાગ અવ્યવસ્થિત વિચાર કરવામાં અને હેતુ કે પરિણામ વગરની પ્રવૃત્તિ કરવામાં વ્યતીત થાય છે, એવું આપણે આપણા પોતાના જીવન પર અવલોકન કરી જઈએ તો જરૂર જણાય આવે છે આપણા મનોરાજ્યની દશા જગજગર જોઈએ તો તેમાં ઠેકાણું જણાશે નહિ જે વખતે એને શાંત રાખવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ તે વખતે એ વધારે જોરમાં આવી મોટા મોટા ઠેકઠા મારે છે, ત્યારે એને એક દિગાએ સ્થિત કરવા ઇચ્છીએ છીએ ત્યારે એ તેવી જીલટી દિશાએ ખેંચાઈ જાય છે, ત્યારે અમુક વિષયનો વિચાર ન કરવા કે એ જાણતને તદ્દન વિમરી જવા નિર્ણય કરીએ છીએ ત્યારે એ વિષય કે જાણત મન પર વાગવાર આવે છે, એવડા કે ચાગ્ગણા જોગવી આવે છે અને એક કરતા વધારે વખત આવ્યા કરે છે.

એવી માનસિક અવ્યવસ્થિત દશામાં વિશેષ અગવડની વાત તો એ છે કે એ (મન) સ્થાન કે મમથને પણ આધીન રહેતું નથી સાધારણ રીતે વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિમાં ત્યાં સમય જોઈ શકાય છે દાખલા તરીકે આ માયિકના કાળમાં આપણે કોઈને ક્રોધનું વચન નથી કહેતા, સાવધ આદેશ નથી આપતા કે હુકમ પણ નથી કરતા અને તેવે પ્રમગે કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ સ્વિચ્છ રહી શકે છે, તેની જ રીતે આપણે ગત્યભામાં કે કોર્ટમાં, મેળાવડામાં કે

જાહેર પ્રસંગોમાં વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ રાખી શકીએ છીએ તેનાં કારણો શાં છે તે અત્યારે વિચારવાનું પ્રસ્તુત નથી, પણ એ બાબત એવી છે કે આપણે અમુક સંયોગોમાં સમાજના ચોક્કસ ધોરણને માન આપીને કે ધર્મના ફરમાનને તાબે થઈને વાચિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિ પર અંકુશ વધતે જાય છે અંશે રાખી શકીએ છીએ. પણ માનસિક પ્રવૃત્તિના સંબંધમાં તેમ બનતું નથી, બનાવવાનો જો કાંઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તો તેમાં સફળતા મળતી નથી અને ગમે તેવા સંયોગોમાં સર્વ સ્થળે અને સર્વ વખતે મન તો નિરંકુશપણે ફર્યાજ કરે છે. આપણી ઇચ્છા ન હોય તો પણ સામાયિક જેવા પવિત્ર કોળમાં કે આવશ્યકને અંગે કાઉન્સિલમાં પણ એ તો યૂરોપ કે અમેરિકા સુધી પણ લમી આવે છે પ્રસન્નચંદ્ર રાજર્ષિને બન્યું હતું તેમ એ કાઉન્સિલસુદ્રાએ રહેવા છતાં અંદર મોટું ધમસાણ મચાવી મૂકે છે અને કંઈ લાલ કે પ્રસંગ ન હોવા છતાં તંદુલ મત્સ્યની માફક નિર્રથક પાપનાં લાથાં બાંધી લે છે.

વાચિક અને કાયિક પ્રવૃત્તિ ઉપર તો કોઈ કોઈ વાર અંકુશ લાવવાનું બની શકે છે, પણ મન ઉપર બનવું ઘણું મુશ્કેલ છે, લગભગ આપણા જેવા માટે અશક્ય જેવું છે અને એ બાબતમાં જેમ જેમ વધારે ઊંડા ઊતરતા જઈએ છીએ તેમ તેમ મુશ્કેલીમાં ચોક્કસ વધારો થતો જાય છે. યોગમાર્ગમાં પ્રવૃત્ત થયેલા મોટા મહાત્માઓ પણ એ મનની દુરારાધ્યતા સ્વીકારી ગયા છે અને એને અંકુશમાં લાવવાની જરૂરિયાત પર ભાર મૂકી ગયા છે. શ્રીમદ્ આનં-

દધનજી જેવા મહાન યોગી એને માટે ગાઈ ગયા છે કે

જેમ જેમ જતન કરીને ગણુ,

તેમ તેમ અળગુ ભાગે,

અને ડેવટે - મન સાધ્યુ તેણે સઘળુ માધ્યુ

આ જે મહાન સૂત્રોમા મન મળધી આખા વિજ્ઞાનનો સમાવેશ થતો ભાગે છે એ ક્યા ક્યા, ડેવી ગીતે અને કેવા આકારમા ઊડે છે, એને પકડવા જતા એ કેવુ વાકુ થઈ છટકી જાય છે, એ મર્વ વાત આવા પ્રખર યોગીએ કરી કે આટલી ઊંઘી મનની છટકવાની શક્તિ ચીકાશ માથે સલગ્ન હોવાથી, એની માધનામા સર્વ વાતની ઈતિર્ત્વ્યતા મનાઈ કે અને તે તદ્દન યોગ્ય છે ત્યારે આપણે માટે તો બહુ મુશ્કેલ સવાલ ઉત્પન્ન થાય કે પકડના ગયે એ મન છટકી જાય તેવુ છે, અને પકડવાના ઝ્ઞા લેતા એ ગમે ત્યા નાશી જાય તેવુ છે, એના પર નાખના ધારેલા અકુશો બેવડા બેરથી પ્રતિડિયા કરી મામેા ધમારો ઢરે કે અને એની માધના ઈર્થા વગર છૂટકો નથી-આવી અતિ ગૂચવણુ ભરેલી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાગ કે શારીરિક પ્રવૃત્તિમા અનેક લાલચો છે, વાચિકમા દમ દેવાના કે દામથી પ્રવૃત્તિ ડગ્વાના પ્રસંગો છે, છના યોગ્ય અદ્દુગોહાયતો તેમાથી ઉપર આવવાના અને તેના ઉપર સામ્રાન્ય પ્રાપ્ત કરવાના પ્રસંગો સુપ્રાપ્ય કે, પણ મન માટે તો હારે અગવડભરેલી સ્થિતિ જણાય કે, અને આપણા અડગ નિશ્ચયોને એક પણ માત્રમા તોડી શકનાર તેમજ બેનડા મુખે નમ કરનાર મનના પબધમા ઝત્તો ઝાઢવાની વધારે ગૂચવણુ અનડોન્ન ફગ્તા જણાય કે, અને એ મર્વ છતા મર્નમાધના ડગ્વાના મહાન ઈર્થમા એની માધના ડગ્વી અનિનાર્થ છે તેની

એ બાબતમાં ઉપેક્ષા રાખી શકાય તેવું પણ નથી. ત્યારે એ અતિમુશ્કેલ અને સાથેસાથ અતિ આવશ્યક મનની સાધના કરવાનો કોઈ ધોરી માર્ગ—રાજમાર્ગ પ્રાપ્ય છે કે નહિ? તે પર આત્મદૃષ્ટિએ વિચારણા કરવાનું પ્રાપ્ત થાય છે અને છેવટે એવો કોઈ ધોરી માર્ગ ન મળે તો દિશાદર્શન થઈ શકે તેવું કાંઈ છે કે નહિ તે પર અવલોકન કરવાની બહુ જ જરૂર છે. આત્મદૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં આ વિષયમાં બહુ મુશ્કેલી જણાય છે. જે કાર્ય કરવામાં, જે સવાલનો નિર્ણય કરવામાં, જે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામાં સિદ્ધ મુનિઓ ધાકી ગયા, યોગીઓ મુંઝાઈ ગયા, તેવા વિકટ પ્રશ્નમાં આ વિચારણા પડી જાય છે.

એક વાત એવી છે કે આપણા જીવનનો ચોક્કસ પ્રકારનો દોર હોય છે. આપણી આત્મિક પ્રગતિ પ્રમાણે આપણા પ્રત્યેક કાર્યની દિશા અંકાય છે. આપણે કોઈ ચોક્કસ પ્રાણીને પૂરતા પરિચયથી ઓળખતા હોઈએ તો અમુક સંયોગોમાં તે કેવી રીતે કાર્ય કરશે તે કહી શકાય છે દાખલા તરીકે અમુકને આપણે તદ્દન જૂઠું બોલનાર તરીકે જાણતા હોઈએ, તો તેની પાસે ગમે તેવા જોટા સોગન ખવરાવવાના પ્રસંગે તે તેમ કરવા અમુક લાલચે વશ થશે એમ આપણે તેને માટે કહી શકીએ ખીજી વ્યક્તિ પ્રમાણિક વ્યવહાર કરનાર હશે તો તેની પાસે જોટી વાત કરવાની દરખાસ્ત મૂકવાની હિમત પણ ચાલશે નહિ. આવી રીતે દરેકના જીવનની અમુક રેખાઓ (Curves) પડે છે, અને તે રેખાચિત્ર પ્રમાણે તે ચાલે છે જે પ્રાણીનો રેખાક્રમ શુદ્ધ હોય છે તેનો વ્યવહાર શુદ્ધ રહે છે અને જેનો વાકોચુકો હોય છે તે સીધો રસ્તો હોય તોપણ ઊલટો અથવા આડોઅવળો ચાલે છે આનો દાખલો આપવો પ્રાસંગિક લાગે છે.

આ પૃથ્વી નીચેના ભાગમાં છેલ્લી પંક્તિની ડાબી બાજુ નીચે એક બિંદુ (Point) છે તે બુઝો નીચેના લાઇન મૂકી દબને સાતમી લાઇનની જમણી બાજુએ બીજી બિંદુ બુઝો હવે બે બિંદુઓ પર નજર સ્થિર કરો જેઓ ત્રીજી લાઇનના માણસ હશે તેઓ કાબેથી જમણા ત્રીજા ચાલશે અને જગ પછી આડેઅવળે માર્ગે કિતર્યા વગર નીચેની ત્રીજી, ત્રીજી, ચોથી, પાંચમી અને છઠ્ઠી પંક્તિઓ કાપી, સાતમીને છેડે જમણી બાજુએ આવી ચઢશે આ તદ્દન સરળ પ્રકૃતિના શાન્ત મનયુક્ત વિચારશીલ પ્રાણીનો માર્ગ સમજવો જાણીના બીજાના માર્ગોની વાત કરતા પાંચ આવે તેમ નથી કાળા બિંદુથી જમણા બિંદુએ જવાનો સીધો માર્ગ આદરનારા જવલ્લે જ હોય છે જેટલાક આડાઅવળા ચાલે છે, જમણા બિંદુને પહોંચતા ત્રીજા રાજમાર્ગથી જગ ઠીચા નીચા થતા જાય છે, તેમનો રેખામાર્ગનો આકાર ગોમૂત્ર સમાન થાય છે, જેટલાક તો ત્રીજો માર્ગ મૂકી, ઉપર જઈ, આડા ચઈ, ઘણા લાંબો ચડારનો લઈ, જમણા બિંદુએ આવે છે, જેટલાક અનેક વળાણો લઈ, ઘણે ઠીચે જઈ ઠેકાણે આવે છે આવું પ્રત્યેક જીવનના સબધમાં બને છે દરેકનો વિકાસ જેટલો હોય તેટલો તે ત્રીજો-મરણ થાય છે, જેટલી વડતા હોય છે તેટલો તે આડાઅવળો ફરે છે

આ જીવનક્રમના વળાણોમાં ઘણું મહાન સત્ય છે ખરું અવ્યોક્તથી એ સમજી શકાય તેવું છે મુંબઈ ગોડીલના દેરાસરથી લાયબાજાના દેરાસર જવાનું સાધ્ય હોય તો ત્રીજી સડકે લીડી બજારને રસ્તે જનાર આ નિયમ પ્રમાણે ખરું જોઈ સમજવા, જ્યારે

કેટલાક નળનળરને રસ્તે જાય છે, મોટરવાળા કવીન્સ રોડ પર આવી, લેમીંગ્ટન રોડને રસ્તે થઈને જાય છે અને તદ્દન વિચિત્ર પ્રવૃત્તિવાળા રેલ્વેમાં બેસી, દાદર સુધી જી જી. એન્ડ સી આઈ. માં જઈ જી આઈ. પી. માં ભાયખલે આવી લવલેનમાં જાય છે. દેખીતી રીતે આ વાતમાં ઘણો વિરોધ લાગે છે, છતાં જીવનક્રમ તપાસતાં જણાયે કે જે સાધ્ય પ્રાપ્ત હોય અને જે માર્ગ સીધો-સરળ હોય તે લેનારા બહુ અદ્ય હોય છે; જ્યારે આડાઅવળા માર્ગો લેનાર બહુ વધારે હોય છે. કેટલાકનાં જીવનનાં વળાણો તો એવાં પડે છે કે એ સીધો રસ્તો દેખતા હોય તો પણ તેને છોડીને આડેઅવળે રસ્તે જ ચાલવું પસંદ કરે છે, તેને સીધા માર્ગમાં મળ જ આવતી નથી, આડેઅવળે રસ્તે જ તેમને જીવનના લ્હાવા દીસે છે.

આ આખી હકીકત એક મહાન પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરે છે તે પર વિચારણા વારંવાર કરવા યોગ્ય છે અને તે અત્ર આપણે કરશું. અત્યારે આ જીવનવળાણોના પ્રસંગને મનની સાધનાના પ્રસંગ સાથે જોડી દેવા પૂરતો જ ઉપયોગી ગણવાનો છે. મન સાધવાની મુશ્કેલી ખરેખરી છે તે આપણે ઉપર જોયું. હવે તેની સાથે જો જીવનક્રમનાં વળાણોનો સંબંધ હોય તો જીવનક્રમ ફેરવવા સંબંધી વિચાર પ્રાપ્ત થાય છે.

અને જીવનનાં વળાણોનો આધાર ખાસ કરીને મન ઉપર જ છે. જેવો આપણો વિચારમાર્ગ તેવો આપણો જીવનક્રમ આપણા મનનું વળણ સીધું અને સરળ હોય તો આપણાં જીવનનાં વળાણો તદ્દન સીધાં અથવા ઓછાં અને ઓછાં વળવાળાં પડે તે તદ્દન ઉઘાડી હકીકત છે, એટલે માનસિક સાધનાની મહત્તા આથી વધારે સુસ્પષ્ટ

થઈ જેવું આપણું જીવન આપણું મન ઘડે છે તેવું જીવનક્રમનું બધારણુ વાય છે, અને તેથી આપણા જીવનક્રમના વળાંકો સીધા પડે તેનો ઉપાય ચિંતવવાની જાણ વધારે જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે અથવા આપણા જીવનના વળાંકો સીધા થાય તેવા માર્ગો શોધી કાઢીએ તો તે આડઞ્તરી રીતે મન સાધનાનું કામ બરાબર ઠરે છે તેથી આપણા વળાંકો કેવી રીતે સીધા થાય તે પ્રશ્ન પર આપણે આવી જઈએ છીએ પણ આમા આપણા મૂળ પ્રશ્નમા જે મૂલ્ય ઉત્પન્ન થઈ તેનો ઠાઈ નીકાલ થયો નહિ આથી તો મનની આખા જીવન પર અસર છે અને એ જીવનક્રમ લગભગ મન પ્રમાણે જ મુક-ગ થાય છે એવો નિર્ણય થવાથી આપણા મૂલ્યમા વધારો થયો, મનની સાધનાની જરૂરિયાત વધારે ચોક્કસ જણાઈ, પણ મુશ્કેલીનો અંત આવ્યો નહિ જીવનક્રમ આખો સીધો સગળ ઠરવાનો એક ઉપાય જણાય છે અને જો કે તેમા મુશ્કેલી તો ઘણી છે, પણ તે પ્રયામથી મેળવી શકાય છે આપણી પરિણતિની નિર્મળતા ઉપર આપણો જીવનક્રમ બધાય છે આપણે આપણું વાતાવરણ એવું બનાવી શકીએ છીએ કે જ્યારે પણ ખોટો વિચાર કે લાલચ આવે ત્યારે આપણે તેની મામે પ્રત્યક્ષ યુદ્ધ કરી શકીએ ગમે તેવી ખોટી લાલચો કે દુનિયામા ફસાવાના પ્રસંગો આવે ત્યારે જો આપણે આપણા મનને સીધા માર્ગ પર ગમ્મવાની ટેવ પાડી હોય તો ઉપર જણાવેલી મુશ્કેલીનો છેડો આવે હવે આ પરિણતિની નિર્મળતા પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ આપણું હૃદયબળ છે મન ગમે તેટલી દોડાદોડી ઠરે પણ જો તેના ઉપર હૃદયનું દબાણ હોય, હૃદય તેના ઉપર

અંકુશ રાખી શકતું હોય તો મન આખરે હૃદયને તાબે થાય છે.

આપણે જીવનક્રમ એવો ગોઠવવો જોઈએ કે જ્યારે જ્યારે ગૂંચના પ્રસંગો આવે ત્યારે મન પર હૃદય રાજ્ય કરે, જ્યારે જ્યારે લાલચમાં પડવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે ત્યારે મન ત્યાં જવા લાલચાય તે જ વખતે હૃદય મન ઉપર મજબૂત અંકુશ (બ્રેક) મૂકી દે

એવું બનવા માટે બહુ અભ્યાસની જરૂર છે, નિરંતરની ટેવની જરૂર છે, આત્મનિરીક્ષણની જરૂર છે, અસાધારણ સુંદર ચારિત્રબળ કેળવવાની જરૂર છે, આખું જીવન વિશુદ્ધ કરી દેવાની જરૂર છે, આખું વાતાવરણ અતિ વિશુદ્ધ કરવાની જરૂર છે અને એવી રીતે ચારિત્રબંધારણપૂર્વક એક વખત આખા જીવન પર અંકુશ આવી ગયો એટલે પછી ગમે તેવી લાલચો સામી આવશે કે મન ગમે ત્યાં રખડવા પ્રેરણા કરશે, પણ જરાએ વાંધો નહિ આવે. મનની મુશ્કેલી તેની નિરંકુશતામાં છે અને દુઃખ એ છે કે એના પર જે અંકુશ પડે છે તે અંદરથી જ પડી શકે છે. એટલે જ્યારે જ્યારે આપણે અંકુશનો ખ્યાલ કરીએ છીએ ત્યારે ત્યારે આપણે બહારના અંકુશો પર સ્થિત થતાં હોઈ મુંઝાઈ જઈએ છીએ. વાણી કે કાયા પર બહારના અંકુશો શક્ય છે અને તે સ્થૂળ જ હોય છે, પણ મન પોતે આંતરિક હોઈ તેના પર અંકુશ પણ આંતરિક જ હોઈ શકે છે અને તેને શોધી કાઢવા એ જીવનની ક્ષેત્ર છે.

મન પર હૃદયનો અંકુશ બરાબર શક્ય છે તે કેવી રીતે હોઈ શકે તે પણ જરા જોઈ લઈએ મન મગજનો

વિષય છે, જ્ઞાનનો વિષય છે, બુદ્ધિ એ એની છાયા છે અથવા મનનું વિચાર રૂપે આવિર્ભાવ પામતું પ્રગટ સ્વરૂપ છે આ સર્વ જ્ઞાનનો વિષય છે

ખીજી બાબતએ ચારિત્ર (વર્તન) એ હૃદયનો વિષય છે માર્ગાનુસારીપણાથી ભાવમાધુર્યથી સુધીના સર્વ લક્ષણો તપાસીએ અથવા સમક્ષિતના મડસઠ શુણો તપાસીએ તો તેમના અમુક દુન્યવી બાહ્ય શુણોને બાદ કરતા બાકી સર્વ ચારિત્રનો વિષય છે ચારિત્રનો સળધ મોહનીય ઈર્મ માથે વધારે રહેલો છે એના પર માર્ગદર્શક પ્રકાશો પડે છે તે સર્વ અતરમાથી ઉદભવે છે અને એવી પ્રકાશ પાડવાનો રસ્તો સૂઝી શકે છે એવા નિર્મળ ચારિત્રથી ત્યારે આખું જીવન વિશુદ્ધ થઈ જાય ત્યારે સફળ શુણ એ ચાલુ પ્રથા કે પથ (માર્ગ) બને છે અને અવશુણો હિપર આડા હાથ દેવાય છે ધીમે ધીમે ટેવ પાડવાથી આ વિશુદ્ધ ચારિત્રના શુણો એટલા મુંઢત્રીતે ગોઠવાઈ જાય છે કે એ મન પર બગાળતર અકુશ રાખી શકે છે અને આખા જીવનને વિશુદ્ધ, મન્ન અને આદર્શમય બનાવે છે

આ આખી વાર્તા બહુ મન્ન છે મન પર અકુશ રાખવાનો અને તેથી અમુક વલણ આપવાનો માર્ગ ચારિત્ર જ છે આપણું જીવન એવા પ્રકારનું બનાવી દેવું જોઈએ કે મન ગમે તેટલા ફાફા મારે પણ એને અવજાશ મળે જ નહિ અને એક વાર જીવન વિશુદ્ધ થઈ જાય એટલે પડી મન દોડાદોડ કરતું સ્વાભાવિક રીતે અટકી જાય છે

મનની અચળતા હમેશા ચારિત્રની અચ્ચિગતા માથે જ હોય છે જ્યાં વર્તનની એકતા આવી, મફળશુભા ગમણતા

આવી, આત્મનિરીક્ષણનો અભ્યાસ આવ્યો અને પ્રત્યેક કાર્યનું જીવન અને વિકાસ સાથે સમાનાધિકરણ થયું એટલે મનની ચચળતા તદ્દન જવા બેવી સ્થિતિએ આવી ગઈએમ ચોક્કસ લાગે છે અને કદી સહજ ચપળતા હોય તો તે થોડા વખતમાં જરૂર ફર થઈ જવાની છે એમ નિઃસંદેહ લાગે છે.

બરાબર વિચારણા કરતાં જણાય છે કે મન ગમે તેટલું પણ આખરે પૌદ્ગલિક છે અને વર્તનની આખી બાબતનો સંબંધ આત્મા સાથે છે અને આત્મા અને પુદ્ગલ ને લડાઈ થાય ત્યારે આત્મા જો એના મૂળ સ્વરૂપસન્નુષ્ઠ હોય તો જરૂર આત્માને જ વિજય મળે, એટલે આપણને જે ગૂંચ શરૂઆતમાં જણાઈતેમાંથી આરપાર નીકળવાનો એક જ માર્ગ જણાય છે કે આપણી પરિણતિ—આપણી આંતરદશા નિર્મળ કરવી, આપણું વાતાવરણ વિશુદ્ધ કરવું અને આપણું વર્તન તદ્દન સુરૂપ, પ્રમાણિક, દંભ કે કલેશ વગરનું—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે સર્વ આંતર વિકાર વગરનું કરવું અથવા તેવા પ્રકારનું કરવાનો અભ્યાસ પાડવો, લાલચના ગમે તેવા આકરા પ્રસંગો આવે ત્યારે સાધ્ય લક્ષ્યમાં રાખી લાલચને લાત મારવાનો અભ્યાસ પાડવો અને જેમ અને તેમ પોતાના કાર્ય પર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થપાય તેમ કરવું આ કાર્ય પત્ર પર લખી શકાય તેટલું સહેલું નથી અને તે સહેલું નથી તેથી જ ખાસ કર્તવ્ય છે.

આપણે જીવનવ્યવહાર એવો ઘડી શકીએ કે આપણામાં અસત્ય, અપ્રમાણિકપણું, દંભ, નીચ સ્વાર્થસાધનતા આદિ વ્યવહાર દુર્ગુણોનો અભાવ થાય આ તો તદ્દન સાદી વાત થઈ. પ્રગતિના માર્ગમાં નહિ વધવાવાળા અથવા પરલવ

નહિ માનનારા પણ આટલો વ્યવહાર તો ઈર્તવ્ય માને છે ત્યારપછી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિગેરે પર અને તેટલો અકુશ લાવવામા આવે, આ જીવનમા પોતાની ખરી ચીજ ઈર્ત છે અને પારકી કંઈ એ સમજવામા આવે અને અતરંગ દૃષ્ટિએ જીવનકેમ ઘડવા અને વિદારો પર ડોઈ પણ રીતે અકુશ લાવના પ્રબળ લાવના અને દૃઢ નિર્ણય થાય તો પછી આગ્રિખધારણુ એવા પ્રદારનુ ઈર્ત જાય એ એ જીવનમા તુચ્છ વિચારો કે અપ્રાપ્ત ખ્યાલો આવતા નથી તુચ્છ વ્યાધિઓ કે ભ્રમિત મન થાય છે તે સર્વ અધમ વર્તનના પગિણામ છે એ પ્રમાણુ એક વાર માર્ગની મજાતા થઈ, એટલે પરિણતિની નિર્મળતા થશે અને જેમ જેમ પરિણતિ વધારે નિર્મળ થશે તેમ તેમ આગળ પ્રગતિ થશે, મન પર અકુશ આવશે, બુદ્ધિશક્તિમા વધારે વિવેક આવશે અને જે મુશ્કેલી શરૂ માતમા ઉત્પન્ન થઈ હતી તેનો નિઝાલ થઈ જશે.

આખી વાતનો સાર એ થયો કે જો મનની સ્થિરતા કળી હોય તો તે માટે વર્તનની વિશુદ્ધિ ઉપર ધ્યાન આપવું, વર્તનની વિશુદ્ધિ થના માટે હૃદયગળા મજબૂત કરવું, હૃદયગળા મજબૂત કરવા પગિણતિ જેમ અને તેમ નિર્મળ ગળવી અને પરિણતિની નિર્મળતા માટે આગ્રિખધારણુના મૂળ મુદ્દાઓ ઉપર ખાસ લક્ષ્ય ગળવું, મનોવિદારોને ખરાબર ઝોળખના, એના પ્રગટ અને ગુપ્ત આવિર્ભાવોનો અભ્યાસ કરવો અને એમ આગ્રિખમા પ્રગતિ કરતા જતા મનનુ દુરાધ્યપણુ ઓછુ અને ડમનેર થતુ જતુ દેખાશે અને છેવટે એના પર વધારે નધારે અકુશ આવતા છેવટે પૂર્ણ અકુશ આવી જશે.

પરિણતિની નિર્મળતા ચારિત્રનો વિષય હોઈ, પ્રયાસથી પોતાની કરી શકાય છે. શરૂઆતમાં તેમાં મુશ્કેલી તો જરૂર લાગે, પણ અભ્યાસથી એ સુશક્ય છે અને એની છાયા મનની રબડપાટી ઉપર સીધી રીતે પડી શકે છે યોગમાં પ્રગતિ કરવા માટે પરિણતિની નિર્મળતા બહુ અગત્યનું સ્થાન લોગવે છે અને એનું સ્થાન એટલું બધું મહત્ત્વનું છે કે એક યોગીએ વાતચીત કરતાં જૈન શાસ્ત્રનો વિચાર કરવાને અંગે તેનો સાર જણાવતાં એક વખત કહ્યું હતું કે આખા જૈન શાસ્ત્રનો નૈતિક (Ethical) નજરે સાર એ વાક્યમાં આવે છે,

સ્વપરનું વિવેચન કરો અને
પરિણતિની નિર્મળતા કરો.

સ્વ અને પરનો ભેદ સમજી વિચારી સ્વનો આદર થાય અને પરિણતિની નિર્મળતા થતી રહે તો આ જીવનયાત્રા સફળ છે, કૃતકૃત્યા છે, સારું પરિણામ નિપજાવનારી છે, ભવના ફેરા મટાડનારી છે અને ઈષ્ઠિત સ્થાનકે લઈ જનારી છે.

પરિણતિની નિર્મળતાને અનુભવજ્ઞાન સાથે બહુ નજીકનો સબંધ છે, તે ખાસ વિચારવા યોગ્ય છે. આવી રીતે મન-બુદ્ધિ પર પરિણતિનો અંકુશ રહે છે, અને તે જ પરિણતિ અનુભવજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરે છે, જે યોગપ્રગતિનો પરમ આત્મા છે. આ પ્રસંગ બહુ આકર્ષક છે, વિચારીને સમજમાં ઊતારવા જેવો છે

આત્મમથન

[૧૦]

આજે તો વિચારમા ખૂબ આગળ ચાલ્યા ગયા પડ્યે પહોં નરતી નદીનો સ્વેત પ્રદેશ, તેની પડખે બેને ખાણુની રેતાળ જમીન અને એક કાઠા પર આવેલ વિરાળ વડવૃક્ષની નીચે વિચારધાગ શરૂ થઈ અને આગળ વધતી ચાલી ચારે તરફનું સૃષ્ટિસૌદર્ય, પડખેની લીલી વનગણ, મમીપવર્તી નદીમાઘી પ્રતિબિંબિત થતો સૂર્યપ્રકાશ—એ ઝોઈના તન્દ્ર ખ્યાલ ગ્યો નહિ કેટલેક દૂર ખેતરોમાથી નીળગતા મનુષ્યોની વાતચીતના અવાજ અને પક્ષીને દૂર ઠરવાના પડગંગ સિવાય એ કુદરતની અખડ શાંતિનો ભગ કરનાર કોઈ નહોતું અખડ શાંતિ અને સુમધુર પમગટની વચ્ચે આ વિચારધારા કાળ અને દિશાના માપ વગર ચાલી, આગળ વધી, નિઃકુશ બની ગઈ

વિચારણામા વિચારો કાઈક મ્કુટ અને કાઈક અમ્કુટ હતા સસારની અનેક પ્રકારની વાવાઝડીમા અટવાઈ ગયેલા આ પ્રાણીને પ્રથમ ધોતાનું મ્થાન ગોભતું લાગ્યું, ધોતે ધધામા વ્યવસ્થિત દેખાયો, સારો પેદા કરનાર જણાયો, દુનિયાની નજરે ‘કુર્મી’ લાગ્યો, એકથી વધારે મસ્થાના સચાલક તરીકે ધોતાનું સન્માન થતું અનુભવ્યું, સલામ-ડપમા મળતા અગ્રમ્થાન એના સ્મન્વણપથમા આવી ગયા, દુનિયાના અનેક અનુભવો એના સપાટાલે કામ કરતા મન્તકના ઉપર પસાર થઈ ગયા અને ધોતે કાઈ છે, કાઈ કરી શક્યો છે, એવો ખ્યાલ ડગ્તો હતો તેવામા

પછી એની દૃષ્ટિ નિર્મળ થતી ચાલી, એનો ઉઝળાટ કાંઈક એછો થયો અને પોતે જાણે પ્રવાહને ઓળખી ગયો છે તેથી કેઈ મહાન્ સત્ય પ્રાપ્ત થઈ ગયું છે એવી વિચારણાની શાંતિ તે અનુભવવા લાગ્યો.

ત્યાં તો પાછો લક્ષ્મીનો ઢગલો, શેર સર્ટિફિકેટો, સોના હીરા મોતીના ઘરેણાંથી ભરેલી તીજોરી, મોટો પરિજનવર્ગ, વિસ્તૃત સ્નેહીવર્ગ, આપ્તજન અને આડતીયાં સાલચાં, સલાના અગ્રસ્થાનની મીઠાશ યાદ આવી, ‘પધારો પધારો’ નાં મીઠાં વચનો કર્ણપ્રિય થતાં લાગ્યાં અને પ્રવાહની વિપત્તિઓ વિસરાવા લાગી વળી પાછું ચિત્રપટ ક્યું, પ્રવાહ જરા દૂર એસરતો જણાયો પોતે ડાખી ખાનુ ઊભો ઊભો પ્રવાહમાં ગોથાં ખાતાં જનસમૂહને જોતો ઊભો છે એવું ચિત્ર ખડું થયું અને વળી સંયોગોની મીઠાશમાં પોતે લપેટાઈ જવા લાગ્યો.

ત્યાં વળી ઊંચે આકાશ તરફ નજર ગઈ અનેક તારાઓથી ભરેલા આકાશની એક ખાનુએ નિશાપતિ પોતાની શાંત ચંદ્રિકા વિસ્તારી રહ્યો હતો, નદી-જળનો શાંત ખળખળ અવાજ આવતો હતો અને નલગણના તારલાઓ તેની સાથે વાત કરતા હોય તેમ એને લાગ્યું. અનંત આકાશ, દૂરના તારાઓ અને ચંદ્રની જ્યોત્સ્ના સાથે પોતાની એકતા અનેકતા અનુભવતો એ દિડ્મૂઠની જેમ બેસી રહ્યો. ઊંચે જુએ ત્યાં નવીન ભાવ દેખાય એકતા કેમ થઈ શકે એનો જીવનમાં ખ્યાલ કરેલો નહિ, ચિત્તની વ્યગ્રતા દૂર કરેલી નહિ, મનને એક વિચાર પર સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ પાડેલો

નહિ એટલે આટલા અનુકૂળ સયોગો મળ્યા ત્યાં વિચારમાં પડી ગયો, પણ એક પણ મુદ્દા ઉપર સ્થિર થઈ શક્યો નહિ, એક પણ ખ્યાલ દીર્ઘકાળ ચાલ્યો-ટડ્યો નહિ, એક પણ વિચારણાનો નિર્ણય થઈ શક્યો નહિ.

સ સારમાં ખૂબ માણેલા વ્યવહારકુશળ મહારથીને આવી શાત જ્યોત્સ્નામાં પણ દુનિયામાં અધકાર પથગતો દેખાયો, ચારે તરફ સમ્મુખ લાગી હોય અને આળ જોમ મામેની ચીજ જોવાને પણ અસમર્થ બને તેવી તેની વિચારદશા થઈ આવી ચક્રિકાથી એને શાંતિ ન થઈ, મુદ્દા અનિશ્ચયકારીએ એના મગજને ઠંડક ન કરી, નદીના આછા જળસિકરોએ એની આંતર ચિંતાઓ પર જળસિંચન ન કર્યું.

એને મનમાં થયાં કર્યું કે પોતે કાંઈક ચૂક્યો છે, પોતાને રસ્તો લેવો હતો તે કરતાં ઊલટો રસ્તો ઉતરી ગયો છે, માર્ગભ્રષ્ટ થયો છે અને પરિણામે એનું સાધ્ય દૂર દૂર જતું લાય છે એની નજર પણ હવે તો એટલી પહોંચતી નથી અને એ જોમ જોમ આખો માડીને વધારે દૂર જોતો લાય છે તેમ તેમ ચક્ર પણ દૂર દૂર જતો હોય, આછા ઘેરા વાદળા વધારે વધારે આવી પડતા હોય અને ચક્રદર્શન લગભગ એમરી જતું હોય એમ તેને લાન થતું ગયું એના જીવન પટના પ્રસંગો એક પછી એક કંપનામાં આવી ચાલ્યા ગયા, ભુમાર્થ જતા લાગ્યા અને આવી ભ્રમણાત્મક મનોદશામાં એ પોતાના બગડા તરફ ચાલ્યો. કાંઈ અન્યથા દશા અનુભવી પણ એ શું હતું ? એમાં આત્મ રુચ્ય શું હતું ? અને એ ભ્રમ હતો કે લાન હતું ? એમાંનું કાંઈ એના સમજવામાં આવ્યું નહિ નીચે દ્રષ્ટિ રાખી એ નુબ્ર જ્યોત્સ્નામાં નદી તરફ

આલ્યો, લેખડ ઊતરી નદીજળમાં એણે પગ મૂક્યો.

નદીના શીતળ જળનો સ્પર્શ થતાં એની વિચારધારા અટકી પડી, એણે જે કાંઈ અવ્યક્ત વેદના અનુભવી હતી તે એાસરી ગઈ, એણે દૂરથી સામે કાંઠે દૂર દૂર આવેલા નગરના અવાજે સાંભળ્યા, વ્યવહારની ધમાધમ તેના ખ્યાલમાં આવી અને મગજમાં પોતાના ચાલુ વ્યવહારનાં ચિત્રો એક પછી એક ખડાં થઈ ગયાં. પોતે કાંઈક અવશ્ય દશા અનુભવી હતી તેની મીઠાશ તો હજી તેના મગજમાં હતી, તેની ચાલમાં અને તેની આંખોમાં દેખાતી પણ હતી, પરંતુ એને પાણીનો સ્પર્શ થતાં જ જાણે એ મૂર્ચ્છામાંથી જાગ્યો હોય, અમકી ઊઠ્યો હોય, એમ તેને લાગ્યું.

નદીમાં એક પછી એક પગ પડતા ગયા અને એ આકાશ-સન્મુખ હતો, આંતરદશાસન્મુખ હતો, તેને બદલે નગર સન્મુખ આવતો ગયો. એને જે કાંઈ અવ્યક્ત અનુભવ થયો હતો તેને સ્થાને એ પાછાં વ્યવહારનાં સ્વપ્નાં જોવા લાગ્યો. જીવનકલહમાં બે ચાર વખત વ્યવહારદષ્ટિએ એણે વિન્ય મેળવેલ એ એને સાંભરી આવ્યા, સ્વજન સંબંધીનાં વૃન્દો એની આંખ પાસે તરવરી રહ્યાં અને પોતાનું નાનું જગત પોતાને કેન્દ્ર બનાવી જાણે પોતાને માટે સર્વ કાર્યો કરી રહ્યું હોય એવા ભાનની સાથે એનો પગ એક પથ્થર સાથે અથડાયો, જળમાં પગ હોવાથી બહુ વ્યથા ન થઈ, પણ એની ભાંગતી વિચારધારા હવે તદ્દન તૂટી ગઈ. વૃક્ષ નીચે અનુભવેલી દશા અને જળમાં ચાલતાં અનુભવેલાં વિચારસ્વપ્નો સર્વ એાસરી ગયાં. પગને તપાસી અર્ધ મુગ્ધદશાએ એ બંગલા તરફ આલ્યો.

આખે ગ્તે તેનું મન તદ્દન શૂન્ય થઈ ગયું હતું એને પગ જગ કળતા લાગતા ત્યારે એ તેને હાથ દઈ દબાવતો, બાકી તદ્દન ચૂપડીદીમા એક માઈલ દૂર આવેલા જગના તરફ પોતે આંધો જતો હતો ચંદ્રના પ્રગમમા વિશાળ મૃદ્ધિમા લીલા છોડવા અને લતામડપ વચ્ચે થઈને આલ્યા જતા એની આખો વનગળને જોતી નહોતી, એના ઢાન અવારનવાર થતા પક્ષીઓના ટહુકા આભળના નહોતા, એને શાત પવન ઠંડો લાગતો ન હતો એ તો એવી જ શાન્તમય દશામા નિરબ્ર આઠશ નીચે કાંઈ પણ વિચાર વિના જગલા તરફ આંધો જતો હતો

જગલા જહાઝ નાનો બગીચો હતો અને બગીચા વચ્ચે 'મુદ્દ' કુવારો હતો કુવારાની બાબુમા ઢળતો બાઝડો હતો એ બાઝડો ઉપર તે બેઠી ગયો અને પત્રી એની વિચરેણી ચાવી એમા થોડો વખત મોહનુ આક્રમણ ચાલે, સસાર તરફ મન દોરાય, પોતાના વેબન, માન, પ્રતિષ્ઠા અને અમાજમા ઉત્તમ સ્થાન નજર આગળ તગ્વરી રહે વળી પાછા અનંત આઠશ, અમખ્ય તાગલા અને ચંદ્રની શાન્તિ જોતા વિચારમા પડી જવાય આ સર્વનો છેડો કયા? અને આ સર્વ શેને માટે? અને પોતે કયા ઘસડાતો જાય છે? અને આ ધમાલમા કાંઈ સાર જણાતો નથી અને તેમ છતાં એનું આર્પણ કેમ રહે છે?

કઈ કઈ વિચારો આવ્યા, અનેક પ્રકારની આત્મચિંતા થઈ, પણ મનમા નિર્ણય થયો નહિ એકસરખી અમખ્ય માનસિક દશા અનુભવતા એ યુવાનને ઢલાક દોઢ કલાક એ દશામા પસાર કરતો કોઈએ જોયો નહિ આવે એ બગવા

અને બગીચામાં એકલો હતો. દૂર માળીનું ઝુંપડું હતું, પણ તેમાંથી કાંઈ અવાજ આવતો ન હતો, એટલે થાકેલ માળી સુખનિદ્રામાં પોલી ગયો હશે એમ અનુમાન થતું હતું.

આ સંસારમાંથી સુખ મેળવવા ઘણા પ્રયાસો કરેલ હોવા છતાં અને વ્યવહારદષ્ટિએ સુખી ગણાય એવા સાધનવાળા એ યુવકને આજે કાંઈ ચેત નહોતું. કોઈ ગંભીર ગેરસમજણ થઈ ગઈ હોય અને પોતે આખો રસ્તો ભૂલ્યો હોય એમ તેને લાગ્યા કરતું હતું. પણ આ સર્વ શું હતું? અને શા માટે હતું? એનો નિર્ણય એના મનમાં કાંઈ પણ થયો નહિ.

પછી એણે વધારે વિચાર કરવા માંડ્યો. પોતાના વ્યવસાયમાં પોતે કરેલા ધોરણને અને નિર્ણીત સિદ્ધાન્તોને વળગી રહી શક્યો હતો કે નહિ? તે પર ખ્યાલ ગયો. એ પ્રદેશમાં એને સહજ પ્રકાશ અને ઘણું અધારૂં દેખાયું. એ શું હતું? પોતે જીવનના નિર્ણય પાળી શક્યો હતો? પોતે સત્ય અને પ્રમાણિકપણની જે ભાવના જીવનની શરૂઆતમાં કરી હતી તેને વળગી રહ્યો હતો? સાદી જિંદગી ગાળવાના પોતાના મનોરથો ખર આવી હતા? પોતાની આવડત, અભ્યાસ કે બુદ્ધિનું કદી અભિમાન ન કરવાના નિર્ણયને તે વળગી રહ્યો હતો? પોતાની અનુકૂળતાઓનો અન્યને લાલ આપવાના નિર્ણયનો સાંગોપાંગ અમલ થયો હતો? ‘માન નથી જોઈતું’ એમ કહીને માન મેળવવાનો અભિલાષ દૂર થયો હતો? દંભ અને માયાથી પોતે દૂર રહી શક્યો હતો? દેલવ આટલો મળ્યા છતાં હબ્બુ પરિસમાપ્તિ કરવાનો વિચાર આવ્યો હતો? વિચાર આવ્યા અને સુનિર્ણયો થયા તેનો અમલ થયો હતો? જરા અભિપ્રાયભેદ થતાં નિરતરના સહ-

આરીઓ સાથે શા માટે ખેદ થતો હતો ? પોતાના મત મિલાવ
અન્યત્ર પણ પ્રામાણિક મતભેદ હોઈ શકે છે એમ ઠાઠી
સિદ્ધાન્તની વાતોને પોતે અમલમાં મૂકવાને બદલે અન્યને ગેર
ઈન્સાફ કરવાના કેટલા પ્રસંગો વહોરી લીધા હતા ? પોતાનું
વ્યક્તિત્વ પ્રકટ કરવાના પ્રસંગો મળે તેનો કેટલો લાભ લીધો
હતો ? સમગ્ર વિશ્વના આત્મસમુદાયમાં પોતે એક અંપ જીવન
છે એવી વાતો કરવા છતાં હૃદયથી તેનું અનુકરણ થયું હતું ?
ઈંદ્રિયના મયમની વાતોનો અતરથી અમલ કેટલો કર્યો હતો ?
હજી સુદર ખોગક, સુગંધિ પદાર્થ કે મધુર ગાયન તરફ
આકર્ષણ ઢેમ થતું હતું ? અને સસારની અમાર્ગતાની વાત
જાણી, સાલણી, કહી, છતાં ચોક્કસ પ્રસંગ આવે ત્યારે એ
કંઈ જીડી જતી હતી ?

આવા આવા અનેક અનાલો જિઠ્યા અને જિઠીને અતરમાં
ગંધા જરા ખારીકીથી જીવન જોઈ જાય, તપામી જાય, ત્યાં
ઉપર ઉપરનો દેખાવ અને દાવપેચ ઘણા લાભ્યા, અને એક
પંજી બાબત અતરમાં ઊડી જિતરી હોય એમ એને પોતાને
લાગ્યું નહિ

આવી અનેક જૂથવળ મનમાં થયા કરતી હતી ત્યાં લગભગ
દશ વાગે એને સ્વયં સ્ફુરણા થઈ એને લાગ્યું કે અત્યાગ
સુધી વ્યવહારની પોપણા જ વધારે થઈ છે, ખરો સયમ હોવા
કરતા મયમી દેખાવાની રુચિ વધારે થઈ છે, નિયમ કે વિચી
રણના ધોગ્ધમાં ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ છે અને સસાર
પર ગગ ન કરવાની ધૂનમાં એક પ્રકારે એને વધારે આખો
—સેવ્યો—લોગવ્યો છે આટલો ખ્યાલ થતા એક વાતની ઘડ
ખરાબર બેઠી ગઈ એને નિર્ણય થયો કે શાન્ત વિચારણાની

તેમ છેડો લાંબાતો જતો જ જણાયો શું થાય છે ? અને ક્યાં છેડો આવે છે ? એની શોધમાં એ વધારે ઊંડો ઊતરવા લાગ્યો, ત્યાં આખા દિવસના થાકથી આંખમાં ઊંઘ આવવા માંડી.

તુરત એણે આત્માને અનુશાસન કરવા માંડ્યું, ઊંઘવા પહેલાંની જાગૃતિનો લાલ લઈ લીધો, પરમાત્માના નામોચ્ચારણ સાથે ખરાબર ધ્યાની લીધું કે:—

“ હું એકલો છું,
મારું કોઈ નથી,
હું કોઈનો નથી. ”

આ લાવના લાવતાં એના મનમાં જરા પણ દીનતા ન આવી, એ બાપડો બિચારો ન થઈ ગયો, આખા જંગલમાં સિંહ એકે જ હોય છતાં એના ઘેર્યની અડગતા એના, ખ્યાલમાં જ હતી આ સંસ્તારક પોરસીનો વિધિ કરી લઈ, આત્માનુશાસન કરી, પરમાત્માના નામોચ્ચારણ સાથે એણે દરરોજ આત્મવિચારણા અને આત્મમંથન કરવા અને તે દ્વારા આત્મનિરીક્ષણ કરી જવા વિચાર કર્યો, ત્યાં તો તેની આંખો મળી ગઈ.

જે. ધ પ્ર. પુ. ૪૩.
પૃ. ૫૪

}

સં. ૧૯૮૩

સંત સમાગમની સુખી ઘડી

[૧૦]

સારો અભ્યાસ કરી, જાતમહેનત કરીને સારો દ્રવ્યસમય તેણે કયો હતો આખો વખત પ્રવૃત્તિમય જીવન ગાળવા છતાં ખાલ્યકાળના અભ્યાસથી આત્મવિચારણા કરવાની શુભ ઘડીઓ એને કોઈ કોઈ વાર મળી આવતી સતસમાગમ અવારનવાર થતો ત્યારે તેની પાસે તે મુક્તકંઠે પોતાની પ્રવૃત્તિમય જીવનઘટનાની વાત છતો હતો એને અમાર પદાર્થ પર મોહ ઘણો થતો હતો, અમારને અસત્ તરીકે વારવાર જાહેર કરવાના પ્રયત્ન લેતો હતો, છતાં પોતે મોહ છોડી શકતો ન હતો.

જાતમહેનતે મેળવેલ ધનનો વ્યય પ્રથમ એણે સુદૃઢ મકાન બાંધવામાં કર્યો નદીથી જરા દૂર મોટા વિસ્તારવાળી જમ્યા ખરીદી તેમાં સુદૃઢ બગીચો તૈયાર કરાવ્યો અને વચ્ચે એક લઘુ મકાન બાંધાવ્યું બગીચામાં વચ્ચે કુવારો સગેમરમરનો મુકાબ્યો ત્યારે તરફ જાક, બચસ્વિત દરલી વીવિકાઓ, વેલીમડપો અને શખવા, કોડા અને ઈંટથી એતો બાગને અમ્ય બનાવ્યો. બાગની વચ્ચેનો મહાલય મોટા ગજદરબાગના વૈભવની સાથે સગમઈ કરી ગયો હતો.

મોટા ઓગડામાં ખુગ્ગી અને ડોચનો ગણગાગ એક મારામાં સાગ પાશ્વાત્ય ગૃહને દીપાવે તેવો હતો. વીજળીની લાઇટની વ્યગ્ન્યા લીત અને ટેબલ ઉપર મારી અને મુન્યન્ધિત હતી. આખા મકાનમાં ફરનીયગ હલગે રૂપિયાનું, ખાસ તૈયાર કરાવેલું અને લ્યા જેવું જોડએ તેવું ગોઠવાયું હતું.

મુમુક્ષુ:—‘અડચણ ન હોય તો આપનો વિચારે મને જણાવશો?’

સંત:—‘એ તો એક સાધારણ બાબત છે. તમે તમારી વાંત આગળ ચલાવો.’

મુમુક્ષુ:—‘મારે હવે કાંઈ હકીકત કહેવાની નથી. આપ એ વિચાર જણાવો.’

સંત:—‘એ વિચાર તમને ગમે તેવો નથી. એ જાણવાથી તમને ખેદ થાય તેમ છે.’

મુમુક્ષુ:—‘આપ એ સંબંધી નિશ્ચિંત રહો, મને ખેદ નહીં થાય, પણ કાંઈક જાણવાનું મળશે. તમારા જેવાંના વિચારશ્રવણથી ખેદ થાય એ અકલ્પ્ય છે.’

સંત:—‘એમ ધારી લેવું તે ખોટું છે. જ્યાં સાધ્યે બુદ્ધિ હોય, ત્યાં વિચારદશામાં પણ મોટો ભેદ રહે છે એને વિચારની સહનશીલતા બહુધા દુષ્પ્રાપ્ય છે.’

મુમુક્ષુ:—‘સાધ્યમાં ભેદ નથી, સાધનમાં ભેદ હશે એને કેટલીક બાબતમાં મારી મોહાસક્તિ હશે, પણ વિચાર-ભેદ સહન કરી ન શકાય તો તો સાહેબ! મારી કેળવણી લાજે. આપ દીર્ઘ મૌન સેવી રહ્યા હતા તેથી જ મને જિજ્ઞાસા થઈ હતી આપ યોગ્ય લાગે તો જરૂર આપની વિચારસરણીને વ્યક્ત કરી બતાવો.’

સંત:—‘તારા છેલ્લા જવાબમાં કેટલુંક સત્ય છે, પણ તે અનુભવ વગરનું છે અન્યના વિશાળ વાચન અને તારા વાચનનું એમાં પરિણામ હશે, પણ એને તું જીરવી પચાવી શક્યો નથી.’

મુમુક્ષુ:—‘એ ખરું હશે, પણ તત્ત્વજિજ્ઞાસા એ જીવન

જીવવાનો પ્રથમ રસ્તો છે એટલે જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી એ તો આપને કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થયું ગણાય'

સત — 'જિજ્ઞાસા જરૂર કર્તવ્ય છે, પણ આખું જીવન જિજ્ઞાસાતૃષ્ણિમા જ જાય અને એનું સક્રિય પરિણામ ન આવે તો તો તે વધ્ય ગણાય સર્વની જિજ્ઞાસા પૂરી પાડવી એ એ હિંદુએ મારું કર્તવ્ય ન ગણાય'

મુમુક્ષુ — 'સર્વ જિજ્ઞાસા વધ્ય છે એમ પણ ન કહી શકાય. કોઈ આત્માનો વિકાસ ઝટસાધ્ય હોય તો પણ તે જિજ્ઞાસા દ્વારા સક્રિયરૂપે ધીમે ધીમે ઠેકાણું આવી શકે એને વિચારણાનું સાધન આપ્યું હોય તો કોઈ વાર એ બગી પણ જાય !'

સત — 'એમ કવચિત્ જને છે ખરું કર્તવ્ય તરીકે નહિ, પણ તારા પ્રશ્નોત્તરની અદર રહેલા સત્વળાની ખાતર હું તને માગ વિચાર કરું છું તે તું સાલણ'

મુમુક્ષુ — 'જરૂર વિચાર કરીશ વિચારવા યોગ્ય બાબતનો વિચાર કોણ ન કરે ?'

સત — 'એ હકીકત તારે વિચારવા યોગ્ય છે કે નહિ અથવા તે રીતે તું વિચાર જી શકીશ કે નહિ તે હું કહી શકતો નથી, પણ તે તારી જિજ્ઞાસાને તો જરૂર તૃપ્ત કરશે

'વાત એમ છે કે જ્યાં તે નીચેના ઓરડાઓ બતાવ્યા ત્યારે તે હાથ કે અમુક માર્ગે મોટા માણ્યોને આવવાનો રસ્તો છે, અમુક માર્ગે નોકરોને આવવાનો માર્ગ છે, અમુક રસ્તે ઘરના માણસો અદર આવે તેવી ગોઠવણ છે—વગેરે વગેરે તે વળતથી બધા બાગીબાગીયા હું જોતો આવ્યો છું અને મને તો એક જ વિચાર આવે છે કે

યામાં તે વળતે નથી એવી મનની એકચિત્તતા થવી એ 'એકાગ્રતા' કહેવાય. સ્ત્રીપુરુષના લગ્નસંબંધમાં, વિરહમાં, નૃત્યમાં, હિસાબ ગણવામાં એવી એકાગ્રતા થાય છે. અને એ જ એકાગ્રતાની દિશા ફેરવવામાં આવે અને એનો ધ્રુવકોટિ સંસાર તરફ છે તેને બદલે આત્મસન્મુખ કરવામાં આવે તો એનાથી આત્મિક લાલ થાય એકાગ્રતા કરવાની આવશ્યકતા એાછીવધતી સર્વમાં છે. દિશા ફેરવવાની જ માત્ર જરૂર છે.'

સુસુક્ષ્મ:—'પણ સાહેબ! વારંવાર મરણનો વિચાર કરવાથી લાલ શો ?'

સંત:—'તેં સવાલની દિશા એકદમ બદલી નાખી. એકાગ્રતાની પ્રશસ્તતા તારા સમજવામાં આવી ગઈ એમ ધારી, તને કહું છું કે મરણનો વિચાર કરવો યોગ્ય છે, કારણ કે એ ચોક્કસ બનવાનો બનાવ છે. એનાથી ડરવાની જરૂર નથી, પણ એને માટે તૈયાર રહેવાની જરૂર છે.'

સુસુક્ષ્મ:—'પણ મરણ સંબંધી વિચાર તો ઘાતક છે એનું કેમ ?'

સંત:—'એમાં સમજફેર થાય છે મરણને અમુક દૃષ્ટિએ ઘાતક કહી શકાય, પણ ઘાતક સંબંધી વિચાર પણ ઘાતક છે એ આન્યતા ખોટી છે.'

સુસુક્ષ્મ:—'એ વાત ન સમજાણી.'

સંત:—'એક ખૂન કરનાર અથવા મહાલોભી કે કોઈ મનુષ્ય હોય તે ઘાતક છે, પણ સમદૃષ્ટિથી આપણે તેના સંબંધી કે તેની લવિષ્યત્ અપકાન્તિ અને વર્તમાન અધોદશા પર વિચાર કરીએ તો તે વિચાર કંઈ ઘાતક નથી.'

મુમુક્ષુ — ‘એવા પતીત પામરના વિચાર શા માટે કરવા ? સદ્ગુણી વીતરાગના જ વિચાર ન કરીએ ?’

સત — ‘વળી મુદો ખસી જાય છે વીતરાગ કે ગુણ-વાનના વિચાર કરવા, પણ ગુણને ખગખર ઓળખવા માટે એનાથી જીવટી ખાસીઓતો, ટેવો અને વર્તનોતો અભ્યાસ કરવો જ પડે એ રીતે ધાતક સખધી વિચાર એને ખરાખર ઓળખના માટે જરૂરી છે અને એમ સમજીએ ત્યારે જણાશે કે એ વિચાર પોતે ધાતક નથી’

મુમુક્ષુ — ‘પણ આપણે દુર્ગુણનો કે તેવી વાતનો વિચાર જ શા માટે કરવો ? વિચાર કરતા કરતા તેવા થઈ જઈએ અથવા મનમા તે માટેનો ત્રાસ મટી જાય’

સત — ‘ત્યા પણ સમજદેર છે વિચાર કરતા તેવા થઈ જવાશે—એ કઈ ઠક્ષાના વિચાર કર્યા છે તે પર આધાર રાખે છે વેશ્યાને ત્યા જવાના વિચારથી વેશ્યાને સારી માની વેશ્યાના રૂપ, લાવણ્ય વિવાસ કે મસ્તીનો વિચાર કરીએ તો જ એ વિચાર ધાતક થાય એટલે એ અપ્રશસ્ત એકાગ્રતામા આવે છે અને તે ત્રાસની વાત કરી તે વસ્તુને એકાગ્રતાથી વિચારી ઓળખ્યા વગર બને નહિ અને વિચાર ખગખર કર્યા હોય તો ત્રાસ મટતો નથી, પણ ચિંતર થાય છે, જામી જાય છે, દૃઢ થઈ જાય છે’

મુમુક્ષુ — ‘પણ “મરી ગયા, મરી ગયા” એવું વિચારવું એ વિચાર જ ધાતક છે, એમ મારું કહેવું છે મરણ આવશે ત્યારે મરી જશું, પણ એનો અત્યારથી જ ડકળાટ શા માટે કરવો ?’

સંત:—‘મરણ આવશે ત્યારે મરી જશું એમ કહેવું દીર્ઘદર્શીને ઘટે નહિ. એમાં સુકન વગરના વહાણ જેવી દશા થાય તૈયારી વગર ગૂંચવણ ઘણી થશે.’

મુમુક્ષુ:—‘પણ સાહેબ ! એનો પ્રથમથી વિચાર શા માટે કરવો જોઈએ ?’

સંત:—‘એક સાધારણ મુસાફરી કરવી હોય તો તમે ભાતુ તૈયાર કરો છો, બેડીંગ (બીસ્તર) ખાંધો છો, પેટીમાં કપડાં નાંખો છો, નાનું સરખું ઘર નાની પેટી (ટંક) માં વસાવી દો છો, તો મહા મુસાફરી માટે તૈયારી ન જોઈએ ? અને જોઈએ તો તે વિચાર ક્યાં વગર થાય ખરી ?’

મુમુક્ષુ:—‘મરણ અને મુસાફરીને સંબંધ શો છે ? એ તો જ્યાં જવાનું હશે ત્યાં જશું.’

સંત:—‘મરણ અને મુસાફરી લગભગ એક જ કક્ષાના છે, એકમાં ક્યાં જવું છે તે ઘણીખરી વાર આપણે જાણતા હોઈએ છીએ, બીજામાં નથી જાણતા. ‘પ્રયાણ’ એ ખંનેમાં સામાન્ય (સાધારણ) ધર્મ છે, અને જવાનું હશે ત્યાં જશું એ ખોલવું જેટલું સહેલું છે તેટલું કરવું સહેલું નથી—ખાસ કરીને સંસારરસિકો માટે.’

મુમુક્ષુ:—‘એટલે આપ શો ભેદ પાડો છો ?’

સંત:—‘વાત એમ છે કે તમે સંસારીઓ અનેક કાવ્વ-દાવા કરી ધન મેળવો, પરણો, ઘરબાર ખાંધો, પ્રજા-સંતતિ વધારો, મૈત્રીઓ કરો, જ્ઞાતિજનનો પ્રેમ મેળવવા અનેક જમણો આપો, વહીવટો ચલાવો, સંસ્થાઓ ખોલો, ટૂંકમાં અનેક પ્રકારના સંબંધો કરો, પોતાપણું માનો, માનકીર્તિ મેળવો—એ સર્વને મૂકીને જવું પડે, એની સાથેનો સંબંધ

અર્થા મદાને માટે છોડવો પડે-એ કાર્ક જેની તેવી વાત તમ મચાગીઓ માટે નથી’

મુમુક્ષુ — ‘અમાગ માટે અને તમાગ માટે જૂદા કાયદા છે ?’

મત — ‘ના કાયદા તો એક જ છે, પણ ત્યક્તેનર પશ્ચિમ આણનાર પ્રસંગો જૂદા છે જે પ્રાણી મમાગવી છે એ આગ્રા હોય તેને આ આમાગિક જાધના જરા પણ ગૂચવણ ક્રૂતા નથી આવાત માત્ર બાહ્ય વેશને અંગે નવી સસાગવી અલગ ગ્દેનાગ્ને આમાગિક જાવનો મોહ લગ્ના નથી અને મોહ વગગ્નાને ડોર્કિણ વસ્તુ છોડતા ખેદ થતો નથી’

મુમુક્ષુ — ‘એટલા માટે આપે કહ્યું કે, “જ્યા જવાનું હશે ત્યા જનું” એ બોલવા જેટલું વર્તનુ માટેલું નથી, હવે મમનયુ ત્યારે મણને અંગે અમાગ શુ કર્તવ્ય ?’

મત — ‘કર્તવ્ય એટલું જ કે મગ્ગધી હર્યા પિવાય એને માટે મર્વદા તૈયારી ગખવી આ સાત્યાગ્ના ચોપડા લ્યાગે મકેવવા પડ્યો તે જગ નથી, પણ જેના મર્વયા (અપ-દુ-દેષ્ટ) છેટલા દિવસ મુધાતા તૈયાર હોય, જે જમે ઉધાગ્ની મ્થિતિ કમજતા હોય, તને ત્યા ધાડ ગમે ત્યારે આવે તા તેને જલનનાનું કાણુ નથી વ્યગ્હાગ્ના તેમ જ આમ્મિડ બામનમા દેવાગાગાને હિમાખ ન ગખવો’

મુમુક્ષુ — ‘એટલે શુ ? આપ વગી દેવ ગાની લગ્ના છાગ્મી હાગ્યા ?’

સંત:—‘વ્યવહારમાં દેવાળીઆ લોકો સરવૈયાં કાઢતા નથી, ચોપડા તૈયાર રાખતા નથી, પોતે પોતાના ઘરની વસ્તુ-સ્થિતિ સમજતા નથી, આંખો મીંચીને વેપાર ખેડે જાય છે અને ધાડ આવે ત્યારે દોડાદોડ કરી મૂકે છે, નાસલાગ કરે છે, ગોટા વાળવા માંડે છે. એ સ્થિતિ આત્મવિકાસના ખરા ઈચ્છકની ન હોય. જેણે સંસારનો વેપાર માંડ્યો જ નથી, એને તો અહીં પણ આનંદ છે અને પછી પણ મજા જ છે. એને ત્યાં ધાડ જ પડવાની નથી, એટલે એને ભય જ નથી.’

મુમુક્ષુ:—‘ત્યારે આપે ડરવાની શી વાત કરી ?’

સંત:—‘ઘણા માણસો મરણ શબ્દથી ડરે છે. એના વિચારને અપશુકનિયો ગણે છે, એની વાતને તુચ્છકારે છે. આ ઠીક નથી. મરણ માટેનો વિચાર જરૂર કરવો, એથી તૈયારી પાકી રહેશે અને મરણ આવી પડે ત્યારે ગલરાટ નહિ થાય.’

મુમુક્ષુ:—‘મરણ વખતે ગલરાટ થતો હશે ?’

સંત:—‘ગલરાટની વાત જ જવા દે. લગભગ દય [પંચાણ] ટકાના મરણ અસાધ્ય અવસ્થામાં થાય છે, સન્નિ-પાતમાં જ થાય છે, તેથી ગલરાટ જણાતો નથી; બાકી પૂરતી સાવધતા હોય, સગાં સબંધીને એકઠા કરી, સર્વની ક્ષમા ચાહી, યોગ્ય ભલભલામણ કરી, ચાર શરણાં બોલતાં, નવ-કારના પાઠનું હૃદયમાં કે મુખેથી જાપ થતાં, હૃદયમાં સિદ્ધ-ચક્રની સ્થાપના થઈ હોય, બાળુમાં પુન્યપ્રકાશનું સ્તવન ધીમા મધુર પણ હૃદયદ્રાવક સ્વરે બોલાતું હોય અને “જય પરમાત્મા,” “એક અરિહંત”ના વિજયવોષ સાથે નિષ્કમણ થાય એ તો લાખે એકને. એને “પંડિત મરણ” કહે છે’

મુમુક્ષુ:—‘એવા મરણની ગોઠવણ કેવી રીતે થઈ શકે ?’

મત — ‘ગોઠવણ ન થાય વણખરુ મરણુ એ આખા જીવનનો ઝોડકા છે જીવન સારુ, માદુ, મફળ આત્મિક વિજસનાથુ હોય, એ પોતે જે પગ્નિથિતિમા મૂકાએલ હોય, તેના વિગિઠ ધોણુ નીતિવ્યવહારને અનુરૂપ હોય તો તે તેની ગોઠવણ જ છે એની ગોઠવણ પ્રથમથી થતી નથી, પણ મારુ માદુ પ્રમાણિ-જીવન એ “પડિત મગણુની” વવતી ઝોડી જેટલી છે માધાણુ જનતા તો અમાધ્ય અવ-ધ્યામા મગણુ ન આવે અને માધ્ય હોય તો માથુ દૂરે, રડવા એમે અને એનો આત્મારામ ડીડી જાય નહિ, એ પહેલા તો એના નામની “પોક” મૂકાય અને મ્હો રગાય (ગડાકુટ વાય) #’

મુમુક્ષુ — ‘ત્યારે એવા વ્યવહાર-મિટો આન્નિપાતિક સ્થિતિમા મગી નય એ વવારે મિટા યોગ્ય છે એમ ખનડે નહિ?’

મત — ‘એમ ન કહેનાય. ક્યા જીવનો અદરનો આત્મવિદ્યામ કેટલો છે તે બાદ નજરે ખમન પડે, પણ ઘણા વ્યવહાર જીવો અમાધ્ય સ્થિતિમા જ જીવનપર પડેલો નાખી જાય છે, તે વસ્તુસ્થિતિ છે—એ મે તને બતાવી તેઓ-માનો મોટો ભાગ માધ્યમા હોય તો શુ કરે એ પણ તને જણાવ્યું ઈચ્છ્યા યોગ્ય ચીજ ની છે તે આપણે વિચારવાનું નથી, કાણુ કે આપણા કળાતનો એ વિનય નથી વસ્તુ સ્થિતિ જેવી જાણી અનુભવી તેવી તને કહી બતાવી’

મુમુક્ષુ — ‘ત્યારે પડિત મગણુનો કાર્ષ હપાય જ નથી?’

મત — ‘જરૂર છે, અને તે આપણા કળ તમા છે’

મુમુક્ષુ — ‘તે દૂપા કરીને જણાવો.’

●૪ પગિસા સમજાવણીને ૧ થી માટેનો આ સીધોનો રજૂ છે મનમા યોગ છે કે નહિ તેને મ્હો જાણવા સાથે કાર્ષ મળાય નથી

સંત:—‘જીવન આખું જેમ બને તેમ સાદું, પ્રમાણિક અને આત્મસન્મુખ રાખવું એ પંડિત મરણનો ઉપાય છે. એ વાત “ઓઠકાર” ની જે હકીકત ઉપર કહી તેમાંથી જ નીતરી આવે છે.’

મુમુક્ષુ:—‘આત્મસન્મુખ જીવનના મુખ્ય માર્ગો કંઈ તો આનંદ થાય’

સંત:—‘એના મુખ્ય માર્ગમાં “આત્મનિરીક્ષણ,” ધ્યાનમાર્ગનો અભ્યાસ અને સક્રિયતા આવે છે. હવે પછી કોઈ વખત આત્મનિરીક્ષણ શા માટે કરવું? કેમ કરવું? એનું પરિણામ શું થાય? એ કોણ કરી શકે? વિગેરે મહત્વના અંગપ્રત્યંગો પર વિચાર કરશું અને ધ્યાનયોગની મહત્તા સર્વ દર્શનોમાં બતાવાઈ છે, અને તેના રસ્તા વિચારાયા છે તે પણ ચર્ચશું. આજે તો ઘણા વખત થયો તેથી જશું’

મુમુક્ષુ:—‘કૃપાળુ! કોઈવાર જરૂર પધારશો. આપના સમાગમથી બહુ આનંદ થયો. આત્મવિચારણા કરવાની બહુ જરૂર છે, તેવા સમયમાં તેનો પરિચય કરાવે એવું કોઈ નથી, મળતું. મારે આપની સાથે ‘અનુભવજ્ઞાન’ અને ‘સ્વાનુભવ’ ઉપર કેટલીક વિચારણા કરવી છે.’

અહીં સંત સમાગમના પ્રથમ પરિચયનો છેડો આવ્યો. મુદ્દાસર વાત લખી શકાણી નથી. યાદશક્તિ પર આધાર રાખી તે પ્રસંગે થયેલ વાતચીતના મુદ્દા રોજનિશિમાં નોંધી રાખ્યા છે. સંતની આંખોનું તેજ, બેસવાની સ્થિરતા, વાત કરવાની સચોટતા અને મુખ પરની નમ્રતાએ મારા મન પર તે વખતે ઘણી અસર કરી, જેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. એમના વિશેષ પરિચયની ઇચ્છા થયા કરે છે. પરમાત્મા આવા સંતસમાગમનો મંગળ પ્રસંગ વારંવાર મેળવી આપે

મસ્ત મુમુક્ષુના વિલક્ષણ અનુભવોદ્ગારો*

[૧૧]

(૧)

હજી તું ‘ આદીશ્વર ભગવાનની જે એ ’ ‘શાંતિ
નાથ મહારાજકી જે એ ” મહાવીરસ્વામી મહારાજકી
જે એ ’ બોલ્યા કરે છે, પણ તારા પોતાની “ જે
એ ” ક્યારે બોલીશ ? તું કહે છે કે તું પોતે સત્તાએ
આદીશ્વર ભગવાન જેવો છે, ત્યારે તારી પોતાની “ જે એ
” કેમ બોલતો નથી ? શું કહ્યું ? એ હકક તો આ
નદધનજીને જ હતો અરે વાહ ! એમ કેમ ? હા ખરું !
એ બોલી ગયા કે ‘ અહો અહો હું મુજને કહું, નમો
મુજ નમો મુજ રે ’ એ તો પોતાની જાતને કહેતા હતા
કે “ મને નમો મને નમો ” ત્યારે એ હકક તને ક્યારે
પ્રાપ્ત થાય ? કેમ પ્રાપ્ત થાય ? શું કહ્યું ? તું જ્યારે આન-

● એક વિચિત્ર મુમુક્ષુની રોજનિશીમાંથી તારવી કાઢેલ આ છૂટા
છૂટા અવતરણો દરેક સ્વતંત્ર છે એમાં વિચારની સ્પષ્ટતા મઠ વાર નહિ
હોય, પણ એમાં કોઈ જગ્યાએ જલ્દી બિડાણ જણાય છે મઠ વાર ગાડપણ
લાગે તો તેના હાસ્યમાં વડે વડે જલ્દી ગૂંચાય પણ જડી આવે તેમ છે
આવા અનેક અવતરણો પ્રાપ્ત છે પણ આવા મુમુક્ષુઓની રોજનિશીઓની
પ્રાપ્તિ દરરોજ થતી નથી કોઈ વાર મળી આવશે તો આવા વિલક્ષણ
વિચારો તેવા પ્રકારના મનુષ્યોના લાભ માટે રજૂ કરવાની સાવના રહે છે,
પણ પ્રાપ્ત મુલ્લ નથી લેખક

૧ કહે છે કે શ્રી શાંતિનાથજીના સ્તવનમાં શ્રીમદ્ આનંદધનજી આવું
બોલી ગયા છે વખાસ કરતા એ વાન સ્વામી જ્યારે ઇ ધોગીના માર્ગો
અગમ્ય છે

દધન જેવી દયા અનુભવે ત્યારે ! ! પરમ યોગીનો એ આદર્શ અનુભવ દ્વારા સફળ કરે ત્યારે ! ત્યારે એમ હોય તો તને તારો “ જય ” બોલાવવાની ઇચ્છા થતી નથી ? લલે બીજા બોલે તેવી ઇચ્છા તને ન થાય. મહાપુરુષો કદી તેવી ઇચ્છા કરતા નથી પણ તું પેતે તારી જાતનો તારો પોતાનો જય બોલ-તેમાં તારે કંઈ વાંધો છે ? કેમ ઉત્તર નથી આપતો ? હા, સમજાયું. તું હજી અમિત ફળદાન દેનારની ભેટ થાય ત્યાં સુધી રાહ બેવા માગે છે ? વારુ, ત્યારે અત્યારે તને ભેટ થઈ છે તે કેવી ? શું કહ્યું ? એ તો મેળાપ માત્ર થયો છે, ભેટ તો જૂદી હોય. ભેટ ક્યારે કરશે ? તૈયારી કરે છે ? વારુ. સોનાનો સમય જાય છે, તેમાં થાય તે કરી લે, પાળ તટયા પછી પાણી ચાલવા માંડશે ત્યારે પાળ ખંધાશે નહિ તારો જય તું જ બોલે એવી સ્થિતિ ઊભી કર. એ સ્થિતિ અગત્ય નથી પણ રમત જેવી પણ નથી. ક્યારે તું તારી જાતને કહીશ કે “ નમો મુજ નમો મુજ રે. ”

*

*

*

*

(૨)

આ તમે શું બોલ્યા ? તમે ભગવાન સાથે આજે તો ખરેખર એકાં કાઢ્યાં ! શું તમે ભગવાન સાથે અગા-ઉની બાળપણની દોસ્તીનો ઢાવો કરે છો ?* અને પ્રભુ ઠકુરાઈ

* કહે છે કે જોનમા એક મસ્ત કવિ મોહનવિજય થઈ ગયા છે. એમણે આદીશ્વર ભગવાનના સ્તવનમા આવી વાતો કરી છે તપાસ કરતાં એ વાત સાચી માલુમ પડી છે “બાળપણે આપણ સસનેહી” એમ કહી એમણે ભગવાનને ઘણા બોલલા-કપકા આપ્યા છે. મસ્તને તેમથી કાઢ મસ્તી થઈ આવી જણાય છે.

પામી ગયા અને તમે ગહી ગયા તે વાત ઉપર મજાક કરી, અને વળી પાછા સિદ્ધિએ જવાની તજવીજ કરો છો? આ તમારા દગ શા છે? આ તે કંઈ રીત છે? આ તે કંઈ માગવાની પદ્ધતિ છે? ડેમ જોલતા નથી?

અદરથી જવાળ મળ્યો-ડેમ? આજ સુધી “તુ-તા” થી વાત કરતા હતા તે આજે માન આપી “તમે” ડેમ કહેવા માડ્યું? મારી નાનપણની ગોઠી યાદ ન આવી? અરે! હું તો ભગવાન માથે હરેલો, ફરેલો, લટકેલો અમે એક ભાણુમા જમતા, માથે નાસ્તાપાણી લેતા, અને એઠ વાર તો મોટા યુદ્ધમા પણ ઠિતરેલા, અમને માનમન્માન સાથે મળતા, અમે ભારે તોફાન મચાવતા, પણ એ દરેક વખતે અમારા તોફાનમા પણ એનો નળર પહેલો! પત્રી અમે જરા દૂર થઈ ગયા, છૂટા પડી ગયા એ તો અર્વા-પોણા ઝાળચઠની જ વાત છે હું હતો ત્યાં નહીં ગયો અને એ તો માતમા આસમાનથી પણ ઉપર ચાલ્યા ગયા! અરે એને તો અમારી ધમાલો, મશકરીઓ અને આગમો યાદ પણ આવતા નથી ત્યારે પૂર્વ અનેહ વિસરી જનારને શુ આટલો ઠપકો પણ ન અપાય? એટલી વાતની યાદી ન આપીએ તો પછી એને શુ? એ તો વિસરી જશે અરે! જો-તો ખરો, એને ધમકાવી, ફ્રામલાવી, ઠપકો આપી, એની જેવો ધર્મ જઈ છુટે નહિ? આપણા જૂના દોસ્તને જરા ધનચપટી આપીએ તો એમા વાધો નહિ સમજ્યો! હવે “તમે તમે”ની વાતો મૂકી દેજો હું જગા મારા જૂના દોસ્તને હોકાગે કરી આવુ

(૩)

એ શું બોલ્યા? પેલો ગાંડો જેવો માણસ જાય છે તે અરો સમજી છે, મુમુક્ષુ છે, જીડો છે. અરે! પણ એ તો કોઈની પરવા કરતો નથી અને દરકાર પણ કરતો નથી. કપડાંની એને દરકાર નથી, ખાવા પીવાની જરૂરીયાત નથી, આંખો આકાશ તરફ રાખી બેસે છે અને ચાલે ત્યારે નીચી નજરે ચાલે છે. અરે! એ વાત પણ લાગ્યે જ કરે છે અને આખો વખત જાણે કાંઈ સૂરમાં ગાતો હોય અથવા કોઈ નાદ સાંભળતો હોય એવો દેખાય છે, કોઈ એની મશ્કરી કે પ્રશંસા કરે તેની એને દરકાર નથી, કોઈ એને વઢે કે નમે તે તરફ એ અરુચિ કે પ્રેમ બતાવતો નથી. આ તે કાંઈ માણસ છે કે ગમાર!! આ દશા ખરા યોગીની હોય છે. “યું જાણે જગ બાઉરો, યું જાણે જગ અંધ.”

આ વિચિત્ર વાક્યમાં* એની જીવનકળાનો સરવાળો થાય છે. દુનિયા એને બાવરો—ગાંડો જાણે અને એ દુનિયાને અંધ જાણે. એના બાહ્ય વર્તન કે દેખાવ પરથી દુન્યવી જ્યાલ ધરાવનારા લોકો એને ગાંડો જાણે એને કોઈની તમા નહિ, એ તો પોતાના આત્મિક જ્યાલોમાં મસ્ત રહે, એને બહારની જંજાળમાં મજા ન આવે, એને સંસારના વ્યવહારોમાં આનંદ ન થાય. એટલે દુનિયા

* કહે છે કે આ વિચિત્ર વાક્યરચના માટે જવાબદાર એક ભંગડમૂત જેવા લાગતા યોગી ચિદાનંદજી છે એનું નામ કુપૂરવિજય હતું અને આવા અપૂર્વ અનુભવના વાક્યો લખ્યા ત્યારે તેમનું વય માત્ર ચોવીસ-પચીસ વર્ષનું હતું એ માત્ર એક પાત્ર (કથોળ) નાખતા અને બહુ અલ્પ આહાર એ ચાર દિવસે વગર સ્વાદે કરતા એમની જીવનપ્રેણીની અનેક દતકથાઓ ભાવનગરમાં ચાલે છે. વિક્રમની વીસમી સદીની શરૂઆતમાં તેમનો જીવનકાળ હતો તેમની મસ્તીમાં વિલક્ષણતા દેખાય છે તે તેમનો વિશ્વાસ જ હતો.

એને ગાડા જેવો ગણે એ વિચાર કરે કે સમાગીઓ ગિચારા અસ્થિગ્ને સ્થિર માની તેની પછવાડે દોડે છે, અનિત્યમા નિત્યત્વનું આરોપણ કરે છે, નાગવતને શાશ્વત માને છે અને પગ્વન્તુ તરફ દોડે છે વિવેક નજરે એ મર્વ અધ છે! આ પ્રમાણે ગાડા જેવો લાગતો યોગી, બધડમ્ ભૂત જેવો લાગતો વેગી, ઠેકાણા વગર કરતો આત્મશોધમા નીકળેલો મુસાફર સસાગીને હામ્યનું મ્યાન થઈ પડે છે, ત્યારે એના વિશાળ મનોગત્યમા એ ચારે તન્દ્ર આદ્રશ માથે બાચકા ભરાતા જુએ છે, પડછાયા પં પ્રાણ પધરાતા જુએ છે, શૂન્ય ઉપર વગર પાયાના મખનો ઊભા કરાતા જોઈ હમે છે એને કુગળતામા અધોગમન હેખાય છે, વ્યવહારદક્ષતામા ભાર જણાય છે, ગ્મકર્ણમા ઝાઝવાના જળ હેખાય છે અને હોડાહોડીમા પ્રમાદ હેખાય છે દુનિયાની દૃષ્ટિ અને યોગીની દૃષ્ટિની વચ્ચે ગહેવા અતરનું ત્યારે સમન્વય કરતા આવડે, સમજણપૂર્વક એનો આદ્ય ભેદ સક્રિયરૂપે આદનય ત્યારે બાવગપણમા લબ્ધલક્ષના અને અધપણમા નીચગામિત્ય માપડે, પણ એ તો જોજી હોય મો પાવે, ખાકી તો વાતો છે!

૧

*

*

*

(૪)

જીવનમા ત્યારે ત્યારે આવા પન્મ્પર વિરુદ્ધ ધર્મોનું સ્પર્ધણ થાય છે, ત્યારે ગૂચનણ તો જરૂર થાય છે, પણ એમા ગલરાઈ શુ ગયા? એવી ગૂચનણ વખતે નગજને સ્થિર રાખી વિશેષ ધર્મને આદર આપવો અને તેથી ને આ પ હોય તેને મૂકી દેવો કે મુક્તતરી ગણવો એનો નિર્ણય કેમ થાય? ત્યાજ આપણી આન વિભૂતિઓની કિંમત છે સમાચારઆવ્યા કેઆયુધવાગામા ચકરત્ન પ્રાપ્ત થયું

છે. સંપ્રદાય પ્રમાણે ભરતે તેની પૂજા કરવી જોઈએ એના હર્ષ-
નો પાર નથી. ત્યાં ખીજ જ ક્ષણે સમાચાર આવ્યા કે પિતાશ્રીને
કેવળજ્ઞાન થયું છે અને અયોધ્યાની બહાર સમવસરણમાં
ભિરાજે છે. પિતાશ્રીની જ્ઞાન લક્ષ્મીનો મહોત્સવ કરવો જો-
ઈએ ચક્ર પ્રથમ કે પિતાને વદન પ્રથમ “ તાત ચક્ર ધૂર
પૂજ્ય, ચિંતા એહ હુધરી ”* પણ એવી ગૂંચવણના
નિર્ણયમાં શ્રી ભરતે કલાકો લીધા નહિ એહિક પારલૌકિક
સુખનો, સંસાર અને ત્યાગનો, પૈલવ અને વિભૂતિનો, બાહ્ય
અને અંતરનો હિસાબ એક ક્ષણમાં એના મનમાં ખેંચી ગયો.
લોકોત્તર સુખ પામે એને છ ખંડનું રાજ્ય ઘણું
અદ્ય લાગ્યું અને ચક્રને આયુધશાળાની બહાર રહેવા દઈ
વડીલ માતા દાદી મરુદેવાને હાથી પર બેસાડી પિતા તરફ
ધર્મબુદ્ધિએ, માતામહી તરફના વાત્સલ્યે અને આત્મસન્મુ-
ખતાએ એ પિતાને નમવા નીકળી પડ્યા. આવા અમોઘ
નિર્ણયવાળા લોકોની નદીઓ વહેવડાવે, છતાં એજ ભાવમાં
મોક્ષ સાધી શકે ! આવા અસાધારણ મનોબળવાળાને આવેલ
ચક્રેત્ન પાછું ન ચાલ્યું જાય, સાંપડેલ ઋદ્ધિ દૂર ખસી ન
જાય, ઇષ્ટપ્રાપ્તિ અલોપ ન જ થાય અને થઈ જાય તો
એની એને પરવા ન હોય; એમાં અટવાઈ જવાની ચિંતા
પણ ન હોય, એમાં ભૂલભૂલામણીની આશંકા ન હોય, દૃઢ
નિર્ણય અને અવિશ્રાન્ત શાંતિ સાથે અંતરની સ્વચ્છતા

* કહે છે કે આ વિચિત્ર વાક્યરચનાની જવાબદાર વ્યક્તિ તે સિદ્ધ
લેખક શ્રીમદ્ યશોવિજયજી હપાધ્યાય છે મૂળ એટલે પ્રથમ એમને શ્રી
મહિનાયના સ્તવનમા લૌકિક રીઝ અને લોકોત્તર રીઝ વચ્ચે ભારે સુલામણ
કર્તું છે અને એમનો નિર્ણય પણ બહુ વિચારવા જેવો છે આ વિચાર
પર મુમુક્ષુએ કાઈ નોંધ કરી હોય એમ જણાય છે

એના અતઃકરણની પ્રવૃત્તિને પ્રમાણભૂત કરાવવા બેટલુ અકટખ્ય ચેતન તેને આપે છે બાહ્ય નજરે એના નિર્ણયમા વિલક્ષણતા લાગે છે, પણ એ એના રગમા જ હોય છે અને એને સમજનાર એને ધરાબર સમજે છે એ માનસિક યૌગિક દશા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કર

~

#

*

+

(૫)

કેમ આજે આજસ આવે છે ? સૂર્યોદય થવા આવ્યો, વાદળા લાલ થયા, તો પણ પ્રમાદ કેમ ધાય છે ? શુ કહ્યું ? કાલે રાત્રે વધારે જાગ્યા હતા ? શુ કહ્યું ? કેમ ? અગે એ તો જગ નાટક જોવા ગયા હતા લાઈ ! તમારે હજુ નાટક જોવા બાકી રહ્યા છે ? આ તમે સવારથી રાત સુધી જુઓ છો તેમા નાટક સિવાય બીજુ શુ જુઓ છો ? આ મોહરાજના વિલામો અને જીવોના ગમનાગમનમા તમને નાટક સિવાય બીજુ શુ દેખાય છે ? શુ કહ્યું ? એમા કંપ નાના ઉઠાળા નથી, દિલ ઉઠેરનારા જનાવો નથી, કળા વિધાન કે અલિનય નથી ભૂલ્યા ! નાટકમા કંપના કે ઉશ્કેળણી, અલિનય કે જળા તમાગ દરેજના જનાવોના જ આવે છે એમા ન જને તેવી વાત આવી શકતી નથી ખરી મજા જોવી હોય તો દુનિયામા જ જુઓ તમે આજો બિઘાડી રાખી ચાલ્યો તો દરેક પગલે તમે નાટક જ જોશો અને એમા બિડા બિતરશે તો તો તમારી મનનો પાગ નહિ આવે એમા અતઃગ ગળ્યોના નાટકો તો લારે ભવ્ય છે, અજબ છે, જળાવિધાનથી પણ ઉત્ત છે અને એ ઉપરાત તમે જે દિવ્ય નાટક (Divina Comedia) ત્યા

જેશો એ કૃત્રિમ નાટ્યભૂમિ ઉપર કદી નહિ જુઓ અને તમારા પ્રખર વિચારક દિવ્ય જ્ઞાનીઓ શું કહી ગયા છે? એક સમય સાત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવો અને તમે તો કૃત્રિમ ત્યાજ્યસદા જોવામાં કસાકો ગાળી નાખ્યા! તમને એ પાલવે? ઘણી નાની જિંદગી, તેમાં આકરો જીવનકલહ, તેમાં તમારી હજી થતી જતી સન્મુખતા, તેવામાં કસાકોના કસાકો આમ ફેંટી દો એ પાલવે? એ તો જેને હિસાબ લંગાવવો હોય તેના ભાગ્યમાં હોય! તમારે તો શીઘ્ર દોડી જઈ આ ભૂલ-ભૂલામણીમાંથી બહાર નીકળી જવું છે, તો સાવધાન! આવો સમયનો ગેરઉપયોગ હવે કરતા નહિ. શું કહ્યું? એનાથી પ્રવૃત્તિનો ફેરફાર (change) થાય છે? અરે! એઈન્જ તો ધારો તે કાર્યમાં મન પરાવો એટલે થાય જ છે. જરા અનુભવજો જેશો કે તમારી પ્રત્યેક ક્રિયા એ એઈન્જ (ફેરફાર-અન્યત્ર મનોગમન) જ છે. અનુભવથી તમારા કે આનુ-આનુના કોઈ પણ પ્રસંગમાંથી તમે એ સ્થિતિ અનુભવી શકશો. જ્યાલમાં રાખજો કે 'એક સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવો નહિ. પ્રમાદ શું છે તે સમજજો અને ન સમજાય તો સમજનાર પાસેથી સમજી લેજો આવો અવસર ફરીને મળનાર નથી અને ગયેલી તક ફરી સાંપડનાર નથી. સાવધાન!!!

*

*

*

*

[૬]

આજે એક ભારે દૃશ્ય જોયું. વાત તદ્દન વિલક્ષણ છે, પણ એ ખાસ વિચારવા જેવી છે. આજે મોક્ષ જવાનાં ગાડાં બંધાતાં હતાં. એક મોટા શેઠ આવી ચડ્યા! એમને ખબર પડી કે આજ મોક્ષનાં ગાડાં બંધાય છે. બહુ રાજ થયા.

ગાડવાગાને કહે-‘ભાઈ શું લેશે?’ ગાડવાળો કહે-‘રા રૂપુ’ શેઠ કહે-‘અરે! એટલા બધા રૂપિયા તે હોય! જે લેવું હોય તે કોને!’ દશ પદ્મ મિનિટ ગગગ ચાલી અને શેઠ ચીકારા ગયા અગત્ય લાગે તેવી વાત છે, પણ એમા શેઠનો ધનમોહ ખરેખર જોવા જેવો છે આ જીને ધન પર મોહ એટલો છે કે મોક્ષમા જવાના ગાડા બધાતા હોય તો પણ એ ભાડું પગે!!

તમે હમો છો! દરેક મોક્ષના ગાડા બધાય છે, પણ આ પ્રાણી કદી મોક્ષમા દામ આપી ગાડમા બેસતો નથી પરિણામે એનો મોહો સુધરતો નથી અને કદાચ ગગગમા સુધરે તો ચાલતે ગાડે ગાડવાળા માથે ઢલો ધાય છે, ગાડવાગાને ઠરાવ પ્રમાણે એ ચારો કે જમણુ મ્તે આપતો નથી, અને અતે એનો મધ મિલવડ કદી પહોચતો નથી. ડોઝને તમે મોક્ષના ગાડાના ભાવ પડના નહિ જોયા હોય, પણ દરેક ને કટો લોકો, તમે પોતે પણ, એમ જ કહે છે! કેમ શોક્યા? બગગ વિચારને ડોઝ પણ મોક્ષ માટે માની લીધેલી ક્રિયામા મવાબનો ભાગે, ત્યાં રૂપગુ અડીતો આપ્યા? મારી શક્તિ નથી! અરે! એ શું જોયા? વાવીને બુદ્ધ નાખવાના ધધા દર્યા અને પછી વગી મોક્ષ લેવું છે? એ તે શું બચ્ચાના ખેલ છે? જગ ઉપ નીચ અને આગળ પાછળ જુઓ કયા સુધી આ આત્મવચ્ચના ચવાવગો? ત્યાં તો નો મળુ ધીના દીવા બજે છે અદર અધાર નથી આખા બાળો નહિ હજુ ગદુ વિચારવાનું છે એકલા કયા સુધી ઘુટ્યા કગો? ચાલો! આવો મારી ગાયે અદર આવો ત્યાંથી તનને મ્તો દેખાગે ને તો વીરના માર્ગો છે એમા ભાવ પરવાના હોય નહિ મોક્ષને જોગબો,

નાણું એકઠું કર્યાં. એકને વ્યાધિ થયો હતો, તેની દવા કોઈ નિષ્ણાત વૈદ્ય મારફત ચાલતી હતી, તે તેણે બંધ કરી દીધી, અને તે તો ચિંતા તેમજ ગમગીનીમાં પડી જઈ કોઈની સાથે વાત પણ કરે નહિ, ખોલે પણ નહિ અને સુકોતો જાય એવી સ્થિતિમાં—મરણની ચિંતામાં રીખાઈ—રીખાઈને એણે પોતાનો છ આઠ માસનો સમય કાઢ્યો. એકંદરે આખા ગામમાં કોઈ પોતાની, કોઈ પોતાના નજીકના સગાની, કોઈ મિત્રની અને કોઈ સ્નેહીના મરણની ચિંતામાં પડી ગયા. આખા શહેરમાં મરણની જ વાતો ચાલવા લાગી અમારા ગામની એવી વિચિત્ર દશા થઈ પડી કે એની જ્ઞાનિનો ખ્યાલ આવ્યો મુશ્કેલ છે. કોઈના મુખ પર આનંદ ઉદ્ઘાસનાં દર્શન જ ન થાય એવી દશા ચારે તરફ મેં નજરે જોઈ હતી. પછી એ સાચા જોશી અલોપ થઈ ગયા ત્યારે લોકોના હૃવમાં કાંઈ હોશ આવ્યા.^૧

*

*

*

*

(૨)

એક વર્ષનું રાજ્ય?

અમારા ગામના રાજાને વિચાર થયો કે—‘ગામમાંથી

૧ આ સબધમાં કવિ દ્વપતરામે “દૈવજ્ઞ દ્વપણુ” નામની છુક લખી છે તે ખાસ વાચવા લાયક છે તેમાં જૂઠા જોશી ને સાચા જોશીના બે વિભાગ આપી સિદ્ધ કર્યું છે કે; ‘આ દુનિયામાં સાચા જોશીની જરૂર નથી, એથી લાભને ખદલે હાનિ થવાનો સંભવ છે.’ તત્ત્વી.

૨ સૂચિત-લપમિતિભવ પ્રપંચા કથા, પ્રસ્તાવ છઠો, ૫૮ પુરુષ-ચરિત્ર વિભાગ.

કોઈ કોઈ વ્યક્તિને પમદ કરી એક એક વર્ષ તેને ગળ્ય
 કરના દેવ અને પત્રી તેનું પશ્ચિમ વિચારવું ' એ વખતે
 લોકનિયુક્ત મન્થા હતી નહિ, તેથી એવો વિચાર વધે
 હશે એમ હું ધારુ છું પત્રી એક વ્યક્તિને રાત્રી આપ્યું,
 એટલે એણે એક વર્ષ મારા મારા ખાધા કર્યું એ ખૂબ
 અગતીઓ વડે ખાય અને વમન કરે ખીને વર્ષે ખીજાને
 રાત્રી આપ્યું, એટલે એણે આખું વર્ષ દાડ પીવામા અને
 નિશામા ચક્ર્યૂ થવામા ગાળ્યું ત્રીજાએ ગામમાથી મારી
 મારી સ્ત્રીઓને લલચાવી તેની માથે વિષયભોગ થયો
 ચોથાએ પોતાના શત્રુઓને વીણી વીણી ડેટલાડને દેશપાર
 કર્યા અને ડેટલાડને ફાંસીએ ચઢાવી દીધા, પછી તેમા તેનો
 શુન્ડો શેા છે તેની તપામ જવાની દગલ પલ કરી નહિ એકે
 ગાયકોની ટોળીઓ એકઠી કરી ગાન રગન્યા, નાચો નચાન્યા,
 અને મુજરા રગન્યા એકે ગિકાર જવામા મોજ માણી,
 જગતમા જનાનગેની દોડાદોડી કરાવી, ત્રાસ આપ્યા અને
 ટેકના પ્રાણ લીધા એકે જનાવરોનો મથક કરી તેના
 પાજન રગવ્યા અને તેમા તેમને પૂવામા મોજ માણી એકે
 નગર બકાર ફીકા રગવવામા, ગળ્યા ગરગવવામા અને
 સ્ત્રીઓ માથે વાતો જવામા અને તેમની વાતો બીજામા
 રસ લીધો એકે પોતાની ખિડદાવળી જોવાન્યા ભાટ
 ચાગ્લો ગેક્યા અને તેમની પાને પોતાની સાચી જોટી
 ન્તુતિ ગવનાવવામા આનંદ માન્યો એકે જાનજાનના અત્તરો
 અને ખુશમો એકી જવામા અને તેનો દ્રાણુગાદ જવામા
 વખત ગાળ્યો આવી રીતે દશ વ્યક્તિને દશ વર્ષ ગળ્ય
 આપ્યું અને પશ્ચિમ જોયું પ્રત્યેકને વર્ષ આપે દસ

[૪]

મોહના ઉછાળા

એક ડોસીને એકની એક દીકરી હતી. એ દીકરીને ક્ષયરોગનો વ્યાધિ લાગુ પડ્યો હતો. એનું શરીર દરરોજ ઘસાવા લાગ્યું, ધીમે ધીમે એનો ખોરાક ઘટતો ગયો અને શરીરનું વજન પણ ઘટતું ચાલ્યું. ડોસી સૂર્યદેવની ઉપાસના કરતી હતી. સવારે સૂર્યને અર્ધ આપી, તેની સામે જાણી રહી, દરરોજ પ્રાર્થના કરે કે—‘દીકરીને લગવાન બચાવી લે, અને તેને ખદલે પોતાને ઉપાડી લે.’ પુત્રીપ્રેમને લઈને તેની આ પ્રાર્થના ખરી હતી કે મોહના ચાળા હતા તે સમજતું નહિ એમ કરતાં બે માસ ચાલ્યા ગયા છોકરીનું શરીર વધારે દુર્બળ થતું ચાલ્યું. વૈદ્યોએ તેને માટે આશા મૂકી દીધી. શરીરમાં વ્યાધિ ચોતરફ પ્રસરી જાય અને કલેવર વ્યાધિથી ઘેરાઈ જાય ત્યારે ગંગાજળ ઔષધ અને નારાયણ જ વૈદ્ય થાય એ સૂત્ર ત્યાં માન્ય થયું પણ ડોસી તો દરરોજ સવારે નિયમસર સૂર્યની પ્રાર્થના ઉપર જાણીતું તે રીતે કર્યા જ કરતી.

એક દિવસ પ્રભાતમાં તે ડોસીના પાડોસીના ઘરમાં લેંસ પેસી ગઈ, એણે જઈને ઘઉંના લોટના ગોળામાં માથું માર્યું, માથું પેસી ગયું પણ નીકળી શક્યું નહિ એટલે ગોળો હલાવતાં અથડાવતાં ફૂટી ગયો અને ગોળાની હાંસડી સમેત લેંસ ભડકીને દોડી. લેંસનો દેખાવ ખીહામણો હતો લેંસ ગળામાં ગોળાની ઉપરની ટીળ સાથે દોડતી પેલી ડોસી તરફ આવી.

તે વખતે ડોગીની પ્રાર્થના પૂરી થઈ હતી ડોગીને લાગ્યું કે જમ આવ્યો. લેન્ડના લેવાજ દેખાવેલી “થમ”ની દુપના હાથ છે, એટલે હાથ લાગ્યા કરી, આડા થઈ બેઠેથી બોલી ગઈ “અરે! પારી દીખરી તો અદર ખાનલામા મૂતી છે, અદર લાઓ, અદર લાઓ.” આડા હાથ દેવાથી લેન્ડ તો બીજી બાજુ ચાતરી ગઈ અને પ્રાર્થનાનો ભાગ મૂકી ગયો.

(૫)

વીર પ્રભુ આવે તો

આજે મ્હામ આગ્યું કે શ્રી વીર પંડિતમા પૃથ્વી પર પધાર્યા છે તેમણે એક દેવદપ્પ-નાદ વચ્ચે ધાતુ ધર્મ હતું તેઓની બિચાઈ આપણાથી લગભગ બેસી હતી, તેઓનું તેજ અલગ હતું મુદ્દ-આદ નમતય તેવી બાસમા તેઓ વાન હતો. આ એમને પ્રથમ દેવદપ્પ મ્હંતાગર બાંધ્યો મળ્યા તેમણે લેધું કે પ્રભુને હાથે મુગર નથી, અથો પંડિતમ આથો પગથી નથી, અં. માલતા નથી, કેમકા કદોરા નથી, એટલે એમણે તો બાંધાનને નમતાની જાણ ના પાડી, માન્યતા પૂરું ના પાડી દિગ્ગજ પાંચે મળ્યા તો લગભગ ચીર પંડિતમા વચ્ચે એક તેમણે નમતી નામું લેવડી પડી ના પાડી મ્હાનખામી બાંધ્યો પાન નવા તો છાત્રની નૃત્તિની આવમ્યમ્ના વિચારી તે લેધું જાણ થઈ દોર આમ નહિ ન્હ પગી બજારે અદર મહાપ્રાનિદાર્ય મરિત મમતમ લુપ્તી અદર લેખી રેગના રેગ મારી રેડો આખ્યા નુપેલો આખ્યા જાણ એક એક જાણ

જૈન મળે નહિ એક સંપ્રદાયે વાંધો કાઢ્યો કે સમવસરણમાં કુલો પાથર્યા છે તે પર પગ કેમ દેવાય ? એક કહે કે લગવાન ઇચ્છિયાવહિ પડિછમતા નથી અને આ બધી ધમાલ શેની કરે છે ? એક કહે કે શાસ્ત્રમાં લગવાનને ચતુર્મુખ કહ્યા છે અને અહીં તો એક જ મુખ દેખાય છે, તેથી આમાં કંઈ માયાવી-પણું હોવું જોઈએ લગવાનને તો આ સર્વ ચર્ચા ઉપર ઉપેક્ષા હતી. તેમણે તો સ્યાદાદનાં સૂત્રો અને વસ્તુસ્વભાવ પર તેમજ નય અને કર્મના સિદ્ધાંત પર ખૂબ વિવેચન કર્યું અને આત્મસન્મુખતામાં ધ્યાનયોગની વિશિષ્ટતા બતાવી એમને સાંભળનારા છક્ક થઈ ગયા, પણ એમાં એક પણ જૈન જોવામાં આવ્યો નહિ. લગવાનને એનો ખુલાસો પૂછવા જતો હતો તેવામાં તો 'આંખ ઊઘડી ગઈ.

*

*

*

*

(૬)

વિચાર શું કરું ? મારું કપાળ

એક હવેલીમાંથી મથુરાનો ચોખો મિષ્ટાન્ન ખાઈ દરરોજ અગિયાર વાગે સવારે બહાર નીકળે બહાર એક મસ્ત સફેદ ગોધો ફરતો હોય કે જોઠો હોય તેને એ દરરોજ મહાલતો જીએ. એનું સ્વચ્છ હૃદયુષ્ટ રૂની પુણી જેવું શરીર જોતાં ચોખાજીને દરરોજ એના પર સ્વારી કરવાનું મન થઈ આવે. એમ છ માસ સુધી એ દરરોજ અગિયાર વાગે ખાઈપીને બહાર નીકળે અને એને એકનો એક જ વિચાર આવ્યા કરે અને વળી પાછો નિર્ણય કર્યા વગર એ ચાલ્યો જાય છ માસ પછી ચોખાજી એક દિવસ ખૂબ ખાઈપીને હવેલીમાંથી

ગહાર આઘ્યા અને દિવનોના વિચારનો અમલ કર્યો એણે
તો મન્તાન મહાજનીઆ ગોધા પર સ્વાગી ઢરી જેવી સ્વારી
કરી તેવો જ પેલો મન્તાન ગોધો ચમક્યો, ચોક્યો અને
દોડ્યો જાનને મન્તાન હતા, પણ પચાનેડ ડગવા ગોધો દોડ્યો,
ત્યા ચોળાણએ મમતોલપણું ખોઈ નાખ્યું અને પોતે જાતે
જમીન પર ટટકાયા એની ઘોતડી ગોધાના પગમા લગાણી
અને પોતે પચીસેક શ્રીટ ખેંચાયા, ખૂન લોહીલુહાણ થયા,
શરીરે ઉઝરડા પણ ખૂણ પડ્યા અને પાડાના બે ત્રણ પાડું
પણ વાસા પર પડ્યા, પરંતુ નળીગળેગે જીવતા ગદ્યા
લોકોએ હાવ આપી ઊઠાડ્યા અને જણું “અરે ભાઈ!
જગ વિચાર તો કરવો હતો? આવા મન્તાન પર હ્યા બેઠા?
એ તો આંકેલ માઢ છે, મક્કતનુ ખાય છે અને મ્હાલે છે!
તમારે જગ નિચાર તો કરવો હતો!!!” પેલા ચોળાણ
જવાબમા કહે છે “નિચાર શુ કર? મારું કપાળ!! છ છ
મામ મુધી નિચાર હ્યા પછી એના પર બેઠા અને તમે
વિચાર કરો, વિચાર કરો, એમ કહો છે? આથી તે વધારે
વિચાર કેવો થતો હશે?”

છ-છ મામ મુધી વિચાર કરી, એવી દીર્ઘ વિચાર-
ણાને પગિણામે ગોધા પર સ્વાગી ઢન્નાર ચોળાણના જેવા
વિચિત્ર વિચારોને આ અનુભન મગ્નેમ અર્પણ!!

✽

✽

✽

✽

(૭)

મુખના ખ્યાતી ડોઢ

માત્રી જનેલી, નન્દે જોયેલી અને પોતાને કાને સા-

ભળેલી વાર્તા છે. એક અનિ ધનાઢય એકની પાસે એરસદામાં એક દરેક રૂપિયા થયા હતા એ બજારમાં ખરીદવા નીકળે તો બજારમાં તે જેની ખરીદી કરે તે બદલના શેરના દરમાં સો સો રૂપિયા વધી જતા, એ વેચવા નીકળે તો તેનો બજાર સારી રીતે એટલી જતા એ શેર બજારના રાગત હતા. એને તદ્દન ગરીબાઈમાંથી સદો કરીને દરેક ઉપરાંત રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા. એ રાજ્યરોડસ મોટરમાં ફરતા હતા. એમના વપરાશના બંગલાની માગણી વીશ લાખ થતી હતી. એમણે જાતે કોટલી આ વાર્તા છે અને તદ્દન સાચી છે:—

“લાઈ ! તમે મને સુખી કહે છે ? મારિને સો રૂપિયા કમાતો હતો અને દર રૂપિયાની ખોટીમાં રૂઢી સાંજે મારી પત્ની અને એ પુત્રો સાથે ફરવા જતો હતો અને કોઈ વાર નાટકસિનેમા જોવા જતો હતો ત્યારે જે આનંદ અને સુખ હતાં તેમાંનું અત્યારે કંઈ નથી. તે વખતે દરરોજ આઠ કલાક શાંતિથી ઊઘતો હતો. અત્યારે રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા સુધી મોટા છત્રીપલંગમાં પાસાં જમણાંડાળાં બદલું છ, સ્ત્રીને પ્રદરનો વ્યાધિ છે, છોકરાની સાથે વાત કરવાની કુદરત નથી, એટલે એક વહી ગયો છે, અને બીજો મરણ વાંકે હવે છે. ઘરે જઈ ત્યારે શેરની વાતો, રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી દલાલોનો અવરજવર અને ઉપરાઉપરી ટેલીફોનો અને રાત્રિમાં શેરની ઉથલપાથલ સાથેની તંદ્રા, લઠાઈના ભણકારા અને હરીફ વેપારીની રમતો. કોઈ દિવસ સ્ત્રી સાથે જમ્યો નથી કે નિરાંતે વાત પણ કરી નથી રવિવાર જેવી ચીજ નથી અને સિનેમામાં જવા કુદરત નથી પૂજા કરવા પરાણે ચાર મિનિટ બેસું છું ત્યારે શેરની તેજ મંદીના પાસા મનમાં આવે છે અને માળાનો

વિલક્ષણ અનુભવો*

[૧૨]

સાચા જોશી

એક દિવસ અમારા ગામમાં એક સાચા જોશી આવ્યા. એમણે ભૂતકાળની વાતો એટલી સાચી અને સ્પષ્ટ કહ્યાં માહી કે કેટલાક લોકોની શુભ વાત જે તેઓ પોતે જ માત્ર જાણતા હતા તે પણ જોશી મહારાજે કહી દીધી, એટલે લોકોને તેના પર વિશ્વાસ બેઠો. લવિષ્યની વાતમાં કેટલાકને કહ્યું કે તેનું છ માસમાં જ મરણ થવાનું છે, ડોઢને આઠ માસ ઝઘા અને ડોઢને એક વર્ષ ઝઘું એવું જેનું લવિષ્ય લાખ્યું તેની ભાજે અપહર્યા થઈ એમાના એકે તો દેશ-પરદેશ મેલા (મળણસમાચારના પર) લખ્યા અને લોકો મળણ પછી દિલ્લીની ખતાવવા (ગણે) આવે તેને જાહેર પ્રથમથી જ આવી ખખખે કરવા લાગ્યા અને એ રીતે કુલ છ માસ ગડારાળમાં જ ગયા ખીજને ડોકરીના લગ્ન કરી નાખવા હતા તે કામ એણે ઊંચે મને પતાવી દીધું અને પોતે મરણની રાહ જોઈ બેઠો. ત્રીજાને ઉધરાણી ઘણી હતી તે વસુલ કરવાની તાત્કાલેવી લાગી અને ગામોગામ ભટકી એણે

* એક મુમુક્ષુની જે નિરિમાથી લખી લીધેલ છે એમ જણાય છે કે આ પ્રત્યેક અનુભવની પગલે કોઈ મહાન સત્ય છે, પણ તે મુમુક્ષુએ લખ્યું જણાવું નથી. વાચનાને લાભ થાય તેડું જાણી જેડું મન્યું તેડું પ્રકર કરી નાખ્યું છે એની વિલક્ષણતા નિચાતીય છે, એમ લખ્યું કરનારને ધણુ લાગુ છે

[૪]

મોહના ઉછાળા*

એક ડોસીને એકની એક દીકરી હતી. એ દીકરીને ક્ષયરોગનો વ્યાધિ લાગુ પડ્યો હતો એતુ શરીર દરરોજ ઘસાવા લાગ્યું, ધીમે ધીમે એનો ખોરાક ઘટતો ગયો અને શરીરનું વજન પણ ઘટતું ચાલ્યું. ડોસી સૂર્યદેવની ઉપાસના કરતી હતી. સવારે સૂર્યને અર્ધ આપી, તેની સામે ઊભી રહી, દરરોજ પ્રાર્થના કરે કે—‘દીકરીને ભગવાન બચાવી લે, અને તેને ખદલે પોતાને ઉપાડી લે.’ પુત્રીપ્રેમને લઈને તેની આ પ્રાર્થના ખરી હતી કે મોહના ચાળા હતા તે સમજાતું નહિ. એમ કરતાં બે માસ ચાલ્યા ગયા છોકરીનું શરીર વધારે દુર્બળ થતું ચાલ્યું. વૈદ્યોએ તેને માટે આશા મૂકી દીધી શરીરમાં વ્યાધિ ચોતરફ પ્રસરી જાય અને કલેવર વ્યાધિથી ઘેરાઈ જાય ત્યારે ગંગાજળ ઔષધ અને નારાયણ જ વૈદ્ય થાય એ સૂત્ર ત્યા માન્ય થયું પણ ડોસી તો દરરોજ સવારે નિયમસર સૂર્યની પ્રાર્થના ઉપર જણાવ્યું તે રીતે કર્યા જ કરતી.

એક દિવસ પ્રભાતમાં તે ડોસીના પાડોસીના ઘરમાં લેંસ પેસી ગઈ, એણે જઈને ઘઉંના લોટના ગોળામાં માથુ માર્યું, માથું પેસી ગયું પણ નીકળી શક્યું નહિ એટલે ગોળો હલાવતાં અથડાવતાં ફૂટી ગયો અને ગોળાની હાંસડી સમેત લેંસ ભડકીને દોડી. લેંસનો દેખાવ ખીહામણો હતો લેંસ ગળામાં ગોળાની ઉપરની ઠીબ સાથે દોડતી પેલી ડોસી તરફ આવી.

તે વખતે ડોશીની પ્રાર્થના પૂરી થઈ હતી ડોશીને લાગ્યું કે જન્મ આવ્યો લેસના જેવા જ દેખાવની “ધમ”ની કૃપના હોય છે, એટલે હાથ લાળા કરી, આડા ધગી ઊભેથી બોલી ગઈ “અરે! મારી દીકરી તો અદ્દર ખાટલામા સૂતી છે, અદ્દર જાગ્યો, અદ્દર જાગ્યો ” આડા હાથ દેવાથી લેસ તો બીજી બાજુ ચાતરી ગઈ અને પ્રાર્થનાનો લન્મ ફૂટી ગયો

૪

૫

૬

૭

(૫)

વીર પ્રભુ આવે તો

આજે અમ્મ આવ્યું કે શ્રી વીર પરમાત્મા પૃથ્વી પર પધાર્યા છે તેમણે એક દેવદ્વંધ્વ-માફ વસ્ત્ર ધાવ્યું કર્યું હતું, તેઓની ઊંચાઈ આપણાથી લગભગ બમણી હતી, તેઓનું તેજ અજબ હતું શુદ્ધ—અદ્દર મમનજય તેવી લાપામા તેઓ વાત કરતા હતા એમને પ્રથમ કેટલાક શ્વેતાંગ લાઈઓ મળ્યા તેમણે જોયું કે પ્રભુને માથે મુગટ નથી, આખો પગ કૃત્રિમ આખો ચઢાવી નથી, અંગે ચાડલા નથી, કેડમા કંદોરો નથી, એટલે એમણે તો ભગવાનને નમવાની પણ ના પાડી, સાભળવાની પણ ના પાડી દિગમ્બરો પાને ગયા તો તેમના શરીર પર દેવદ્વંધ્વ વસ્ત્ર નેઈ તેમણે તેમની મામુ જોવાની પણ ના પાડી આનંદવામી લાઈઓ પાસે ગયા તો જીવંતી મૂર્તિની આવરત્યમ્તા વિચારી તેમણે પણ કંઈ કોહુ આપ્યું નહિ ત્યાંપછી ભગવાને અદ્દર મહાપ્રાતિહાર્ય સહિત મમવમરણની અદ્દર જેમી દેશના દેવા માડી દેવો આવ્યા, મનુષ્યો આવ્યા, પણ એમા એક પણ

જૈન મળે નહિ એક સંપ્રદાયે વાંધો કાઢ્યો કે સમવસરણમાં કૂલો પાથર્યા છે તે પર પગ કેમ દેવાય ? એક કહે કે લગવાન ઇચ્છ્યાવહિ પડિછમતા નથી અને આ બધી ધમાલ શેની કરે છે ? એક કહે કે શાસ્ત્રમાં લગવાનને ચતુર્મુખ કહ્યા છે અને અહીં તો એક જ મુખ દેખાય છે, તેથી આમાં કાંઈ માયાવી-પણું હોવું જોઈએ લગવાનને તો આ સર્વ ચર્ચા ઉપર ઉપેક્ષા હતી તેમણે તો રચાદ્રાહનાં સૂત્રો અને વસ્તુસ્વભાવ પર તેમજ નય અને કર્મના સિદ્ધાંત પર ખૂબ વિવેચન કર્યું અને આત્મસન્મુખતામાં ધ્યાનયોગની વિશિષ્ટતા બતાવી એમને સાંભળનારા છદ્ધ થઈ ગયા, પણ એમાં એક પણ જૈન જોવામાં આવ્યો નહિ. લગવાનને એનો ખુલાસો પૂછવા જતો હતો તેવામાં તો 'આંખ ઊઘડી ગઈ.

*

*

*

*

(૬)

વિચાર શું કરું ? મારું ક'પાળ

એક હવેલીમાંથી મથુરાનો ચોખો મિષ્ટાન્ન ખાઈ દરરોજ અગિયાર વાગે સવારે બહાર નીકળે બહાર એક મસ્ત સફેદ ગોધો ફરતો હોય કે જોડો હોય તેને એ દરરોજ મહાલતો જીએ. એનું સ્વચ્છ હૃષ્ટપુષ્ટ રૂની પુણી જેવું શરીર જોતાં ચોખાણને દરરોજ એના પર સ્વારી કરવાનું મન થઈ આવે. એમ છ માસ સુધી એ દરરોજ અગિયાર વાગે ખાઈપીને બહાર નીકળે અને એને એકનો એક જ વિચાર આવ્યા કરે અને વળી પાછો નિર્ણય કર્યા વગર એ આદ્યો જાય. છ માસ પછી ચોખાણ એક દિવસ ખૂબ ખાઈપીને હવેલીમાંથી

ઘડાર આવ્યા અને દિવનોના વિચારનો અમલ કર્યો એણે
તો મસ્તાન મહાજનીઆ ગોધા પર ઝાગી ડરી જેવી સ્વારી
કરી તેવો જ પેલો મસ્તાન ગોધો ચમડ્યો, ચોડ્યો અને
દોડ્યો બન્ને મસ્તાન હતા, પણ પચાનેડ ડગલા ગોધો દોડ્યો,
ત્યા ચોળાણએ સમતોલપણું ખોઈ નાખ્યું અને પોતે બંતે
જમીન પર ટટડાયા એની ધોતલી ગોધાના પગમા લગાણી
અને પોતે પચીસેક શીટ ખેંચાયા, ખૂન લોહીલુહાણ થયા,
શરીરે ઉઝરડા પણ ખૂણ પડ્યા અને પાડાના બે ત્રણ પાડું
પણ વાસા પર પડ્યા, પરંતુ નરીજનેજે છતાં ગદ્યા
લાકોએ હાથ આપી ઊઠાડ્યા અને ડહુ “અરે ભાઈ!
જરા વિચાર તો કરવો હતો? આના મસ્તાન પર ડ્યા બેઠા?
એ તો આઠિલ આઠ છે, મક્કતનું પાય છે અને મ્હાલે છે!
તમારે જરા વિચાર તો કરવો હતો!!!” પેલા ચોળાણ
જવાબમા કહે છે “વિચાર શું કરે? મારું કપાળ!!! છ છ
મામ મુધી વિચાર ઠર્યા પછી એના પર બેઠો અને તમે
વિચાર કરો, વિચાર કરો, એમ ડહો ઠો? આથી તે વધારે
વિચાર ડેનોડ થતો હશે?”

છ-છ મામ મુધી વિચાર કરી, એવી દીર્ઘ વિચાર-
ણાને પરિણામે ગોધા પર ઝાગી ડરનાર ચોળાણના જેવા
વિશિષ્ટ વિચારકોને આ અનુભવ મગ્નેમ અર્પણુ!!

*

*

*

(૭)

સુખના ખ્યાલી કોડ

માગી બનેલી, નજરે લેયેલી અને પોતાને કાને સા-

લખેલી વાર્તા છે. એક અતિ ધનાઢ્ય શેઠની પાસે શેરસદ્દામાં એક કરોડ રૂપિયા થયા હતા. એ બજારમાં ખરીદવા નીકળે તો બજારમાં તે જેની ખરીદી કરે તે જાતના શેરના દરમાં સો સો રૂપિયા વધી જતા, એ વેચવા નીકળે તો તેનો બજાર સારી રીતે ખેત્રી જતો એ શેર બજારનો રાજા હતો. એણે તદ્દન ગરીબાઈમાંથી સદ્દો કરીને કરોડ ઉપરાંત રૂપિયા એકઠા કર્યા હતા એ રોલ્સરોઈસ મોટરમાં ફરતા હતા. એમના વપરાશના ખંગલાની માગણી વીશ લાખે થતી હતી. એમણે જાતે કહેલી આ વાર્તા છે અને તદ્દન સાચી છે:—

“ભાઈ ! તમે મને સુખી કહો છો ? મહિને સો રૂપિયા કમાતો હતો અને દશ રૂપિયાની ખોલીમાં રહી સાંજે મારી પત્ની અને બે પુત્રો સાથે ફરવા જતો હતો અને કોઈ વાર નાટકસિનેમા જોવા જતો હતો ત્યારે જે આનંદ અને સુખ હતાં તેમાંનું અત્યારે કંઈ નથી તે વખતે દરરોજ આઠ કલાક શાંતિથી ઊઘતો હતો, અત્યારે રાત્રિના ત્રણ વાગ્યા સુધી મોટા છત્રીપલંગમાં પાસા જમણાંડાળાં બદલુ છું, સ્ત્રીને પ્રદરનો વ્યાધિ છે, છોકરાની સાથે વાત કરવાની કુદસદ નથી, એટલે એક વાંઠી ગયો છે, અને બીજો મરવા વાંકે જીવે છે. ઘરે જઈ ત્યારે શેરની વાતો, રાત્રે અગિયાર વાગ્યા સુધી દલાલોનો અવરજવર અને ઉપરાઉપરી ટેલીફોન અને રાત્રિમાં શેરની ઉથલપાથલ સાથેની તદ્દા, લડાઈના લણકારા અને હરીફ વેપારીની રમતો કોઈ દિવસ સ્ત્રી સાથે જમ્યો નથી કે નિરાંતે વાત પણ કરી નથી. રવિવાર જેવી ચીજ નથી અને સિનેમામાં જવા કુદસદ નથી પૂજા કરવા પરાણે ચાર મિનિટ ખેસું છું ત્યારે શેરની તેજ મંદીના પાસા મનમાં આવે છે અને માળાનો

પારો પટપટ પડી જાય છે ઝળાની ઢે ગ્રેમની દૃષ્ટિએ જીવન શુદ્ધ થઈ ગયું છે અને આ ઉપાધિમાથી નીઝળવાના માર્ગ શોધતા તેમા વધારે વધારે અટવાતો અને ગુચવાતો જઈ છુ જગલાના સુદ્ધ જગીચામા ફગવાનો વખત નથી અને આરામખુરમી પર પડવાની કુચસદ નવી જ્ઞાન વધાન્વા માટે ઘરમા સારો પુસ્તકઅથવા જ્યો છે તેની ચાવી બે વર્ષથી ખોવાઈ ગઈ છે ડેઈલી પેપર (દૈનિકપત્ર) વી પ્રાતઃસ્મરણ થાય છે અને સૂતા મુઝી ઘટ્ટડીઓ (ફાનની) વાગ્યા જરે છે આનુ નામ જીવનમુખ કહેવાતું હોય તા તમે જાણો ! માન હૃદયમા શાંતિ, વિચાર કે સ્થિરતાનુ નામ નથી !”

આ જબૂલતો મુઘ્ધચિત્તે ધ્યાનપૂર્વક માલજ્યા જરી મુખ જ્યા છે ? કોને મળે ? ક્યાથી મળે ? તે ઉપર ત્યાગપછી અનેક વિચારો આવ્યા

૫

*

*

*

ભલો મારો ઠંઠણપાલ

સને ૧૯૧૮ની વાર્તા છે આજે દશ વર્ષ થયા એક વખત એકિમમા બેઠો હતો ત્યા બે મિત્રો આવ્યા બે વચ્ચે નીચેની વાત થઈ, હૃદયમા એ નોંધાઈ ગઈ કે એક મિત્ર પાચનોનો માસિક પગારદાર હતો, બીજો કાપડ બજારનો મોટો વેપારી હતો

વેપારી — ‘લાઈ હમણા અમારી જાનરમા તો ભારે મજા છે દરરોજ બે હજાર કમાઈ સાજે ઘેર આવીએ છીએ’

અમલદાર — ‘તે કેવી રીતે ?’

વેપારી — ‘દલાલ દુકાને આવી પાચનો ગામડી વેચી

જાય અને સાથે જો આને નદે વેચવાના સોદામાં સહી લેતો જાય માલ લેવો નહિ, દેવો નહિ અને ખાલી સહી કરવાના હજાર પંદરસો દરરોજ મળે છે. આના દીધા અને આને દીધા !'

અમલદાર.—‘ત્યારે તમને એવો વેપાર કેણુ કરાવે છે ?’

વેપારી.—‘દલાલો ! અરે અત્યારે બજારમાં જો હજાર દલાલો છે વેપારીઓ કરતાં પણ એની સંખ્યા વધારે મોટી છે આ તમારો પગાર તો હું જો મિનિટમાં રળાવી શકું. આવો અમારી બજારમાં’

અમલદાર.—‘આ મારો ઠંઠણપાળ સારો છે. અમને લાખ મળવાના નથી અને લખેસરી થવાના નથી તું પણ વિચારીને કરજે !’

વેપારી.—‘અરે તમારાથી વેપાર બને જ નહિ ! અને (મને બતાવીને) આ ભાઈ બેઠા બેઠા જો રૂપિયાનો કાગળ લખે છે અને જો રૂપિયાનો વાચે છે—એમાં તે શું વળે ? બાપદાદાનો વેપાર મૂકીને આ ક્યા રવાડે ચડી ગયા ?’

અમલદાર.—‘અમને અમારી સ્થિતિમાં સુખ છે, રાત્રે નિરાંતે આઠ કલાક ઊંઘે આવે છે અને ખૂબ કંકડીને ભૂખ લાગે છે એટલે આનંદ છે. તું સલાખજે.’

આનો જવાબ અમલદારને મળ્યો તે લખવા જેવો નથી, એમાં વ્યાપારીનું સાહસ અને અભિમાન, નોકરીઆત વર્ગ પર તુચ્છતા અને વડીલો તરફ ધિક્કાર હતા. પછી તો સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૮ માં સરકારે એકસેસ પ્રોપ્રીટ ટેક્સ નાખ્યો, સુપરટેક્સ નાખ્યો, દીવાળીએ કાચી સુલેહ (આર્મીસ્ટીસ) બહાર થઈ અને ચક્કર એવું ક્યું કે નફાનાં સ્વપ્નાં અલોપ થઈ

ગયા, નુકસાનીનો ક્ષય લાગ્યો, વ્યાપારીનું મગજ નમ્મ પડી ગયું, અભિમાન ઓસરી ગયા અને અમલની પૂજા હતી તે પણ ખલાસ થઈ ગઈ, તે પેઢી ફનાકાતીઆ થઈ ગઈ, આખરે ધૂળધાણી થઈ ગઈ અને આખરે ગાડો થઈ તે વ્યાપારી પૈસાની હાયમા ખલાસ થઈ ગયો. પેલા અમલદારનો પગાર હાલ સાતશે ઉપર છે અને જે રૂપિયાનો કાગળ વાચનાર લખનાર હજી એમ ને એમ કાગળો લખી વાળી આનંદ કરે છે.

આવા પ્રકારના જરા ફેરફાર માથે છેલ્લા દશ વર્ષમાં એટલા અનુભવો થયા છે કે એને માટે તો કોઈ પણ વિચારકે પોતાની જાતને કે આજીવનના વાતાવરણને જરા જોવા જેવું છે કે યાદ કરવા જેવું જ છે આખી જિંદગીમાં ન, જોવાય તેટલો આવા પ્રકારનો અનુભવ ૧૯૧૪ થી થઈ ગયો. ઠે જરા સ્મૃતિને તેજ કરવાથી અનેક દાખલાઓ પ્રત્યેક વિચારક યાદ કરી શકે એવું હોવાથી તેવી મજ્યામાં વધારો કરવાની આવશ્યકતા જણાતી નથી.

જે ધ પ્ર પુ ૪-
૫ ૩૭૬

}

સ ૧૯૮૪

સંત સમાગમની બીજી ઘડી^{૨૬}

(૧૩)

આજે સંત મારે મઠિરે આવી ચઢ્યા અમે હવેલીના
ચોથા માળ ઉપર બેઠા સ્વાગતના પ્રાસ્તાવિક ઉપચારના
ચાલુ એક બે પ્રશ્નોત્તરો પછી અમારી વચ્ચે નીચે પ્રમાણે
વાતાલાપ થયો

સંત:—‘આજે કાંઈ આનંદમાં દેખાઓ છો ?’

મુમુક્ષુ:—‘કાંઈ ખાસ નહિ. સામાન્ય રીતે મળતું છે.’

સંત:—‘આજે સવારે શું વિચાર કર્યો ?’

મુમુક્ષુ:—‘કાંઈ ખાસ વિચાર કર્યો નથી. સામાન્ય
નિત્ય કર્મ કર્યું.’

સંત:—‘ત્યારે કાલે રાત્રે સૂતી વખત કાંઈ નવો
અનુભવ કર્યો ?’

મુમુક્ષુ:—‘સૂતી વખત સહજ પરમાત્માના નામનું
સ્મરણ કર્યું અને બાંધ આવી ગઈ.’

સંત:—‘કાંઈ લાસ થયો ? કાંઈ ચિંતા થઈ ? કાંઈ
કાંઈ વિચારણાઓ ચાલી ?’

મુમુક્ષુ:—‘કાંઈ ખાસ થયું નથી. સામાન્ય રીતે વિચાર
થયા કરે છે તે થયા. કોઈ નવો અનુભવ થયો હોય એવું
સ્મરણમાં નથી.’

સંત:—‘ગઈ કાલે લક્ષ્મી કેટલી પ્રાપ્ત કરી ?’

મુમુક્ષુ:—‘કાલે વ્યાપારમાં ઠીક પેઢા કર્યું. આપને

એવો પ્રશ્ન પૂછતા બેઠું નવાઈ લાગે છે’

મત — ‘નવાઈ તુરતમા દુઃ થશે સૂતી વળત એ ગાળત યાદ આવી હતી ?’

મુમુક્ષુ — ‘હા, અને તેથી આનંદ પણ પગમાત્ર થએલો’

સત — ‘બીજી ગાઈ વિચારણા થઈ હતી ?’

મુમુક્ષુ — ‘જાસ ડોઢ યાદ નથી આજે આવા મવાલો કેમ પૂછો છો ? કાંઈ તત્ત્વજ્ઞાનની વાતોને જાહેલે અગત વાત કેમ ?’

મત — ‘આજે એમા જ અ પડતો દેખાય છે મારા પ્રશ્નનો તે જવાબ આપ્યો નવી મારો પ્રશ્ન હતો કે ગઈ ગલે લક્ષ્મી કેટલી પ્રાપ્ત કરી ? એનો જવાબ નથી મળ્યો’

મુમુક્ષુ — ‘જવાબ તો સારેજ ! અપાઈ ગયો આપ કેમ આજે અન્નવ્યસ્ત બોલો છો ?’

મત — ‘જવાબ નવી મળ્યો તારા જેવા જિજ્ઞાસુ લક્ષ્મીને ઓળખી ગયા નથી—એમા જ ચમત્કાર લાગે છે જરા વિચાર કરીને જવાબ આપ’

મુમુક્ષુ — ‘આપ શુ કહો છો ? લક્ષ્મીને હું ઓળખી શક્યો નથી ? અરે ! માહેજ ! ત્યારે આપનો પ્રશ્ન આત્મિક લક્ષ્મીને અંગે હતો એમ કહોને !’

મત — ‘પગલાવને લજનાગ એવા આખરે અહી મૂકી, જનાની ચીત્તેના દગવાને, તારા જેવો લક્ષ્મી માને અને મનાવે તો તો નવાઈનો પાર રહે નહિ’

મુમુક્ષુ — ‘પણ સારેજ અત્યારે તો એના મ ડાણ મ ડાયા છે, આજે તરફ એની વાતો થાય છે, એના પર સાહિત્યો ગ્યાયા’

છે, એને મેળવવાના વલખામાં જગત દોડી રહ્યું છે. એના તરફ આંખમીંચામણાં કેમ થઈ શકે ?

સંત:—સર્વ પ્રપંચોને સમજવાનો ચત્ત કરનાર તારા જેવો આ દેહાધ્યાસમાં રાગી રહે અને ચાલુ પ્રવાહમાં અટવાઈ જાય તો પછી આશ્ચર્ય પ્રાપ્ત થાય તેમાં નવાઈ શી ?

મુમુક્ષુ:—‘ મને એ નવાઈમાં પણ એક નવાઈ લાગે છે ? ’

સંત:—‘ એટલે તું શું કહેવા માગે છે ? ’

મુમુક્ષુ:—‘ એટલે એ કે તે વસ્તુને પર, પારકી, અસ્થિર, અદ્વિતીય અને નાશવંત બાળવા છતાં એના પર પ્રેમ થાય છે, એની પ્રાપ્તિમાં આનંદ થાય છે, એના વિચારમાં મોજ આવે છે—એ નવાઈ નહિ ? ’

સંત:—‘ એમાં નવાઈ જેવું કશું નથી. દીર્ઘકાળના સંબંધથી એવી વાસના બંધાઈ જાય છે કે પરભાવ એ સ્વભાવ બની જાય છે. અને પછી તો કોઈ વાર વ્યક્ત રૂપે અને ઘણી વાર ન સમજાય તેવી રીતે એ અસર જમાવે છે. એ સ્થિતિથી ઉપર અવાય ત્યારે જ ખરો માર્ગ સાંપડે. ’

મુમુક્ષુ:—‘ અને તેમ ન થાય ત્યાં સુધી ? ’

સંત:—‘ બધાં ય કાંકાં, અંધારામાં ગોથાં ખાવાનાં અને સુકાન વગરના વહાણની દશાએ જીવનકાળ પૂરો કરવાનો. ’

મુમુક્ષુ:—‘ ત્યારે એ દશા પ્રાપ્ત કરવાનો કાંઈ માર્ગ બતાવશો ? ’

સંત:—‘ માર્ગ બતાવ્યો સાંપડે નહિ, એ તો અ-દરથી સૂઝી આવે ત્યારે કારગત નીવડે. ’

મુમુક્ષુ:—‘ પણ ગોથાં ખાનારને અંધારામાં કોઈ હાથ પકડી રસ્તો લઈ આવે તો માર્ગની સૂઝ પડે ને ? ’

સત — ‘અધારામાથી પ્રજાશમા આવવાના અને પ્રજાશ-
માથી દૂર દેખાતા માધ્યસ્થી નજીક પહોંચવાના અનેક
માર્ગો છે ’

સુમુક્ષુ — ‘પણ તે બતાવ્યા સિવાય કેમ જડે ? એમા
કાઈ ગુપ્ત રાખવા જેવી દુન્યવી વાત છે કે માર્ગદર્શન કરા
વતા પણ આટલો મંડાય થાય છે ? ’

સત — ‘એ તો બિઘાડી વાત છે એમા ગુપ્ત રાખ-
વાની વાત હોઈ શકે જ નહિ માત્ર એ બતાવ્યા આવડે
તેવા માર્ગો નથી અદરથી વૃત્તિ બગશે એટલે દુવચોબ્ય
માર્ગ જડી આવશે ’

સુમુક્ષુ — ‘ઈચ્છા થતા માર્ગ જઈશે જ એવી
આપને ખાત્રો છે ? ’

સત — ‘એ ઈચ્છા ઢરવા પડેલા તૈયાર થયેલી
ભૂમિકાશુદ્ધિ ઉપર તેનો આધાર છે ’

સુમુક્ષુ — ‘તો આપ થોડા રાજમાર્ગોની તો વાત
કરો એ ગ્રીન જિન્દામા બગૃત થશે તો પછી માર્ગની
શોધ કરી લેવામા આવશે દરમ્યાન એ તરફ પ્રયાણ કેમ
કરવું ? એ તો કહો ’

સત — ‘એનો જવાબ તો મારા ચર્યાચરના એક
પ્રશ્નમા જ આવી ગયો તને જવાબ મળી ચૂક્યો છે ’

સુમુક્ષુ — ‘મારુ લક્ષ્ય ગંધુ નથી આપના ડ્યા
પ્રશ્નમા એ વાત આવી ગઈ ! ’

સત — ‘લક્ષ્મીપ્રાપ્તિવાળા પ્રશ્નમા ’

સુમુક્ષુ — ‘એમા માર્ગની શોધની વાત ક્યા આવી ?

એ તો એક મામુલી પ્રશ્ન હતો. આપ કાંઈક સ્પષ્ટતા કરો.’

સંત:—‘જરા વિચાર કરજો, વાર્તામાં જવાબ આવી જશે, તે તું પકડી લેજો. કાલે ક્રોધ કેટલી વાર કર્યો?’

મુમુક્ષુ:—‘ખરાબર ધ્યાનમાં નથી, પણ અંદરથી ક્રોધ એ-એક વખત થઈ ગયો એમ યાદ આવે છે: એકવખત મારા સિપાઈએ ટેબલ પર કાગળ નહોતા મૂક્યા ત્યારે, અને બીજી વાર સાંજે મોટર વખતસર આવી નહોતી ત્યારે.’

સંત:—‘ઠીક યાદ રાખ્યું! માન કેટલા વાર થયું?’

મુમુક્ષુ:—‘ગઈ કાલે અભિમાન કર્યું હોય એમ યાદ આવતું નથી.’

સંત:—‘ખરાબર યાદ કર કાલે કોઈને પત્રો લખ્યા હતા?’

મુમુક્ષુ:—‘હાજી, પત્રો તો કાલે ઘણા લખ્યા હતા, પણ તેમાં માન કર્યું નથી. ઊલટું એક મદદ કરનારે વખાણ લખ્યા તેને જણાવ્યું કે હું એવી પ્રશંસાને પાત્ર નથી.’

સંત:—‘એમ લખવાનું કારણ શું?’

મુમુક્ષુ:—‘કારણ કાંઈ નહિ. હું એમ માનું છું કે મદદ કરવી એ આપણી ફરજ છે. એમાં પ્રશંસા શેની ઘટે?’

સંત:—‘તારા પત્રનો જવાબ આવશે એવી તેમાં અપેક્ષા હતી?’

મુમુક્ષુ:—‘હાજી! મેં વળતી ટપાલે કેટલાક સવાલનો જવાબ મંગાવ્યો છે.’

સંત:—‘તું પ્રશંસાને યોગ્ય નથી એમ તેં લખ્યું તેનો જવાબ મળશે એમ તેં ધાર્યું હતું?’

મુમુક્ષુ:—‘ખાસ નહિ, પણ જવાબ તો આવશે.’

મત — ‘શુ આવશે એમ ધારી શકાય ?’

સુમુધુ — ‘એ વધારે પ્રશ્ન સા લખશે.’

મત — ‘કદાચ એ તને કુબેર ભડાગી કે કુર્ણુ દાને-
શ્વરી સાથે પણ સંગઠાવે’

સુમુધુ — ‘બનનાભેગ છે તેવી ઓછુ વધતુ પણ લખે.

મત — ‘કાંઈ પણ જનાળ આવશે એમ તે તે મુદ્દાને
અંગે પત્ર લખતી વખતે ધારેલું ?’

સુમુધુ — ‘બ્યનહાન્ના આવા જનાળ આવે છે એવો
મારો અનુભવ છે’

સત — ‘ત્યારે મમજ કે તે લખ્યું કે તુ પ્રશ્નમાને
પાત્ર નથી એજ માન છે’

સુમુધુ — ‘અજળ વાત ક્ષે ગે ! પ્રશ્નગાની ના
પાડવી એ તે માન હોય ?’

મત — ‘એમા બિડાણુમા માન છે, માનની લાગણી
છે, માનની એણા કે માન નવી કચુ એમ કહેલું એના
ગર્ભમા માન છે, લખાણુની ચેની અથવા બોલવાની રીત
ઉપરથી માનની હાજરી તુગ્ન જણાઈ આવે છે’

સુમુધુ — ‘આપે તો વફીલની માફક બિચટ તપાસ
કચ્વા માડી મને ધાણી નવાડ લાગે છે’

મત — ‘આવી બિચટ તપાસ તુ તારી જાતની કર’

સુમુધુ — ‘એટલે આપ શુ જલેવા માગો છો ?’

મત — ‘એટલે વાન એટલી જ કે તુ તારો શુક
અને તારો ચેતો-ગાને બની જા’

સુમુધુ — ‘વગી બલમ્બથા ગુન્નેવાના ક્યા આત્મા
ગયા ? એ તો ન્યાયમદિરમ્બગી ઉપાધ્યે પહેલી ગયા !’

સંત:—‘તું ભૂલે છે. તારે તારી જાતને ગુરુ ચેલારૂપ માની ઊલટપાલટ તપાસ કરવી પડશે અને તેમ કરીશ ત્યારે પ્રત્યેક મનોવિકાર તારા પર કેટલું સામ્રાજ્ય લોગવે છે તેની તને ખબર પડશે. એમાં તો અંતરનાં દ્વાર ખોલવાં પડશે.’

મુમુક્ષુ:—‘આપ કયા મનોવિકારની વાત કરી રહ્યા છો ?’

સંત:—‘પ્રત્યેક વિકારની એમાં ક્રોધ, મદ, માયા, અસૂયા, રાગ, દ્વેષ, કલેશ, લય, રતિ, શોક ગમે તે પ્રકારની મનની છાયાને અંગે તારે આંકડા ભરવા પડશે.’

મુમુક્ષુ:—‘આંકડા શેમાં ભરવાના ?’

સંત:—‘આજે ક્રોધ કેટલી વાર થયો ? અભિમાન કેટલીવાર થયું ? રાગદ્વેષ કેટલી વાર થયા ? પરદ્રોહમાં કેટલા તણાયા ? પરોપકાર કેટલો કર્યો ? ખ્યાતિ માટે કેટલો અને સ્વાત્મસતોષ માટે કેટલો ? નિષ્કામવૃત્તિએ કેટલો અને સકામવૃત્તિએ કેટલો ? છાપામાં નામ ન વાંચી નારાજ કેમ થયા ? ટીકા વાંચી ભડકી કેમ ઊઠ્યા ? અંતરાત્મા સાથે કેટલી વાર વાતો કરી ? એમ જ માયા અને લોભ, પરિગ્રહ અને મોહ, અસૂયા ઇર્ષ્યા ઇત્યાદિ સેંકડો બાળતમાં આંકડા માંડવા પડશે.’

મુમુક્ષુ:—‘એમાં લાભ શો ?’

સંત:—‘ત્યારે સમજાશે કે ધાર્યું હતું કે ક્રોધ બે જ વાર કર્યો તે માન્યતા ખોટી હતી, અભિમાન કર્યું જ નથી એ માન્યતા ખોટી હતી. એવી બીજી અનેક માન્યતાઓ દૂર થઈ જશે, અને અંદર દોડાદોડી ચાલે છે ત્યાં કોઈ અનિર્વચનીય એકતા આવશે.’

સુસુતુ — ‘અત્યારે એકતા નથી? આપ શુ જોવા માગો છો તે જાગજાગ મમજાયુ નહિ’

સત — ‘અત્યારે તો કોઈ વાતમા એકતા નથી મનમા વિચાર જૂઠ્ઠા ચાલે, વચનવ્યાપાર સ્વાર્થની નજરે વાય અને પ્રવૃત્તિ જૂઠ્ઠા લક્ષ્યને ઉદ્દેશીને થાય, ત્યા એકતાનો મનાલ જ ક્યા રહે છે? બાહ્ય દેખાવ, ડાળ, ધમાલ, પ્રશંસાની વૃત્તિ અને દુનિયામા ડહાપણવાળામા જાપનાની વૃત્તિની જ્યા તીવ્રતા હોય, ત્યા મન, વચન અને કાયાના ચોગોની એકતાની વાત ત્યજી કાઢી ઘટે નહિ’

સુસુતુ — ‘ત્યારે એ એકતા કી રીતે આવે? એનો કોઈ માર્ગ જતાવો’

સત — ‘એકતા આવવાના માર્ગનુ નામ આત્મ-નિરીક્ષણ છે અતઃ આત્મવૃત્તિએ મનને જગ પણ છેતર્યા વગર એકાત મ્થાનમા શાંતિપૂર્વક આત્મા માથે લાતો થાય અને પ્રગતિના શુદ્ધ આગયથી જવાળ લેવાય દેવાય તો ચિર અભ્યામે એકતાના માર્ગ ચઢાય જા’

સુસુતુ — ‘આ તો ઘણી લાંબી વાત કરી અને તે પણ માર્ગે ચઢવાના મહાવ પૂરતી જ ત્યા પછી માર્ગ આવે, પછી રમ્તો દેખાય, પછી એ રમ્તે ચલાય અને પછી સાધ્યની દરથી કઈક આખી થાય એમ જ ને?’

સત — ‘અરે! સાધ્યની આખીની વાત ઘણી દૂર રહી એકતાને માર્ગે ચઢાય તો પડી રમ્તા સૂઝી આવશે પણ તુ ધારે છે તેમ લાંબી વાત નથી તને હજુ દુનિયાનો મોહ ઘણો છે અને તારે માર્ગ ચોધવો છે તારે પ્રથમ તો તારી જાતને પૂછવું જોઈએ કે તારે શુ શ્રેય છે અને શુ

પ્રેય છે ? એ જેમાં તારી એકતા છે ?

સુસુધુ:—‘હાજી, મારું શ્રેય મને ઘણું પ્રિય છે.’

સંત:—‘છતાં તું ખરાબર વિચારીશ તો તને જણાશે કે તારું શ્રેય ક્યાં છે ? તે તું હજી યથાસ્થિતપણે સમજ્યો નથી. એટલે ઓછી સમજણે કાંકાં મારે છે. ખાલ, તારું શ્રેય ક્યાં છે ? શેમાં છે ? કેમ છે ? તે વિચારી તેને પ્રેય કયું છે કે ચાલુ હુન્યવી ખ્યાલે લેવાઈ જઈ પરલાવમાં શ્રેય માન્યું છે ?’

સુસુધુ:—‘સમજ્યો શ્રેય અને પ્રેયનો તફાવત આ રીતે કહો છો. શ્રેય પ્રિય છે એ વાત ખરી, પણ શ્રેયને જ ઓળખીએ નહિ, તો પછી એકતા ન જ રહી શકે.’

સંત:—‘અને એ જ ધોરણે ત્રણ યોગમાં પણ એકતા આવી નથી.’

સુસુધુ:—‘એ પણ જેસે છે, સમજાય છે, પણ છતાં બ્યારે હુનિયામાં જઈએ છીએ એટલે પાછા વાયરે ચઢી જઈએ છીએ અને પછી તો ભાષણો અને સ્તુતિઓ, છાપાંઓ અને વાતોમાં ચાલુ કાંટા ઉપર આવી જવાય છે.’

સંત:—‘ત્યારે એ સ્થિતિમાંથી જરા પણ ઊંચા આવવું નહિ અને પ્રગતિની વાતો કરવી એમાં આત્મવ્યયના થાય છે. એ સર્વ પરિસ્થિતિમાંથી ખચવાનો રાજમાર્ગ ‘આત્મ-નિરીક્ષણ’ છે.’

સુસુધુ:—‘એમ જોઈએ તો તો અમારું લગભગ સર્વ કાર્ય નિષ્ફળ છે. ત્યારે એમ તો અમારો આરો કેમ આપને ક્યારે આવે ?’

સત — ‘ સર્વ ઝર્ચ નિષ્કળ તો ન કહેવાય, પણ તારો આહ ઉચ્ચ હોય તો એને લગલગ નિષ્કળ કહે તો પણ તદ્દન અયોગ્ય નથી ખાંડી આરો આવવાના રમ્તા તો હંજુ દૂર છે આરો તો દૂરબીન માડયે પણ દેખાતો નથી ’

મુમુક્ષુ — ‘ આ તો આપત્તિમા આવી પડ્યા ! એમ થાય તો તો અથડાયા જ કરીએ ને ? ’

સત — ‘ તે એમજ થાય છે અને વધારે ખરાબ તો એ છે કે અથડાવાની વાતને હંજુ જોળખતા પણ નથી સાધારણ નાની બાળતને મોટી માની લઈ, એના ટેકામા આગળ વધી ગયેલ છીએ એમ પ્રાણી પોતાની જાતને મનાવી લે છે, પણ એમ આરો આવે નહિ ’

મુમુક્ષુ — ‘ ત્યારે આમા તો કાંઈ મુજબણ દૂર ન થઈ આ તો દૂરના દૂર ચાલ્યા ગયા, પણ કાંઈ પત્તો લાગતો નથી ’

મત — ‘ એ વિચારણાવી જ પત્તો લાગશે, પણ એમા મથન ઘણું કરવું પડશે, ચિતવન ખૂબ કરવું પડશે, પ્રતીક્ષા ઘણીએ કરવી પડશે, અને ઝર્ચને છેડે “ આરો ” આવી જશે. આવશે ત્યારે તો આ ગહો એમ હાથમા આવી જશે અને કૂદડો ભારી અદર ચાલ્યા જવાશે પણ પ્રથમ મથન કરવું પડશે, ખૂબ કરવું પડશે, ફરી ફરીને કરવું પડશે ’

મુમુક્ષુ — ‘ તો એ મથન કયા ? કેનું ? અને કેમ કરવું ? ’

સત — ‘ એ મથન તારે, તાગમા, તારું પોતાનું અને તને રહે તેવી રીતે પણ ચાલુ કર્યા કરવાનું એમાથી તને માર્ગ જડી આવશે. ’

સુસુધુ:—‘કાંઈક વધારે સ્પષ્ટતા કરો. આ વાત હજી ખરાબર જણી નથી, જામી નથી, સમજાણી નથી.’

સંત:—‘સાંભળ, પ્રથમ તો શરૂઆતમાં આખા દિવસનાં કાર્યો જોઈ જવાં એટલે સિનેમાની પ્રીમ (પ્રીમ) ની પેઠે સવારથી સાંજ સુધી શું શું કર્યું તે વિચારી જવું—દષ્ટિપથની આગળ જોઈ જવું.’

સુસુધુ:—‘એ આવેલું આવવામાં માલ શો? એને બદલે કાંઈ નવું વાંચીએ, લખીએ તો લાભ નહિ?’

સંત:—‘ના, કેટલીક બાબતમાં આવેલું આવવાથી જ પાચન થાય છે, નહિ તો આફરો ચઢે છે. આખો વખત નવું નવું ખાવામાં પાચન કરવાનો વખત રહેતો નથી અને આધ્યાત્મિક બાબતમાં તો અપચો બહુ નુકસાન કરે છે. એ હેતુએ જ પ્રતિક્રમણને બે વખતનું આવશ્યક કાર્ય ગણવામાં આવ્યું છે.’

સુસુધુ:—‘પણ એવી સિનેમાની પ્રીમ ફરી વાર ચલાવવી એને બદલે નવા અનુભવો કરવા એ સારું નહિ? એટલો વખત એના એ વિચારો કરીએ તેને બદલે કાંઈ નવું વંચાય લખાય તો પ્રગતિ થાય કે નહિ?’

સંત:—‘વાત એમ છે કે આખા દિવસનો કાર્યક્રમ વિચારતાં ક્યાં ભૂલ થઈ? ક્યાં ઠોકર ખાધી? કેમ પાછા પડ્યા? એવા વિચારો પ્રથમ આવે પછી સ્થૂળ ઉપરથી માનસિક સ્ખલનાઓ તરફ લક્ષ્ય જાય. દંભ, દેખાવ, માયા, આત્મવિગોપન કેટલાં થયાં? કેમ થયાં? શા માટે થયાં? પોતે કોણ? પોતાનું સ્થાન શું? અને આ બધું શા માટે? કોને માટે? ક્યાં સુધી? એ વિચારો જરૂર

આનવાના અને એમ થતા થતા અતર મ થતુ થશે, એથી એક અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થશે’

સુસુધુ — ‘કાઈક વાતની ઝાંખી થાય છે ખરી આપે ‘અપૂર્વ બળ’ની વાત કરી ત્યારે હવે કાઈક નૂતનતા લાસે છે આપથી વિગતવી કહેશે ત્યારે સમજાશે’

સત — એ વાત કહેવા સાલળવામા બહુ રસ નથી એનો અનુભવ થશે ત્યારે જ તને ખરો રસ આવશે અત્યારે તને હજુ ઝાંખી થાય છે તે માત્ર નવીન વિચાર છે અને તેમા “અપૂર્વ બળ” રાખના ઉપયોગથી તને મજ પડી છે, પણ એની ખરી મજા તો અનુભવે જ થશે હું તને “આત્મનિરીક્ષણ” કરવાનું કહી રહ્યો છું એમા મજા જૂદા પ્રકારની છે, તદ્દન અનેરી છે, અત્યારની સ્થિતિએ અકસ્માતે તારે મ્યુનિસિપલ શરૂઆત કરવી વસ્તુઓ કેટલી ખાધી ? કેટલી વાપરી ? ક્યા ગયો ? કોની માથે ભાટ્યો ? વિગેરે વિચારતા તારા અતરના આરાય ઉપર જઈશ, પછી મનો-વિચારને ઓળખાતો થઈશ, ગગદેની કેટલો કેટલો લેવાયો ? અભિમાનમા કેટલો તણાયો ? ઉપર ઉપરના દેખાવ કરવામા કેટલો લગાવાયો ? બાહ્ય સ્તુતિ સાલળી કેટલો ગજ થયો ? માનભગ થતા કેટલો ફકવાલો ? સગવડ મળતા કેટલો ફસાયો ? અગવડ થતા કેટલો હનાથ થયો ? આશાએ કેટલો દોરનાલો ? કોને પગ માન્યા ? કોને પોતાના માન્યા ? પોતાના કેવા ફેન્વાઈ ગયા ? શોકને પ્રમગે કેટલો સુઝાયો ? હાન્ય પ્રમગે કેટલો પગધીન બન્યો ? વિગેરે વિગેરે તને સૂઝતું જશે અને આવી રીતે તું મ્યુનિસિપલ અતરમા જઈશ ?

સુસુધુ — ‘મજની વાત કરી પડી ?’

દરમ્યાન સ્થૂળ લોગઉપલોગનાં સાધનો વિષે ગણતરી કર્યા કરજે. એ રીતે ધીમે પગલે પ્રગતિ થતાં વખત તો લાગશે, પણ કષ્ટસાધ્ય દશાના આત્માઓને એ જ માર્ગે સુવિહિત છે પછી તને માર્ગોનું વિશિષ્ટ જ્ઞાન આગળ કરાવીશ.’

મુમુક્ષુ:—‘મારી જેવા પ્રાથમિક સ્થિતિમાં રહેલાને હાલ આટલું પણ ખસ છે આજે આપે મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી આપ જરૂર અવારનવાર આવી કૃપા કરતા રહેશો.’

સંત:—‘કૃપાનો સવાલ છે જ નહિ ઉપચાર તરીકે એ વાત હોય તો તેમાં મને મોજ નથી, અને તું લાલ લે તો એવી વાત કરવી એ તો મારા જીવનસંદેશનો વિભાગ છે. બાકી તેં કહ્યું કે “આટલું ખસ છે” એ વાત મને ન ગમી, મહત્વાકાંક્ષીને એટલામાં સંતોષ ન હોય.’

મુમુક્ષુ:—‘એ તો અત્યાર પૂરતી જ વાત છે. બાકી તો જ્યાં શરૂઆતના વાંધા લાગે ત્યાં અમ જેવા પામરની સધનતાના ખ્યાલો પણ પામર જ હોય.’

પછી કેટલીક પ્રાસંગિક વાતો થઈ. સંતની આખોનું તેજ અને અંતરવૃત્તિની ધગશ, એમની મુખમુદ્રાની ભવ્યતા અને ચહેરા પર છવાઈ રહેલી નિર્વિકારતા, એમની વાણીમાં આકર્ષક શક્તિ અને ભાષાનું લાલિત્ય—એ સર્વ એવાં મુંદર હતાં કે એની છાયા એમના પ્રસંગમાં એકાદ વખત આવનારને પણ ભાગ્યે જ પડ્યા વગર રહે. મુમુક્ષુને આજે તો અંતરથી ભાવ થયો કે જ્યારે જ્યારે બની શકે ત્યારે ત્યારે આવા સંત પુરુષોનો સમાગમ થાય તો સારું અને એ વાત તેણે છેલ્લે સંતને કહી પણ દીધી. જવાબમાં મૌનભાવે સંત માર્મિક રીતે ગાલમાં હસ્યા

તસ વાતાવરણમાં અપૂર્વ શાંતિ*

[૧૪]

ગિરનારના મધ્ય શિખર પર આજે હૃદયતાન ભર્યું હતું જેઠ માસનો પ્રભાતનો સૂર્ય વાદળામાથી બહાર નીકળવાના પ્રયાસમાં નિષ્ફળ થયો અને આખું શિખર સખ્ત ધુમસથી વ્યાપી ગયું ધુમસ વધારે વધારે ગાઢ થતી ગઈ, લગભગ નિર્લેધ બની ગઈ અને છેવટે તે એવી આકરી બની ગઈ કે ચારપાચ વાગ છેટે મનુષ્ય હોય તેને પણ દેખી શકાય નહિ

ગઈ કાલનો શ્રીષ્ઠ ઋતુનો અચૂંડ સૂર્ય અને આજની મીઠી ઠંડી વચ્ચે મહાજ સરખામણી થઈ જાય બાબતના પર્વતના ઢોળાવમાં ધુમસના પડ બાગ્યા હતા અને લીલોતરી કે પથ્થર, ચઢાન કે ઉતાર, ખેતર કે નદી મર્વનું દર્શન અત્યારે અનર્થ ગયું હતું, આખા જગતમાં સંદેહ અધગાર વ્યાપી ગયો લાગતો હતો અને અગાડ શાંતિના સામ્રાજ્યમાં નહોતી મદિરમાં વાગતા મટના નાદથી જ જગતમાં અન્યત્ર પણ જીવન છે એમ જણાતું હતું ઉપર નજર નાંચ તો સખ્ત સંદેહ અધગાર જ દેખાય, ઢોઈ મદિર કે શિખર કે ગિરિનો કોઈ પણ ભાગ નજરે પડે નહિ

પણ આને તો એ ડોળ બાબતનું લક્ષ્ય નહોતું એ તો માત્ર અતરની ધૂનમાં મસ્તી ચલાવી રહ્યો હતો જગતનો એ કીડો શ્રીષ્ઠકાળની લાખી રજા લોગવના ગિરનારને ચરણે આબેસે હતો, અને ગિરિને એને પોતાના

* એક મુશુમુએ મનોમદિરમાં નોંધી રાખેલા એક અપૂર્વ અનુભવ.

હૃદય પર સ્થાપ્યો હતો. સૌરાષ્ટ્રની સખ્ત ગરમીને અંતે ગિરનારના મીઠા મુસવાતા વાયરાએ એને મુગ્ધ બનાવી દીધો હતો, અને અત્યારે આરે તરફની ધુમસની વચ્ચે ઊભો રહીને અગાશીમાં એ વિશાળ પૃથ્વી તરફ આંખો ઊઘાડી જોઈ રહ્યો હતો; પણ એની આંખમાં શૂન્યતા દેખાતી હતી, એની નજરમાં કંઈ હતું જ નહિ અને એ ધારે તો ધુમસને લેદીને કંઈ જોઈ શકાય તેમ પણ નહોતું.

ધીમે પગલે ધુમસને ચીરતો, વગર અવાજે એ આગળ વધ્યો. ઉપર નીચે અને બન્ને બાજુએ ધુમસ હતી એટલે આવા આવરિત વાતાવરણમાં એણે ફરવા જવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો અને મંદિર તરફ ચાલ્યો. રૈવતાચળના મધ્ય શિખર પરના મુખ્ય મંદિરમાં શ્રી નેમિનાથજી મહારાજની મૂર્તિનું દર્શન કરતાં એને એ રાજયોગીનો બાલ્યકાળ, કૌસાર અને કામદેવવિજયની અત્યંત આકર્ષક કથા યાદ આવી. આખા મંદિરમાં પોતે એકલો હતો, પૂજારી પણ જરૂરી જળ આદિ સામગ્રી લેવા બહાર ગયો હતો અને મંદિરના શાંત દીપકોથી આરે તરફ જરૂરી પ્રકાશ પડતો હતો અત્યારે કોઈ જાતનાં આલસણ કે માલ્યાદિ પ્રભુશરીર પર નહોતાં અને પ્રભુની લબ્ધ મૂર્તિ ઓજસ્વિતાને પૂરી રહી હતી.

લગલગ પચીશ ફીટ દૂર બરાબર મૂર્તિની સામે એ ઝેઠો. બે મિનિટમાં એના મન પર સિનેમાની ફિલ્મની પેઠે દારિકા નગરીનો શસ્ત્રાગાર, નેમિકુમારે વગાડેલ શંખ, કૃષ્ણરાજનો અજંપો, જળ-કીડાની યોજના, વસંતોત્સવ, રૂક્મિણી, જાંબૂવતી, સત્યભામા આદિનાં મૃદુ કટાક્ષો, નેમિનાથનું નિરુત્તર રહેવું, ન નિષેધ

કરાયેલુ હોય તે મમત ગણાય એવા અર્ધમત્યનુ લાગુ પાડવુ, રાજમતી માથે વેવિગાળ, મઝાળ તત્કાળ લગ્નનિર્ણય, નેમિનાથની નીડળેવી જન, ગોળમા ઊલોડી ગણમતી, બે સહચરી સખીઓની ઝટાક્ષમય વાર્તા, રાજમતીના મલક્ય ઉત્તર, મૃગના રૂઢન, મહોત્મનમા વિઘ્ન, ગ્ધનુ પાછુ ફરવુ, નેમિનાથની હૃદયવત્સલતા—આના અનેક ચિત્રો માત્ર બે મિનિટમા તેના હૃદયચક્ષુ મન્મુખ આવી ગયા “મહામા-મનમા એણે રાજુને દીક્ષા લેતી જોઈ, રહનેમિની અધમ કામદશા પર એ મનમા હમ્મે, ગણમતીની દૃઢ મજબતાએ એને ઝીજવનનુ ઉચ્ચ આન દાખવ્યુ અને આગરે મર્વનો સતોષ અને મોક્ષ એ જોઈ રહ્યો એમા એને ગણમતાનો આગ્રહ ઘણો સુદર લાગ્યો “મનરની નેમિકુમારે લગ્ન અવસરે આ હાથ ઉપર હાથ ન મૂક્યો, તો દીક્ષા અવસરે માથા પર હાથ મૂકાવુ તો જ હું ખગી ” આ નિર્ણયમા મજબતા અને નિર્દોષ મોહ હતા, એનું એ રહસ્ય વિચારી ગયો “ પોતાની ખાતર આટલા બધા જીવોનો વિનાશ થાય એને બદલે પોતે ખસી જાય ” એ નિર્ણયમા નેમિનાથના આત્મગતર્પણ અને ઉત્કૃષ્ટ ત્યાગપૂર્વકની વિવેકમય દયા એને બહુ ઊંચી ઝક્ષાના લાગ્યા રહનેમિની નળજાઈમા એને તદ્દન વ્યવહારની સાધાગળ વાત લાગી, એવા તુચ્છ વૃત્તિવાળા પ્રાણીઓ એ જ લવમા મોઝે જઈ શકે છે એથી એને મોક્ષપ્રાપ્તિ કાર્ષ્ક સુસાધ્ય લાગી, રાજુલની મજબતાએ એના શિરને ડોલાવ્યું-

* ‘ સહેસાવન કહેવાય છે તે દબા આળા-સદસ આમટ વન હતુ તેનો અપખરા શાં છે

સુકાવ્યું અને એ બાળબ્રહ્મચારિણી સતીને નમી ગયો.
આ વિચારણા લગભગ પાંચેક મિનિટ ચાલી હશે ત્યાં એનાં
મનમાં ગાન ચાલ્યું અને તેણે નીચે પ્રમાણે સ્તવના
શરૂ કરી:—

પરમાત્મ પૂરણ કૃણા,
પૂરણ ગુણ હો રે પૂરણ જન આશા;
પૂરણ દૃષ્ટિ નીહાળીએ,
ચિત્ત ધરીએ હો હમચી અરદાસ.

ધુરંધર યોગી (કપૂરચંદ્ર જ્ઞાનંદજી)એ એજ
સ્થાનમાં ગાયેલા આ મસ્ત હૃદયનાં કવનો એ બોલતો જ
ગયો, અને બોલતો ગયો તેમ તેમ ઊંડો ઊતરતો ગયો.
“પરમાત્મ પૂરણ કૃણા” એ શબ્દોમાં કાંઈ અજબ
અમત્કાર લાગ્યો, એટલે વારંવાર એ શબ્દો બોલતો જાય
તેમ અંદર વધારે ને વધારે ઊતરતો જાય પરમાત્મા કોણ ?
ક્યારે થયા ? કેમ થયા ? એ તેને વિચારવું પડે તેમ નહોતું.
બહિરાત્મ દશા, અંતરાત્મ દશા અને છેવટ પ્રાપ્ત
થતી પરમાત્મદશા સંબંધી શાસ્ત્રમાં એ ઘણું વાંચી ગયો
હતો. બાહ્યભાવ પરભાવમાં રમણતા એ બહિરાત્મભાવ હતો,
એમ પણ એણે વાંચ્યું હતું એ બન્ને દશાથી અતીત
પરમાત્મદશાનો અંદરથી અનુભવ થયેલો નહિ, માત્ર પુસ્તક-
જ્ઞાન હતું, છતાં એને એ વાત ગમતી હતી અત્યારે તો એને
પરમાત્મ અને પૂરણકૃણા એ શબ્દો પર જ રહે લાગી
હતી અને એ દશામાં થતી સ્થિતિનો વિચાર કરવાને બદલે
એ એ શબ્દ પર જ મોહી ગયો, તેના પર વારી ગયો, તેમાં
લીન થઈ ગયો.

ગાનની લયમાં એ પરમાત્મ પૂરણકળા એ શબ્દો પચીશ પચાસ વાર બોલ્યો હતો, ત્યાં એને અતરમા રહ લાગી, અતરમાથી ઝાંઝ ધ્વનિ થતો હોય એવી એને કટપના ધંધ અને સસારના સર્વ લાવો તરફ જાણે પોતાને કાંઈક ઉદાસવૃત્તિ હોય અને પોતે જાણે તેના નિરપેક્ષ કે સાપેક્ષ જોનારો હોય અને પોતે જાણે ગૂંહીને એને માત્ર જોઈ રહેતો જ હોય એમ તે થોડો વખત અનુભવવા લાગ્યો. એ ભ્રમ હતો કે સત્ય અનુભવ હતો તે વિચારવાના તેને અવકાશ પણ નહોતો અને તે વખતે એવો પ્રસંગ પણ નહોતો એને તો દુનિયાની જાળ, એની ધમાલ, એનું આકર્ષકપણ, એનું પરિણામે નિરસપણ, એની શુષ્કતા અને તેની સાથે જ એના દુખો, દર્દો, હાનીઓ, ધમાલો અને અર્થ વગરની દોડાદોડી, આનંદ વગરની રસગૃહિ, દમ વગરના ઓડકારો, પરિણામ વગરના રસસાવો અને અતર વગરની ઊર્મિઓમાં કાંઈક વિચિત્રતા, કાંઈક નવીનતા, ઝાંઝ ધૃષ્ટતા, કંઈક મદતા અને કાંઈક દરિદ્રતા દેખાવા લાગ્યા, પણ એને હજી એકે વાતની સ્પષ્ટતા થતી નહોતી, એકે જાણતનો અષ્ટ વિચાર આવતો નહોતો, માત્ર એને અદરથી ઝાંઝ ગ્રેણી થતી હતી, પણ તે શું હતું તે કાંઈ તે સમજી શકતો નહોતો.

બહાર મંદિર અધગત વધતો જતો હતો, ઠંડક વધતી જતી હતી અને મદિરની નિગ્વ શાંતિ અલગ ચાલી જતી હતી, એટલે એનો અતગ્નાદ વધ્યો, એને કાંઈક આત્મ સાક્ષાત્કાર થતો હોય એમ તેને લાગ્યું, એને અતગત્મદશામાં અવ્યાબાધ સુખ, અને પરમાત્મદશામાં કદી નહીં અનુભવેલી

અકલ્પ્ય શાંતિ અને સ્થિરતા જણાયાં; પરંતુ એનો અંતર જાપ ચાલુ જ રહ્યો. એને પરમાત્મ પૂરણકળા શબ્દમાં જ સવિશેષ ચમત્કાર લાગ્યો, એમાં પદલાલિત્ય ભાસ્ત્યું અને એ શબ્દો બોલતાં જ જાણે કંઈ અજળ સ્થિતિ અને શાંતિ અંદરથી થતી હોય તેમ તેને જણાયું. એણે તો પરમાત્મ પૂરણ કળાનો જાપ જ આદર્યો ફરી બે વાર, દશ વાર, પચીસ વાર અનેક વાર એ શબ્દો અંતરના આદેશથી કે પ્રેરણાથી એ બોલી ગયો અને બોલતાં બોલતાં એ જાણે શબ્દમાં જ લયલીન થઈ જતો હોય, એને મન આખી દુનિયા એ શબ્દમાં જ આવી જતી હોય એમ એ ક્ષણભર અનુભવવા લાગ્યો. પણ એ યોગની કંઈ સ્થિતિ હતી, એના મનના ભ્રમ હતા કે વ્યાધિ-અસ્ત સંસારીજીવનના વમનદશા વખતના સામા ધસારા હતા એની કંઈ પણ ચોખવટ એના માનસમાં થઈ નહિ.

એ સમજ્યો કે પૂરણ કળા એ શબ્દો અહીં કળા-વિધાન-આર્ટ (Art) શબ્દના પર્યાયવાચી નહોતા, પણ ચંદ્રની જ્યોત્સ્નાના અર્થમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે તે દર્શાવનાર હતા. જ્યારે ચંદ્ર પૂર્ણિમાને દિવસે આવે છે તે દર્શાવનાર એ સોળ કળા પૂર્ણ ચંદ્ર કહેવાય છે. ચંદ્રના સોળમા ભોગને એક કળા કહેવામાં આવે છે. સંપૂર્ણ કળા સાથે શરદપૂનમનો ચંદ્ર જાયો હોય ત્યારે તે જે શાન્તિ આપે છે, જે આનંદ ફેલાવે છે, તેનો એણે ગત શરદપૂનમે અનુભવ કર્યો હતો. એવા પૂર્ણ કળાવાળા ચંદ્રની શાન્તિ વખતે જગતમાં જે આનંદ અનુભવાય છે તેની સરખામણી એણે સૌરાષ્ટ્રના ઉનાળાના સૂર્યના તાપ સાથે બે દિવસ પહેલાં જ કરી હતી. અત્યારે ચોતરફ ઘેરાયલી ઠંડી શાન્તિ અને સફેદ અંધકાર

વચ્ચે એના મનમાં પરમાત્મા કેવી ચદ્ર મોજા કળા યુક્ત
 ઊગી એના આત્મ જગનને શાન્તિ આપી ગયો હતો પર-
 માત્મ દયાના ઉચ્ચ આહોની એની લવ્ય ઝંપના અત્યારે
 એને શાંતિ આપી ગઈ હતી અને એના હૃદયમદિગ્ધા
 પરમાત્મ પૂરણ કળાનો એક જાતનો અજપાજપ
 ચાલ્યો હતો.

સસારના અનેક એનો એણે આસ્વાદ કર્યો હતો.
 એનો ધધો એવા પ્રજાનો હતો કે એ નિર્લેપ રહી અનેક
 પ્રજાના સયોગોમાં માનનિક પન્વિર્તનો કેવા થાય છે
 એનો એ અનુભવ કરી ગયો હતો દુનિયાના અનેક દંગા,
 ફટકા, અમત્ય, અપ્રમાણિકતા, દલ, આત્મલાઘા, આત્મ-
 વચના અને ધમાધમો કેવા હોય છે, બહારથી ગૃહસ્થ
 દેખાતા મનુષ્યોના હૃદયો કેવા હોય છે, ઉચ્ચ પ્રમાણિકપણના
 આદર્શ નમૂના કેવા હોય છે—વિગેરે બાહ્ય અને અતરંગના
 વર્તનોનો અભ્યાસ કરવાના એને ઠીઠીક પ્રસંગો પ્રાપ્ત
 થયા હતા અને દુનિયામાં એ પાઠો લજબજા, વગર સર્ફ
 લાવે વિલાવે અને ફેરફારો એ જોઈ ચક્ર્યો હતો, પણ
 આજે જે અનુભવ થયો તે ઢોળ તદ્દન નવા પ્રમારનો હતો,
 નવી જાતિનો હતો અને અનેક ઉચ્ચ આહોથી ભરપૂર હતો.

એને પરમાત્મદયા દ્રષ્ટા લાગી, એ દયા અત્યારે તો
 એને મેકડો માઈલ છેડી જણાઈ, પણ ત્યાં જવાના માર્ગો
 દોઈ ગઈ છે એમ તેને લાગ્યું એ પોતે એ માર્ગ તરફ
 નહોતો એમ એને પાછા દ્રષ્ટા જણાઈ, પણ એ માર્ગનો
 મીઠો ખ્યાલ એના અત્તર પર જરૂર રહી જયે એમ તેને
 રસાન્વાદની નજરે કાઈક લાગ્યું ખરું, પરંતુ પરમાત્મદયાએ

એ પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ યાદ આવ્યો. અપૂર્ણ હોય તો પૂર્ણ-
પણાને પામે છે, અને પૂરવા માંડવામાં આવે તો ઘટતું જાય
છે, આ વાતથી એને બહુ જોસ આવી ગયું પોતાની અપૂ-
ર્ણતાનો એને સંપૂર્ણ ખ્યાલ હતો, પણ એ તત્ત્વજિજ્ઞાસુ
હતો, એ અંતઃસુમુક્ષુ હતો, એને અપૂર્ણ પ્રયત્ન કરે તો
પૂર્ણતાને પામે છે એ પૂર્ણાનંદનો સ્વભાવ યાદ આવતાં એને
ઘણી શાંતિ થઈ ગઈ, ઘણી ધીરજ આવી ગઈ અને રસ્તાની
સુશ્કેલી અને અદર ઊતરવાની અનેક અગવડો એ વિસરી
ગયો. એની આંખો નેમિનાથની મૂર્તિ ઉપર સ્થિર
થઈ ગઈ અને—

“ ચિત્ત ધરીએ હો હુમચી અરદાસ ”

એ પદ માત્ર એ એક જ વાર બોલ્યો અને બોલતાંની
સાથે જ એની આંખો પાછી બંધ થઈ ગઈ. એ રૂપસ્થમાંથી
રૂપાતીતની ભાવનામાં પડી ગયો, એ મૂર્તિમાંથી અમૂર્તમાં
લીન થઈ ગયો અને થોડીક ક્ષણ એ અતઃપર્યંત અનનુભૂત
સ્થિતિ અનુભવી રહ્યો.

પછી તો બંધ આંખો સાથે એ નેમિનાથમાં લીન થઈ
ગયો અને અદરથી પરમાત્મ પૂરણ કંપાનો જાપ ફરી
વાર શરૂ થયો. કેટલોક વખત એ સ્થિતિમાં રહ્યો તેનું એને ભાન
ન રહ્યું. અંદરથી એ તો પરમાત્મદશાના સ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટ
ખ્યાલ કરવા લાગ્યો એટલો વખત એના મનમંદિરમાંથી
એનાં વ્યવહારની ધમાલો તથા એની માનસિક પ્રવૃત્તિઓ
વિગેરે સર્વ ખસી ગયું, એને નવો અનુભવ થયો. પવિત્ર
સ્થાન, દુનિયાના ચાલુ પ્રવાહથી ઊંચાઈવાળી જગ્યા, ત્યાંનું
પવિત્ર વાતાવરણ, ત્યાં સાધારણ રીતે ન મળતી અજબ

શાંતિ અને એવા સયોગોમાં એણે જે દશા અનુભવી તે ડોઈ અસાધાગ્ય હતી, અર્પુણ હતી એ પગ્માત્મદશાના માર્ગોના અનુભવ તો એને થયો નહિ, પણ માર્ગો છે અને અતરવાટિકામાંથી મળે તેમ છે એટલું તે જોઈ ગયો.

પગ્માત્મા આવેા મુદર માર્ગ પામી ગયા અને પોતે તો હજી સમારદશામાં રજાતો હતો એ વાતનું એને ભાન હતું, પણ અત્યારે તો જાણે પોતે પણ અતરવાટિકામાં ઊતરી ગયો હોય એમ એણે ધાર્યું ત્યાં એને અનેક યોગીઓ અને સત્પુરુષોની હાજરીનો ભાસ થયો. ઘણા દુનિયાદારીના માણસો હતા, પણ જેને એ મતપુરુષ માનતો હતો તેમાંના એક બે સિવાય કોઈ તેના જોનામાં ત્યાં આવ્યા નહિ એને વળી વધારે નવાજ જેવી વાત તો એ લાગી કે ત્યાં એણે બે ચાર તદ્દન સાદા માણસોને જોયા એ ડોઈ ભણેલા નહિ, સાદું જીવન જીવનારા, બહુ ઓછું ખોલનારા એવા હતા તે ત્યાં અતરવાટિકામાં દેખાયા એ ડોઈની સાથે વાત જવા ઇચ્છતો હતો, પણ સર્વ પોતપોતાના કાર્યમાં લાગેલા હતા એટલે ડોઈની માથે એને વાત થઈ નહિ એને અતરવાટિકામાં સ્વયં પ્રકાશ ઘણું ઝગહગતો જતા આંખોને મૂઝવી નાખે તેવો પ્રયત્ન નહિ પણ શાંત દેખાયો દૂરના ભવ્ય દીપકની સ્થિરતા, ન્યોતિ અને શાંત તેજ તો એને અજાણ લાગ્યા.

અ દરના પ્રાણીઓના રૂપ તો એની દેવના રૂપની રૂપનાને વિસરાવે તેવા હતા અને દરેક વધારે રૂપવાન થતા જતા હોય એમ એને લાગતું હતું અતરવાટિકામાં પણ પ્રાણીના સરોવરો, નદીઓ, કુવાગનો પાર ન હતો કુવાગનું જળ અત્યંત સુગંધયુક્ત હતું નદીના જળ ધીમી પણ મર્કમ શાંતિથી વહી રહ્યા હતા વચ્ચે નાના ને મોટા પર્વતો આવતા

હતા, તેમાં વળી કેટલીક કેડીઓ દેખાતી હતી. એકાદ પર્વતની ઊંચાઈ જોઈ એને ગલરામણ છટી, પણ એના શિખરને ઓળંગી જનાર તેજસ્વી પુરુષો પણ તે જ રસ્તાઓ ઉપર દેખાયા. અનેક માર્ગો શેરીઓ અને વળણો પર સંખ્યાબંધ ક્રાંતિમાન પ્રાણીઓની હારની હાર જોઈ એને ખડું આનંદ થયો. ત્યાં એણે કોઈ ખગાસાં ખાનાર કે ઊંઘનારને જોયો જ નહિ, કોઈ પ્રમાદી કે પરાધીન દેખાયો નહિ, કોઈ લાલચુ કે દંભી જણાયો નહિ એને મનુષ્યસ્વભાવનો એવો સારો અભ્યાસ થઈ ગયો હતો કે એ મુખ પરથી દંભી કે દગાવાળાને લાલચુ કે લોભીને પારખી શકતો હતો. એ તો જેમ જેમ જોતો જાય તેમ તેમ એને વધારે શાંતિ થતી જાય.

આંખ ઊઘાડી સામે શિવાદેવીના પુત્રને જોયા, એની કાયામાં રહેલ આત્માને એણે અનુભવ્યો, એને મહા પ્રયાસથી થયેલ એનો આત્મવિકાસ દેખાયો અને એને એ - માર્ગ આગળ વધવાની હોંશ થઈ આવી આ કોઈ અપૂર્વ અનુભવ છે એમ એને લાગ્યું, પણ ખરેખરી રીતે એ શું છે એ તેના લક્ષ્યમાં આવ્યું નહિ.

આવી શાન્તિમાં એણે લગલગ અરધો કલાક પસાર કર્યો હશે એટલામાં એની શાન્તિ પૂરી થઈ ગઈ. મંદિરમાં કેટલાક યાત્રાળુ આવી પહોંચ્યા અને પૂજારી પણ આવી ચાલુ ધોરણે ધીની ઊછામણી બોલવા લાગ્યો. એ ત્યાંથી ઊઠીને ખાણુની ભમતીમાં અમીઝરા પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ સામે બેઠો, ત્યાં વળી વિશિષ્ટ અનુભવ થયો, તે તેણે નોંધી રાખ્યો હશે તો કોઈ વાર તેની નોંધપોથીમાંથી તારવી રજૂ કરવાની તક લેવામાં આવશે.

ધાંચીના બળદ

[૧૫]

ગમે તે પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તે મર્વ પ્રગતિમાધક જ છે એમ માની લેવાની ભૂલ કરવા જેવું નથી ઘણી વાર એવું ધારી લેવામા આવે કે બાહ્ય દૃષ્ટિએ પ્રશસ્ત પ્રવૃત્તિ ઝગામા આવે એટલે સાધ્યપ્રાપ્તિ તરફ જરૂર વધારો થયો આ ભૂલ શા કારણોથી થાય છે તેના તત્વજ્ઞાનમા ઊતરવા જેવું છે એક સૂત્ર એવું છે કે -

યા યા ક્રિયા સા સા ફલવતી ।

જે જે ક્રિયા કરવામા આવે તે તે ફળવાળી હોય છે કોઈ પણ ક્રિયા વધ્ય નથી ક્રિયાનું ફળ જરૂર મળે છે આ વાત તદ્દન માઝી છે ક્રિયાનું ફળ જરૂર મળે છે, પણ ફળ મળે છે એટલે પ્રગતિ થાય છે એમ ધારી લેવામા આવે છે ત્યાં ભૂલ થઈ જાય છે

સર્વ પ્રકારની હીલચાલ પ્રગતિસાધક નથી હોતી કેટલીક ક્રિયામા ઉપગ્રહ ગતિ દેખાય છે, છતાં તેમા સાધ્ય (ધુન) તન્દ્ર લક્ષ્ય ન હોય તો આગળ ગતિ થવાને બદલે પાછળ ગતિ પણ થાય કે આપણે મુળધર્મી અમદાવાદ જવા નીકળ્યા અને ૭ આઈ પી. રેન્વેમા ભુસાવળને ગમે આગળ વધીએ તો આપણી પ્રત્યેક ગતિમા આપણને પ્રગતિ લાગે, આપણે એમ માની લઈએ કે આપણે અમદાવાદની નજીક નજીક પહોંચતા જઈએ છતાં પ્રત્યેક ગતિના વધાગમા વસ્તુતઃ આપણે અમદાવાદથી દૂર ને દૂર જતા હોઈએ આ પ્રકારની

ગફલતી થાય તેમાં આપણું સાધ્યપ્રાપ્તિના માર્ગનું અજ્ઞાન અને એ અજ્ઞાનને સુધારી લેવાની આપણી જોઈરકારી કારણભૂત છે.

એ ઉપરાંત કેટલીક વાર આપણે વર્તુળમાં ફરતાં હોઈએ છીએ અને માનીએ છીએ કે આપણે આગળ વધીએ છીએ આંખે પાટા ચઢાવેલ “ઘાંચીનો ખળદ” આખો દિવસ-સવારથી સાંજ સુધી આલ્યા કરે છે, છતાં સાંજે એ ઘેરનો ઘેર જ હોય છે. દશબાર માઈલની સફર કરવા છતાં એ એક ડગલું પણ આગળ વધતો નથી આ ગોળ ચક્કર ગતિ વર્તુળાકારે થયા કરે છે, તેના કારણમાં માર્ગદર્શનનો અભાવ અને આંખ ઉપર ચઢાવેલ અંધી છે.

ત્યારે સર્વ ક્રિયાને ફળવાળી કહેવામાં આવી, છતાં સર્વ ગતિ કાંઈ પ્રગતિનું માપ કરાવનારી હોઈ શકતી નથી અને કેટલીક વાર તો પ્રગતિને ખદલે પશ્ચાદ્ગતિ કરાવનાર હોય છે, અને કેટલીક વાર હોય ત્યાં ને ત્યાં રાખનાર હોય છે, એ જો વાતો વચ્ચે તો દેખાતો વિરોધ લાગે છે. એ પર ખડું વિચારણા કરતાં નીચે પ્રમાણે ઘાટ ખેસે છે

સર્વ ક્રિયાનું ફળ ખેસે છે એનો અર્થ એમ સમજવો સુકત જણાય છે એ કાંઈક ફળ તો જરૂર ખેસે છે, પણ ધારેલ ફળ મળે છે એમ ધારવાનું નથી પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટથી એક મણનો ખોળે ઊપાડી જનાર મજૂરને આંટરોડ પહોંચતાં કદાચ એક પાઈ મજૂરીની આપવામાં આવે તો તેને ફળ તો મળ્યું કહેવાય પણ મજૂરીના પ્રમાણમાં કાંઈ મળ્યું નહિ, એટલે સર્વ ક્રિયા ફળવતી છે એ સૂત્ર વાંધા-

પડતુ લાગતુ નથી, પણ જો એ ઉપગ્રી એમ ધારનામા આવે કે સર્વ ક્રિયા ઇષ્ટ રૂપ જરૂર જ આવે છે તો તે નિદાન મર્વથા પ્રાપ્તવ્ય નથી ક્રિયાનુ રૂપ જરૂર મળે છે, પણ તે સર્વદા ધારેલ રૂપ આવે છે એમ ધારવાનુ નથી

એ જ નિયમ ગતિને પણ લાગુ પડે છે ગતિ સર્વ પ્રકારની માધ્ય તરફ લઈ જનાર જ હોય છે એમ ધારવાનુ નથી કેટલીક વાર ગતિ પાછી હઠાડનારી પણ હોય છે અને ડોઢ વાર તે વર્તુળાકારે હોઈ, ચક્રભ્રમણમા નાખનારી હોઈ, જરાપણ આગળ વધારનારી હોતી નથી

આ પ્રમાણે હોય તો આપણે પણ ચૂંચવણ ભરેલી સ્થિતિમા આવી જઈએ એમ કેટલીક વાર લાગી આવે છે કેટલાક છનો ક્રિયા અનુષ્ઠાનમા મર્વસ્વ માની લઈ આજો વખત પોતાને રુચે તેવી ક્રિયા કરે છે, કોઈ દ્રવ્ય પૂજામા તો કોઈ પડિલેહણમા, કોઈ પૌષધમા તો કોઈ મહોત્સવમા, કોઈ યાત્રાપ્રમગોમા તો કોઈ આમીવાત્સયમા ઇતિર્કર્તવ્યતા માની બેને છે આ મર્વ ક્રિયાઓ યોગ્ય છે, યોગ્ય માર્ગે લઈ જનારી છે અને પુષ્ટ સાધનથી ભરેલી છે, પણ તે માધ્યપ્રાસિરૂપ રૂપ જરૂર જ આપનારી છે એમ જો મર્વ ક્રિયા ળનાર ધારી લે તો કેટલીક વાર એ છેતરાઈ જાય છે, આવુ સાધાણુ ગીતે ન ધારેલુ પરિણામ શા માટે આવે છે તેના ઠીકા ગુહ્યમા ગિતરવાની ખાસ જરૂર છે

આપણે કેટલાએ ક્રિયારૂચિ પ્રાણીઓ જોઈએ છીએ, જેઓ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી એકસગ્રી ક્રિયા આજન્મલગ્ન કરતા

દેખાય છે. તમે એવા પ્રાણીઓને પંદર વર્ષની વયના જોયા હોય, તે વળતે જે પ્રેમથી તેઓ દેરાસરમાં જઈ ધૂપ કરતા હતા અને જે દુહા કે પૂજા જોલતા હતા, તેજ દુહા કે તે જ પૂજા તે જ ધાટીમાં પીસ્તાલીશ વર્ષની વયે પણ જોલતા અને તે જ પ્રકારે-આકારે ધૂપ કરતા જોશો. આ તેમની શ્રદ્ધા ખરેખર પરાંસાપાત્ર છે અને તેઓ તેમ કરે તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. ઘણાએ જીવોનો વિકાસક્રમ એટલો ધીમે હોય છે કે એવા પ્રાણીઓ પાંચ પચીસ લવ સુધી વિકાસક્રમના એક જ પગથિયા પર ટકી રહે છે; એમને એક પગલું આગળ ભરવા પહેલાં ઘણા મંથનમાંથી પસાર થવું પડે છે અને તેઓ વધે છે પણ ઘણે ધીમે પગલે, ધીમે ગતિએ અહીં જે સ્થાવના થાય છે તે સાધનધર્મમાં સાધ્યના આરોપણથી થાય છે. એવા પ્રાણીના વિકાસ માટે, એના વિકાસમાં ખતી શક્તિ શીઘ્રતા લાવવા માટે, એને સમજાવવું ઘટે કે, “ભાઈ, તમે જે કરી રહ્યા છો તે તો માત્ર સાધનરૂપ જ છે, એ સાધનને સાધ્ય માની, એના આચરણમાં તમે ઇતિહર્તવ્યતા ન માનો એ દ્રવ્યક્રિયા તો નિમિત્ત માત્ર જ છે, એના ઉપર પ્રેમ રાખવો એમાં વાંધો નથી, પણ એમ એકંદા ક્યાં સુધી ઘુંટયા કરશો ? જ્યારે તમને લાગે કે એકંદા આવડ્યા, એટલે તમે આંક શીખવા લાગો છો, કહો ખારાક્ષરી શીખી પુસ્તકો વાંચવા લાગો છો, તે તમારી વ્યવહારપદ્ધતિ અહીં પણ લગાવો અને આખી જિંદગી એકંદા ઘુંટવામાં કાઢો નહિ.

ઉપરની હકીકત સ્પષ્ટ કરતાં એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે જે મધ્યમ પ્રવાહના કષ્ટસાધ્ય વર્ગના પ્રાણીને

ઉદ્દેશીને ઉપરની વાત ડરવામાં આવે તેને સદર હકીકત એવા સાગ આકારમાં સુરચિ ઉત્પન્ન કરે તેવી રીતે કન્વી નેમ્સે કે એને પગિણામે એ જે કાંઈ સહજ પ્રગતિ કરી રહ્યા હોય, દેટલોક વળત બાહ્ય ક્રિયામાં ઝાઝી કાંઈ નહિ તો તેટલો વળત વચન કાયાના યોગેને યોગ્ય ગીતે પ્રવર્તાવી રહ્યા હોય અવવા છે-ટે પાપક્રિયાથી દૂર રહેવા જેટલો અભાવવાથી લાભ (Negative advantage) મેળવી રહ્યા હોય, તેનાથી પણ એ વચિત થઈ ન જાય, કારણ એક વાત લક્ષ્યમાં રાખવા જેવી છે કે એટલી માર્ગપ્રાપ્તિ પણ ઘણા પ્રાણીને મુશ્કેલ છે એ મળધમાં વિશિષ્ટ શાસ્ત્રદષ્ટાઓ શું જોઈ છે? તેનું સ્વરૂપ પ્રથમ વિચારીએ અને પછી આ મુદ્દાને તત્ત્વદષ્ટિએ સમજીએ.

પ્રથમ તો પ્રાણીને ધર્મનો યોગ થયો જ મુશ્કેલ છે એ યોગ વાય એટલે એનામાં ધર્મમન્સુખ વૃત્તિ વાય છે એને યોગાવચકપણું જોવામાં આવે છે અને એ પત્તુ પ્રાણી જોષદવામાંથી યોગદશામાં આવે ત્યારે મળે છે યોગ થયા પછી એની પ્રક્રિયા થવી મુશ્કેલ છે, યોગ થયો એટલે કાંઈ ગચી જવાનું નથી આ પ્રક્રિયા થાય તેને ક્રિયાઅવચકપણું કહેવામાં આવે છે અનુક્રાંતને અગે આ જન્મે પ્રકારના અનચક યોગ પ્રાપ્ત થાય તે તેટલા પૂર્ણ પ્રગતિ બતાવે છે, તેટલે અગે પ્રાણીની પ્રગતિ થઈ ગણાય. પણ એ જન્મે અવચક યોગો એકલ માત્ર હ એ એન્ડા ઘુટાયા કરે એમાં કાંઈ દુઃખપ્રાપ્તિ-કષ્ટસિદ્ધિ થતી નથી એને મારે વિશેષ અભ્યાસ, અવરોધન અને સમ જાણની જરૂર પડે છે એ ફલાવચક યોગની વ્યારે બરા

દીધા પરિણામે મુંબઈ તથા ગુજરાતના કાર્યકર્તાઓને સસ્તા ભાવે અનાજની દુકાનો ઠામ ઠામ ખોલવી પડી સસ્તા ભાવે એટલે માત્ર પડતર ભાવે આવા વ્યાપારીઓ કેઈ ફંડ થાય તો તેમાં બશે ત્રણશે રૂપિયા ભરી સસ્તા ભાવે અનાજની દુકાન ઊઘાડવાનાં કાર્યને મદદ કરે છે અને તે જ દુકાનની પડખે પોતાની દુકાન રાખી ત્યાં પંચોતેર ટકા વ્યાજે ગરીબ વર્ગને નાણું ધીરી તે જ પૈસાથી અનાજ ખરીદવામાં મદદ કરે છે. ‘ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા’ના ખબરપત્રી એવા અનેક પ્રકારનાં બનાવો પર ટકોર કરતાં કહે છે કે “આવા મીશકીન માણસો ફંડમાં બશે ત્રણશે રૂપિયા ભરી પોતાના પ્રભુ પ્રત્યેની ફરજ પૂરી થયેલી માને છે. એ એમ ગણે છે કે જ્યારે જવાબ દેવાનો વખત આવશે ત્યારે આ બશે ત્રણશેની રકમ પોતાનો બચાવ કરી લેશે, બાકી જળપીડિત લોકો તરફ એનું વર્તન જુઓ તો એ પ્રચલિત ભયંકર પરિસ્થિતિનો જેટલો લાભ લેવાય તેટલો લેશે, એને દશગણા ઠામ લેવામાં સંકોચ થશે નહિ, એને એકના ચાર લખાવતાં જરા પણ ખોટું લાગશે નહિ, એને રીબાતા લોકોનાં ઠોરઠાંખર બસોના હોય તેને પચીસ રૂપિયામાં પડાવી લેવામાં કોઈ અન્યાય જણાશે નહિ.”

આ વાત તો એના શબ્દોમાં એણે લખી છે અને તે જૈન ધર્મ પાળનાર માટે લખી છે; પણ આપણે એને આપણા ભાઈઓના સંબંધમાં બરાબર સમજી શકીએ. આપણી મનોદશા એવી થઈ ગઈ છે કે આપણે આખો દિવસ ગમે તે પ્રકારના વ્યવસાય કરીએ, સાચાં ખોટાં કરીએ અને યહી સાંજે આલોચના કરીએ તો બસ થઈ જશે એમ

હેતુના મની લે છે આ વ્યાપાર વાચાના બળદનો છે, આ ધર્મ પ્રગતિને ધરે છે, આ માર્ગ આગળ વધવાના અડચણ દૂર ના છે આ મનોદાના જેને વિનંત હોય તેની ન હોય, જેને મુનની લહે આવની હોય તેને અન્ય હોય અને જે પોતાને માટે અન્ય વિચાર કરી શકતો હોય તેને અશક્ય હોય. હાલ તો આપણે માટે આપણે વિચાર ન કરતા નથી, કરતા શીખ્યા નથી, એટલે ઉપ-ઉપની થોડી શિષ્ટ ક્રિયાઓના મ વ્યવહારમાં કૃતકૃત્યતા મની બેઠા છીએ અને એને એને આપણા બીજા વ્યવહારોને બાંહે સુબધ ન ન હોય, તેમ તેમને અર્થ પણ વધા દેતા નથી એ ધર્મ મુનને ન પાડવે

એમ માનવાનું કાણુ એ કે અત્યારના ક્રિયાત્મક છોએ એકલી ક્રિયામાં ન મ પૂર્ણતા મની બેઠા છે, એ અન્યના ધર્મીકપણની તુલના પણ એ ન દ્રષ્ટિએ અને એ ન તુલાએ કરે છે અમુક પ્રજાની ક્રિયા કે જેમાં તેઓ અ લેતા હોય તેવી થોડી બાહ્ય ક્રિયા કરનાર અને સદા ત્યાગ કરનાર કે ગમે ન ખાનારને ન તેઓ ધર્મમન્મુખ માને છે જો તેઓ જેટલે અગે ત્યાગ કરે છે તેટલે અગે તેઓ ધન્ય છે, પણ એમાં ભૂલ મ પૂર્ણતા માનવામાં થાય છે એમને પ્રિય હોય તેવી ક્રિયા કે એવા પ્ર કારનો ત્યાગ નહાયા ત્યા ધર્મનો અભાવ માનવો એ જેટલું ભૂલમનેનું છે તેટલું જ બાહ્ય વર્તન કે ક્રિયા ઉપ- પૂર્ણ ધર્મના આગળ માનવો તે પણ ભૂલમનેનું છે જે દયા ના ધર્મની નોંધી અને ન

હોવી જોઈએ. જને તેટલા ત્યાગની સૂચના કરવી, પણ યોગતા અસંખ્ય માર્ગો હોઈ, કોઈ અન્ય રીતે પોતાની પ્રગતિ સાધતો હોય તો તેને માટે તે માર્ગ પણ ઇષ્ટ હોઈ શકે, એટલી વિચારની વિશાળતા રાખવાની જરૂર છે.

સર્વથી વધારે અગત્યની વાત આંખો બંધ રાખવાની છે. જ્યાં સુધી પ્રાણીના વિવેકચક્ષુ ખૂલે નહિ, એ સ્વ અને પરતું વિવેચન કરી શકે નહિ, એ બાહ્ય આડંબર અને ધમાલમાં ધર્મ માનતો અટકે નહિ, એની અંતરદશા જાગૃત થાય નહિ, એની પરિણતિમાં વિવેકપૂર્વક નિર્મળતા થાય નહિ, ત્યાં સુધી એ આખો દિવસ દોડે, હરે કરે કે ક્રિયાની ધમાલ કરે, એ સર્વમાં એણે જ્યાલમાં રાખવાની જરૂર છે કે દિવસને અંતે એ માઇલો સુધી ચાલે તો પણ ઘેરનો ઘેર છે.

આ ચક્રભ્રમણ ગતિ માટે અનેક જગ્યાએ શાસ્ત્રકારે બહુ વાતો કરી છે. એ બધી વાતનો સાર “વિવેકજ્ઞાન” શબ્દમાં આવી જાય છે. જ્યારે પ્રત્યેક કાર્યની પોતાની ઉપર ખરી અસર શી થાય છે ? પોતાની પ્રગતિને અંગે એ કાર્ય શો ભાગ ભજવે છે ? અને એ કાર્ય સમાન કક્ષાએ અંગત કેટલો લાભ કરે છે ? એ પ્રાણી પોતે સમજે, ત્યારે તેની ચક્રભ્રમણ ગતિ અટકે. જોટી ધમાલ કરતાં આ વિવેકજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની વધારે આવશ્યકતા છે, વિવેક વગરની દોડાદોડ નકામી છે અને ઘણી વાર પાછી હાવનારી પણ થઈ જાય છે, તે વાત તે જરાજર સમજે.

એનો એક દાખલો વિચારવા જેવો છે એક શેઠ હતા. એમણે શ્રી સિદ્ધાચળનો સંઘ કાઢ્યો હતો. ખર્ચ પણ સારો

કર્યો હતો એમની માથે વાત કરતા એ સઘની વાત કરે ત્યારે એવા શબ્દોમા વાત કરતા કે-‘ભરત ચક્રવર્તી’ પછી જો કોઈએ ખગે મઘ ઝાઢ્યો હોય તો તે તેમણે જ’ બીજા આવા શબ્દોમા પ્રજામા કરે તો વાધો નહિ, તેમને અનુભોદનાનો લાલ પણ થાય, પણ એ શેઠશ્રીને તો મિથ્યાભિમાન મિવાય કાઈ પ્રાપ્ત વાય તેમ નહોતું આવી રીતે વિવેક વગર મોટો ખર્ચ થાય તેમા “વેગ્ના ઘેર” ની દશા થાય છે અને પોતાના આત્માને પૂછવામા આવે તો આવી દશા ડેની નહિ થઈ જતી હોય તે વિચારવા યોગ્ય છે

વાત એ છે કે ખરાબ વિવેકપૂર્વક વિચારણા કરાની શક્તિ આવે તો આ તેલી બળદની દશા વતી અટકે, પછી એને અપૂર્વ લાલ મળ્યાનો આહ્વાદ જરૂર થાય અને એની વાતમા વિવેક અને અતરમા નમ્રતા જરૂર આવી જાય, એ ખોટી મળ્યના બતાવી પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધાવવાનો પ્રયત્ન પણ ન કરે, એ સમજે કે એવી રીતે રીતે નામ ગ્રહેતા નથી અને નામ કોઈના રહ્યા નથી ચક્રવર્તી ઝળડ માધી કમલકૂટ ઉપર ઢાકિણી રત્નથી નામ લાખે છે ત્યારે તેને પણ એક નામ ભુસાડી પોતાનું લખવું પડે છે આ વિચારણા કોને આવે ? ક્યારે આવે ?

આપણે ચારે તરફ શું જોઈએ છીએ ? પાચસો રૂપિયા આપના હોય તો આગસની તળતી અને બોર્ડ પર નામ જોઈએ અને પચાસ રૂપિયા પુનઃપ્રજન માટે આપ્યા હોય તો મુખપૃષ્ઠ પર મોટા અક્ષરે નામ જોઈએ આ મર્વ તેલી બળદનો જ વ્યાપાર છે, ગધૂરા શિક્ષણનું

અને વસ્તુસ્થિતિના અજ્ઞાનનું પરિણામ છે. એક ઉપવાસ કર્યો હોય તો દશ જણાને કહેવાય કે આજે તો મારે ઉપવાસ છે, ત્યારે અંદર શાન્તિ થાય અને એક મેળાવડામાં સહજ ભાષણ કર્યું હોય, કે હાજરી આપી હોય, તો ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં દૈનિક પત્રમાં પોતાનું નામ આવ્યું છે કે નહિ એ જોવા જીવ તલપાપડ થઈ રહે તો ત્યાં આત્મિક પ્રગતિ કેવી રીતે થાય ? એ દશા જૈન હૃદયની હોય નહિ ! એ દશા પ્રગતિમાન આત્માની સંભવે નહિ ! એ દશા ખરા મુમુક્ષુને ઘટે નહિ !

વિશિષ્ટ પદ આરોહણની ભાવના થઈ હોય, એને માટે અંદરથી તાલાવેલી લાગેલી હોય, તો આ બાહ્ય ભાવ તબવો ઘટે છે, એને દૂર કરવો ઘટે છે, એની ઉપેક્ષા કરવી ઘટે છે. આટઆટલા પ્રયત્નો થાય, ત્યાગ થાય, ધમાલ થાય, દોડાદોડી થાય, વખતનો વ્યય થાય અને પૈસાનો ઉપયોગ થાય છતાં “ક્યાં ગયા’તા કે ક્યાંઈ નહિ, (ત્યાંના ત્યાં)” એવી દશા થાય એ તે ડહાપણનો માર્ગ હોય ? એ તે શ્રેયસ્ની ઇચ્છાવાળાની વર્તના હોય, એ તે ચક્રભ્રમણનો છેડો લાવવાના સાચા પ્રયત્નશીલની અંતરદશા હોય ? એનાં તો મનોરાજ્યો જ બુદ્ધાં હોય, એની અંતરની અભિલાષા જ અનેરી હોય, એની ચારુતા અને ધન્યમન્યતા જ અલગ હોય, એને સતોષ પરપ્રશંસામાં ન હોય, સ્વાત્મ-સંતોષમાં જ એનો નિર્ભળ આનંદ હોય, એની રટના લોકૈ-ષણમાં ન હોય, એને અંદરથી બહુ સારુ કર્યું એવો ધ્વનિ ઊઠે એના શ્રવણમાં જ દૃઢ પ્રેમ પ્રીતિ હોય એ દશા માત્ર વિવેકજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત્ય છે, અતરસન્મુખવૃત્તિને આધીન

ઠે અને બાહ્ય ભાવના વિશ્મયણુ અથવા અનાપેક્ષણુમા ઠે એ ન થાય ત્યા સુધી સર્વ ગતિ એ પ્રગતિસૂચક ન સમજવી કેટલીક વાર એમા પશ્ચાત્ ગતિ હોય છે, કેટલીક વાર ગતિનો ભ્રમ માત્ર જ હોય છે વિવેકજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં ક્રિયાયોગનું માર્ગદર્શક છે અને એ સમજનાના પ્રયત્નમાં સાધનધર્મનું ધ્યાન સમજવાનું બનવા યોગ્ય છે

આ હકીકત જ્યારે સમજાય ત્યારે ફક્ત એકપણુ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યા સુધી સર્વ પ્રયત્ન માત્ર છે અને કેટલીક વાર બાહ્ય અડવડીઆ અથવા ક્ષણ છે એ જેમ જટલી સમજાય તેમ આનંદ છે, રસ્તામગની પ્રગતિ અને જીવનયાત્રાની સફળતા છે ગમે તેમ ઠીકને મમજી, વિચારી આ ધાર્મીના બેલની સ્થિતિમાંથી દૂર નીકળી જના જેવું છે અને તેમ થતા અર્ધદૃઢ વર્તમાન સમાજની ટીકા થવણુ કરવાની અમલક થાય તો તે મહત્ત્વની શક્તિ પણ સાથે જ ફેળવવાની જરૂર છે નિરતર એકડા ઘુટવાની દશામાં રહેના જેવું નથી, પણ વર્ગભૂજ અને ધનભૂજના બિચા અડગણિન કે ખીજગણિતના દાખલા આવડે નહિ અને ત્યા સુધીનો કૂદકો માગતા એકડા ઘુટતા પણ અટકી જવાય નહિ—આ બંને સ્થિતિ વિચારી મમજી પ્રાપ્ત કરી રસ્તો કઠવા યોગ્ય છે, પણ ધાર્મીના બળદની સ્થિતિમાં ગતી જવા જેવું તો જગ પણ નથી આ ભાવમાં કાંઈ ન સમજાય તેવું લાગે તો આત્મ આત્મદશા સમજનાર પાને મા સ્થિતિનો ખ્યાલ કરવા માટે જવા જેવું છે અહીં સર્વ મગી શકે તેન છે, માત્ર “ જોણ હોય મો પાવે ” આ વિચારણા પ્રાપ્ત કરી એ પણ દુઃખ છે અને ચક્રભ્રમણમાંથી નીકળી માધ્ય તરફ અ-

ગાઘિત પ્રયાણ કરવું એ પણ મુશ્કેલ છે, છતાં એ જે છે તે છે, અને છે તે સમજવા જેવું છે. આવો અવસર વારંવાર મળવાનો નથી, એ નિરંતર ધ્યાનમાં રાખવું અને રાખીને આગળ વધવું. ઘાંચીનાં ળણદને લક્ષ્યમાં રાખવો અને નિરંતર જે અશ્વની સીધી ગતિ સાધ્ય તરફ થતી હોય તેને પણ લક્ષ્યમાં રાખવો; તેમજ આવડત, અનુકૂળતા અને સુસુક્ષ્મતાને અનુસારે યોગ્ય ગતિ પકડી લેવી.

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૪ પૃ ૭૬ }

સં. ૧૯૮૪

પાણી વલોવ્યુ

[૧૬]

આવુ શિર્ષક (મથાણુ) વાળી આશ્ચર્ય થશે દુનિયામા ઘાશ વલોનાતી જાણી છે, છારા વલોવનાગને જોયા છે અને છાશમાથી માખણ તરી આવતુ એને પરિણામે જોયુ છે, પરન્તુ ઘાઈ પાણી તે વલોવાતુ હશે ? ડોડ પાણી વલોવતુ હશે ? અને જ્વાડો મુધી પાણી વલોવે તો તેથી વળે પણ શુ ?

અહીં જગ ચોખવટ જરીએ વલોવવુ એ ગુજગતી લાપાનો શુદ્ધ પ્રયોગ છે એનો અર્થ તેમા ડોઘ ચીજ નાખી હલાવવુ એમ થાય છે દહીની છાસ જરી, એક મોટી દેઘડી કે ગોળીમા ભરી, ઉપરથી તેનુ મોહુ બધ કરી, અદર લાકડાનો દડ નાખી, તેને દોરડાથી ખૂણ હલાવવો અને એ રીતે છાશમાથી માખણ ગઢવુ એ ક્રિયાને છાશનુ વલોવણુ જો છે વલોણાની છાશ પ્રસિદ્ધ શબ્દ છે લોકો હવે ઘેર ગાય, લેસ રાખતા જોધા થઈ ગયા છે, તેને આ શબ્દપ્રયોગ કદાચ અપરિચિત લાગે એ વાત બનવા જોગ છે એ આમ્ય પ્રયોગ નથી અત્ર લાપા શાસ્ત્રની ચર્ચા નથી, પણ વલોવવુ શબ્દ કોડને જાણવામા ન હોય તો ગેરમજબુતી ટાળવા માટે જગ જાણુની અને સહજ અપ્રમતુત વાત અત્ર કરી છે

ત્યારે આવુ મથાણુ શુ જ્યુ ? અને જ્યાથી સૂઝયુ ? આ વાત પણ જહી દેવા જેવી છે આજે બેગતો મહિનો હોવાથી ચાલુ નિયમ પ્રમાણે આત્રપૂજા કરતા ચોસઠ પ્રકારી પૂજામાથી છઠી પૂજા લાણાવી તેમા સમર્થ ઠવિ એડ જગ્યાએ ગાઈ ગયા છે —

આવી રૂડી ભગતિ મેં પહેલાં ન જાણી;

સંસારની માયામાં મેં તો, વલોવ્યું પાણી.

આવી રૂડીં વિગેરે

આ વાંચીને કાંઈ વિચાર થયો અને તેના પરિણામે ઉપરનું મથાળું બંધાયું. આટલો ઉપોદ્ઘાત કરી આપણે મૂળ મુદ્દા પર આવી જઈએ

મુદ્દા પર આવતાં એકદમ ગંભીર વાત કરી દઈએ. જૈન ધર્મમાં ભકિતયોગ જેવું કાંઈ છે ખરું? હોય તો તેનું સ્થાન શું? આ અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન છે અને ખાસ પૃથક્કરણ કરી ચર્ચવા યોગ્ય છે. એ પ્રશ્નને ખીજે છેડે આનંદધનજી મહારાજ બેઠા છે, તેઓ કવન કરી ગયા છે:-

ચિત્ત પ્રસન્ને રે પૂજન કેળા કેલું રે,

પૂજા અખંડિત એહ;

કુપેટ રહિત થઈ આતમ અરપણા રે,

આનંદધન પદ રેહ.

ઋષભ જિનેશ્વર પ્રીતમ સાહરો રે.

આ તો ઉત્કૃષ્ટ વાત કરી નાખી હવે વચ્ચેના માર્ગો જોઈ લઈએ, એટલે પછી બધા રસ્તા, તેનાં મૂળો અને તેનાં સાધ્યો સ્વતઃ જણાઈ આવશે.

આર્યાવર્તના સર્વ ધર્મો ધ્યાનયોગને પ્રાધાન્ય આપે છે. ધ્યાનના સેદો અને ધ્યેયના વિભાગો જુદાં જુદાં પ્રત્યેક દર્શન બતાવશે. ધ્યાનયોગ વગર કોઈને આદ્યું નથી. મનની એકાગ્રતા કરી સ્થિર ચિત્તે એક વસ્તુમાં મનને 'પરોવવું' અને તે દ્વારા ચિત્તસ્થાસ્થ્યથી સત્ ચિત્ત અને આનંદની લહરી અનુભવવી અને તેની જૂદી

જૂઠી પગિચ્ચિતિમાથી પમાડ વર્ષ જેવટે મન પર વિજય મેળવવો અને તેને પણ માધનધર્મેમાના ઘણાખગની માફક પાછા મૂકી તેનાથી પર થવું, તેના પર સામ્રાજ્ય મેળવવાના વિજય મુદ્દતે તેનાવી પણ પર થવું એ સર્વ પન્નલવ માનનાર દર્શનનો મામાન્ય વિષય છે અને અપનાદ વગરનો છે એ ધ્યાનયોગની મિદ્ધિ કે પ્રાપ્તિ માટે અનેક ઘટનાઓ મલવિત છે અને સ્વીકારાયવી છે તેમા ભક્તિયોગ મુખ્ય સ્થાને છે

આ ભક્તિયોગ એ ધ્યાન યોગનો હેતુ હોઈ અને મુખ્ય સ્થાને હોઈ જામ વિચા વા યોગ્ય છે તે માધ્યનો માક્ષાત્કાર ઠગવનાર હોવાથી તેના દાગ્વડપ છે જે આદર્શ પહોચવું હોય તેનું ધ્યાન ઠગતા એ સ્થાને પહોચાય છે અને તેટલા માટે એ ધ્યેયને નિત્ય લક્ષ્યમા ગણનાની વ્યવસ્થા કર્તવ્યસ્થાન લે છે સાધારણ ચરકાર માણમેને ચાહુ ધ્યાન કરતા આવડે નહિ અને કરતા જાય તો જ્ઞાન ગળી પણ પડે, તેટલા મારુ ભક્તિ દ્વારા ધ્યાનયોગ માધવાનો રસ્તો બહુ આનંદમય, મિદ્ધ અને અનિચ્છા માર્ગ તરીકે સ્વીકારાયલો છે આ આદર્શની અનિચ્છા ભક્તિ કરતા આદર્શ ધ્યેય-ધ્યાને આવી જાય અને પરી તેમા એના ધાય તો ભક્તિ ધ્યાનયોગમા ફેરવાઈ પણ જાય, તેવી ભક્તિને ધ્યાન યોગમા ખરું અગત્યનું સ્થાન મળે છે

ભક્તિમા એક જામ વિનિષ્ઠતા એ છે કે ધ્યાનયોગ તો નિરામ પામેલા આ માઓ જ આદરી જાંડ છે અને તેમા પણ આ મવચના હોઈ વાર ઇનાદાપૂર્વક અને ઘણી વાર અનુદાન્યે પણ થઈ જાય છે, ત્યારે ભક્તિયોગ વિકાસક્રમના ગમે

તે પગથિઆ પર રહેલ પ્રાણી આદરી શકે છે અને તેમાં ધીમે ધીમે પ્રગતિ કરે છે એટલે ભક્તિયોગ સર્વસામાન્ય છે અને આવડત અને અનુકૂળતા પ્રમાણે શ્રેયઃસાધક નીવડી શકે તેવો છે આથી ભક્તિયોગની સર્વગ્રાહીતાની નજરે આદરણીયતા વધારે છે, તેથી આપણે ભક્તિયોગના પ્રકારો તપાસીએ.

દ્રવ્યપૂજન અને ભાવપૂજન: ભક્તિયોગના એ બે પ્રકાર ખાસ નજર પર આવે છે. પૂજન કરવાની વસ્તુઓથી પ્રભુપૂજન કરવું એ દ્રવ્યપૂજન પ્રભુભિંબ (પ્રતિમા)ને સ્નાન કરાવવું, તે પર ચંદન પુષ્પથી પૂજા કરવી એ અંગપૂજા અને તેમની સન્મુખ મુગંધી ધૂપ કરવો, દીપક કરવો, સામે અક્ષત ચઢાવવા, ફળનૈવેદ્ય ઘરવાં એ અગ્રપૂજા. પોતાની શક્તિ, સ્થિતિ અને વસ્તુની ઉપલબ્ધતા પ્રમાણે અનેક વસ્તુઓથી પ્રભુનું દ્રવ્યપૂજન થાય છે અને કર્તવ્ય ગણાય છે. એમાં પાંચ કોડિ-એક પાઈથી પણ ઓછી કિંમતની વસ્તુથી ફૂલ ચઢાવનારને અઢાર દેશનું રાજ્ય મળે છે અને બીજી રીતે જોઈએ તો દરરોજ પૂજન કરવા છતાં મનોવૃત્તિનું ઐક્ય ન કરનારને માત્ર જવા આવવાની ક્રિયા થાય છે કે નામનું જ ફળ મળે છે. પાંચ કોડિવાળાને તો એ આખી પુણી હતી અને તેનો ઉદ્ધાર અને તેના ભાવ અતિ ઉચ્ચ પ્રકારના હતા એ વિચારણીય વાત છે. એ માર્ગે અનેક ગયા છે અને માર્ગ આદરણીય છે, પ્રવેશક તરીકે અગત્યનો ભાગ ભજવનાર છે અને પર્યન્તે પ્રગતિ કરાવી ઈષ્ટ સ્થાનકે પહોંચાડનાર છે

પણ એક વાત વિચારી જવા જેવી છે. આ દ્રવ્યપૂજન

ભાવનુ નિમિત્ત છે દ્રવ્યપૂજનમા ઇતિર્ત્વ્યતા આવી જતી નથી, પણ એ જેટલા પૂરુ ભાવપૂજનનું નિમિત્ત બને તેટલા પૂરતી એની ઉપયોગિતા છે ભગવાન પાસે ફૂલ ફળાદિના ઢગલા કુવામા આવે, પણ ચિત્તમા વીર્યોત્લાસ ન થાય તો તેમા એનું જેવું જોઈએ તેવું ફળ બેમતુ નથી ભાવપૂજનમા અહમ્નો વીર્યોત્લાસ, પ્રભુમા એકતાન, આત્મનિમજ્જન અને સ્વભાવમા રમણતા આવે છે જે વખતે અહર જાગૃતિ થઈ જાય તે વખતે દ્રવ્યપૂજના સાધનો સુદર ફળ આપે છે, કોઈ અનિર્વચનીય આનંદ અનુભવાવે છે અને અપરિચિત અને અનનુભૂત નૂતન પરિસ્થિતિનો પરિપાક જમાવે છે

લક્ષ્મીયોગની આ વિગિષ્ટતા છે અત્યારના સમયમા આપણે નાની મોટી એટલી ઉપાધિમા રહીએ છીએ કે આપણને પરમાત્માના નામનું મરણ થવું પણ કેટલીક વાર દુર્લભ થઈ પડે છે આ પ્રાણી નિમિત્તવાર્મી છે એને સાગ નિમિત્તો મળ્યા હોય તો તે યોગ્ય માર્ગે આવી જાય અને કુસંગત તથા અનિષ્ટ પ્રસંગો મળ્યા હોય તો તે નીચે ઊતરી જાય સયોગ ઉપર અસાધારણ ડાબૂ ધગવનાર અને તુચ્છ પ્રસંગોમાથી પણ ઊંચા આવનાર તથા સયોગથી પણ રહેનાર વિશિષ્ટ આત્માઓની આ વાત નથી આ તો અમાગ તમારા જેવા સામાન્ય જનપ્રવાહ પડેનાર સાદા જીવનોની વાર્તા છે એવા પ્રાણીને નિમિત્ત મળે તો તે મારે માર્ગે આવી જાય છે અને ત્યાં સ્થિત થાય છે એને રખડવાની ટેવ પડે તો એ પોતાના શક્તિ દ્રવ્ય અને મનનો દુરુપયોગ કરી બેઝે છે એને નાટક જોવા મળે તો એ તમા અ લે

છે અને સારું જાવાનું મળે તો તેમાં રસપૂર્વક ઊતરી જાય છે. એવા ચાલુ સંયોગને તાળે થનારે શુભ સંયોગો પ્રાપ્ત કરવા-સારાં નિમિત્તો ઉભાં કરાવવાં અને જમાવવા એ એની પ્રગતિ માટે અનિવાર્ય છે અને તે દૃષ્ટિએ જાહોળતાએ વિના સંકેતે એમ કહી શકાય કે દ્રવ્યપૂજન સામાન્ય અધિકારી માટે ખડું લાલ કરનાર અને શુભ પર્યાવસાનમાં લઈ આવનાર ભક્તિમાર્ગનો પ્રાથમિક પ્રસંગ છે અને તેટલા પૂરતું તે અવશ્ય સાર્વત્રિક આદરને યોગ્ય છે.

એવાં નિમિત્તો મેળવીને પછી એ કાંઈ ત્યાં બેસી રહે નહિ એ તો પછી ભાવપૂજનમાં ઊતરે અને ત્યાં તો એની દૃષ્ટિમર્યાદા એટલી વિશાળ થઈ જાય છે કે એનો પાર નથી: સ્વપરતું વિવેચન કરે, પોતાને ઓળખે, પ્રભુની સાથે પોતાની સરખામણી કરે, પ્રભુતા કેમ પ્રાપ્ત થાય એ સમજે, જીએ અને છેવટે પ્રભુમય જીવન કરવાને માર્ગે આવે.

એ ધીમી ધીમી પ્રગતિ પણ કરે અને શીઘ્રતાથી પણ આગળ વધે, પરંતુ એ પ્રાપ્ત થયેલા નિમિત્તોનો સાથો અને સારો ઉપયોગ જરૂર કરે એને પછી વિચાર થવા માંડે કે પોતે કોણ ? અને આ પ્રભુ કેમ થયા ? એ મારે પૂજ્ય છે તો હું એના જેવો કેમ અને ક્યારે થઈ ? એટલી વિચારણા એનામાં ધીમે ધીમે આવે એ ભક્તિમાંથી ધ્યાનમાં ઊતરી જાય અને ધ્યાનમાં તો પછી એ એવી વસ્તુઓના ભાવોનો અનુભવ કરે કે એનું વર્ણન કરવું મુશ્કેલ પડે. આ દ્રવ્યપૂજનનો દીર્ઘ વિચાર કરનાર મહાત્મા પુરુષોએ કહ્યું છે કે ગીત, વાજિત્ર કે નૃત્યનાં સાધનોથી અનંતગણું પુણ્ય પ્રાપ્તી ઉપાર્જન કરે છે. એનો હેતુ પણ એ જ છે કે

ગીતગાન વળતે પ્રાપ્તિને એકતાન યાય છે એ વળતે જીનમા સુખદુઃખાદિ ઠંઠો પ્રાપ્તિ ભૂલી જાય છે, એ પ્રભુ શુભુક્ષમા લીન થઈ જાય છે અને જ્યાં એકતાન થયું ત્યાં કર્મબંધ બંધ ચઈ જાય છે અથવા થાય તો શુભ અને તે પણ ઘણું પાતળો હોય છે આથી વ્યાનને અભ્યતર તપ ગણનામા આવે છે અને જેની મગ્ગામણી ખીજા માયે ઠરી શકાય તેમ નથી તેમ પ્રજ્ઞની તેમા સ્વલીનતા પ્રાપ્ત્ય છે આ હેતુથી દ્રવ્યપૂજનનું ઠારણત્વ અને ભાવપૂજનનું નાર્યત્વ ખાતર લક્ષ્યમા ગણવા યોગ્ય છે ભાવપૂજનની વિશિષ્ટતા ધ્યાન યોગને અગે જ છે અને ધ્યાન યોગને દર્શનગરો સ્વીકૃત્તા હોવાથી એની વિશિષ્ટતાના સબંધમા વિવેચન કરવું પડે તેમ નથી.

આપણે હવે ભક્તિયોગની વાત કરીએ ભક્તિ એ એવી સુદૃઢ વસ્તુ છે કે એને જેમ વધારે વિચારીએ તેમ વધારે જ આપે તેથી તેમા લહેજત છે વળી મામાન્ય વિદાસવાળા આત્માઓ પણ તેનો ચચાન્ધિ લાભ લઈ શકે છે તેથી તેનું મામાન્ય સાર્વત્રિક છે.

ભક્તિમા મસ્તતા એવી છે એ-ખરો ભક્ત હોય તે જે વળતે ભક્તિમા જિતે છે તે વળતે તે તેના જમા ગાઈ જાય છે પરી એ માધાન્ય હોય તો તે પ્રભુની નાની મોટી નવા કૃપામા જ લેશે એને નહવગનામા, એની વિનિધ પ્રકાશની આગી તેચા-કૃપામા, એના પુષ્પધ-કૃવામા અને એવી બાહ્ય નેનામા સ્વાતંત્ર્યે, વધારે જ હશે તો એ ગાનતાનમા જ લેશે, માગા દેવશે, એકતાન વના પ્રયત્ન કરો વિજે, પણ એની ગત્તી ગોર પ્રકાશની હશે,

એનો રસ અપૂર્વ હશે, એની લીનતા ચોક્કસ હશે. ભક્તિ-
અધ્યાન મતોના ખારિક અવલોકને આ વાત ચોક્કસ જણાય
છે કે ભક્તિનો રસ જગજગર છે અને અનુભવવા
યોગ્ય છે. ભગવાનની-ભાવના મૂર્તિની નાની મોટી સેવા
કરવામાં એના ભકતને ભારે રસ છે અને તેમાં તે એકતાન
થઈ અંતરનો રસ રેડે છે.

એમાં એક વાત યાદ રાખવાની છે: એ રસમાં
દાંભને સ્થાન નથી, એ રસમાં ઢોળ નથી, એ રસમાં
દેખાવ નથી. એ ત્રણમાંનું એક પણ હોય તો તે રસ જ
નથી, ધાંધલ છે અને આત્મિક વિકાસમાં ધાંધલ કે દેખાવને
સ્થાન નથી.

ભકત પૂજન કરતો હોય, પછી તેનું પૂજન દ્રવ્યથી
હોય કે ભાવથી હોય, પણ તેની રસવૃત્તિની પોષણા અજબ
પ્રકારની હોય છે અને જ્યાં રસસ્પેષ હોય ત્યાં પછી બાહ્યા-
ચાર કે ઉપર ઉપરના ઉપચારને સ્થાન નથી ત્યાં તો હૃદયનાં
મિલનસ્થાન હોય છે, ત્યાં તો અંતરના ઉમળકા હોય છે,
ત્યાં તો શાન્ત રસના ઝરમર ઝરમર વરસાદ હોય છે. એ
ભક્તિ જ્યારે પરાભક્તિનું રૂપ લે છે ત્યારે તો એ લગભગ
ધ્યાનની કોટિમાં આવી જાય છે, પણ એની પ્રાથમિક
સ્થિતિમાં પણ એનો રસ અનુપમ હોય છે, જનનરમાન
હોય છે, અદર જતો હોય છે અને સામા આદર્શને અપે-
ક્ષિત હોય છે.

ભકતની નજરે વિચાર કરીએ ત્યારે એકેનિષ્ઠાના
સંબંધમાં ખરું ભાન થાય તેમ છે. એને મન મૂર્તિ એ
પથ્થર નથી, એ ધાતુ નથી, એ સજીવન છે અને એની

સચેતનતા ભક્ત જોઈ ગડે છે તમે એને ઘેરો જોઈ કે મૂર્ખ
જોઈ, એની એને દરકાર નથી એને ભક્તિ ઈર્ષ્યા વગર ભોજન
ભાવે નહિ, એને જરા ઊંઠતા મોડું થયું હોય તો મોટો
જોલ લાગે અને જગ અન્ય ચીજ કે જીવનો સ્પર્શ વધી
ગયો હોય તો અભડામણ લાગે એ હૃદયના ગજને મૂર્ત
સ્વરૂપે જીવતા જોઈ શકે છે, એ એની સાથે વાત કરી શકે
છે, એ એની સાથે એકતા માધી રહે છે અને એના સહ-
યોગનું સુખ અને વિયોગનું દુઃખ અનુભવી શકે છે

એ પ્રદારની ભક્તિનો આદર્શ મ્યાને સ્થાને ગવાયો
છે એમા આત્મનિમજ્જન જે વિશિષ્ટતા અનુભવે છે તે
ખરેખર વાચાને અગોચર છે આવો ભાવ આખા જીવ-
નમા એક પણ વખત આવે તો અનેક વખતના
કરેલા દ્રવ્યપૂજનનું સાર્થક્ય છે

ત્યારે અત્યાગ સુધી મમારમા શું કયું ? ઘણું
કયું, પાણુ, પીણુ, ધન પાછળ દોડ્યા, ઉત્તમગ ક્યા, ખુશામતો
કરી, આટા ખાધા, ધડકેલા ખાધા, મહેવાતો ખાધી, નામા
માડ્યા, સરવૈયા ઠાઠ્યા, વરઘોડામા મહાવ્યા, પોડ મૂકીને ગડ્યા,
મજૂરી કરી, ભુખ્યા ગદ્યા, અનેક વાતો કરી, પણ પાછા
આગળ પાછળ ગણતરી કરી મગવાળા કઠીએ ત્યા વાતમા કંઈ
સાગ નહિ ખાદખાકી કરીએ ત્યા મુઝાઈ જઈએ અને લાગે કે
કા તો હતા ત્યા ને ત્યા, અને કા તો પાછળ હાડ્યા.
પોતાનું જીવન આખું જોઈ જઈએ ત્યા ખરેખર લાગી આવે
કે આ તો વર્ષો ગુમાવ્યા, અવસન જવા દીધો, મમય
એળે ગુમાવ્યો અને કાંઈ વળ્યું નહિ મોટે ભાગે જીવનપથ
પર પાછી નજર કરતા લાગે કે “આ તો ન મળ્યા

રામ કે ન મળી આયા. ” ભર્તૃહરિ એક સુલાષિતમાં મળની વાત કરે છે, તેની મતલબ એ છે કે આગળ છડીઓ પોધારાતી હોય, પડખે ગિરુદાવલિઓ બોલાતી હોય, પછવાડે ગ્રામર વીંઝાતા હોય, અને ઘડેબાઓ થઈ રહ્યા હોય, એવું એવું હોય તો તો સસારમાં કંઈ રસ લો-તો પણ બાણે સમજ્યા, પરન્તુ આ તો ભીખનુ અન્ન ઠીકરીમાં રાખેલું છે ! એમાં તે માલ શો છે ? શેના ઉપર રાચી રહ્યા છો ? અને કોને માટે ? કેટલા ભવ માટે ? કેટલા સમય માટે ? જરા વિચારી જુઓ, જુઓ, સંભારો, યાદ કરો, સ્મરણ કરો, તમારું આખું જીવન બેઈ બત્તો, તમે કેટલા વધ્યા, તેના આંકડા મૂકો અને બેશો તો જણાશે કે ખરેખર

“ વલોબ્યું પાણી ! ”

આ દશા તમારી હોય ? આ દશા તમારા જેવા સમજીની હોય ? આ દશા તમારા જેવા અનુકૂળતાવાળાઓની હોય ? આ સંસારના ક્ષણિક વિલાસોમાં મહાલીને, આ થોડા ધાતુના ઢગલા એકઠા કરીને, આ મેળાવડામાં પ્રથમ પંકિતએ ખુરશીઓ પ્રાપ્ત કરીને, આ નાત કે સંઘની પટેલાઈઓ કરીને, પાણી-વલોબ્યું છે. એમાં કંઈ સાર બેશો નહિ, એમાં કંઈ માલ બેશો નહિ, એમાં કંઈ પરિણામ બેશો નહિ

મૂંઝાણા ! ખરેખર મૂંઝાણા ! ! ત્યારે હવે કરવું શું ? નહાઈ ધોઈને આરિસો ભેવો. આરિસામાં-કાચમાં-ગાટલામાં શું દેખાશે ? તમારું પોતોનું પ્રતિબિંબ તમે જેવા હશે તેવા તેમાં લાગશે. જરા શાંતિથી બેશો એટલે સર્વ દેખાઈ આવશે અને ખરાખર બેશો તો અદ્ભુત તાંડવ, ભયંકર

નૃત્ય, તુચ્છ અકૃદ્ધામ્ય, અને ખીન્ન અનેક અગ્નવા ળનાવો
જોશો, પરન્તુ મૂઝાવાની જડ નધો, ગણગવાની જડ નધી
એ ગૂચવણુમાથી નીકળવાનો માર્ગ છે, શોધી શકાય
તો શોધજો, તમને જડી ગંકે તો ભલે, ન જડે તો એક
ધોરી માર્ગ છે અને તે ભક્તિતનો.

ભક્તિતની એમત્રતા આ મર્-મૂઝાવણુ દ્વંદ્વે, અત્યા-
રસુધી ભૂત્યા હશે તેને ખરો માર્ગ જતાવશે, ઠેકાણે લઈ
આગે, આશ્રવના દારુ મજબૂત રુધન કરશે અને તાડવ
નૃત્ય અને હામ્ય દ્વંદ્વે કરી મનોવિહારે પગ વિચ્ચ મેળવી
તમને તમારી વન્તુ જતાવી આપશે, અત્યાં મુધી પહંચા-
યાના પછવાડે હોડ્યા છે તેને જરાજગ્ન ઓળખાવશે અને
તમારી વન્તુને જોઈ, જાણી, પીછાણી નથી તેને ઓળખાવી
તમારી દગી આપશે પછી ક્યા જશે અને કેને બોલશે
તે કહેવાની જડ નથી, તમને ન્વયત્રપચ થઈ જશે એ
માટે થોડા નિયમો ધ્યાનમાં રાખશે -

(૧) ભક્તિ એકાત્રતાનુ કારણ છે, તેથી તેને
નિત્ય સ્વીકારવી

(૨) એની નિયમિતતામાં ભગ થવા દેવો નહિ.

(૩) એનો અભ્યાસ અવિશ્રાન્ત ચાલુ રાખવો.

(૪) એમાં કદી પાણુ કે ટાળો આવવા દેવો નહિ.

(૫) એનું પાત્ર જોડાણુ મન માથે રાખવાનું છે

તે લક્ષ્યમાં ગણવું

(૬) ચિત્તપ્રમન્નતામાં એનું પાત્ર ક્યા છે એ

વિચારવું

(૭) એ મનહાંને મનાવવું મુશ્કેલ છે પણ અશક્ય નથી.

(૮) ધ્યાનવગર મુક્તિ નથી અને ભક્તિ વગર ધ્યાન નથી, એ કુમ ભૂલવો નહિ.

આ તો સાદી પણ મૌર્ખિક વાતો છે. પાણી વલોવવું ન હોય અને માખણ કાઢવું હોય તો આ રાજમાર્ગ છે. એમાં કેટલાક નકામા આંટા પણ મારવા પડશે, પણ એમ તો આપણે સંસારમાં ક્યાં ચોછા ધકેલા ખાઈએ છીએ ! પણ એમ આંટા મારતાં એક વખત એવો આવી જશે કે તે દિવસે તે વખતે સર્વ આંટા સફળ થઈ જશે અને અંદરનો રાજા ક્યે દિવસે પ્રસન્ન થશે અને રસનાં ઝરણાં વરસાવશે તેની કાંઈ ગેરંટી હોય છે ? પણ એ રસરાજ છે અને અનંત બળનો ધણી છે, માટે એને રીઝવી એક વાર તો એને શુંજવી દો અને પછી એની મજા તો ભોજો. પછી તો સાત માળની હવેલીઓ કે અઢારશે પાદરનાં રાજ્ય તમને વિસાત વગરનાં લાગશે. અરે ! થશે કે આ તો આપણે પોતેજ રાજા હતા, પણ જાણુતા નહોતા. અંદર તો એવાં એવાં અમૂલ્ય રત્નો ભરેલાં છે કે એનો મહિમા સંપૂર્ણ રીતે તો ભગવાન પોતે પણ કહી શક્યા નથી. આવા માલના ધણી પારકી ખુશામત કરે નહીં અને ધકેલા ખાય નહીં !! અરે ! એને તો કોડ પણ ભિંચા પ્રકારના થાય અને એના માર્ગો પણ અનેરા જ થઈ જાય ! એનાં ઉકુચન ઉચ્ચ અને એના માર્ગો પણ ઉચ્ચ જ હોય.

માત્ર એક જ વાત કહેવાની છે; નહાઈ ઘોઈ નિર-મળ થઈને, આરિસો ભોવો" એ વાત ધ્યાનમાં રાખજો.

ન્હાઈ ધોઈ આગળ પાછળ જીવે નીચે ડે આનુએ બાનુએ ન જોતા ઢાચમા જોજો, કાચની અદર જોજો અને ત્યા કોને બુઓ છો ? કેવો બુઓ ડો ? તેનો નિર્ણય કરજો તેમા મન્ત ન આવે તો વળી તેની અદર જોજો ત્યાના વિશાળ સિહાસન ઉપર એક અપ્રતિમ તેજવાળો સુદર પ્રતિબળ સુક્ત છબી દેખાશે એ કોણુ છે એ વિચારશે એટલે અક્ષુ ષધ થઈ જશે, કાચ નિરપેક્ષ થઈ જશે, છતા ત્યા અખડ અવિભાજ્ય રાત તેજ પુજના રશ્મિઓ તમને શાન્ત આવકાર આપશે

આ સર્વ ભકિતયોગના પ્રતાપ છે, આ મર્વ ચિત્ત પ્રસન્નતાના કૃણ છે, આ આજીવન કર્તવ્યના રસદહાવ છે, આ આ ભાવના દેરાનુ સાક્ષ્ય છે જરા પણ શરમાયા વગર-ગભરાયા વગર આ ભકિતમાર્ગનો આશ્રય લેવાથી “ પાણી વલોવના ”ની સ્થિતિ જરૂર ફર થવાની છે એમા કોઈ પણ પ્રજાનો વાધો નથી હૃદયના પ્રેમથી, અતરના ઉમળકાથી, ભકિત કરનારને આત્મસાક્ષાત્કાર થાય છે, એના મેકડો દાખવા છે ત્યારે પછી આવો ચોખ્ખો ધધો કોણુ ન કરે ?

વચ્ચેના માર્ગોમા મૂઝવણ રાખવા જેવું નથી સાધ્ય રૂપબદ્ધ હોય તો સાધનમાર્ગોમા જે રીતે ચિત્તની પ્રસન્નતા વધે તેવો માર્ગ લેવો, તેવા સાધનો આદરવા અને તેનો વિકાસ કરવો પ્રત્યેક વ્યક્તિના માર્ગ જૂઠા હોય તો તેમા કોઈને વિરોધ કે વડાર હોઈ શકે નહિ, પણ સાધ્યની રૂપબદ્ધતા જોઈએ અને તે પ્રાપ્ત કરવા ચીવટ પ્રેમ અને પ્રયત્ન જોઈએ પણ રખડી રખડીને

જ્યારે હાથ લાળા પડે ત્યારે “ વલોબ્યુ” પાણી ” એમ કહેવાનો અવસર ન આવે એ ધ્યાનમાં રાખજો ગમે તે કરે પણ એાળા પાછળ પડી પાણી વલોવવાનો ધંધો ન કરતા અને છેવટે છાશ વલોવીને કુલ માખણ કાઢવાની તાકાત ન આવે તો, ળને તેટલું માખણ લેવાય તેમ પ્રયત્ન કરજો અને લેજો. એ માર્મિક વાતમાં ઘણું રહસ્ય છે અને એને સમજી અમલમાં મૂકવામાં “સહજનંદ ઘરે રમણ” છે.

ખાકી લક્ષિતમાં મર્યાદાને સ્થાન નથી, માત્ર છે તે બાહ્ય છે અને તે એટલું જ કે લક્ષિતના વિષયની “આશાતના” ન કરવી, એનો યોગ્ય વિવેક જાળવવો અને તે સંબંધમાં વિચાર કરી જે નિયમ ઘડયા છે તે જાળવવા. લક્ષિતના વિષયવાળી ચીજ કે મૂર્તિ જીવત છે એવો વિચાર કરીએ એટલે એ નિયમો તો ઘણાખરા સમીચિન જણાય છે. એને જાળવીને પછી લક્ષત એના પ્રભુ સાથે વાતો કરે, એને એલંભા આપે, એની આગળ બાળક બની જાય, એની પાસે લાડ કરે, એની સાથે રસણું કરે, ધમકી આપે, જેમ મનમાં આવે તેમ એને ઉદ્દેશે, પણ એનું સાન્નિધ્ય વિસ્મરે નહિ, એનો એકંકલવ વિસ્મરે નહિ, એના તરફના પૂજ્યભાવમાં જાણપ આણે નહિ.

એવા જુદા જુદા ભાવના દાખલાઓ બહુ છે અને સર્વ સાર્થક છે.

દાખલા તરીકે:—

(૧) - બાળપણે આપણ સસનેહી,
રમતાં નવ નવ વેશે,

આજ તમે પામ્યા પ્રભુતાઈ,
અમે, સ સાગ્ર નીવશે હો પ્રભુજી
(ઠપકો)

(૨) જોળમા શ્રી જિનરાજ જોળગ
સુણો અમતાણી લવના,
લગતથી આવડા કેમ કરે છે
જોળામણી લલના
(યાચના)

(૩) ઋષભજિનેશ્વર પ્રીતમ માહુરો
(હાપત્યભાવ)

(૪) નહી માતુ રે અવરની આણ
(આજ્ઞાકિત નેવડ ભાવે)

(૫) શાંતિજિન એક મુજ વિનતિ
(વિજમિ-આતર)

(૬) પ્રથમ જિનેશ્વર પ્રણમીએ
(શુણુગાન)

(૭) અતરન્તમી સુણુ અલવેસર
મહિમા ત્રિજગ તુમારો
(યાચના-ખાદ્ય)

(૮) જગજીવન જગવાલહો
(શુણુમુતિ-આતર)

(૯) તારહો તાર પ્રભુ ! મુજ સેવડ લણી
(આદેષક યાચના)

(૧૦) સુણો અદાજી ! મીમ વગ પગ્માતમ પાસે જાઓ
(કૃપના-યાચના)

(૧૧) અવધુ કયું મારું ગુણહીના

(અવગણના-સ્વીય)

(૧૨) નિશદિન જોઉં તોરી વાટડી,

ઘરે આવો દોલા

(વિરહી સ્ત્રીભાવ)

(૧૩) પરમાત્મ પૂરણ કળા

(અનુભવ)

એના તો અનેક દાળલા અપાય કોઈ પણ સ્તવન લેતાં કોઈ પણ ભાવ આવશે જ. ભક્તિમાં આવી બહુ છૂટ છે. ધ્યાનમાં તો આંખો મીચી પડ્યા રહેવાનું અને અહીં તો દોડાદોડી થાય, બખબખિયા વગાડાય, નોખતના ગડગડાટ થાય, કાંસીઓની ઝુક લાગે, નરધાંના લણુકાર થાય, અને ભક્ત નાચે, કૂદે, લાડ કરે અને ગમે તે રીતે વિનવણી કરે. ભક્તિમાં આ મળા છે. એમાં સ્વતંત્ર રીતે વર્તવાની ઘણી છૂટ છે અને એ છૂટનો પૂરતો ઉપયોગ થાય છે. છેવટે એ ભક્તિનું પર્યાવસાન ધ્યાનમાં પણ આવે, પરંતુ એ તો વિકાસની વાત છે. આટલી છૂટ અને આવા વિવિધ ભાવોના દહાવા લેવાનું વીસારી ખાલી સમજ્યા વગર સંસારમાં અથડાયા, કુટાણા, મરાયા અને હેરાન થયા. એમ કયું એટલે “પાણી વલોવ્યું.” હવે ? હવે તો ભક્તિ શું ચીજ છે તે ઓળખાણી, એના દહાવા સમજ્યા. પછી શું કરવું ? અને કોને આદરવું ? એ કાંઈ કહેવાનું હોય ? હવે તો એમાં પડી દહાણ લેવાની અને અન્તે ભક્તિના વિષયમય (તત્ત્વમય) થઈ તેની સાથે સ્વરૂપાનુસંધાન કરવું એજ કર્તવ્ય રહે. જેને “પાણી વલોવવું” હોય તે ભલે વલોવે, આપણે તો

છાશ વલોવવાનો વ્યાપાર કરીએ એમા ચિત્તપ્રસન્નતા થશે,
 ટહેર આવશે, અખડ પૂજા થશે, આત્મસમર્પણ થશે અને
 ડેવટે એ આનંદધનપદે લઈ જશે એની શોધ કરવામા મજા
 છે, એના કોડમા ટહાવા છે, એના વિચારમા મસ્તી છે, એની
 સક્રિયતામા સફળતા છે

જે ૫ મ પ્ર પુ ૪૪ પૃ ૧૬૫ કે

સ ૧૯૮૪

જીતની બાજી હાર મા !

[૧૭]

આને સાદેતપુરના રાજમહેલમાં મોટો જલસો થઈ રહ્યો હતો રંભા કે ઉર્વશીને રૂપ અને રાગમાં મહાત કંઈ તેવી મેનકા નાચીકા આને એના પૂર બહારમાં આવી ગઈ હતી. પરિપૂર્ણ યૌવનના વસંતમાં ડોલતી એની આંખમાં મસ્તી હતી, એના રાગમાં મદ્દતા હતી, એના અંગમરોડમાં ભાવવાહિતા હતી, એના કંઠમાં મધુરતા હતી, એના સ્વાંગમાં શોભા હતી, એના નાચમાં રસીકતા હતી, એના પ્રત્યેક તાલના ધબકારામાં હૃદયના ધબકારાની ઘોષણા હતી. એ આને અતિ ઝીણા પોષાક પહેરીને આવી હતી. એના હાથમાં વીણા હતી, બાજુમાં બે સુંદરીઓ સારંગી અને નરઘાં વગાડી રહી હતી અને પછવાડે થોડે દૂર એની વૃદ્ધ માતા એને સૂચના આપ્યા કરતી હતી વૃદ્ધ રાજવી પાસેથી આને સારું ઇનામ મળશે એવી આશા વડે ગાન અને નૃત્ય બંને કાર્ય મેનકા પૂર્ણ રસની જમાવટ સાથે કરી રહી હતી. એ કોઈ વાર વીણા હાથમાં લઈ ગાન એકલું ચલાવતી તો કોઈ વાર અદ્ભુત નૃત્ય કરી રસરંગ રેલતી હતી.

શ્રોતાવર્ગ પણ આને રસને હીલોળે ચઢ્યો હતો. રાતના બાર વાગ્યા, એક વાગ્યો, બે વાગ્યા, રાત વધતી ગઈ અને મંડળી વધારે વધારે જામતી ગઈ. નગરના આગેવાનો, અમલદારો, રાજગૃહનો સ્ત્રીવર્ગ, નગરવાસીઓનો સ્ત્રીવર્ગ અને સામાન્ય આમંત્રિત વર્ગથી હજારો લોકોની મેદની રસમાં પડી ગઈ હતી વૃદ્ધ રાજા પુંડરીક પણ ઘરડે ઘડપણે આજ

રસમા પડી ગયો હતો અને ઇનામ આપી જલગો પૂરો જવાને બદલે “ચવાવો” વિગેરે ઉજ્જારો ઢાઢી એટીટમે મેનકા સામુ જોઈ ગ્યો હતો ગબ્બની પટ્ટરાણી, ગબ્બુત્ર, મત્રી, નગરનામી મ્રીજીઓ અને નગજનો મર્વ આજે આનદકલોલે ચઢ્યા હતા અને જ્ઞાન તથા નૃત્યના ગમમા તરખોળ થઈ ગયા હતા સારી ગીતે ગવાતા ગીત ગાન અને યુવતીની લીલાધી જેનું મન આકર્ષાય નહી તે કા તો યોગી હોવો જોઈએ અથવા પશુ (જના વર) હોવો જોઈએ-એ મતવળના મુલાપિતનો અત્ર સાક્ષાત્કાર થતો હતો.

એ માલગનારા વર્ગમા એક બહુ રૂપાળો યુવક તાજે-તર બહાગ્ગામથી આવેલો દેખાતો હતો તેની દાઢી ઘણી વધી ગયેલી હતી, બાલ સફેદ વર્ધ ગયા હતા, છતાં એની આખમા તેજ અનેરું હતું, એના યરીગ્ની ધાટી આકર્ષક હતી, એના મુખ પર અતિચિગિષ્ટ આર્દ્રતા હતી, એની આખમા ગભીરતા હતી, એના ચહેરા પર બેદગની છતાં મામ્રાન્યના લાવ અપ્પટ આવિર્ભાવ પામતા હતા મંજિત-પુગમા એને કોઈએ અગાઉ જોયેલો નહોતો, અને અત્યારે આખાવનૃદ્ધ મર્વ ગીતનૃત્યના મનસુ અને મેનકાના દર્શનમા એવા લીન થઈ ગયા હતા કે એના તરફ જોવાની અવગા એ કોણ છે એ પૂછવાની કે વિચારવાની ટોઈને કુચ્છ નહોતી, દરકાર નહોતી ગગ વધતો ચાલ્યો, નવા નવા મગમરોડથી નૃત્ય પશુ જામનું ચાલ્યું, પણ રાત્રએ ઇલાગનો હુન્મ ન ક્યોઈ ઘડે ઘડપણે એની હાજી ચગડી પુડરીક ગાન અત્યારે ખરો નવજ્વાન બની ગયો, એનો એક કણ બાલ

કાળો નહોતો, છતાં એણે નિદ્રાનું વલણ ખતાવ્યું નહિ, આંખનું મટકું પણ માર્યું નહિ. જે વાગ્યા, ત્રણ વાગ્યા, ચાર વાગ્યા; પણ રાત્રીએ ગીત અને નૃત્ય આગળ ચલાવવાની સંજ્ઞા ચાલુ રાખી. આખી મંડળીને પણ જોવાનો અને સાંભળવાનો રસ હતો. કોઈને એ વાતમાં શંકા કે ગૂંચવણ જણાયાં નહિ. સર્વેએ મેનકાના હાવભાવનાં વખાણ કર્યાં, એના કંઠની-ગળાની મીઠાશની પ્રશંસા કરી અને કેટલાક તો એના તાલ સાથે તાલ દેવા લાગ્યા, ડોકાં હલાવવા લાગ્યા અને પોતાના પગના ધબકારા દેવા લાગ્યા.

સાડાચાર થયા, પાંચ થયા, પણ રાત્રીએ ઈનામ માટે હાથ લાંબાવ્યો નહિ આખરે મેનકા થાકી મનુષ્યને ઉત્સાહ ગમે તેટલો હોય, તો પણ એનો શારીરિક જવાબ તો મર્યાદિત જ હોય છે. અંતે એને ખગાસાં આવવા માંડ્યાં, એના શરીરમાં શિથિલતા આવવા લાગી, એના પગની ઠાકરોમાં મંદતા આવતી જણાઈ, એના ગળાનો સુર જરા ઘટ્ટ થતો લાગ્યો, અને વધારે જે ચવાનું કામ કાંઈક કઠિન થતું હોય એમ જરા જરા અસર થતી જણાઈ.

એ મંદતા અન્યને સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય તે પહેલાં મેનકાની વૃદ્ધ માતા ચમકી ગઈ અને ચમકીને તરત જ ચેતી ગઈ. એ અનુભવી ડોશી પામી ગઈ કે હવે વધારે ખેંચતાં બાજી બગડી જશે અને ઈનામને બદલે અપમાન થશે. એ ડોશીએ આજના જલસા ઉપર ઘણી આશા બાંધી હતી. એની પુત્રીને જે ઈનામ મળે તે પર એના લવિષ્યનો મોટો આધાર હતો. ડોશીએ જોયું કે જરા પ્રેરણા કરવાથી દીકરી મેનકા થોડું વધારે ખેંચી કાઢે તો રંગ રહી જાય અને

જિજ્ઞે મુખે ઘેર જવાય ડોશી દુનિયાની ખાધેલી હતી,
અનેડના પરિચયમા આવેલ હતી, ઘડાઈને પાકી થયેલ હતી
એણે દૂરથી જાધા સાલજે તેમ દીડગીને હાક મારી, સાન
ડરી અને મુખથી કહી દીધું કે “મળનુ ગાયુ, મ-
ળનુ વગાડયુ, મળનુ નાચી, અહો શ્યામ સુદરિ
આખી રાત ખરાખર કામ ખળવ્યુ, હવે છેક છેલ્લી
ઘડીએ પ્રમાદ ન કર ! આજસ ન કર !! *” આ
પદ આખી મડળીએ સાલજ્યુ પ્રત્યેક સાલજનાર ચમકી
ગયો તે પદ સાલજતા જ પેવા અપગિચિત વૃદ્ધ યુવકે
પોતાની પાસેથી મૂલ્યવાન નવકળણ કાઢી મેનકાને
લેટમા આપી દીધી યુવકના તેજથી જાધા અન્નઈ ગયા
પુડરીક રાજના પાટવી યશોભદ્રે મૂલ્યવાન કુડળ મેનકાને
સાદર કાર્યા સર્વ છક્ક થઈ ગયા !! સાર્થવાહ નગગશેઠની
યુત્રવધૂ શ્રીકાન્તા ભરયૌવનમા માતી બનેલી તમાસો જોઈ
રહી હતી તેણે તેજસ્વી હાગ કાઢીને મેનકાને આપ્યો સર્વ
ચક્રિત થઈ ગયા !!! જ્યસધિ સેનાપતિએ સુવર્ણનું કંડુ
મેનકાને આપ્યું મર્વને એ વાત અર્થસૂચક લાગી હાથીના
મહાવતે સુદર રત્નજડિત અ કુશ મેનકાને આપ્યું સર્વ
તેની સામુ જોઈ રહ્યા !!!

* સુદૃઢ ગાદ્ય સુદૃઢ વાદ્ય, સુદૃઢ નચ્ચિય સમસુદરિ ॥

ભણપાત્રિય હીદ રાદ્ધો, સુમિર્ણતે મા પમાયણ ॥

સાઠ ગાયુ મળનુ વમાયુ દીકરી તુ ખૂબ નાચી રે
લાળી રાત્રિ દીર્ઘ હતી તે મસ્તાનદે પ્રસારી રે
અવસર હવે ખરો જગ્યો હિ દાખે ન થટે પ્રમાદ રે
નહી તો છતી બાજુ દારી, ખાલી દાથે જરો રે

અજગ વાત ગની ગઈ ! અગામાં ખાતી મેનકે
 જગૃત થઈ ગઈ, સલામાં ખળમળાટ થઈ ગયો. ચાતરક
 જગૃતિ આવી ગઈ અને પ્રથમ તો સર્વ એકીટસે પેલા
 નવયુવકે સામું જોઈ રહ્યા. અત્યાર મુઝી ‘એ કોણ છે ?’
 એમ પૂછવાની પણ કોઈએ દરકાર કરી નહોતી, તે અત્યારે
 મોટા દાનને પરિણામે સર્વના આશ્ચર્ય તુ ધામ થઈ પડ્યો.
 સર્વ એના સામું જુઓ. પણ એને “કોણ છે ?” એમ
 પૂછવાની કોઈની હિમત આવે નહિ એની આખમાં અપૂર્વ
 તેજ હતું, આક્રમાં ગૌરવ હતું, આપવામાં એદરકારી હતી,
 અને પદ્ધતિમાં તુતનતા હતી; છતાં એના સ્વાંગમાં કૃત્રિમતા
 દેખાઈ આવતી હતી.

આવા પ્રસંગે રાજા પ્રથમ દાન આપે એ નિયમનો
 સર્વેએ ભંગ કર્યો અને દાન પણ આખા જીવનમાં નૃત્ય
 કરનારીને ન મળે એટલાં લાખો રૂપિયાનાં મૂલ્યનાં એકી સાથે
 થઈ ગયાં, એટલે સર્વના આશ્ચર્ય વચ્ચે રાજાએ નવા આવનાર
 મનુષ્ય તરફ જોયું. એના સફેદ બાલ, વિશાળ કપાળ અને
 સુંદર ચહેરો જોઈ રાજાને આનંદ થયો, પણ એની ધૃષ્ટતા
 માટે જોદ થયો. એની ઉદારતા વખાણવી કે વખોડવી તે રાજા
 સમજ્યો નહિ, પણ એકદમ એણે વૃદ્ધ યુવકને પૂછી નાખ્યું
 કે—“તું કોણ છે ?”

પ્રશ્નના જવાબમાં પોતાની આગળી પરથી રાજસુદ્રિકા
 ઠાઠી વૃદ્ધ યુવકે રાજા તરફ નાખી અને એની અસર
 શી થાય છે તે તપાસતો તદ્દન શાંતિપૂર્વક એ પોતાના સ્થાને
 મેદનીની પછવાડે બેસી રહ્યો પોતાની રાજસુદ્રિકા અને
 રાજદંડતું ચિહ્ન જોઈ પુંડરિક રાજા વધારે મૂંઝાયો, ધારી

ધારીને તીક્ષ્ણ આંખે જોના લાગ્યો અને આંખો મમાજ ડાઘ અર્થિત્ય હકીકત જાણે થવાની આશામાં ચિત્રનત્ બની નિ ગળદ થઈ ગયો. ગત્યે ખુલાનો પૂછ્યો એના પ્રશ્નની માટે વૃદ્ધ યુવકે જણાવ્યું કે—“તે અર્ધ ગત્યનો હકુદાર હતો, તે તે લેવા આવ્યો હતો, પણ વૃદ્ધાના વચને ગત્ય લીધા વગર પાછો જતાર છે.”

“આ શુ કાણુડ! ગત્ય શુ અને હકુદ શા! આ ગજમુદ્રા જ્યાથી અને આ ઝેસલા જેવા તેજસ્વી પામે જ્યાથી આવી? મેનડાને આટલી બધી લેટ શી અને એનો લેટ શો? ગત્ય લેવા આવનાર લગ્નર વગર કેમ આવે અને આવીને આવ્યો જવાની વાત પણ કેમ કહે? આની અદ્ધ કા તો ગાડપણુ કે કા તો ગોટાળો જણાય છે.” ગત્તાના હૃદયમાં આવા વિચારો આલતા હતા ત્યાં લોકો તો અનેક તર્કવિતર્કો કરી ગયા હતા, તેમની ગૂંચવણનો તો પાગ જ નહોતો.

વૃદ્ધ ગળા મુદ્રિકા ઊંચી નીચી ઢગી જોયા કરે છે, પણ તેનો લેટ કોઈ ન સમજાયું લોકોની આંખો કિમતી જ્વલકબદ્ધ પગથી ખમી નહિ મેનડાની અહોભામ્ય માનતી આંખો જ્યારે તે વૃદ્ધ યુવક પર ઠગી, ત્યારે યુવ-આલી જવાની તૈયારી કરી ગયો હોય એમ લાગ્યું તેના મુખ પર દીનતા નહોતી, પરંતુ મ્વય ત્યાગનું દેહીખ્યમાન તેજ અને ગૌરવ હતા રાત્રએ ખુલામો પૂજતા તેણે નીચેની વાર્તા શરૂ કરી—

“આજથી બેસતો વર્ષ ૫૦ માગી માતાને આ નગર ઠોડવું પડ્યું ગા માં ઠોડવું પડ્યું એ હું નહિ કહું હું આપના નાના ભાઈ? ડગીકનો પુત્ર વાંકે માગી માતા

૧ ગા પુત્રીક અને કુલરાક તે આતમ સ્વામીને અગત્ય પર જોરેન પુત્રીક કહે? નહીં છ

નાસ્તી છૂટી તે વળતે તેને ગર્ભ હતો. મારી માતા શ્રાવસ્તી નગરીએ એક સાર્થવાહુની સહાયથી પહોંચી. અનિતસેન મુનિની કીર્તિમતી નામની મહત્તરિકા પાસે એણે દીક્ષા લીધેા દીક્ષા લેતી વખતે અંદરના લયથી ગર્ભની વાતો એણે ન કરી. અનુક્રમે ગર્ભ વૃદ્ધિ પામતાં મહત્તરાએ શય્યા-તર શ્રાવિકાને ત્યાં તેને ગુપ્તપણે રાખી ત્યાં મારો જન્મ થયો. સુર મહત્તરિકાએ શાસનને લાંછન ન આવે અને મારો વધ ન થાય તે રીતે પ્રચ્છન્નપણે પ્રસૂતિકાર્ય આ-ટોપી દીધું. મારું “ક્ષુલ્લક” એવું નામ પાડ્યું. હું ખૂબ લણ્યો. મહાત્મા અનિતસેનસૂરિની કૃપા અને અનુકૂળ સામગ્રી પ્રાપ્ત થયાં અને બાળપણથી એજ અભ્યાસ હતો, સાથે બુદ્ધિનો યોગ થતાં શાસ્ત્ર પારંગત થયો. બારમેં વર્ષે મને દીક્ષા આપી મેં બાર વર્ષ પાળી એક વખત ચૌવનનો ઉદ્દેક જાગ્યો. રૂપવાન શરીર અને માદક ખોરાકને જીરવી ન શક્યો. સંસારમાં જવા ઈચ્છા થઈ. મારી સ્ત્રી માતાને પૂછ્યું. ‘માએ કહ્યું કે મારી ખાતર બાર વર્ષ વધારે રહે, પછી જશે.’ પરમ ઉપકારી માતાને ના ન પાડી શક્યો. પૂર્ણ પ્રેમથી ચારિત્ર પાળ્યું. બાર વર્ષ વધારે કાઢ્યા, પણ અંદરથી સંસારની લાલસા ગઈ નહિ. ફરી માતાને મળ્યો. એમણે ખરો ઉપકાર મહત્તરિકાનો બતાવ્યો અને તેમની આજ્ઞા લેવા કહ્યું. મહત્તરિકાના આગ્રહથી બાર વર્ષ વળી વધારે સંયમમાં રહ્યો. ત્યાર પછી શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવનાર ગુરુ અનિતસેનના આગ્રહથી બીજા બાર વર્ષ રહ્યો. ઉપાધ્યાયના સીધા આભારમાં હતો તેથી તેમનાં વચનાનુસારે વળી બીજાં બાર

વર્ષ રહ્યો આ ઉપકારી વડીલના વચનને ઝોળગનાતુ મન થાય નહિ, સસાર ભોગવવાની લાલસા જાય નહિ, અને એવા દ્રઢ મા ગેલે ગમે નહિ, જવુ જોજે નહિ ચારિત્ર પાળ્યુ પણ અદરથી વાસના ઊડી નહિ અળક પ્રહાર્યે શરીરને ટકાવ્યુ, પણ મનમાથી સમારનો રસ જોવા વિચાર તો આવ્યા જ ઝ્યે

"આમ બહોતેર વર્ષની વય થઈ, બાલ સંકેદ થઈ ગયા, પણ અદગની ઇચ્છા શમાવી શક્યો નહિ માને મળ્યો એણે જોયુ કે હવે બીજે ઉપાય નથી એણે પોતાની પાસે રાજમુદ્રિકા અને રત્નકબળ જાળવી ગળ્યા હતા તેમણે કહ્યું 'સાહેતપુર જા, ગળ્ય પર રિવાજ પ્રમાણે તારો અર્ધો હક્ક છે રાજના નાના ભાઈનો તુ પુત્ર છે નિશાની માટે આ રાજમુદ્રિકા બતાવજે' માતાના ઘ્યનાતુમાર આજે રાત્રે હુ અહી આવ્યો રાજદગ્ગારમા નૃત્ય થાય છે તે જોવા લલચાયો જોયુ, સાલજ્યુ, પણ ડેન્ટે ડેશીએ કહ્યું ખૂબ નામ્યા, સારુ વગાડ્યુ અને હવે ખરો લાલ લેવાનો અવ-મર છે તે છેવટને વખતે પ્રમાદ ન કરવો આ સાલળી મને થયુ કે આ બહોતેર વર્ષ સયમ ગેડી એના ફગ બેસવાને અવમરે આ શુ સૂઝે છે? એ વિચારથી રત્નકબળ એને આપી દીધુ "આટલુ જોલીને તો એ ચાલનો ઘયો રાજનો જવાબ સાલળયા કે ખુવામો કરના જિલો ન રહ્યો લોડો તો આશ્ચર્યમા ગરકાવ થઈ ગયા હતા તે દિડમૂઢ જેવા થઈ ગયા

બુઢા ગજાએ પુત્રને પૂછ્યુ કે-તેણે અમૂન્ય કુડવ કેમ કાઢી આપ્યા? "તેણે પણ વૃદ્ધાની જાગૃતિનો શ્લોક

જ કારણ તરીકે જાણવતાં શરમાતાં કહી દીધું “ મને મનમાં થતું હતું કે આ ડોસાને ૧૦૦ વર્ષ ઉપર ગાલ્યું, પણ એ મરતો નથી અને મને ગાદી મળતી નથી. હું આપને રસ્તામાંથી દૂર કરવાની વાત મનમાં વિચારી રહ્યો હતો અને તેની તદ્દખીર રચ્યા કરતો હતો, ત્યાં જાગૃતિનું આ વૃદ્ધાનું કથન સાંભળી મને થયું કે— ‘ અરે આટલા વર્ષ નભાવ્યું અને હવે બાપા કેટલું જીવશે ? કંઈ નહિ, આટલાં વર્ષ તેમની આમ્નાય પાળી છે તો હવે થોડો વખત નભાવી લેવું, નહિ તો આટલા વખતની સેવા ધૂળ મળશે ” આ સાંભળી આખી સલા આશ્ચર્યમૂઠ થઈ ગઈ.

રાજસલામાં નગરશેઠના પુત્રની યુવાન સ્ત્રી નવશેરો મૂલ્યવાન હાર આપે એ તો ભારે અજળ વાત કહેવાય. રાજાએ પૂછ્યું ” દીકરી ! વગર શરમાયે ખુલાસો કર ! આ શું ? ” શ્રીકાન્તા શરમાઈ ગઈ, બોલી ન શકી. અંતે વૃદ્ધ રાજના અતિ આગ્રહથી બોલી “ મારા પતિ બાર વર્ષથી પરદેશ ગયા છે અનેક વિરહની રાત્રિઓ ગાળી હું કંટાળી ગઈ હતી અને આવશે, કાલે આવશે, એમ વિચારતાં મૂઝાતાં મનમાં કેટલાક સારા ખોટા વિચારો કરી રહી હતી. બાર વર્ષ સુધી પતિના પલંગની પવિત્રતા જાળવ્યા પછી ખેદ કરનારા મારા મનને ડોશીના કાવ્યે સ્થિર કર્યું. મેં તેનો એવો અર્થ બદલ્યો કે ખૂબ જાળવ્યું, હવે તો ફળ ખેસવાનો વખત આવ્યો છે, વિરહકાળ તૂટવાનો સમય આવ્યો છે. ત્યાં કોઈ પ્રમાદસ્ખલના થઈ ન જાય ” જાગૃતિના આ સ્લોકશ્રવણના ઉદ્દેશમાં મને કર્તવ્યભાન થયું અને મેં હાર આપ્યો ” તત્રસ્થ મેઢનીએ શ્રીકાન્તાને અતરથી નમન કર્યું.

એક જ સામાન્ય લાગતો ણનાવ જૂદી જૂદી વ્યક્તિ પર કેવી અમર કરે છે અને બોલનારે કે કરનારે કૃપના પણ ન કરેલ હોય એવા પરિણામ નીપજાવે છે, એ વિચારથી લોકો મુગ્ધ થઈ ગયા નૃત્ય કરનાગ્ની ઘડીખળ ડાકરીએ ઉચ્ચારેલા ગ્રેણાત્મક શબ્દો તો ડોઈ ભારે ગૂઢ ગહમ્યથી ભરેલા નીડળી પડ્યા અને વાતો સાલગતા લોકો પણ પોત-પોતાના વિચારમાં પડી ગયા કુલ્લક તો ત્યાથી ક્યારનો વિહાય થઈ અનિતસેન ગચ્છાધિપતિ ન્યા હતા તે માર્ગે પડી ગયો હતો, રાજપુત્ર શરમથી નીચુ જોઈ રહ્યો હતો અને શ્રીકાન્તા હર્ષના આસુ ખેરવી રહી હતી

સર્વની નજર હવે સૈન્યાધિપતિ જયસધિ પર પડી એ તેજસ્વી હાર આપનાર લશ્કરના ઉપરીને રાજાએ પૂછ્યું કે-“તુ શુ મમભ્યો?” જયસધિએ જવાબમાં જણાવ્યું કે-“પડોશના ગજા મને ખૂટવીને લશ્કરને તેમની તન્દ્રા રવા માગતા હતા, શરૂઆતમાં હું મક્કમ હતો પણ ધન અને સત્તાની લાલચથી ઠાઈક ડગુમણ થતો હતો ત્યા અક્કાનો શ્લોક સાલજ્યો, મનમાં વિચાર થયો કે “અરે! ગજાનું લૂણ ખાધું, બાલ સંકેત થઈ ગયા અને ઘરડે ઘડપણ ન્યાર એથી પણ વધારે ઉચ્ચ પદ લઈ રાજાની સેવા કરવાનો વખત આવ્યો છે, તે ખરે વખતે કૃણ ભેગવાને અવગરે નીમકહરામ ન થવું” આવી સાચી શિખામણ સલાહ મને ગમી અને મારા જીવનવૃત્તને બચાવી લેનાર કાર્યપ્રણાલિકા પ્રાપ્ત થઈ, તેની કારણબૂત આ મેનકા હોઈ તેને મે હાર આપી દીધો!!”

લોકો આ વાત સાંભળી વિચારમાં પડી ગયા. કોઈક તો પોતાનાં જીવનનાં વીતકોનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા, કોઈક તત્કાળ બનતા પ્રસંગો યાદ કરવા લાગ્યા અને કોઈકને પોતાના મિત્રો સ્નેહીઓ અને ઉપરીઓ સાથેની ઘટનાઓ ભગૃત કરી દીધા.

અંતે રત્નજડિત અંકુશ આપનાર મહાવતે પણ એવી જ કથા કહી. રાજા પાસે પટ્ટહસ્તી હતો, તે અજબ શક્તિવાળો અને રાજતેજથી ભરપૂર હતો. જાનુનો રાજા એમ સમજતો હતો કે પુંડરીક રાજાનું સાર્વભૌમત્વ એ પટ્ટહસ્તીને જ અવલંબી રહ્યું છે. નશીબદાર હાથી, ગાય કે અશ્વ સંબંધી આવા પ્રકારની માન્યતા હજી પણ ક્વચિત્ પ્રચલિત છે. એ પાડોશી રાજાની ઘાનત તેથી હાથી પર ગગડી હતી અને મહાવતની મારફત કાં તો તે હાથીને હાથ કરવા ઇચ્છતો હતો અથવા હાથીને ઝેર આપીને કે બીજી કોઈ પણ રીતે તેનું કાસળ કઢાવવા ઇચ્છતો હતો. મહાવત પાસે એ માટે લાલચો આવી હતી, પણ એ હજી સુધી મક્કમ રહ્યો હતો. એ કાંઈક નરમ પડતો હતો ત્યાં શ્લોક સાંભળ્યો એટલે એને થયું કે “આપણે ખૂબ હાણ્યા માણ્યા, હાથી ઉપર બેસી ગામમાં મોજ કરી અને હવે તો રાજા પાસેથી ઈનામ લઈ ઘેર બેસવાનો વખત આવ્યો છે ત્યારે રાજાને દગો દેવો ઘટે. નહિ.”

આ ઘટના સાંભળી લોકો વધારે વિચારમાં પડી ગયા. સર્વને ઘણો આનંદ થયો. રાણીએ વાત આલતી વખત પોતાનો મૂલ્યવાન હાર મેનકાને આપ્યો હતો, પણ રાજાએ ઈનામ આપતાં કરેલી વારને લઈને રાણીએ શા માટે હાર

આખો હતો તે લોકો મનમા મમજી ગયા, પણ કોઈએ રાણીને એ સખધી મવાલ પૂછવાની હિમત ન કરી

મુદર નૃત્ય અને ગાન થઈ ગયા પછી આ બનાવ બન્યો તે પર ટીકા કરતા લોકો ધીમે ધીમે વીખરાઈ ગયા તેઓએ સાલજી કે —“શુદ્ધક ગજપુત્ર ગુરુ પાસે જઈ દરીયા આગ્નિમયનન થયો અને મહામયે બાહ્ય તેમજ અંતરથી વિગિષ્ટ મહાનર્મનના ઝમના ઘુટડા પીવા લાગ્યો ”

ઘણા મનુષ્યના સખધમા આ માનમદશા પ્રાપ્ત થાય છે ઘણું ઘણું જાળવ્યા પછી છેક છેવટે વખતે જ્યારે સર્વ વાતનું ફળ ખેસવાનો વખત આવે છે ત્યારે કોઈપણ પ્રકારની તાર્કિક લાક્ષણ્યને વશ થઈ પ્રાણી જીતેલ બાજી હારી બેઠે છે, કરેલ ઉપકાર વિસારે પાડી દે છે, કર્તવ્યભાનથી વિમુખ થાય છે, કરેલ નિશ્ચયો પર પાણી ફેંચે છે, આદર્શોને ઝંઘડી નાખે છે અને સર્વ આતર તેજ અને હૃદયબળને દાબી દઈ ઊંડા કૂવામા પોતાની જાતને ફેંકી દે છે પછી તો એને જણાય છે કે એ તો લાકડાના લાકવા હતા અને એમા કશો માલ નહોતો, પણ ઉલટો કથવાટ હતો, પરંતુ એ જ્ઞાન એટલું મોડું થાય છે કે તે વખતે પાછા પગના લગ્નનો મમય રહેતો નથી, અને માર્ગ દેખાય તો પણ તેમ જગ્યા બેઠેલી માનસિક તાકાત રહેતી નથી

આવા કુતરે જરણે વર્ષો સુધી કરેલ મેવા, ઉપજવેલ ગર્વ કે મયમ અથવા ત્યાગ પર પાણી ફેરવી આખર અવસ્થાએ પહોંચી જાય છે અને એ વખતે એના મનમા જે મામસામા પ્રચલિત વાયના આવે છે તેનું તોફાન જોયું હોય નો એનું વર્ગન કરતું મુઠકેન પડે અને જ્યારે એ લીધે પાટીએ બેસી

શુદ્ધલકની વિશિષ્ટતા એની આજ્ઞાપાલન વૃત્તિ અને સમજણના અમલમાં હતી લોકોને તપાસ કરતાં સમજાયું હતું કે પુંડરીક રાજના ત્રાસથી જ શુદ્ધલકની માતાને નગર છોડી નાસી જવું પડ્યું હતું. એ કથા જુગજૂની થઈ ગઈ હતી અને એવા સંયોગોમાં રાજપુત્ર કંડેરીકનું ખૂન થયું હતું અને એક રાત્રે કેવી રીતે યુવરાજપત્ની (શુદ્ધલકની માતા) અલોપ થઈ ગઈ હતી એ યાદ કરનારા થોડા જ ઘરડાઓ જીવતા હતા, પરંતુ જેઓ જાણતા હતા તેમની વાત પરથી દાંત વગરનો રાજા સો વરસે પાણુ મેનકા સામું જોઈ રહે, એમાં તેમને કાંઈ નવાઈ જેવું જણાયું નહિ

આવી આવી ચર્ચા કરતાં કરતાં લોકો ઘેર ગયા.
સકિતપુરમાં ખીજી સવારે અસલની માફક જ વ્યવહાર ચાલુ
થયો. માત્ર એ બનાવની એક જ અસર થઈ: ચારેક દિવસ
પછી રાજાએ રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો, પોતાના પુત્રને રાજ્ય
આપ્યું અને સેનાપતિ તથા મહાવત તે તે જ દિવસે શુદ્ધક
રાજપુત્ર પછવાડે ચાલ્યા ગયા અને અજીતસેનસૂરિએ એમને
શુદ્ધકર્તા શિષ્ય બનાવ્યા. શ્રીકાંતાનો પતિ તે જ દિવસે
પરદેશથી આવ્યો. પુંડરીક રાજાએ પોતે આત્મસાધન કર્યું.
જો ધ. પ્ર પુ ૪૪ પૃ. ૨૨૨ કે સં. ૧૯૮૪

કુંદરતના ન્યાયની વિચિત્રતા^૧

[૧૮]

છ વખ પગ ઝનેલી વાત છે તે વખતે અમહકાગનો જીવાળ સાગ લારતવર્ષ પર ખરાબર કરી વળ્યો હતો. મહા-ત્મા ગાંધીને સાલળવા અને તેમને જીવવા દેશમાં એક પ્રકારની તાલાવેલી લાગી ગઈ હતી તે વખતે શ્રી તીલકસ્વગભ્ય-ફેડમાં એક કરોડ રૂપિયા જીન મામની આજગ પહેલા પૂરા કરવાની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા મહાત્માજીએ કરી હતી પૈસાનો વરસાદ વગસતો હતો એક એક મેળાવડામાં હજાર અને દશ દશ હજારની રકમો ભરાતી હતી. એક દિવસમાં ચાર છ મેળાવડામાં મહાત્માજીની હાજરી અને તેમના ભાષણો સાલળવા હજારોની મેઢની મળતી હતી તે વખતે સ્ત્રીઓએ સર્વેણા ઉતારી આપ્યા, યુવાનોએ સેવા આપી, ધનવાનોએ રકમો ભરી આપી, ગરીબોએ રૂપીએ રૂપીઓ આપ્યો અને એવી રીતે હજારો લાખો ભરાયા, પણ કરોડની રકમ હજુ પૂરી થતી નહોતી અને યવાની વાત દૂર લાગતી હતી તે વખતે નીચેનો વાર્તાલાપ એક મુત્સદ્દી મુમુક્ષુ અને અસહકારમાં રસ લેતા પંજુ ફોર્ટનો ત્યાગ ન કરનાર વકીલ વચ્ચે થયો હતો. સ્ટના શહેર ભાવનગરમાં ઘની હતી અને ખરેખર સાચી ઝની હતી તેમાંથી ઘણા વિચારો થઈ શકે તેમ છે તેથી યાદ કરીને તે અહીં મોઢી રાખેલ છે જેને ગ્સ પડે તેણે એનો હોર્ડ વિચારવા ચોગ્ય છે

મુમુક્ષુ —કેમ તમારે મુઝાઈમાં હાલ કેમ ચાલે છે ?

૧ એક મુમુક્ષુએ લખી રાખેલી નોંધ પરથી સહજ ફેરફાર સાથે

વકીલ:—‘હાલ તો મુંબઈમાં મહાત્માજીનાં ઠામ ઠામ પગલાં થાય છે અને હજારો રૂપીઆ દેશસેવા નિમિત્તે લોકો હોંસથી કાઢી આપે છે.’

મુમુક્ષુ:—‘પણ એમાં મોટો ફાળો કોણ આપે છે?’

વકીલ:—‘મુંબઈમાં મોટી રકમ તો વ્યાપારી વર્ગ ભરી આપે છે, બાકી ફાળો સામાન્ય રીતે સર્વ આપે છે, પણ હજુ કરોડ પૂરા થાય તેમ લાગતું નથી.’

મુમુક્ષુ:—‘મહાત્માજીએ ધાર્યું છે તો કરોડ જરૂર પૂરા કરશે એમાં મને જરા પણ શંકા નથી એની પવિત્ર દિવ્યતા અને અસાધારણ હૃદયની વાતો પથ્થરને પણ પીગાળાવી શકે તેમ છે. દાસબાણુ જેવા નાગપુરમાં એને જીતવા આવ્યા અને જીતાઈ ગયા, તો પછી જ્યકર જેવા ચોવીશ કલાકમાં ઝડપાઈ જાય એમાં નવાઈ જેવું શું છે?’

વકીલ:—‘પણ મીલવાળાઓનો ફાળો બહુ ઓછો છે. અત્યારે હજારના શેરના પંચાવનસોનો ભાવ થયો છે અને દરરોજ સો સો વધે છે, છતાં મીલવાળા આ ફંડમાં સારો ફાળો આપતા નથી.’

મુમુક્ષુ:—‘પણ તમારા એક મુખ્ય મીલમાલેકે કરોડમાં જેટલા બાકી રહે તેટલા આપવા વચન આપ્યું છે ને?’

વકીલ:—‘એ તદ્દન બનાવટી વાતો છે. અસહકારનો ખરો લાભ તો મીલવાળાઓને મળ્યો છે, એમની અત્યારની ગૌરવવાળી સ્થિતિ મહાત્માજીને આભારી છે, છતાં તેઓ આ કરોડમાં ફાળો તો આપતા નથી, પણ વ્યંગમાં ઊલટી ગાંધીજીની મશ્કરી કરે છે. આ વાત કુદરત કેમ સહન કરતી હશે?’

મુમુક્ષુ — ‘અત્યારે તો દરેક મીલવાળા પોતાની મુડીથી પણ વર્ષમાં એવડું રળે છે અને વહેચણી પણ મોટી આપે છે, એમ તો અમે પણ દૂર બેઠા બેઠા જાણીએ છીએ.’

વકીલ — ‘એ તદ્દન ખરી વાત છે અત્યારે દરેક મીલવાળા રીઝર્વ ફંડ એવું કરશે કે સો વર્ષ સુધી કોઈ મીલને આથ આવે નહિ એવી વાતો થાય છે ખરેખર, મને તો કુદરતમાં ન્યાય જેવું લાગતું નથી જે અસહજારનો લાલ લાઈ ફાલે ફૂલે છે તેની જ તેઓ મશ્કરી કરે છે અને છતાં વધતા જાય છે—એ વાતનો ઘાટ કેમ બેસે?’

મુમુક્ષુ — ‘એમાં મુઝાવા જેવું નથી કુદરત એ રીતે જ માર મારે છે કુદરતને માર માગવાના રમ્તા તદ્દન જૂઠા જ પ્રકારના હોય છે એના માર્ગ ગહન છે, લાંબા છે, પણ ચોક્કસ છે ‘અહીંની લાકડીનો અવાજ નથી,’ પણ એ વાગ્યા વગર રહેતી નથી માત્ર વાગે ત્યારે આ ક્યા ગુંડાની સજા થાય છે એ તે બોલી બતાવતી નથી, પણ ચાણા હોય તે સમજી જાય છે.

‘કુદરત કેવી રીતે કામ કરે છે અને તેનો ન્યાય કેવે પ્રકારે અને કેટલે વખતે થાય છે અને તેની પદ્ધતિ કેવી હોય છે તે સબધમાં મહાભારતમાં મેં એક કથા વાંચી હતી તેનો સાર કહી સંભળાવું એટલે તમને ચૂંચ થઈ છે તે હું ધારૂ છું કે નીકળી જશે.’

વકીલ — ‘એ વાત જરૂર કહો પછી કાઈ ચર્ચા કરવા જેવું રહેશે તો હું આપને કહીશ. મીલવાળાનો મુદ્દો ધ્યાનમાં રાખી વાર્તા કરશો.’

મુમુક્ષુ — ‘સાલળો —

ગુરુચેલા ઉદાહરણ.

‘એક અનુભવી યોગી અને તેમનો એક જિજ્ઞાસુ શિષ્ય નચરની બહાર રસ્તા પરથી પસાર થતા હતા. બપોરના બે વાગ્યા લગલગનો વખત હશે. રસ્તાની જરા બાજુ પર પણ રસ્તા ઉપર એક આડનું કુંઠું હતું. ગુરુ અને ચેલો આત્મા જતા હતા ત્યાં દ્રુતથી એક ગાય દોડી આવી અને એની ડોક પેલા આડના કુંઠા સાથે જોરથી અકળાઈ, એને પરિણામે ગાયને સખ ઈજા થઈ, અને ખૂબ લોહી નીકળી પડ્યું. કેટલુંક લોહી એ કુંઠા પર જ પડ્યું.

‘ચેલો ઘણો સહુદય હતો. એને ગાયને થયેલી પીડાથી બહુ દુઃખ થયું. એને આડના કુંઠા પર ઘણો રોષ થયો અને ગાયનું લોહી પીનાર કુંઠાને રસ્તામાં એવી રીતે ઊભા રહેવાનો અધિકાર જ શો છે? એવી પ્રશ્નપરંપરા એના મગજમાં ચાલી. તે વખતે તો એ કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ પોતાના ગુરુની સાથે આગળ ચાલ્યો બે કલાક પછી પાછા એ રસ્તા પર ગુરુ સાથે પાછા ફરતાં પેલા કુંઠાને અને તેના પર પડેલા લોહીને જોતાં ચેલાજીની ઉદામવૃત્તિ જાગૃત થઈ આવી અને ગુરુજીને પૂછ્યું—“મહારાજ! આ ગાયનું લોહી પીનાર કુંઠું હજી ઊભું રહ્યું છે, એ તે કેમ બને! એવા લોહી પીનારની હયાતી સંભવતી નથી.” ગુરુ મહારાજે ઠંડો જવાબ આપ્યો—“જોયું જશે” શિષ્યને આ જવાબથી સંતોષ થયો નહિ, પણ જાતે વિનયી હતો એટલે કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ એણે ગુરુમહારાજનો જવાબ મનમાં ધારી રાખ્યો.

‘પંદરેક દિવસ પછી વળી ગુરુમહારાજ અને ચેલો એજ રસ્તે નીકળ્યા, પણ કુંઠું તો ઊભું જ હતું. શિષ્ય

ગાયની ઇંત અને લોહી ભૂલી શક્યો નહોતો ગુરુને કહે—
“ મહારાજ ! હજુ ગાયનું લોહી પીનાર કુકુ બિંબુ છે !
આ તે કેવો ન્યાય ! ! ખેદાનમેદાન થઈ જવું જોઈએ, તેને
અદલે હજુ બિંબુ છે ! ” ગુરુએ ઉત્તરમાં કહ્યું—“ આગળ
ઉપર જોયું જશે, તું ધીરજ રાખ ” શિષ્યને વાત ગળે
જિતરી નહિ, તેથી તે વાતને જોણે વધારે ચીવટાડી મનમાં
રાખી મૂકી

‘ આજ માસ પછી એ જન્મે પાછા ત્યાં આવ્યા
વચ્ચે ચોમાસુ ગયું હતું હવે તો એ કુકુને કુપળીઆ
ખીટ્યા અને એ કાંઈ પુષ્ટ થતું લાગ્યું શિષ્યે ગુરુને યાદ
આપી કહ્યું “ મહારાજ ! આ તો હજુ બિંબુ છે અને વધતું
જાય છે ! કુદરતમાં આવો ન્યાય હશે ? અરે ! આ ગાયના
લોહીના પીનારને હજુ મોટા રસ્તા પર ભહેરાત મળે છે !
આ તો ભારે દુખની વાર્તા છે ! ” ગુરુ મહારાજ જવાબમાં
કહે છે—“ ભાઈ ! ધીરજ રાખ ! મહુ સાગ વાના થઈ
રહેશે ” શિષ્યને ગળે વાત જિતરી નહિ, એની મૂંઝવણ વધી

“ એક વર્ષ પછી જન્મે ફરી વાર તે તરફ આવ્યા, ત્યાં તો
તે કુકુને નાની નાની ડાળીઓ અને થોડા પાલડા થયા હતા
અને કુકુ તો હવે નાનું ઝાડ થવા લાગ્યું હતું
શિષ્યને આ અન્યાય અસહ્ય થઈ પડ્યો. જોણે તો ગુરુને
ફરી એ જ પ્રકારનો મનાવ કર્યો અને ગુરુ મહારાજે લગ-
ભગ અગાઉ આપ્યો હતો તેવો જ ધીરજ રાખી, જે જાને
તે બાગિકીથી જોયા કરવાનો કંઠો જવાબ આપ્યો શિષ્યનો
કુદરતના ન્યાય પર અવિશ્વાસ વધતો ચાલ્યો, પણ
એ વાત એ મનમાં જ રાખતો હતો

‘ગુરુચેલો બન્ને ત્યાર પછી કાશીની યાત્રાએ ગયા. અનેક તીર્થે જઈ એ વર્ષે પાછા તે જ ગામમાં આવ્યા. પેલા રસ્તા પર ઠુંડાની જગ્યાએ જુએ છે તો મોટું લીલું કુંભર ઝાડ થઈ ગયેલું દેખાયું. તેની શાખા પ્રશાખા અને લીલાં પાંદડાં ભેંધ શિપ્યના હુઝનનો પાર રહ્યો નહિ. એણે તો ફરી શંકા બતાવી કે ગાયનું લોહી પીનાર ટકવું ન ભેંધએ, તેને બદલે આ તો ફાલીફૂલીને મોટું ઝાડ થઈ ગયું અને વળી સૂકું હતું તેને બદલે લીલુંછમ થઈ ગયું, એ તો મોટામાં મોટો અન્યાય કહેવાય આ તો એાછું થવાને બદલે વધતું જાય છે, મોટું થતું જાય છે અને અનેક રીતે સમૃદ્ધ થતું જાય છે. એણે લાંબાણુ પ્રસ્તાવના સાથે કુદરતના અન્યાય પર મોટો આક્ષેપ કર્યો અને ફરી વાર ગુરુ મહારાજને શંકા બતાવી ગુરુ મહારાજે અગાઉના જેવી જ શાંતિ રાખી જવાબમાં માત્ર એટલું જ કહ્યું કે “ભાઈ! આગળ ઉપર જોયું જશે.” ચેલાજીને આ ભયંકર પક્ષપાત અને ગુરુની મીઠી ઠંડી વાત પર બહુ ઉછાળો આવ્યો, કાંઈક ઉદ્વેગ પણ થયો; પરંતુ એણે મુખેથી કાંઈ ગુસ્સો બતાવ્યો નહિ એને મનમાં શંકા પાકી થતી ગઈ કે આ દુનિયામાં પાપ કરનારને ઘટતી સજા થતી નથી. ઉપરના ચારે પ્રસંગે ગુરુચેલો પેલા રસ્તા પર ચાલતા હોય ત્યારે આ વાત થઈ હતી અને ગુરુચેલો જરા આગળ જાય એટલે એ વાત બંધ પડી વિસારે પડી જતી હતી.

‘ગુરુ એ જ ગામમાં આતુર્માસ રહ્યા. ઝાડ ખૂબ વધ્યું, ખૂબ ફાલ્યું.

‘એક રાત્રે સખત પવન અને વીજળીના કડાકા થયાં,

વાવાઝોડાના તોફાનમા ઝાડ મૂળમાથી ઉખડી ગયું, ખલાસ થઈ ગયું

‘ થોડા દિવસ પછી ગુરુચેલો એ રસ્તે નીકળ્યા, તો ન દેખાય ઝાડ, કે ન દેખાય કુંકું લોકો ઝાડને ડાપી સરપણના ઉપયોગ સાગ લઈ ગયા હતા અને તે સ્થાન પર માટી નાખી દીધી હતી, એટલે કુંકાતું નામનિશાન પણ કાઈ દેખાતું નહોતું ચેલાએ અડખે પડખે જનાર આવનારને પૂછ્યું તો જણાયું કે તે વખતના સખ્ત તોફાનમા પેલું ઝાડ મૂળમાથી ઉખડી ગયું હતું અને ખલાસ થઈ ગયું હતું ગુરુએ શિષ્યને કહ્યું “ હવે સમજ્યો ! કુદરત આ ગીતે મળા કરે છે ઝાડને કે કુંકાને જોતા તને જે જે શકા થઈ હતી તે તે મર્વ વિચારી જા કુદરત ગુન્હો કરનારને ઘણી ભૂદી જ રીતે સજા કરે છે કુદરતના ન્યાયનો વિચાર કરવા માટે એક બે બનાવ કે એક બે વર્ષ પૂરતા નથી એમા લાખી નજરે અને દીર્ઘ કાળે કામ લેવું પડે છે કુંકાને કાઢવા માટે કુદરત કોઠાળો કે હથોડા લઈ ત્યા આવતી નથી, પણ લોહી પીવાની સજા આમ થાય છે ! જડમૂળથી કેવી રીતે ઉખડી ગયું તે તે જોયું ? અત્યાગે એનું નામનિશાન પણ નથી રહ્યું એ રીતે કુદરત સજા કરે છે થોડીવાર ફાલેફૂલે ત્યારે તે વાત જોઈને મુઝાઈ જવા જેવું નથી. કુદરતમા બહુ ઠીકાણું હોય છે અને એના રસ્તા અનેરા હોય છે ” શિષ્યનું સહૃદય મન ગુરુને અતરથી નમી પડ્યું, એની શકા દૂર થઈ ગઈ અને કુદરતના કાર્યો માટે દીર્ઘકાળની વિચારણાના મત્રમા બહુ વિશાળતા અને રહસ્ય લાગ્યા

મુમુક્ષુ:—‘ તમારા ધ્યાનમાં આ વાર્તા આવી ?
અત્યારના લાવો કે આવકથી રાજ થવાનું નથી. એના જેવો
જેલાશે ત્યારે તમે જોશો કે આ લોહીનો પૈસો ટકવાનો નથી
અને મહાત્માજીને હમનારા લાંબો કાળ હસી શકવાના
નથી. જે પાંચ વર્ષમાં જે જેવો જેલાય તે બારિકીથી
જોયા કરજો ’

અહીં અમારી વાર્તાનો અંત આવ્યો. બીજી પ્રાસંગિક
વાતો કરી અમે છટા પડ્યા પાંચ છ વર્ષનાં જેવો જોતાં રીઝર્વ
ફંડો પણ સૂકાઈ ગયા અને વહેંચણી પણ ખલાસ થઈ ગઈ.
‘મહાત્માજીનો’ મશ્કરી કરનાર નાદારીમાં ગયા અથવા લગભગ
તે સ્થિતિએ આવ્યા અને હજી પણ એના જેવો જેલાયા-
જ કરે છે. કુદરતના માર્ગોની ન સમજાય તેવી આ
કુંત્રી છે, પણ એ અચૂક છે. એ ચાવીથી ઘણી બાબતોનો
ખુલાસો થઈ જાય તેમ છે. માત્ર કુદરતના ન્યાયમાં વિશ્વાસ
અને લંબાણ નજરે જોવાની આવડત ઉપર એ ક્રિસ્તીના
બહેલનો આધાર રહે છે.

સાવધાન

[૧૯]

ચાળીશેક વર્ષ પહેલાની વાત છે ભાવનગરના મારવાડીના વડાના નામથી ઓળખાતા ઉપાશ્રયમા અત્યારે તદ્દન શાન્તિ વ્યાપી છે એના લબ્ધ ચોકમા પૂર્ણિમાનો ચદ્ર પૂર ખહારમા પ્રકાશી રહ્યો છે રાત્રિના નવનો સમય થયો છે પૂર્વ દિશાએ અર્ધ આકાશમાથી ચદ્ર એની ન્યેાત્સના શાન્ત પૃથ્વી પર વિસ્તારી રહ્યો છે શ્રાવકો પોતા પોતાને સ્થાનકે ગયા છે અને કોઈ બે ચાર વિશિષ્ટ જનો સધારાપોરસી બાણી રહ્યા છે સાધુઓ કોઈ મનમા ધ્યાન કરે છે અને કોઈ પાઠ કરે છે લગલગ સત્તર મહાત્માઓ (સાધુઓ) જૂદી જૂદી શાળામા આત્મમથન કરી રહ્યા છે.

દાખલ થવાના જમણી બાબુના દાદરની પ્રથમ માળની પ્રથમ શાળામા એક વૃદ્ધ આત્માથી અત્યારે આત્મનિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે ધર્મના ધામ રૂપ એ ઉપાશ્રયમા તદ્દન અધ્યાત્મ છે, છતાં ખહારની ચદ્રન્યેાત્સનાની અસરથી સહજ પ્રકાશ પડી રહ્યો છે શાન્તમૂર્તિ મહાત્માની ગભીર મુખમુદ્રા પર યોગ ધ્યાન અને આત્મચિતવનની શાન્ત પ્રતિદૃતિ તરી આવે છે એમણે વિનૃત આત્મમથન હમણા જ પૂરું કર્યું હોય એમ એમની મુખમુદ્રા પરથી દેખાય છે તુરતમા જ એ આસનપરથી ઊડી પૂર્વ તરફ ગોઠવાયલી પાટ પર બિરાજમાન થયા હતા.

તે વખતે બે મુમુક્ષુઓ વૃદ્ધ મહાત્મા સન્મુખ ખહારથી આવી મહાત્માની પાટ મન્મુખ ખડા થયા.

ભલા ભલા “ ત્રિદાસ વંદન ” કરો અને “ ધર્મલાલ ”માં પ્રત્યુત્તર મળ્યો તે સાંભળી તેઓ સામે બેસી ગયા. એ બન્ને મુમુક્ષુઓ દિવસે એ જ શાન્તમૂર્તિ મહાત્મા પાસે શ્રીમદ્ યશોવિજયજીના જ્ઞાનસારનો અભ્યાસ કરતા હતા. એક એક શ્લોકની વિચારણામાં દોઢ વળન થતો. સમય ગાળતા અને સ્થિરતા, શાન્તિ અને પ્રશમ શું છે ? આ જીવનમાં ઉત્કૃષ્ટ જીવનની વાનકી કેમ ચળાય ? એનો સાધ્નાત્કાર કરતા હતા, મહાત્માઓ એવું જીવન જીવી શકે છે તેનો દાખલો અનુભવી શકતા હતા અને રાત્રે ધર્મચર્યાયધાવસર કરતા હતા.

શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયનો “ જ્ઞાનસાર ” ગ્રંથ એ મહાત્માના આખા જીવનનું રહસ્ય છે. ઉપાધ્યાયજીએ અનેક ન્યાયના ગ્રંથો રચ્યા, ખડખાદ્ય જેવા ગ્રંથો પર દીકરા લખી, તત્ત્વના ગ્રંથો અપનાવ્યા, વીર પરમાત્મા પંચીના બે હજાર વર્ષમાં ભણી થયેલી ગૂંચવણો અને ગર્યાઓનો પુરસ્કાર કર્યો, દ્રવ્યશુણ્યપર્યાયનો રાસ બનાવ્યો, મંદિરસ્વામીને વિરસિઓ કરી, અનેક સ્તવનો સ્વાધ્યાયો રચ્યાં અને છેવટે આખા જીવનના દોહનને પરિણામે નવનીત જેવા એ જ્ઞાનસાર ગ્રંથ લખ્યો. એનો પ્રત્યેક શ્લોક ગંભીર અર્થથી ભરપૂર છે, એના પ્રત્યેક વચનમાં યોગ અને શાન્તિ ભરેલા છે. એમાં પાતાંજળયોગદર્શનનો મીઠો પ્રવાહ મુમુક્ષુ કરાવે છે, એમાં આત્માની અદ્ભુત શક્તિના માપકર્યંત્રો (થરમો-મિટર) ગોઠવાયાં છે, એમાં આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનાં મંત્રો છે, એમાં આત્માથી જીવને ભેદીએ તે સર્વ છે. ન્યાયની કઠણ ગર્યાઓ તો આત્માને ઠેકાણે લાવે છે, પણ એને ઉન્નત કરનાર અને એને સ્વસ્થાનકે લઈ જનાર જે

થોડાં અથો મોજુદ છે એમાનો એ એડ અથ છે

એવા અદ્ભુત અથને યવાન્વરૂપે જતાવનાર મહાત્મા
જ્યારે એ અથમા ઉપદેશેલી શાન્તિ, સ્થિરતા, મમાધિ અને
વિવેકને જીવી બાણતા હોય, જેનું જીવન મમજીલુ પૂર્વકના
ત્યાગને પરિણામે પ્રાપ્ત થયેલ અપૂર્વ શાન્તિમય હોય અને
જેમણે એ દશાનો સાક્ષાત્કાર કરી જીવનને સ્વાભાવિક રીતે
જ ઘણું ઉન્નત બનાવી મૂક્યું હોય, તે પોતે જ જ્યારે
એના પ્રત્યેક સ્થોળને મમજાવે, વિન્નાડે અને પ્રકાશિત કરે
ત્યારે અભ્યાસ સાથે પદાર્થવિજ્ઞાન અમરકારક નીવડે છે અને
ઉપદેશ માથે જીવનની એકતાનતા દેખાય છે એવું જીવન
જીવનાં જે અસર ડે છે તે સૂકી વાત કરનાર કહી ડરી
રાકતા નથી, તે હકીકત પણ ખુશી રીતે જણાઈ આવે છે

દિવમે વાયેલા સ્થોળની ગત્રે દરરોજ ચર્ચા ચાલતી
જ્ઞાનસાર જાનનો સાર, બાણપણાનું અતિમ લક્ષ્ય, જીવનનો
ઉત્તમોત્તમ આદર્શ, અમાગ્પરિચર્યાનું અન્તિમ ધ્યેય, તત્પ્રા
પ્તિને માટે આવશ્યકીય આત્મચિંતન અને મથન એ
મર્વનો મહુયોગ ત્યા થતો હતો અને જ્યારે સાભજનાર
પાત્ર હોય અને મલગાવનારને શ્રોતાના આત્માર્થીપિણાની
તેમ જ શ્રાહકચક્તિની પ્રતીતિ હોય, ત્યારે આવી ધર્મ-
ચર્ચામા ભારે મજા જામે છે એના એડ એડ દિવસના પ્રસંગો
અત્યારે યાદ આવે તો જિડા વિચારમા નાખી દે છે એની
ગત્રિની ધર્મચર્ચા અત્યારે પણ એ મુમુતુઓને વિપથગામી
ધર્મ જવાના પ્રલોભન પ્રસંગોએ ત્યાથી ખેંચી માથે માર્ગે
લઈ આવે છે જન્ને મુમુતુઓના જીવન ઉપર એણે જે
અસર કરી હતી તે લેખમા લગલગ અનભિલેખ્ય જ છે

આ પૂર્ણિમાની રાત્રિએ કાંઈ નવીન જ વિચારણા ચાલી. મુમુક્ષુ અભ્યાસીઓ સંસારી હતા, આત્માથી હતા, તે વખતે થોડા વર્ષ પહેલા કાઢેલી એક નવીન સંસ્થાના અધિકારી હતા અને ધર્મભાવનાથી ભરેલા હતા. યુવાન વય, ધર્મને આગળ કરવાની પ્રબળ વૃત્તિ, લેખન વાંચન અને ભાષણ દ્વારા અનેક કાર્ય કરવાની ઇચ્છા અને તે વખતની પરિસ્થિતિમાં એમનાં જીવનો ઘડાયેલાં હતાં. એમણે ખડું રસપૂર્વક ધર્મ-ચર્ચા આદરી

સહજ વાતચીત થતાં એક પ્રશ્ન થયો. તે અરસામાં કેઈ મોટી “પંચાસ” પઠવી સળધીની ખટપટ ચાલતી હતી. અમુક પ્રકારની દોડાદોડી અને ધમાલની કાંઈ વાર્તા તેજ રાત્રે ટપાલમાં આવી હતી તે વાતને એક મુમુક્ષુએ જરા છેડી અને ટપાલમાં જે હકીકત આવી હતી તેનું સહજ ઉચ્ચારણ કર્યું. તે વખત મહાત્મા બોલ્યા:—

“આવી જાતની વાતો કરવામાં શો લાભ? એમાં આત્મચિંતવન શું થાય? એમા આત્મા કેમ અંદર ઉતરે? આપણે બહારની કે પારકી પંચાત શા માટે કરવી? આપણું પોતાનું સંભાળીએ તો ખસ છે. આપણે આપણી ચિંતા હજી પૂરી કરી શકતા નથી ત્યાં અન્યની ચિંતા કરવી અને અધૂરી હકીકતે ફેંસલો આપવા નીકળી પડવું એ કાર્ય સુસનું ન હોય આવા પ્રકારની ખટપટને અંગે તમારે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની છે. જેમણે આ ભવમાં કાંઈ સાધવું હોય તેમણે એ વાત વારંવાર ધ્યાનમાં રાખવાની છે, અને જેમણે ખરી પ્રગતિ કરવાની હોય તેમણે એ હકીકત કદી ન વીસરવા માટે ચીવટ રાખવાની છે. હવે હું તે હકીકત

જુલું છું તે ઉપર તમે ખગળર લક્ષ્ય રાખજો

“હકીક્ત એમ છે કે અવસર્પિણી કાળ એકદરે
ઊતરતો જ હોય છે, એમા ગ્સક્ષની હાનિ થયા દરે અને
એમા સુખ દરતા દુખના પ્રસંગો વધારે આવે

“તેમા પણ આ અત્યારે જે અવસર્પિણી કાળ વર્તે છે
તેને જૈન શાસ્ત્રકા હુડા અવસર્પિણી કાળ જુદે છે એટલે
એ અતિ અધમ-ઊતરતો કાળ છે અવસર્પિણી કાળમા આપણે
ઊતરતા થક પગ હોઈએ છીએ, તેમા ઉત્તરોત્તર હાનિ જ
દેખાયા કરે એટલે એકદરે એ કાળ વધારે વધારે ઊતરતો તો
હોય જ છે, તેમા વગી આ “હુડા અવસર્પિણી” કાળ છે

“અનતી ચોવીની જાય ત્યારે એક હુડા અવસર્પિણી
કાળ આવે છે એ અતિ અધમ કાળ છે એમા પ્રાચે ઉત્તમ
જીવનો જન્મ જ ન થાય એમ નથી સમજવાનું કે એમા
જન્મનાર સર્વ જીવો અધમ જ હોય, તો તો પડી એમા
તીર્થ ક્ષગદિનો જન્મ સલવે જ નહિ, પરંતુ ખડોળતાએ એમા
ઉત્તમ જીવનો જન્મ ન થાય મસારથકમા ઉત્તમ જીવ હોય
તે એવા સમયમા અન્ય ક્ષેત્રમા કે અન્ય ગતિમા જઈ આવે છે

“અનતી ચોવીશી-અન્નતા કાળથકો ગયા પડી આવે
હુડા અવસર્પિણી કાળ આવે છે આપણે અત્યારે એવા હુડા
અવસર્પિણીમા વર્તીએ છીએ, માટે આપણે ખૂબ ચેતીને
ચાલવાની જરૂર છે”

આટલી વાત કરી મહાત્મા કંઈક વિચારમા પડ્યા
એટલે બંને મુમુક્ષુઓ પૈકી એકે પ્રથમ પગ ચલાવી તે વખતે
વાત નીચે પ્રમાણે થઈ—

મુમુક્ષુ:—“આપશ્રીએ આ વાર્તા કરી તેનું કાંઈ લક્ષણ બતાવશો ?”

મહાત્મા:—“શાસ્ત્રકાર કહે છે કે એવા અધમ અવ-
સર્પિણી કાળનું મુખ્ય લક્ષણ એ છે કે એમાં શુભનાં
નિમિત્તો અશુભ તરીકે પરિણમે.”

મુમુક્ષુ:—“સાહેબ, એ વાત બરાબર સમજાણી નહિ,
જરા વિગતથી સ્પષ્ટ કરો.”

મહાત્મા:—“શુભ કાર્યો પ્રાણી કોઈ પણ પ્રકારના
આત્મિક લાભની ઇચ્છાએ કરે છે. એવાં શુભ કાર્યો શુભને
બદલે અશુભનાં કારણો બને એ આવા અધમ
કાળનું મુખ્ય લક્ષણ છે.”

મુમુક્ષુ:—“શુભ કાર્યો અશુભ તરીકે કેમ પરિણમે ?
વાત કાંઈ હજી જગતી નથી. કૃપાનાથ ! જરા વધારે સ્ફુટ કરો.”

મહાત્મા:—“આત્માની સાથે કર્મબંધ થાય છે, તેનો
મુખ્ય સંબંધ આંતરવૃત્તિ સાથે રહે છે. અંદર જેટલે અંશે
શાંતિ અને લક્ષ્યસન્મુખતા હોય તેટલે અંશે કાં તો શુભ
કર્મબંધ થાય છે અથવા કર્મની નિર્જરા થાય છે એટલી
વાત તો બરાબર બેસે છે ને ? કર્મબંધ વખતે રસ પડે છે
તે કષાય ઉપર કેટલો આધાર રાખે છે તે વાત ધ્યાનમાં છે ?”

મુમુક્ષુ:—“હાજી, કર્મબંધ કરતી વખતે એના ચાર
અનુબંધ પૈકી રસબંધનો આધાર કષાયપરિણતિ પર રહે છે.”

મહાત્મા:—“તો હવે ધ્યાનમાં લઈ લો શુભ કાર્ય
કરતી વખતે અથવા ક્યાં પછી કોઈ પણ પ્રકારના કષાયનો
ઉદય થાય તો શુભ નિમિત્તો ઊલટાં થઈ જાય છે અને
લાભને બદલે હાનિ કરાવે છે.”

મુમુક્ષુ —“એમ દેમ જને? તાર્કિક વિગત સાથે એ વાત સ્પષ્ટ કરો હજી તે વાત અદ્ધ જગતી નથી ”

મહાત્મા —“આપણે એક દાખવો લઈએ એક ધર્મશ્રદ્ધાળુ માણસે મધ તાઢ્યો એ હકીકત ગુભની નિમિત્ત છે હવે એ મધ તાઢવાને વળને ડોઈ માથે સ્પર્ધા કરે, ડોઈએ મધ તાઢ્યો તે જગા પોતાની વધારે વાહવાહ દેમ કહેનાય તેના પ્રયત્ન કરે, અથવા એવો મધ કોઈએ કાઢ્યો નથી તેવી પોતે વાતો કરે તો ગુભનું નિમિત્ત અગુભમા પરિણમે ”

મુમુક્ષુ —“તે સાહેબ! એમ જોઈએ તો તો પ્રત્યેક ગુભ કાર્યમા ડ્યાય તો થઈ જાય છે ડોઈ સારું પુસ્તક લખે અને ડોઈ પ્રશ્નમા કરે એટલે લખનાર સણ થઈ જાય છે, કોઈ પાત્ર દશ ઉપવાસ કરે ને અન્ય કોઈ પ્રશ્નમા કરે ત્યારે કરનાર સણ થઈ જાય છે, ડોઈ સ્વામીવાત્સલ્ય કરે અને લાડવામા ધી વધારે નાખ્યું એમ અસત્ય જોલે અથવા અન્ય જોલે તેને વારે નહિ-આણું આણું તો માહેમ! ઘણી વાર વાય છે ડેટવાએ ધર્મના ઠામમા જૂકું, ગોટાળા કે ફલ વાય તેમા પાપ માનતા નથી ”

મહાત્મા —“એજ વાત વિચારવાની છે સ્વધ કાઢનાની લોકો પ્રશ્નસા કરે તેમા કાઈ જોડું નથી પેમાનો ત્યાગ કરવો એ કાઈ નાનીસૂની વાત નથી, પણ એ વાતનો મદ સ્વધ કાઢનાને ન ઘટે પુસ્તક લખનારની પ્રશ્નમા લોકો લયે કરે, પણ લખનારના મનમા પ્રશ્નમા માલગી ગૌન્ય આને તો તેને માટે ગુભનું નિમિત્ત અગુભમા પરિણામ પામી જાય તપ જગનાર જગ પ્રશ્નમાને પાત્ર છે, પણ એ પ્રશ્નમા

સાંભળવા માટે તપ કરે અથવા સાંભળીને રાજ થાય તો શુભને બદલે અશુભનું કારણ બની જાય છે.”

મુમુક્ષુ:—“એટલે ? તો તો શુભ કાર્ય કરવું જ નહિ એમ જ થાય ”

મહાત્મા:—“નહિ, વાત એમ છે કે શુભ કાર્ય બરાબર કરવાં, શુભ કાર્ય કરવાના પ્રસંગો વારંવાર ઊભા કરવાં, એના નિમિત્તો વારંવાર જમાવવાં અને જ્યારે એ કાર્ય થાય અથવા પ્રસંગ કે નિમિત્ત આવે ત્યારે ધ્યાન રાખવું કે આડીઅવળી બાબતમાં ગત્યવણુમાં પડી જઈ કોઈ પણ કષાયમાં પડી ન જવાય. શુભ કાર્ય જરૂર કરવું, પણ આ કાળમાં એટલી ચેતવણી-સાવધાની રાખવાની છે કે શુભ પ્રસંગો અશુભ તરીકે પરિણમે નહિ એમ કરવું ઘણું મુશ્કેલ છે, પણ આત્મદૃષ્ટિએ એ વિચારધારાના અમલ પર ઘણો આધાર છે.”

મુમુક્ષુ:—“આ તો મોટી ગૂંચવણ થઈ. તો સાહેબ ! કોઈ વાર શુભ કાર્ય કરતાં લાલ કરતાં નુકશાન વધારે પણ થાય ખરું ? ”

મહાત્મા:—“સામાન્ય સંયોગોમાં કોઈ વાર એમ બને પણ ખરું, અને આ હુંડા અવસર્પિણી કાળમાં તો સાપેક્ષ દૃષ્ટિ ન રાખનારને ઘણીખરી વાર તેમ જ બને છે, અને તેટલા માટે જ આ કાળને હુંડા એવું તુચ્છ અધમ ઉપનામ-વિશેષણ આપવામાં આવ્યું છે તમે કષાયની સ્થિતિ વિચારો, તે પ્રસંગે આંતરવૃત્તિમાં થતો ક્ષોભ વિચારો, એટલે આ વાત સ્પષ્ટ થશે તેમાં પણ ક્રોધ તો જણાઈ આવે તેવો દુર્ગુણ છે, પણ માયા તો એવી ભયંકર છે કે

એ મોટા મોટા સાધુઓને પણ ઘોડતી નથી તેમની વાતો સાલજો તો બાણે એક પુણ્ય-પવિત્રાત્મા જણાય, પણ અદર માન અને માયા એના રમતા હોય છે કે એનું વર્ણન ન થાય, એ જન્મે દુર્યોજો અદરની જડ ઉમેડી નાખે છે તેનાથી બહુ જ ચેતવાની જરૂર છે જો શુભ કાર્ય ઉપર ઉપરનું હોય અને અદર માન કે માયા આઠરા હોય તો લાભ કરતા હાનિ કોઈ વાર વધી પણ જાય આ સળધંમા બહુ જિડા' બિનરવાની જરૂર છે '

સુસુક્ષ્મ —“પણ સાહેબ! આ તો ઠી લેતા પાટણુ પરવારવાનો વેપાર થાય તેનું કેમ?”

મહાત્મા —“એમ ન જાને તે માટે સાપેક્ષવૃત્તિ સાબવાની જરૂર છે એમ ન જ જાને એમ ઠહેવાય નહિ બાહ્ય ધ્યાયો કઈ કઈ ઝાન કરે છે અને નહિ ધારેલા પરિણામો નીપજવી મૂકે છે એ વખતે બાગૃત રહે તે જ છતી જાય છે અને નહિ તો શુભ કાર્યમાથી પણ કુપ એટલે સસારનો આય એટલે લાભ મેળવે છે દરેક જાગતનો આધાર આતરવૃત્તિ ઉપર જ છે ”

સુસુક્ષ્મ —“ત્યારે સાહેબ! શાસ્ત્રમા પ્રશન્ન કષાયોની વાત કહી છે તે શી રીતે?”

મહાત્મા —“જરાજર કે અમુક મયોગો એવા હોય છે કે તે વખતે કષાયનો દેખાવ જરૂર જવો પડે દાખલા તરીકે કોઈ શાસન ઉપર આક્રમણ કરે ત્યારે તેની સામે લડાઈ સુદ્ધા કરવાનો પ્રસંગ પણ આવી પડે છે, ડોઢ વાર ચોક્કસ સાથે અટપટા પ્રસંગો આવે છે હુમણા પાલીતાણાની સાત્રા કેટલા વર્ષ બંધ રહી ત્યારે આપણે સુરસિંહણ સાથે

વિરોધ કરવો પડ્યો હતો. તમે જ મુનીમ ઉપર સોનગઢ મુકામે ફેજવાદારી ચલાવી હતી. એવા અસાધારણ પ્રસંગો આવે ત્યારે મોટા હિતની ખાતર કપાયનો દેખાવ કરવો પડે છે; પરંતુ તે વખતે પણ ખરા આત્માર્થીની અંતરદશા તો શુદ્ધ જ રહે છે.”

મુમુક્ષુ:—“એ કેમ બને?”

મહાત્મા:—“એવા પ્રસંગે ક્રોધ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ એના પેટનું પાણી ચાલતું નથી. એ બહારથી ધમાધમ કરે, પણ એનો અંતરાત્મા જાગૃત રહે છે. એ કદાચ લાલ આંખવાળો દેખાય, તો પણ એના અંતરની ભીનાશ-કુણ્ણાશ અસ્ખલિત વહેતી હોય છે. એ લડાઈમાં જિતરે તો પણ એની સાપેક્ષવૃત્તિ ફર જતી નથી. એ કષાયો સાથે કદી પોતાના આત્માને જોતપ્રોત કરતો નથી અને એ સ્થિતિને ધન્ય માનતો નથી.”

મુમુક્ષુ:—“ત્યારે સાહેબ ! આ કાળમાં શુભ પ્રસંગોનાં લાભ કેમ લેવાય?”

મહાત્મા:—“અવસ્થાપૂર્વક સમજીને કાર્ય કરનારને કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો આવતો નથી. શુભનાં નિમિત્તો અશુભ તરીકે પરિણમે તે અસાવધ અવસ્થામાં બને છે. એ શુભ કામના જોડાની ધૂનમાં ચાલ્યો જાય છે અને જીતની ખાજી હારી બેસે છે. એ જરા વધારે સાવધાન રહે તો એને તુરત જણાય કે એ પોતે કષાયના ઘરમાં જઈ ગયો છે અને સારા નિમિત્તે પાછો પડતો જાય છે આ અધમ કાળમાં આવી સાવધાની રાખવી બહુ મુશ્કેલ છે.”

મુમુક્ષુ:—“આટલું જાણનારા કેમ કષાયનો ભોગ

થઈ પડે ? એ બાળતમા સાવધાની પ્રવચથી જણાઈ હોય છતાં એને તાબે કેમ થઈ જાય ? અજાણ્યા તો ક્રમાય, પણ સમજી કેમ અટવાઈ જાય ? ”

મહાત્મા — “ એના ઘણા ડાંગ્રો છે પ્રથમ તો જીવ હમેશા પોતાનો બચાવ કરવા ખૂબ આતુર રહે છે પોતાની કષ્ટભક્ષના કુખૂલ કરવામાં જે આત્મબળ અને સરળતા જોઈએ તે બહુ અપૂર્વ હોય છે આ ડાંગના જીવોને ચોક્કસ સંયોગોમાં વક્ર અને જડે ઝદા છે તે વક્તા ખાસ ટીકીને શુભ નિમિત્તો વળતે ખાતરી આવે છે ગ્રાણી જાણતો હોય છતાં એવા અયોગોમાં માન અથવા માયાનો ભોગ થઈ પડે છે એને માનવાન રહેવા ચેતવેલો હોય, એ કષાયના રસ્તાનો અજાણી હોય, છતાં એ જડ કષાયમાં અટવાઈ જાય છે ”

મુમુક્ષુ — “ પણ સાહેબ ! જડ માટે મારો પ્રશ્ન નથી. હું તો લણેલા, શાસ્ત્ર અને મમજી માણુમ માટે પૂછું છું ”

મહાત્મા — “ ઉપરની સર્વ વાત એને બરાબર લાગુ પડે છે જડ એટલે અલણ ન મમજવા જડ એટલે કુગ્રા થઈ, મત્સરી, અભિમાની અને ગમે તે રીતે પોતાનો કંકો ખરો કરનાર સમજવા એવા મનુષ્યો વધારે મળ્યામાં હોય છે અજ્ઞાનવાદની પોષણ ન જ ટ્રાય, પણ એવા મત્સરી કે ઝદાગ્રહી કરતા ઘણી વાર ભોળા ભદ્રક જીવો પોતાનું ઠામ વધારે સાધી જાય છે લણતર કે શાસ્ત્રજ્ઞાન મગજનો વિષય છે, ધ્યાયપણ્ણિતિનો ત્યાગ એ હૃદયનો વિષય છે ”

મુમુક્ષુ — “ ત્યારે સાહેબ ! એમ હોય તો ભારે અગવડ થાય તેમ જણાય છે આપણે ન જાણીએ તેમ જાણીએ

અંદર ઘૂસી જાય અને લણેલાને પણ ભૂલાવે—ત્યારે કરવું શું ?”

મહાત્મા:—“સાવધાન રહેવું. લણેલાએ સમજવાનું છે કે એના જ્ઞાનનો એણે આત્મવિકાસ માટે ઉપયોગ કરવાનો છે. એને ખદલે એ જો પોતાના ખોટા ખયાલ કરવામાં એનો ઉપયોગ કરે તો તેને પણ શુભ પ્રસંગો અશુભ તરીકે પરિણમે છે. એ નજરે જોતાં જેમનામાં જ્ઞાન હોય તેમણે વધારે સાવધાન રહેવાની આવશ્યકતા છે. જેમ જ્ઞાન વધારે તેમ આવી આવી જાખતમાં લપટી જવાનો સંભવ વધારે, અને જો સાવધાની હોય તો એમાંથી ઉગરવાના માર્ગો પણ વધારે આ કાળમાં ખાસ કરીને કપાયમાં પડી જવાના પ્રસંગો ઘણા વધારે થતા જાય છે, તેવા વખતમાં વક્રપણાને લઈને ધર્મનિમિત્તે પ્રાણી અનેક કષાયપરિણતિઓ કરે છે. તમારા સંઘના મેળાવડામાં જુઓ કે અમારા સાધુઓના સંવ્યવહારમાં જુઓ, તો ત્યાં ખડું મૂંઝવણ કરાવે તેવી ગૂંચવણોમાં અટવાઈ ન જવાય તે માટે સાવધાન રહેવાની ખાસ જરૂર છે.”

મુમુક્ષુ:—“સંઘ મળે ત્યારે અમે ખૂબ ઊંચે સાદે (અવાજે) વાતો કરીએ છીએ અને નાતના મેળાવડામાં તો જથ્થાવાળો કે ખોલનારો જ ફાવે છે. ત્યારે ત્યાં પણ કષાયો ખરા ? અને સાધુઓ પણ એના ભોગ થાય ખરા ?”

મહાત્મા:—“આ પ્રશ્ન અસ્થાને છે સંઘના કાર્યમાં તો ખડું વિચારની જરૂર છે. એમાં જે ક્રોધ કે અભિમાન કરે તેનો અનેક ભવે પણ રસ્તો ન થાય એમાં વળી જે માયા, દંભ કે કપટ કરે એની તો વાત જ શી કરવી ? અને સાધુઓ ? એમને તો કદાચ કે અભિમાનની વાત જ ન હોય. ત્યાં તો સરળતા, શાંતિ

અને ધૈર્યના ઢગલા હોય, સ્વા પોતાના મતનો ક્ષાત્રક, નિર્-
ર્થક વાણીપ્રહાર, અશિમાન કે અન્યને ખાડી દેવાની તુચ્છ
ઘટના હોય જ નહિ કપાય જગ પણ અદૃષ્ટ પેને છે એવું
દેખાય કે એ દર નામે આ પન્થામપદવીના અઘડામા સઘે
કેટલું ચૈતન્ય શુભાવ્યુ ? અને એ ગીતે લીધેલ, પદવી શો
લાભ કરે ? અને શ્રાવકો પર પણ એવી ખટપટની શી અસર
થાય ? અને એ સર્વ કોના માટે ? અહીં કેટલું ભેમી રહેવાનું
છે ? ધર્મના નિમિત્તે કપાય નેનાય જ નહિ અને સેવવાનો
પ્રસંગ આવે તો જગલમા ચાલ્યા જવું, પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારે
આત્માને મલિન કરવો નહિ આ માર્થી પુરૂષ પ્રશાન્ત
કપાય પણ ઈચ્છે નહિ ભગવાનના મતની આ ચાવી
સમજવાની કે, આ કાળને બગાડવું જોળખવાનો છે અને
એમાથી સાર કાઢવાનો કે સાવધાન રહેવાની તેમા ખાસ જરૂર
છે ડપાયો ચારે તરફ દુર્ધા ઠે છે, જરા અસાવધ રહેતા
એ અદૃષ્ટ પેમી જવા માટે તૈયા હોય કે ઉપર ઉપરના કાર્યનો
સંભાળો અ પ થાય છે કપાયો જિઘાંષાને મોટો મરવાળો
કરી નાખે કે આ પાન્થમા આરામા વક્તા અને જટનાની
વચ્ચે રહેના એનો બહુ જોછો ઉપયોગ રહે છે અને તેટલે
અ શે આપણે આત્મધનપ્રાપ્તિથી વચ્ચિત ગૂઢીએ છીએ દરેક
પળે—દરેક ક્ષણે માવધાન રહે, જિટો જિતરે, પૃથક્કણ કરે
તેવો વિગ્લો જ હામ ઘટે બાકી તો માવધાન !

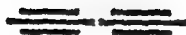
સમય ઘણો વર્ષ ગયો, આને અષ્ટકની ચર્ચા ન થઈ
ગને મુમુક્ષુઓ ત્રિકાલવ દણા કપી વિચાર કરતા ચાલ્યા
ગયા, નીચેના જોટલા પર જગ વાતો કડી ત્રાર એ હતો
કે આ કાળમા જાહેર લખવા જોલવામા બહુ આતરવિચારણા

કરવાની જરૂર છે. કષાયમાં ન ફસાઈ જવા માટે સાવધાની રાખવાની અને અરસપરસ ચેતવણી આપી જાગૃતિ રખાવવાની સલાહ કરી ખંને મિત્રો જુદા પડ્યા.✽

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૫ પૃ. ૨૪૩ કે

સં. ૧૯૮૬

● આ પ્રસંગ મેં તે સાસળ્યા પ્રમાણે લખ્યો છે, કોઈ વાત મારા શબ્દોમાં પણ આવી હશે. ખંને મુમુક્ષુઓ હોયાત છે. તેઓ અસલ પ્રસંગને આળેખશે તે અત્યાદના વાતાવરણમાં ધણું જાણવા જેવું મળી આવશે.

શાંતિની શોધમાં*

[૨૦]

ચારે તરફ જોઈ જોઈને યાદી ગયા, પારકા સળધી વિચાર કરી કરીને પગારી ગયા, દુનિયાનું દો-ગીપણું જોઈને મૂઝાઈ ગયા, પ્રશ્નમાને નિંદામાં ફરી ગયેલ જોઈને વિમા-મણુમાં પડી ગયા

ખજારની દુનિયા તરફ નજર કરી લોકો થાકતા જ નવી, સવારવી માજ સુધી લગલગ એન્જનથી ક્રિયા કરે છે અને બીજો દિવસે પાછું તે ને તે જ શરૂ કરે છે એ દુકાને જાય છે તો દરરોજ તેટલી જ દોસથી ગયા કરે છે, ઉપર ઉપની ક્રિયાઓ કરે તેમાં જરા પણ ઊંડા ઓતર્યા વગર વરો સુધી એક સરખી રીતે એનું એ કરે છે, એકિસે જાય તો સોમવારનો વિચાર આખો દિવસ ધ્યાન કરે છે, આ સર્વ એમ ને એમ થયા કરે છે-પણ ત્યાં એનો છેડો કયા ?

પૈસા કમાનાર પૈસાથી ધગતો નવી, કામ કરનાર પોતાના કામનો છેડો જોતો નથી, મીપાઈ મીપાઈગીરીમાંથી ઊંચો આવતો નથી, વાચના વાચનામાં ને વાચનામાં વાચ નનો છેડો દેખતો નવી, દલાલ દલાલીની પરવાનગી નથી અને મવાર પડે કે પાછી એ ને એ અગધર ઘટ્ટી ચા-ચા જ કરે છે આમ તે કયા સુધી ચા-ચા કરશે ? કંટાળે પડેલ્યા ?

આ દોડદોડમાં ક્યારે શાન્તિ દેખાણી નહિ, વસ્તુનું કોઈ મુખ લાગ્યું નહિ, અતઃમાથી ઉમગમ જિજ્ઞાસુ નહિ, અદરનો ખરો નાહ અનુભવો નહિ, શાન્ત વાટિકાના મધુર

પુષ્પની પરાગ પામ્યા નહિ, સુંદર સ્થાયી સોરમ અનુભવી નહિ, અંતરને અડે તેવાં સ્નાન જળાયાં નહિ, કોઈ પણ રીતે ખરું એ ન પડ્યું નહિ.

પછી શાન્તિની શોધમાં આ મુસાફર નીકળી પડ્યો. એણે અનેક વ્યાપારનાં ધામો જોયાં, અનેક ન્યાયની અદાલતો તપાસી, અનેક બજારોનું અવલોકન કર્યું, અનેક ઘરોની શુભ વાતો સાંભળી, અનેક જંગલ નદી નાળાં ફરી વળ્યો; પણ નાના ગુંપડામાં કે મોટા રાજમહેલમાં કોઈપણ સ્થાને ખરી શાન્તિ દેખાણી નહિ.

એણે પછી બહારથી સુખી દેખાતાં દુન્યવી માણસોનો ખારીક અભ્યાસ કર્યો, એણે એમનાં અંતરના અનુભવો તપાસ્યા, શાન્ત દેખાતાં હૃદયોમાં એ વધારે ઊંડો ઊતર્યો, ખૂબ તપાસતાં એને ત્યાં પણ શાન્તિ દેખાણી નહિ.

બહારથી સુખ મેળવવા માટે-શાન્તિ મેળવવા માટે એણે ઘણાં વલણાં માર્યાં, એ અનેકના પરિચયમાં આવ્યો અને અનેકના હૃદયમાં ઊંડો ઊતર્યો; પરંતુ એને ને જોઈતું હોતું તે કોઈ સ્થાનકે ન મળ્યું.

શાન્તિની શોધમાં નીકળી પડેલા એને એક રાત્રિએ એક મુસાફરખાનામાં વાસ કરવાનું બની આવ્યું. એ તો બહારથી શાન્તિ શોધવા નીકળ્યો હતો, એ સાચી સ્થાયી શાંતિનો ગવેષક અને ઉપાસક હતો, એને અનેક ધંમોલોમાં નિર્માલ્યતા લાગતી હતી, અને સાચી 'શાન્તિ' ક્યાં અને કેમ શોધવી? તેની એને ગમ પડી નહોતી.

મુસાફરખાનામાં પોતાનો ગિસ્તર બીછાવી એ જરા લેટી ગયો એને ખાવાપીવાની દરકાર હોય એમ જણાયું.

નહિ અને એકલવાયા તેને કોઈએ ઝાઈ પૂછ્યું પણ નહિ આખા દિવસના થાકથી તેને નિદ્રા આવી ગઈ અતરમા એને શાંતિ શોધવાની લાવના તીવ્રતર બનતી જતી હતી, તેથી ઈર્ષ્ય સ્વપ્ના અનુભવી એ સવારમા બેઠો.

નિત્યકર્મ કરી એ પાછો શાંતિની શોધમા પડી ગયો. શહેર ઘણું મોટું હતું બજારની ધમાલમા એને રમ પડ્યો નહિ ખૂબ ફર્યો અનેક મંદિરો, આશ્રમો, મઠો, સભાસ્થાનોમા ગયો એને કયાય પણ શાંતિનો પત્તો લાગ્યો નહિ આજે બોગકમા એણે એક વખત માત્ર બે શેર જેટલું ફૂલ જ લીધું હતું શાંતિની શોધમા નીડળેલ એને ચારે તરફ અશાંતિ દેખાણી કોઈ શાંતિનો કોણ કુનાર વેશધારીઓ તેને મળ્યા પણ ખરા, પણ વિશેષ પરિચયે એમા સ્થાયી શાંતિ દેખાઈ નહિ એ આખા શહેરમા અનેક સ્થાનોમા ફર્યો, અનેકને મળ્યો, ગાઢ પરિચય ફર્યો અને પરિણામે બિડા બિતરતા એને નિરાશા જ મળ્યા કરી.

એને દીર્ઘિ પાછળ દોડનારા ઘણા મળ્યા, દલમય શાંતિ ધરનારા ઘણા મળ્યા, બગલકતોથી દુનિયાને ભરેલી જોઈ, માનના પૂતળાઓ પાર વગરના મળ્યા, ઉપર ઉપરથી “ચોક્કીશ” દેખાના ઘણા મળ્યા, પણ સાચી સ્થાયી શાંતિના દેખાવની અદર એણે ખૂબ ધમધમાટ અને મોટા મોટા મનોવિકાસે જોયા અનેકના પરિચયમા આવવાથી એને જનમ્વલાવનો સારો અભ્યાસ થઈ ગયો હતો અને તેથી મનુષ્યપરીક્ષા કરતા એને જાતું સમય લાગતો નહોતો.

ખૂબ ફર્યો, ઘણાને મળ્યો, પણ કોઈ જગ્યાએ એનું મનડું માન્યું નહિ દરેક જગત પડ્યે મુસાફરનામા

આવે અને દિવસ આખો શાન્તિની શોધમાં શહેરમાં ફર્યા કરે. ઘણો સમય ગયા પછી એક રાત્રે નવ વાગે એ મુસાફરખાનામાં ખિસ્તર પર સૂતો હતો ત્યાં બાબુમાંથી અવાજ આવ્યો:-

આપ સ્વભાવમેં રે,

અખધુ સદા મગનમેં રહેના.

સાંભળીને શાન્તિનો શોધક ચમક્યો, ખિસ્તર પર એઠો થઈ ગયો. ત્યાં તો સાંભળ્યું કે :

જગતજીવ હે કરમાધીના,

અચરજ કછુ ન લીના;

આપ સ્વભાવમેં રે,

અખધુ સદા મગનમેં રહેના.

શાન્તિનો શોધક ચમક્યો. એને સદા “ મગનમેં રહેના ” વાળી વાત બહુ ગમી. એ પોતે ફરી ફરીને કંટાળ્યો હતો, ત્યાં “ મગનમેં રહેના ”ની વાત આવી એટલે એ ખૂબ ધ્યાનથી સાંભળવા લાગ્યો. ગાન આગળ વધ્યું:

તું નહિ કેરા કો નહિ તેરા,

કયા કર મેરા મેરા ?

તેરા હૈ સો તેરી પાસે,

અવર સવે અનેરા.

આપ સ્વભાવ મેં રે,

અખધુ સદા મગનમેં રહેના.

એ ઉછળ્યો, એને કાંઈ અંદરથી ભાન થઈ આવ્યું હોય, અંતરમાં પ્રેરણા થઈ આવી હોય, કોઈ મહાન સત્ય સાંપડ્યું હોય એવું લાગ્યું. “ તેરા હૈ સો તેરી પાસે ” એના

સયમા એ બિડો બિતરી ગયો અને " મદા મગનમે રહેના " એ વાક્ય ચાર પાચ વાર ફરી ફરી બોલાતું સાલણી બહુ વિક્રમ્બ થયો. સ્વભાવ અને મગનતાની વાત સાથે " તેરા હૈ મો તેરી પાએ ' એ વાત એને એટલી બધ એસતી લાગી કે તેથી એને અદ્દા પ્રમત્તતા વર્ધ એને એમ થયું કે આ મહાન સત્યની શોધ ક્યાર પાનેથી શાન્તિ ક્યા છે ? તેની શોધ ક્યાની કોઈ ચાવી હોય તો મેળવુ એ બિઠવાનો વિચાર કરે છે ત્યા તો મધુ ગાન આગળ આપ્યું બોલનારનો મીઠો સ્વર, ગજાની મધુ છટા અને બોલનારની શાંતિ આકારમા ખીંચેલા પૂર્ણચંદ્રની ન્યોત્પન્નાને અનુકરણ હતા આજે સુમારખાનામા બહુ પધિક ન હોવાથી શાન્તિનું વાતાવરણ પણ ઠીક જમ્યું હતું સુદા હવડમા મલકતો મીઠો ધ્વનિ મનમોહક આરોહ અવરોહ સાથે પણ પરિપૂર્ણ માધુર્ય જાળીને કુદરતી મીઠા ગજામાથી આગળ વધ્યો.

પરકો આગા મદા નિગરા,
એ હે જગ જન કામા,
વો કાટનકુ કરો અભ્યામા,
લહો સદા સુખવામા
આપ સ્વભાવમે એ

અબધુ મદા મગનમે રહેના

આ પક્તિઓ બે ચાર પાચ વખત બોલાઈ, શાન્તિ શોધનારને એના શ્રવણમા પૂર્ણ મત આવી એને નતે કોઈ મહાન શોધ થતી હોય તેમ લાગ્યું તે ઠીકયો, આગળ ગયો, આખુ પદ માલજ્યુ અને પદ બોલના પાસે જઈ બેઠી ગયો

શાંતિલાલ:—“ એ વસ્તુ નથી કે કોઈની પાસેથી મેળવી શકાય. એની શોધ તે ક્યાં થાય ? બુઝો, હું તમને હમણું જ બતાવી આપું : તમે ક્યાં ક્યાં ગયા ? ક્યે ક્યે સ્થાનકે એને શોધી ? ”

શાંતિલાલ:—“ અરે સાહેબ ! મેં તો ફરવામાં બાકી રાખી નથી : ઘરોમાં, દુકાનોમાં, બજારોમાં, નાટ્યગૃહોમાં, મઠોમાં, મંદીરોમાં, વિગેરે વિગેરે અનેક સ્થાનકોમાં ગયો, અનેક ને મળ્યો, અનેકની ગુપ્ત વાતો મેળવી, ઉપરથી શાંતિ દેખાય ત્યાં ઊંડો ઊતર્યો, પણ કોઈ ઠેકાણે ફાળ્યો નહિ. ”

મહાત્મા:—“ તમારા પ્રયાસ માટે તમને ધન્યવાદ છે, પણ તમે ખોટો પ્રયાસ કર્યો, જે શોધમાં જડે તેવી વસ્તુ નથી તેને તમે અનેક ઠેકાણે શોધી ! ”

શાંતિલાલ:—“ પણ ત્યારે તે કદી મળશે જ નહિ. શોધ કરવાથી ન મળે એ વાત તો કાંઈ બાંધખોળસતી નથી. આપ જે કહેવા માંગતા હો તે વધારે સ્પષ્ટ કરો. ”

મહાત્મા:—“ એ ન મળે તેવી ચીજ નથી, પરંતુ તમે તેને શોધવા ગયા તેમ કરવાથી તે મળે તેમ નથી, એમ મેં કહ્યું. એ વસ્તુ નથી, દશા છે. ”

શાંતિલાલ:—“ દશા હોય તો પણ શોધવી પડે ને ? અને શોધ્યા વગર કે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કર્યા વગર કોઈ પણ ચીજ કે દશા કેમ સાંપડે ? ”

મહાત્મા:—“ પ્રયત્ન કરવાથી ચીજ કે દશા સુસાધ્ય દક્ષામાં આવે છે, પણ પ્રયત્ન યોગ્ય અને યોગ્ય રીતે યોગ્ય સ્થાનકે થવો જોઈએ. શોધ એ પ્રયત્ન જરૂર છે, પણ સર્વ પ્રયત્નો ક્ષતેહમાં પરિણમે તે માટે તે ચેત્ત્ય પ્રકારના હોવા જોઈએ. ”

શાંતિલાલ —“ તમે હમણા જુઓ કે શોધના જડે તેવી વસ્તુ એ નથી અને હવે જોઈ છે કે શોધ એ પ્રયત્ન છે ત્યારે આ તો નકામી જૂઝઘણ વધતી જાય છે જરા અપ્રયત્નથી મમજાય તેમ આપ વાત કરો તો કાંઈ ગમ પડે ”

મહાત્મા —“ મારા વિચાર પ્રમાણે મદિગે કે બાતરે અથવા ઘરે શોધવાથી મળે તેવી ચીજ શાંતિ નથી એ અતરની દગા છે, તમારી પોતાની મનસ્થિતિ છે, એને શોધવા બહાર જવું પડે તેમ નથી, એ તમારા છે, તમારી પામે છે, તમારી અદગ છે, અને તમારા કબજામાં છે. ”

શાંતિલાલ —“ એટલે તો વાત એવી થઈ કે જે માગી પામે છે એને શોધવા હું ઘેર ઘેર અને ગામે ગામ ફળડયો ! પરંતુ હું આપને પૂછું છું કે મારામાં એ છે એ આપ જેવી રીતે મને બતાવો છો ? જરા વધારે સ્પષ્ટ રીતે મમજવો ”

મહાત્મા —“ શાંતિ એટલે અતરની શાંતિ, આત્મિક શાંતિ અથવા મનની અવગ્રસ્થિત અચળતાનો ત્યાગ એ દીર્ઘ કાળ રહે તો શાંતિ સ્થાયી વળી જાય છે અને ઘોડીવાર રહે તો અશાંતિ થાય છે, એટલે શાંતિનો લેમ અને તેની મન દૂર વાય છે આવી દીર્ઘ કાળની શાંતિ મેળવવા મારે મનને ડગળમાં લાવવું નોંધવું. સામાન્ય રીતે અન્યાની તમારી દયામાં એટલું દહીયકાય કે મન ઉપર લેમ લેમ કાળુ આવતો જશે તેમ તેમ શાંતિ આવતી જશે નવાથી શાંતિ મેળવવાનો એ ગતો છે એ બહાર શોધવા જવી પડે તેવી વસ્તુ નથી ”

શાન્તિલાલ:—“ હું તો શાન્તિ કેવી હોય ? તે અજમાવવા અને તેના દાખલા મેળવવા નીકળ્યો હતો, એને જોઈને એને અનુરૂપ મારું જીવન ઘડવાની મારી ઇચ્છા હતી, પણ મને તો શાન્તિ કંઈ જણાઈ નહિ, શોધી પણ મળી નહિ.”

મહાત્મા:—“ એને માટે તું જોટે સ્થાનકે ફર્યો. એ યજ્ઞરમાં કે ઘરમાં મળે નહિ, એ મઠમાં કે મંદિરમાં મળે નહિ, એને માટે અંતર પ્રદેશમાં ફરવું પડે. તારો સર્વ પ્રયત્ન બાહ્ય દેશમાં હતો. ત્યાં તો એવી શાન્તિ તને મળે જ નહિ એ બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેનારા કવચિત્ શાન્તિ અનુભવે છે, પરંતુ તેવા જવદ્દે જ હોય છે, તેને માટે પણ આંતર પ્રદેશમાં શોધ કરવી જોઈએ જ્યાં ખરી શાન્તિ હોય ત્યાં કોઈ જાહેરાત હોતી નથી, એટલે તારો પ્રયાસ મિથ્યા હતો. તારે કંઈ એને શોધવા જવાની જરૂર નથી. એ પ્રયત્ન કરવાથી તને તારામાંથી જ મળશે. ”

(અહીં પરિચય વધતાં “ તમે ” તું “ તું ” થાય છે.)

શાન્તિલાલ:—“ પણ ત્યારે મઠો, મંદિરો અને આશ્રમ જેવામાં પણ એ નહિ મળે ? ”

મહાત્મા:—“ બાહ્ય પ્રદેશમાં કોઈ ઠેકાણે એ નહિ મળે. કદાચ દેખાશે તો બહુ અદ્યસ્થાથી, ઘણી વાર દેખાવ પૂરતી અને કેટલીક વાર દંભથી ભરેલી હશે તું અંતર પ્રદેશમાં ઊતર અને તારા પોતાના જ અંતર પ્રદેશમાં ફરી વળ ચોગ્ય પ્રયાસે તે તને દેખાશે. ”

શાન્તિલાલ:—“ પણ એમાં તો મને હજી રસ્તો સૂઝતો નથી કે કઈ રીતે શાન્તિ મળે ”

મહાત્મા:—“ રસ્તો સાદો અને સીધો છે, પણ

ખાડાખડીઆ અને હુગરા ટેકગાળો છે મનોવિકારોને વશ ડરવાથી, ગગદેષ પાતળા-મહિવત ડરવાથી અને જીવનમાધ્ય સન્મુખ ડરવાથી શાન્તિ મળશે મનોવિકારોમા કામ, ક્રોધ, લાલ, મોહ, મદ અને મત્સરનો મમાવેશ થાય છે રાગ દેષ એના અપદ આવિભવિ છે પાચે ઈદ્રિયના વિષયો એના બાહ્ય આવિભવિ છે રાગ દેષ ઘટતા જશે તેમ વિષયક્રમાન્યની મદતા યતી જશે ખરી શાન્તિ આ અદરના શત્રુઓના વિજય પર આધાર ગણે છે બાહ્ય નિમિત્તો એને મદદ જરૂર કહે છે, પણ ખરો શાન્તિનો આધાર તો અદરના શત્રુના વિજય પર જ અવલભે છે ”

શાન્તિલાલ —“ પણ એના દાખલા તો શોધ કરવાથી મળે કે નહિ ? ”

મહાત્મા —“ તારે ખીજાના દાખલાનું શું કામ છે ? અન્ય શાન્તિવાળા કે કે નહિ તેની લાજગડમા તારે શા માટે પડવું પડે છે ? તે હમણા જ સાલજ્યુ કે—“તેરા હૈ સો તેરી પામે, અવર મવે અનેરા ” એ વાત સમજાણી ? ”

શાન્તિલાલ —“ આપ જોવ્યા ત્યારે તો મનને જ સારી લાગતી હતી, હવે કાંઈક ઝગડે છે ખરૂં, પણ આપ વધારે અપદ કરો ”

મહાત્મા —“ આ મમન્ત વિશ્વમા તારું છે તે તારી જ પાસે છે અને તારાથી જગ પણ દૂર હોય તે સર્વે અનેરું છે, પાગ્રુ છે, પર છે એમ સમજવું એટલે જે વસ્તુઓને પ્રાણી પોતાની માને છે, જે ઘરનાર, મેડી, હવેલી, કપડા, સ્ત્રી કે બાળકને પોતાના માને છે, તે સર્વ પાગ્રુ

છે. અર્થવા પણ કે, કોઈનું જ નહિ પણ શરીર પણ પર
છે, પ્રાણુ છે સર્વના માટે નોંધાવું નહીં તોય ચોનાનું
લેવાય તેને શોધી કાઢ અને તેને વિદ્યસાચ. અને
વિદ્યસાચવાના ને પ્રાણન કરીને રીંગાં અને આંત્રિક અર્થે
ને આંત્રિક પ્રીતિ પ્રીતિ ગાદે જાત રહેશે. પછી તો પ્રાણ
રહેશે. અને છેવટે સર્વે અર્થે પ્રીતિ થઈ જશે. પ્રીતિ આપણા
લેવા તોડ નહિ રીંગાં કરવાની નહીં નથી, રીંગાં લાવ નથી,
અર્થે નથી, આપણા નથી. ત્યાં છે તે તારી પાસે છે અને
તાવમાં જ છે આપણામાં અર્થેપ્રાણુ અને પ્રાણુ
જોગને બદલે અર્થે ને ત્યાં અને આપણાં અર્થે. તેમ
તે જડની જશે એમ આંત્રિક વળતી જશે. ”

શાન્તિલાલ:—“ પણ, સાહેબ ! આંત્રિક ન્યાં લેવી
જોઈએ ત્યાં પણ દેખાતી નથી તેનું કેમ ? ”

મહાત્મા—“ તારે તેની પચાત કે ચિન્તા કરવાની
નથી હુનિયા કંટકી બેસી છે અનેક રસ્તો પણ તેમાં
જ છે. તારે તેની સાથે શું કામ છે ? ” તેરા હે એ તેરી
પાસે. ” તું બીજાની ચિન્તા કરી નકામો હુગળો આ નાટે
થાય છે ? તેં હમણાં જ આજણું કે “ જગત છવ હે
કરમાધીના, અચરજ કછુ ન લીના ” એવી એવી
વિચિત્ર પ્રકૃતિના, દલી, ડાળધાલુ, ઢંગધડા વગરના. ધર્મી
હોવાનો દેખાવ કરનારા હશે તેની સાથે તારે શું લેવા દેવા ?
કોઈપણવાતે આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી, પ્રાણી કર્માધીન છે. ”

શાન્તિલાલ:—“ પણ ત્યારે એમને ઠેકાણે લાવવાની
આપણી ફરજ છે કે નહિ ? ”

મહાત્મા:—“ આપણે સન્માર્ગે જતા હોઈએ તો

આપણે બીજાને પણ તે માર્ગ બતાવીએ, તે માર્ગની વિશિષ્ટતા તેના ધ્યાન પર લાવીએ, આપણે યોગ્ય સ્થાનકે હોઈએ તો તેને લાલ કરે તેવો ઉપદેશ આપીએ, પણ મનમા સમજાયે કે જગત જીવ હે કરમાધીના એ ન સમજે તો આપણે " આપણુ " શોધ્યા જ ઠરીએ આપણા વિઠાસના ભોગે પગની ચિન્તા કરવાની નથી, પરંતુ પરોપકાર એ આત્મમથનમા સહજ પ્રાપ્ય છે એ તો તુ માર્ગે ચડીશ એટલે કેટલી હદ સુધી પર માટે પ્રયામ કરવો અને કયા વાત છોડી દેવી તે તને સ્વતઃ સમજાઈ જશે સ્વને ભોગે પરમા પહેવા જેવું નથી "

શાન્તિલાલ —“ એ તો સ્વાર્થની વાત થઈ આપણે પર પાસેથી જ્ઞાનાદિ મેળવીએ તો પગી પગની મેવા કંવી તેમા વાધો શો હોઈ શકે ? ”

મહાત્મા —“ તારા સમજવામા વાત ન આવી પગની સેવા બને તેટલી ઠરવી, પરને ઠેકાણે લાવના બનતો પ્રયત્ન કરવો, પરના હિતને યોગ્ય આવકાર આપવો, પરંતુ પરતુ કરવા જતા પોતે જ અદ્વૈત સપડાઈ જાય તો કદી લેવા જતા પાટણ પરવારવાનો વેપાર કરવા જેવું થાય સ્વને અનુલક્ષી જેમ ઢગ્વામા આત્મવિકાસ સાધી શકાય તે લક્ષ્યમા રાખી તેને અવિરોધપણે પગની મેવા બગબગ કંવી, ઠાણુ કે પગની સેવા આત્મ ધર્મનો જ વિભાગ છે અને મકીયતપે જતું કર્તવ્ય છે ”

શાન્તિલાલ —“ આપની વાર્તાથી મને ખૂબ આનંદ થયો, પણ આપે જે જ્ઞાન ગાયુ તે આપુ મારે આપની પાને મમજુ છે મારી અનેક ગૂચવણોનો નિખલ તો થઈ ગયો છે, પણ

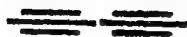
એ ગાનમાંથી મને ઘણું જાણવાનું મળશે. આજે તો મોડી રાત થઈ છે. આપની અનુકૂળતાએ વાત જરૂર કરશું..... જય પરમાત્મા ! ! ! ”

આટલું કહી ઉત્તરમાં મહાત્માનો ધર્મપ્રાપ્તિનો આશીર્વાદ સાંભળી શાન્તિલાલ ઊઠ્યો, પાસેના ણિસ્તર પાસે ગયો, થયેલી વાર્તા સંભારતો-ચિંતવતો ધીમે ધીમે નિદ્રાવશ થઈ ગયો. મહાત્માની ધ્યાનધારા તો આજ્યા જ કરતી હતી. તેઓ કેટલા વખત સુધી શાન્ત બેસી રહ્યા મોડી રાત્રે તેઓએ પણ ભુમિશયન કર્યું. કુઠ્ઠીપાદ પ્રસારણ કરી તુરત નિદ્રાવશ થઈ ગયા.

“ મહાપુરુષોનાં મનોરાજ્ય અનેરાં જ હોય છે.”

જૈ. ધ. પ્ર. પુ. ૪૭ પૃ ૧૩૧ ે

સ. ૧૯૮૭

કેટલાક પ્રશ્નો

[૨૧]

સમજવા છતાં આમ કેમ ?

આવો પ્રશ્ન અન્યને ઘણી વાર પૂછવાનું મન થઈ આવે છે એવા પ્રશ્નો અનેક વાર પૂછાતા સાલ્યા પછી તે વાસ્તવિક રીતે એ પ્રશ્ન પોતાની જાતને પૂછવા જેવો છે એકાન્ત મ્થાન શોધી, મન સ્થિર કરી, સ્થિર આસને બેસી, ચેતન રાજને પૂછવું કે-આ તે તારા ઢગ શા ? તું કોણ ? તારો અભ્યાસ કેટલો ? તારા આદર્શો કેવા ? અને છતાં તું શું કરી રહ્યો છે ? શેમા ગૂંથાઈ ગયો છે ? તારે અહીં કેટલું બેસી રહેવું છે ? અને આ સર્વ શેને માટે ? જેને માટે ? કયા લવ માટે ? અને તું મમજીમા લેખાય છે તારી જિંદગી માન્યતા પછી એવી જ છે કે તું ચતુર છે મલ્યતા ખાતર તું જાહેરમા ન બોલે, પણ તારા જિંદગીમા તને તારે માટે મોટપ તો જરૂર છે એવા સમજીને અનુરૂપ તારું વર્તન છે ? તું સામાન્ય જનતાથી જરા પણ ઊંચો આવી શક્યો છે ? તારે ખાલી હાથે જ આશ્વા જવું છે ને ? તે અત્યાર સુધી ઘણું મેળવ્યું એમ દુનિયા ઝહેતી હોય તો સમજ કે તે અત્યાર સુધી ઘણું ખોટું છે તારી જાતનો તે વિચાર જ નથી કર્યો તું પ્રવાહમા તણાઈ ગયો છે હજી તણાતો જાય છે અને છતાં પણ સમજી હોવાનો તારો નિર્ણય ફરતો નથી તારામા લાખી નજરે-તારા આત્મહિતની નજરે જોવાની “ મમજીશુ ” આવી છે ? આવી હોય તો તે સમજીના નિર્ણય અનુસાર તારું વર્તન થયું છે ? હવે

આ સમજીપણના ફાંકાની વાયડાઈ છોડી દઈ, અંતર્મુખ થા, અને અંતરદષ્ટિએ સમાલોચના કર. સમજણના ફાંકામાં ખાલી તણાઈ જ નહિ.

*

*

*

તમે જાગ્યા ?

પ્રભાતે આવો સવાલ ઘણી વાર સાંભળ્યો હશે જાગ્યા છીએ ? કદી ખ્યાલ પણ આવ્યો છે કે ઊંઘીએ જ છીએ. જાગનારની આ દશા હોય ? એના કામમાં કાંઈ વ્યવસ્થા હોય, દીર્ઘ નજર હોય, ભાવી પરિણામ તરફ ધ્યાન હોય, હૃદયના વહેણ હોય. તારામાં એમાંનું કાંઈ પણ છે ? ઘોળે દિવસે ઊંઘીએ છીએ, આખો દિવસ ઊંઘીએ છીએ, માથું મૂકીને ઊંઘીએ છીએ હજી પંથ લાંબો છે, રસ્તામાં ખાડા-ખડીઆ પુષ્કળ છે. અને ચોરલૂંટારાનો ભય છે. અનેક પ્રકારે કહેવામાં આવે છે કે જાગો, લાઈ જાગો; પણ આ ચેતનરાજ તો મીઠી નિદ્રામાં હજી ઘોર્યા જ કરે છે. એને ઊઠવાનું મન થતું નથી, એને નિદ્રા મીઠી લાગે છે, એને આળસમાં પડી રહેવામાં મોજ આવે છે. પણ સૂતાં સૂતાં રસ્તો કેમ કપાશે ? વાટ વસમી છે અને રસ્તો શોધવાનો છે જાગ્યા છીએ એમ માનવાનો જરા પણ ભ્રમ કરવા જેવું નથી. ત્યાં સુધી વ્યવહારનાં અનેક કાર્યો કરવાં છે ત્યાં સુધી જાગૃત સ્થિતિની ભ્રમણામાં પડવા જેવું નથી. જાગેલાનાં લક્ષણ જ અનેરાં હોયઃ જાગેલા તો રસ્તો શોધે અને સાધ્યને ગોતે આપણને તો રસ્તાની પણ દરકાર નથી, તો સાધ્યની ઝાંખી પણ ક્યાંથી થાય ? જાગેલા હોય તે તો આડું અવળું જોયા વગર પંથે

પડી જાય, અને રસ્તો પૂછી આગળ વધે આપણે તો વર્ષોના વર્ષો ગાળી નાખ્યા, કાઢી નાખ્યા, પરંતુ હજી જ્યાંના ત્યાં જિલા છીએ ચેતનને ઢઢોળો, કેડ ખાધીને જિલા થાએ અને માયા જાગો. જાગ્યા પછી આ ચેતનગજ નિરાતે એને નહિ, એ તો અદ્ધ અને બહાગ પ્રગતિ દેવા માટે આજસમા પડી રહેવા જેવું નથી જાગ્યા છીએ એવી ભ્રમણામા પડ્યા રહેવા જેવું નથી જિઘમા વળત પૂરો થઈ જશે તો ખત્તાવાનો પાગ ગ્રે તેમ નથી અને આવો અવગ્ર વાગવાર આવે તેમ નથી

*

*

*

આ તમારું ઘનું ઘર કે ભાડાનું ?

બહુ મામાન્ય પ્રશ્ન છે તમે અનેકવાર તમારા નવપતિ ચિતની પામેથી આ પ્રશ્ન માલખો હશે ઘનું ઘર ? કેના ઘરનું ? કેનું ? ઘર શું ? કેટલા વર્ષ માટેનું ? અત્રેનો વામ કેટલા વખતનો ? આવા દૂડ સમયના ગેઠાણને ઘરનું ઘર કહી શકાય ? વધારેમા વધારે નો વર્ષની જિંદગી ગણો નો વર્ષ માટે કે તેના એક નાના ભાગ માટે મળે, તે ઘરનું ઘર હોઈ શકે ? ધર્મશાળામા અને એમા ફેર શો ? આ તો મેળા જેવું છે એક દિવસ ધમાલ, ગાનવાન, આવ જા દોડધામ અને બીજે દિવસે તાજાં ટાઢા ! પક્ષીએ ઝાડ પર રહેવા માટે માળો બાંધ્યો છે કદી એ માળાને પોતાના ઘનું ઘર માનવાની ધૃષ્ટતા કરશે ? પામર મનુષ્યની ધૃષ્ટતા તો જુઓ એ વેચાણખત દરાવશે, તો આકાશથી પાતાળ સુધીના અને યાવન્નદ્ર દિવાકરો ના હક્કો તેમા લખાવી લેશે, પરંતુ આકાશ માવે માટે મળવ શો ? અને પાતાળમાથી મોનાના ચરુ કાઢવા કે ? આ કેવા વાયડા-

વેડા છે? તું કોણ? તારું વિશ્વમાં સ્થાન શું? તેં આકાશ-
પાતાળનો અભ્યાસ પણ કર્યો છે? ત્યાં શું છે તે જાણે છે?
તું જેને ઘરનું ઘર માનતો હો તેની નીચે પાંચસો વાર ઊંડું
ખોદું હોય તો ત્યાં જઈ પહોંચવા તું સમર્થ છે? ત્યાં રહી
શકે તેમ છે? ખાલી ધૃષ્ટતા છે! ખોટાં જાગ્રદાં છે! અને
ઘરનાં ઘર માનનારા પણ અનેક ચાલ્યા ગયા એમ તેં નજરે
જોયું છે. તારી સાથે ઘરનું ઘર કે ભાડાનું ઘર આવવાનું
નથી આ તો એક વિસામો છે દુનિયા અનેક વર્ષોથી ચાલ્યા
કરે છે. તું નહોતો ત્યારે ચાલતી હતી, તું અહીંથી અન્યત્ર
ગયો હોઈશ ત્યારે પણ ચાલવાની છે. તારી નજરે મોટા
લાગે તેવા ગયા, પરંતુ દુનિયા એક દિવસ પણ અટકી નથી.
ઘરનાં ઘર કરવાની કે માનવાની ભ્રમણા છોડી દે અથવા ઘરનાં
ઘર કેને થાય? અને તે પણ ક્યારે થાય? તેની વિદ્યા શીખી
લે અને તે પ્રમાણે આવરણ કર

*

*

*

દોડાદોડ શેની ?

ગમે તે સ્થિતિમાં પ્રાણી હશે, પણ એને કુરસદ
ભાગ્યે જ હશે એ આખો વખત દોડાદોડ કરતો હશે.
સસારની દોટો તો તમે જાણો છો, પરંતુ ધાર્મિક ક્ષેત્રમાં
પણ એની દોડાદોડ ચાલુ જ છે. માત્ર ધર્મનો ઉપરઉપરનો
ખ્યાલ કરનાર હોઈ આ રીતે સ્વર્ગ મેળવું, એ
કામ કરી દેવલોક મેળવું, કે કે અમુક જાપ જપી
આપત્તિઓને દૂર રાખુ, કે મંત્રો બોલીને કંટપ-
નાથી ઊભા કરેલા ભૂતરાક્ષસને દૂર કરું—આવા આવા
અસ્પષ્ટ ખ્યાલમાં એ હોય છે. અથવા તીર્થે જવાથી હૃદયનો
નાથ મળશે કે ખૂબ સ્નાન કરવાથી પવિત્ર થવાશે કે ખૂબ

પોકાર કરવાથી એનો પ્રભુ રીઝી જઈ એને તેડી જવા વિમાન લઈ આવશે કે ઘણા મંદિરે દોડાદોડ કરતા દર્શન કરવાથી ભગવાનનો ભેટો થઈ જશે-આવી આવી અનેક ભ્રમણામા એ દોડે છે, અન્યને ભોળનો આપે છે અને જ્યાં ત્યાંથી દુઝે રસ્તે અમરત્વ બહારથી આવી પડશે એમ ધારી ફાકા મારે છે, પરંતુ ભાઈ! તારે જોઈએ છે તે તારી પાસે જ છે, એને બહારથી લેવા જવાનું નથી, એ માગ્યું મળે તેમ નથી, આપ્યું અપાય તેમ નથી અને એને આપનાર અન્ય ડોઈ નથી ત્યારે આ મર્વ દોડાદોડ શેની છે? એ તદ્દન સમજ્યા વગરની સ્થિતિનું પગિણામ છે મન્દિરે મન્દિર દોડનાર પોતે કેને શોધે છે? તે વિચારતો નથી અન્દર રત્ન તો બેઠેલ જ છે, માત્ર ડાઘ છે, પોતાના પ્રકાશ અને વીર્યની એને ખબર નથી, એ પોતાને ઓળખતો નથી, એણે એવો આકરો ઠેક કરેલ છે કે એની પરીક્ષકશક્તિ કુટિત થઈ ગઈ છે, પોતાની પાને છે તેને એ બહાર શોધવા દોડે છે અને નડામા આટા માર્યા કરે છે એનાથી સ્વર્ગાદિ મળે તો અતે પાછું અરધદૃવટિડામા જ પડવાનું થાય છે જરા પોતાની જાતને ઓળખે, એની ગુપ્ત શક્તિઓને ઓળખે અને અજ્ઞાનને દૂર કરે પ્રકાશ વગર ફાકા છે અવ્યવસ્થિત પ્રયત્નો કરવામા મોટો મમય કાઢી નાખ્યો છે હવે ટાઢા પડો, ધીંગલ ગણો, અને સ્થિરતા મમજી અદર બેઠેલાને જગાડો પોટા આટા માગ્યા બધા ડરે

૩

૪

૫

તમે આ શું બોલ્યા ?

દરે જાણતમા બોલવું જ જોઈએ એવો કાઈ નિયમ

નથી અને બોલવું તો કેવું બોલવું? ક્યારે બોલવું? શા માટે બોલવું? એનો તમે વિચાર કર્યો છે? નીચેના નિયમો વિચારશો તો ઘડ બેસી જશે.

(૧) મુખ છે માટે બોલવું જ જોઈએ એ વિચાર મૂર્ખતાથી ભરેલો છે.

(૨) બોલવાથી શક્તિ વેડફાય છે તેથી ખાસ કારણ વગર બોલવું નહિ એ નિયમ અનુકરણીય છે.

(૩) શક્તિનો ઘણો ઉપયોગ છે માટે વિના કારણ તે વાપરી નાખવી નહિ.

(૪) સત્ય બોલવું, સંપૂર્ણ સત્ય બોલવું અને સત્ય વગરનું કાંઈ પણ ન બોલવું.

(૫) સત્ય હોય છતાં સાંભળનારને પ્રિય ન લાગે એવું ન બોલવું. વાણીની મીઠાશ કદાપિ મૂકવી નહિ.

(૬) પ્રિય હોય તે પણ કેટલીક વાર હિતકારક હોતું નથી. સ્વપરને હિતકારક હોય તેવું જ બોલવું.

(૭) આપણે કોઈને તાર કરતાં હોઈએ ત્યારે તારમાં જેમ ઓછામાં ઓછા શબ્દો વાપરીએ છીએ તેમ જરૂર પૂરતું જ બોલવું. ચાર શબ્દોથી ચાલે તો પાંચ ન બોલવા.

(૮) આધુનિક કરી, અતિશયોક્તિ કરી, સત્યને ગોપવી બોલવું નહિ એ અસત્યની કક્ષામાં જાય છે.

(૯) વ્યાબેક્ષિત, અન્યોક્તિ કે કટાક્ષમય બોલવાની કદી પણ ટેવ પાડવી નહિ.

(૧૦) “ન બોલ્યામાં નવ ગુણ” એ કહેવત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા લાયક છે.

(૧૧) “ક્યાં બોલ્યો?” ની જાણીતી કથા ખાસ

ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે વિના ઢાળુ ન બોલવું તેમાં જ સાર છે

(૧૨) “બહુ બોલે તે બાળો” એ મૂત્ર ઘણા અનુભવને અંતે ભાષામાં સ્થિત થયેલું છે

(૧૩) બોલતી વખત અદરના ભાવથી બોલારું છે તેવો ચહેરો રાખવો

(૧૪) શરીરના હાવભાવ ભાષાને અનુરૂપ હોવા જોઈએ

(૧૫) મ્યૂળ, માનસિક અને નૈતિક, એ ત્રણે ભાષામાં એકી સાથે બોલવાની ટેવ પાડવી ઘટે

(૧૬) મુખ્ય સૂત્ર ન બોલવાનું, પ્રસંગ હોય ત્યારે અથવા ચિરમ્બાધી લાભને કારણે જરૂરી હોય તેટલું જ બોલવાનું અને નિયમ તરીકે “મેન સર્વાર્થસાધન !” એ ત્રણેની વચ્ચે વિવેક રાખવાનો છે

તમે કયા ચાહ્યા ?

સાદો પણ ચાહુ મનાલ છે પણ લલા ! તે કયા જાય છે એનું તારે શું કામ ? તે પોતાના ગમે તે કામગર જતો હોય તે તને જણાવવા જેવું હોય કે ન પણ હોય. દરેકને ચાવવામાં કેઈ પણ હેતુ હોય કે આપણે ગમનું અને વિના વાનને માટે ધારીએ કે તે પ્રયોજન વગર પ્રવૃત્તિ નહીં જ જતો હોય, પરંતુ તે ગમે તે હેતુગર જતો હોય, તેની માથે તારે શો સબધ ? આવી જિજ્ઞાસા ગળની એ મનની તુચ્છતા અને જ્ઞાનની અપતાળનાને કે પાશ્વર્ય અનૃતિ પ્રમાણે એનો પ્રશ્ન પૂછવો એ અમલના ગણાય

છે. વળી આલનાર સર્વ આગળ ગતિ જ કરે છે એમ માનવાનું કાંઈ પણ કારણ નથી અનેક પ્રાણીઓ આલવા છતાં પાછળ હઠતા હોય છે, કેટલાક ધોરણ વગર આલે છે અને કેટલાક વિશિષ્ટ ઉદ્દેશ ખાતર આલે છે. આપણો પ્રશ્ન અનુકરણ માટે નથી હોતો, ઘણી ખરી વાર પ્રશ્ન પૂછવા ખાતર જ હોય છે અને અનેક વાર તુચ્છ જિજ્ઞાસાવૃત્તિમાંથી ઉદ્ભવે છે પ્રશ્નનો જવાબ આપનારને સવાલ ઉઠાડવો પડે અથવા ‘સહજ આલી નીકળ્યો છું’ એવો મોગમ ઉત્તર આપવો પડે, અથવા અસત્ય ઉત્તર આપવો પડે—એ ત્રણે પ્રકારમાંથી એકે સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાના નિમિત્ત થવાનો તારો અધિકાર નથી ખલકના કાજ થવાની અને અન્યના કાર્ય ઉપર અભિપ્રાય આપવાની વૃત્તિ દબાવવા યોગ્ય છે તારે તારી પોતાની અનેક ચિંતા હશે, તારા વ્યવસાયો વિવિધ હશે તેની તું ચિંતા કર તો ખસ છે. પારકાની ચિંતા કરવામાં સ્વ કે પરનું હિત નથી અને અનેક જંજળ સુક્ત જીવનમાં એક ત્રાસ વધારવાની તુચ્છ રીતિ છે. એ વૃત્તિ ઉપર સામ્રાજ્ય અભ્યાસથી આવી શકે તેમ છે. આવા નિર્થક પ્રશ્નો કરવા નહિ “ક્યાં જોડા ?” “કેમ, જમ્યા ?” એ તો પ્રશ્ન ખાતર જ પૂછાયલા પ્રશ્નો છે, પણ સ્વતઃ નિર્દોષ છે. વચનવિલાસમાં ખૂબ સંભાળ રાખવા યોગ્ય છે. સામાની પરિસ્થિતિમાં જાતને મૂકવાનું શીખવા જેવું છે.

✱

✱

✱

તમે કયે રસ્તે આવ્યા ?

અરે ! અમે ગમે તે રસ્તે આવ્યા તેની તમારે શી પંચાત છે ? હાજો રસ્તો લીધો કે જમણો, વાંકો રસ્તો લીધો કે સીધો, આડોઅવળો રસ્તો લીધો કે રાજમાર્ગ લીધો

તેનો પ્રશ્ન પૂછવાનું તમારે શુદ્ધ કામ છે? મુદ્દો એક જ હોવો. જોઈએ કે ગમે તે રસ્તે પણ અહીં આવી પહોંચ્યા છીએ. કોઈનો રસ્તો ટૂંકો હોય, કોઈનો લાંબો હોય, કોઈનો વાડ-થોડવાળો હોય, પરંતુ સર્વને અતે અહીં આવી પહોંચવું છે તો ક્યે રસ્તે આવ્યા? એવો મવાલ ખૂબી શાટે ગૂંચવણ ઊભી કરવામાં આવે છે? કોઈ પણ કેડોલે પહોંચવાના અનેક રસ્તા હોય છે. ડોટની ઓરીને પહોંચવું હોય તો ડોઈ દ્રામમાં આવે, કોઈ બી. બી. ની ગાડીમાં આવે, કોઈ જી. આઈ પી. ની ગાડીમાં આવે, કોઈ મોટરમાં આવે, કોઈ ભાડાની વિક્ટોરીયામાં આવે, કોઈ પગે ચાલીને આવે, કોઈ કાર્કર્ડ માર્કેટથી આવે, કોઈ ડોલાએથી, ક્લેન ઊલટી, હીથાએથી આવે, કોઈ માડવીમાંથી ફ્લેટન રોડને રસ્તે પણ આવે આવવાના સાધનો અને રસ્તાઓનો પ્રશ્ન નિર્ધાર છે જેને જે માધન પ્રાપ્ત થાય તેને તે મવા લાગતું છે અને તે માવન જ બીજાને માફદ આવે તે જેમ નિર્ણય ન કરી શકાય તેમ તે જોડું છે એવો આશય પણ ન કરી શકાય સાધ્યની એજતા હોય તો માધન માટે ચર્ચા કે વિવાદ ઠગ્વા એ તો બાલીશતા ગણાય એ પ્રશ્ન પણ અન્ધાને છે અને એની ચર્ચા ગૂંચ છે મમનું હોય તો એક જ મુદ્દો જુઓ ઓપીને આવ્યા એટલે એને સતોન થાય અમુક માર્ગ અને અમુક સાધને જ ઓપીને પહોંચવું એવો આશય મમનું ન હોય એમ છતાં માર્ગ અને સાધનના પ્રશ્નોમાં આવ્યને દળાઈ જતું આપણે નિગ્નત જોઈએ છીએ, પ્રશ્નની નિર્ધારિતા અને સાધ્યની સાપેક્ષતાવાળાનું ઈર્ષ્ય આમ અપ્પટ જણાય છે.

કેમ ભાગ્યા ?

અરુચિકર વાત સાંભળતાં, અનિષ્ટ યત્નાવ બનતાં, ન ગમે તેવો દેખાવ જોતાં માણસ ત્યાંથી નાસવા માડે છે. પરંતુ ભાઈ ! નાસીને ક્યાં જશો ? કાર્ય કરીને પછી પરિણામો ભોગવતી વખત ભાગનાશ શા માટે કરવી ? ‘વાવીએ તેવું જ લણીએ’ – એ ઉક્તિ ધરાવતી છે જરૂર વાવીને ઘાંઉ પામવાની આશા રાખવી ખોટી છે. એ સર્વ વિચાર વાવતી વખતે કરવો હતો. કાર્તિક મહિને કણુખી ડાહ્યો થાય એમાં કાંઈ વળે નહિ. અછલ્લ તો અશાડ મહિનાના ડહાપણમાં છે. હિસાબ, ગણતરી અને લાંબી નજરના દૃષ્ટિપાત વગર આપણે આનુષાંગી શું જોઈએ છીએ ? એનાં પરિણામો સહન કર્યે જ છૂટકો. અને નાસીને પણ ક્યાં જશો ? નાસીને સાતમે પાતાળ પેસશે તો પણ તમારી સાથે લાગેલાં કર્મો તમને છોડશે નહિ. તમે રેલ્વેમાં બેસી નાસશો, તો એ એન્જીનમાં બેસી તમે જ્યાં જશો ત્યાં એ તમારી પહેલાં પહોંચી જશે સાથે સાથે એક બીજી વાત ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. સંયોગો અનુકૂળ હોય, વય યુવાન હોય, શરીરશક્તિ સારી હોય, ત્યારે – અત્યારે, સહી લેવામાં મજા છે, નહિ તો પરાધીનપણે ખમવું પડશે ત્યારે પાર વગરના નિઃસ્વાસ નાખવા પડશે અને ત્યારે ધીરજ દેનાર પડખે કોઈ પણ ઊભું રહેશે નહિ. તમે એક બળદ કે ઘોડાનાં પરાધીન જીવનનો ખ્યાલ કરો. એને ઊંઘવું હોય ને ઘણી એને ગાડી સાથે જોડે, એને તરસ લાગી હોય, ભૂખ લાગી હોય, તો પણ વેઠ કર્યા સિવાય છૂટકો થતો નથી. એવો મોંઘાં બાંધીને માર ખાવા કરતાં અત્યારે ખમી ખાવું – સહન કરી લેવું સારું

છે દેવુ દીધા વગર તો છૂટકો નથી ક્રમ્તા પાછુ જોયુ
 નથી, તો પછી સહન કરતી વખતે આ નામલાગ શી ?
 એ નામલાગ તમને હીનસત્ત્વ બનાવે છે, નબળાપોચા
 ઠરી મૂકે છે, માટે આવે તે દુષ્ણો મમલાવે સહન ઠરો,
 સહન કરવુ એ પણ એક ભાતની ટહાણ છે એમ માનો
 'અને લાગવાની નાસવાની વાત તો કાયર દરિદ્રીની હોય,
 નપુસક કરપોકની હોય, એ સમજે તમને એ ગોસે નહી

*

જો ધ મ પુ ૪૬ }
 પ ૨૫૪-૨૮૩-૦૧૭

સ ૧૬૮૯

સમુદ્રતીરે મિત્રગોષ્ઠિ

[૨૨]

ન્યારે ચારે તરફ અનેક પ્રકારની ધમાલો થતી હોય, વાતાવરણમાં યુદ્ધની વાતો ચાલતી હોય, ચોતરફનો રંગરાગ ગૂંચવણ ભરેલો હોય, તેવે વખતે શાંત વિચારો આવવા મુશ્કેલ છે

છતાં જે મિત્રો એક દિવસ સાંજે વરલીની ચોપાટી ઉપર એકઠા થઈ ગયા. બન્ને ખૂબ વિચારક હતા, અનેક ગૂંચવણવાળા પ્રસંગોમાં મનને શાંત રાખી શકે તેવા હતા, પશ્ચિમના નવયુગના વાતાવરણને સમજનાર હતા, પૂર્વકાળના ચાલ્યા આવતા રિવાજો નિયમનો અને રીતભાતોને યોગ્ય સન્માન આપનાર હતા, વિવેકી હોઈ વસ્તુતત્ત્વ શોધવામાં મહા પ્રયાસ કરનાર હતા, કોઈ પણ પ્રકારના આગ્રહને સ્થાન આપનાર ન હોઈ દલીલને સમજનારા હતા, પોતાની ભૂલ સમજવા માટે તૈયાર હતા અને તે સ્વીકારવામાં મોટું મન રાખનારા હતા.

તેઓએ ચોપાટી ઉપર ભ્રમણ કરવા માંડ્યું. સૂર્ય અસ્તાચળ ઉપર આવી ગયો હતો બન્ને મિત્રો ફરતા ફરતા સામેના નાના બગિચાના પગથિયા ચઢી ગયા. બગિચામાં ચાર પાયરીઓ હતી બીજી પાયરીના એક બાજુના બાંક પર બન્ને બેસી ગયા. વાતાવરણ શાંત હતું અને કોઈની આવજા ન હોવાથી વાતમાં લંગ થવાના પ્રસંગો વિરલ હતા.

જાનને મિત્રો વચ્ચે ગાતિપૂર્વક ખૂબ વાતો થઈ. એ વાતોમાની કેટલીક ખાસ અગત્યની હોઈ અત્રે ઉતારી છે ખૂબ. ઠાણુમાથી એ વિચારધ્વનિ નીકળ્યો હોય એમ લાગે છે. એને એકદમ વાગી જવા લેવો નથી, તે પર અનાત્ર વિચાર કંઈ લેવો છે એમા અસંગી અનેક પ્રશ્નો આવે છે, તેથી જગ પાણુ વિચારમા ન પડી જતા એ પ્રશ્નો પચાવના પ્રયત્ન કરે એને તે પર વધારે વિચારો કરવા વિચારાન્તગૃતિના આ કાળમાં એવા પ્રશ્નો ઘણાના માનસમા થતા હશે તેમને આ વિચારસરણીમા કઈ જાણુવાનું મળશે એમ ધારી આ વિચારઘટનાનું અવતરણ કર્યું છે. એમા અગત્ય ટીકા કંઈવાનો હેતુ નથી, પણ સમાજના પ્રશ્નોનું ખારીક અવલોકન છે એ લક્ષમા ગણાય અહીં વિચારપ્રપટના માટે એટલું જણાવવું પ્રાસંગિક ગણાય છે જાનને વાત કરનાર મિત્રો શ્વેતાગર મૂર્તિપૂજક સપ્રદાયમા જન્મેલા હતા, એ ધર્મના અનુયાયી હતા અને જાનને એનું એટલું ધ્યેય લા હોવા ઉપરાંત એક વ્યાપારમા અને ખીજો અન્ય ધંધામા એમ જાનને સારી ગીતે ગોઠવાઈ ગયેલા હતા. જાનનેની સ્થિતિ મારી હતી અને વય આધેડ લાગતી હતી. તેમની વાતોનો માર ઉતાગી લઈએ.

પ્રથમ વાર્તા સવન એક હજાર પહેલા જૈનધર્મની કેવી વ્યવસ્થા હશે? તે પર ચાલી તે વખતે જૈન ટોમ હશે કે પથ હશે કે તત્ત્વજ્ઞાન હશે? તે પર ખૂબ ચર્ચા ચાલી ગઈ. જાણવાના સમયની પહેલા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની અને ક્રિયામાર્ગની કેવી વ્યવસ્થા હશે તે પર વાતો ચાલી.

શ્રી હરિભદ્રસૂરિએ મુક્તકંઠે કહ્યું છે કે “મારે મહાવીર ભાઈ નથી અને મારે કપિલ વિગેરે તરફ દ્રેષ નથી, જેનું વચન યુક્તિસંગત હોય, જે દલીલથી ગેસે તેવું હોય, તેનો સ્વીકાર કરવો.” આ કેટલી વિશાળતા! એમાં દંભ નથી, ગોટ્ટે નથી, આડે રસ્તે ઉતારવાનો પ્રયત્ન નથી. એ સત્યના શોધક હતા, સત્યની પ્રાપ્તિ માટે મહા પ્રયાસ કરનાર હતા, સત્યને કોઈ પણ પ્રકારે ગોપવનારા ન હતા અને ગમે ત્યાંથી સત્ય મળે તો તેનો સ્વીકાર કરનારા હતા. એને મારાતારાની ભાવના જ ન હતી, એને સત્ય શોધવું હતું અને સત્ય ખાતર એ સર્વસ્વનો ભોગ આપવા તૈયાર હતા.

એ હરિભદ્રસૂરિએ પદ્ધર્શન સમુચ્ચય ગ્રંથનું મૂળ લખ્યું. તેના માત્ર ૮૭ શ્લોક છે. એ આખો ગ્રંથ લખતાં એમના પેટમાંથી પાણી આદ્યું નથી, એમની વાણીમાં રોષ કે પ્રસન્નતા આવ્યા નથી, એ વિશાળ ગ્રંથમાં જરા પણ આગ્રહ નથી, કે દમ દઇને પરાણે જૈન ધનાવવાની સૂચના પણ નથી. છ દર્શનનું સ્વરૂપ લખવું, લખનાર જૈન હોય, છતાં બાકીનાં પાંચે દર્શનને ધરાબર ધનસાફ આપવો, અને જૈનની વાત જે ભાષામાં લખી હોય તેવી જ સૌમ્ય ભાષામાં પાંચે દર્શનની વાતો કહી જવી અને એટલી ટૂંક સંખ્યાના ભાવગર્ભિત શ્લોકોમાં સર્વ રહસ્ય બતાવવું અને છતાં અંશુલીનિર્દેશ કરી આદ્યા જવું, એ સનાતન જૈનની સમુચ્ચય દૃષ્ટિની આદર્શ વિશાળતા છે.

પણ ખરી મજા તો એમના શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય ગ્રંથમાં આવે છે. ત્યાં એમણે દરેક દર્શનની તપાસ કરી છે, છતાં પોતાનું તટસ્થપણ ધરાબર જણાવ્યું છે. ન્યાસુધી

અમુક તત્ત્વજ્ઞાન એક મત કે પથમા છિતરી જતુ નથી અને જ્યાં સુધી એ પોતાનું શુદ્ધ દર્શનત્વ જાળવી રહે છે, ત્યાં સુધી એનામા કેટલી વિશાળતા હોય છે એ સમજવા માટે શ્રી હગ્ગિલદ્રસૂત્રિનો જાદુ ઊંચો અભ્યાસ જરૂરી છે તેઓ-શ્રીના પચાશક પોડ્યાક વિગેરે અથો જોતા ક્રિયામાર્ગની અગત્ય તેઓ પૂરતી સ્વીકારે છે, પણ ક્રિયામા મર્જિત્વ હોય એમ તેઓ કદી ખતાવતા નથી જ્ઞાનક્રિયાના મહુઅર્થને તેઓ જાળવતું સમજાવે છે અને તે પ્રમાણે તે સમયનું વર્તન હોય એના એમના અથોમા અનેક મ્યાનકે પૂરાવા દેખાઈ આવે છે

આવી મહાન વિશાળતા અને માથે લબ્ધલક્ષ્ય-પણ એક હજાર વર્ષ પહેલાના આચાર્યોમા જરાજર દેખાઈ આવે છે તેઓ એમ માનતા કે મ્વેતાજર હોય કે ગમે તે હોય, જેનો આત્મા મમસાવથી લાવિત હોય તે જરૂર મોક્ષ મેળવે છે અને તે વાતમા સંદેહ નથી એમને જાણ વેશ જરૂર મોહ નહોતો, એમને તો અતર રાજ્ય કેવું વર્તે છે, ત્યાં જ્ઞાતિ મમતા છે કે ઉકળામણ છે એ જોવાનું હતું એમનું લક્ષ્ય દેખાવ કરતા અતર તન્દ્ર વધારે હતું

પરમતમહિષ્ણુતા ત વળતે એટલી મુંદર હતી કે દરેક જિહ્વા જિતરી વસ્તુ-વ્યૂપ તપામતા અને ચત્યના જે અથો મળે તે હોસથી સ્વીકારતા અને પ્રત્યેક મન કે મપ્રદાયને તેટલા પૂરતું માન આપતા.

શ્રી મિહ્ધર્મિ ગણીએ પોતાની ઉપમિતિભવમપ્રત્યા કથામા આખા અધને જોડે એક વૈજની કથા લખી છે,

(પ્રસ્તાવ ૮ પ્રકરણ ૨૦) એ કથામાં એમણે યૂગ વિશાળતા બતાવી છે એમણે અનેક પ્રકારના વૈદ્યોની શાળાની તપાસ કરીને છેવટે તેનું રહસ્ય સમજાવ્યું છે, સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે લાવવિશુદ્ધિ ઉપર જ યૂગ ભાર મૂક્યો છે અને બાહ્ય વેશ માટે ચિંતા ન કરવાનું કહ્યું છે વ્યાપકભાવ અને વિશાળ-જતાના દર્શન કરવા હોય તો ત્યાં જોઈ લેવા જેવું છે.

એ વિશાળતા કોઈ કાઈ પ્રસંગે શ્રીમાન હેમચંદ્ર-ચાર્યમાં પણ જોવામાં આવે છે ખાસ કરીને એમના સમયમાં તેમણે શ્રી સિદ્ધરાજની રાજસલામાં 'ચારિત્ર-નિ-યતી ચાર ન્યાય'ને અંગે જે વિશાળતા બતાવી છે તે અનુપમ છે. એમને રાજસલામાં નિરંતર બ્રાહ્મણ સાથે લડવાનું હતું સિદ્ધરાજનું વલણ બ્રાહ્મણ તરફ હતું. હેમચંદ્રે રાજાને કહ્યું કે ધર્મ સંબંધી સત્ય તો જેવી રીતે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીને ઝાડની નીચેની સર્વ વનસ્પતિમાંથી જરૂરની વનસ્પતિ મળી ગઈ એમ મળે છે. સત્ય વનસ્પતિ ક્યાં હતી તેનો સવાલ જ નહોતો, પણ પતિને વૃષભને બદલે પુરુષ બનાવવાનું સાધ્ય હતું. સાધ્ય સ્પષ્ટ-હોય તો તેની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયાસ કરો. કઈ વનસ્પતિથી પતિ મનુષ્ય થયો એના ઝગડામાં પડવાનું જ ન હોય. તેનો પતિ મનુષ્ય થયો એ સાચી વાત છે અને તેવો પ્રયત્ન કરવાયોગ્ય છે. સત્યશોધન માટે, સાધ્યપ્રાપ્તિ માટે સર્વ વનસ્પતિ લેગી કરવાની જરૂર છે. આ વાતમાં મહાન સત્ય છે અને તે પ્રાપ્ત કરવું, તેને પચાવવું એ આકર્ષ પણ જરૂરી કર્તવ્ય છે. વિશાળ હૃદય વગર અને વિશ્વદર્શનની આવડત વગર એ અશક્ય છે.

સવત' એક'હજી પહેવાના આચાર્યો મર્વ દર્શનોમાથી સાર લેતા હતા, દરેક ચોનારેથી પાણી ભરતા હતા અને લગભગ દરેક દર્શનમા અગ'સત્ય જરૂર છે એમ સ્વીકારતા અને મનાવતા હતા, મોટે ભાગે કોઈ દર્શનને મિથ્યામતિ કે દુર્મતિ કહેવાની ઉતાવળ કરવાને બદલે ત્યાથી સત્ય ખેંચી લાવતા હતા અને વિશાળતાપૂર્વક તેનો તેટલા પૂરતો સ્વીકાર કરતા હતા

એ યોગાચાર્ય પતજ્ઞલી ઋષિ માટે વાતો કરે તો તેને માટે પણ મહામતિ વિગેરે વિગેષણો મૂકે' આ સર્વ વાત એકદરે એમ હતી એમ સમુચ્ચયે કહેવાય એ મર્વ વિશાળતા ક્યા ગઈ ? મન્યગોધન જમે ત્યાથી કગ્વાની બુદ્ધિ કેમ ચાલી ગઈ ? જૈનમા જ મર્વ મત્ય છે અને અન્ય મત્ય કે મત્યાશ હોઈ શકે નહિ એવી બુદ્ધિ ક્યાથી આવી ? અન્યનો અથ વાચનાથી પણ મિથ્યાત્વ લાગે એવો ઉપદેશ કેમ રાડ થયો ? અન્ય દષ્ટિબિદુઓ મમજવાની વાત ઉપર હહતાલ કેમ દેનાણી ? મહાનાત્મક શૈલીને બદલે ખડનાત્મક શૈલી કેમ ચાલી ? અન્યના તત્ત્વજ્ઞાન કે અનુભવ માટે વિચાર કરતા મનની ગાતિનો ભગ કેમ વધા માડ્યો ? અને ' માડ તે માડ ' હતુ તેને બદલે ' માડ તે માડ ' એવી મન્યતા કેમ થતી ચાલી ?

પત્રી જન્ને મિત્રો નય અને પ્રમાણના વિચાર તરફ ઊતરી ગયા તેમને જણાય કે નયની ગીતે વિચાર કરતા દરેક દર્શનમા અગ' મત્ય જરૂર છે, એટલે તેલે અશે તેનો સ્વીકાર કરવો ઉચિત ગણાય આ અશ મત્યનો સ્વીકાર કરવાની ઉદાગ્ના બનાવર્ધ હોત તો

ધર્મના ઝગડા જેવું રહેત નહિ એમ પણ તેમને લાગ્યું. નય અને પ્રમાણની વાતો જનતા પાસે વિશિષ્ટ પ્રકારે સારી સાદી ભાષામાં મૂકવા યોગ્ય છે અને તે જ્યારે મૂકાશે ત્યારે જૈનધર્મનું વિશિષ્ટ સત્ય જગત સન્મુખ મૂકવા માટે જૈનોએ પદ્ધતિસર કાંઈ પ્રયાસ કર્યો નથી એમ તેમને લાગ્યું. શાસ્ત્રમાં સર્વ વાતો જરૂર છે, પણ લોકોના લક્ષ્ય પર આણવા માટે તેને જે સાદા અને સુગમ્ય આકારમાં મૂકવી જોઈએ તેવો બહુવિધ પ્રયાસ થયો નથી એ વિશાળતાના વિરોધક તત્ત્વની તેમને ભાજ લાગી.

તેમને એમ થયું કે નય અને સમભંગિની હકીકત બરાબર રજુ કરવામાં આવે, અનેક પ્રકારે રજુ કરવામાં આવે અને સાદામાં સાદી રીતે રજુ કરવામાં આવે-તો જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની વિશાળતા અને સહિષ્ણુતા બરાબર પ્રકટ થાય. અત્યારે વાદવિવાદનો સમય નથી, અત્યારે જ્ઞાનપિપાસા લોકોમાં જરૂર જાગી છે; એમને યોગ્ય પરિભાષામાં જૂદી જૂદી રીતે વાનકી પીરસવામાં આવે તો જૈનધર્મ એના અસલ દર્શન સ્વરૂપે અતિ વિશાળ આકારમાં રજૂ થાય અને એનું સર્વસગ્રાહી સ્વરૂપ જગત નીરખી શકે.

એમ કરવા માટે અન્યને મિથ્યાત્વી કે દુર્મતિ કહેવામાં લાલ નથી. એમને તો એમ કહેવું જોઈએ કે 'તમે કહો છો તેટલી વાત ઠીક છે, પણ તેમાં સંપૂર્ણ સત્ય નથી.' એના અંશસત્યનો ખ્યાલ આપી, પછી વાત આગળ ચલાવવામાં આવે, તો જૈનધર્મ સર્વેનો સંગ્રહ કરી પોતાનું સાર્વભૌમત્વ સાધી શકે.

એ વાત ચાલતા જાનને મિત્રો વચ્ચે એક બીજી વાત નીચી પડી વસ્તુસ્વરૂપના દર્શન જાપનાના પ્રતિપાદક શૈલી ચોખ્ખા ગણાય કે જાડનાત્મક પદ્ધતિ વવારે કારગત નિવડે ? એ પગ વાતો ચાલી જાડનાત્મક શૈલીમા ખૂબ આવેશ હોય છે, કેટલીક વાર ધર્મના જનુનના આકરી લાખા આવી જાય કે અને પછી રાતના સાલજનાગને નરમ પાડવા હેતુલાસવાળી લાખાશૈલી વપગઈ જાય છે જોડ નારનો ઇરાદો ઢેલકીકવાર શુભ હોય તો પણ જાડનાત્મક શૈલીથી ધારેલ પરિણામ નીપજતવી શકાતુ નથી, અનેક વખત તેથી જ્યવાટ વધે છે અને સમજાવટ ને જદલે દુશ્મનાવટ થાય છે જેન લેખકોમા કેટલાક જાડનાત્મક પદ્ધતિ સ્વીકારનારા પણ વયા છે, પણ તેમનો લાલ મામાને મળ્યો હોય એવો પ્રસંગ લાગ્યેજ જાન્યો છે અને પશ્ચિમામે તેથી પ્રયાસ નિષ્ફળ ગયા છે નિષ્ફળ પ્રયામની વિપરીત અસર વક્તા ઉપર પણ થાય છે અને તે ઘણીવાર એટલો ઉશ્કેરાઈ જાય છે કે એને પછી વિવેક રહેતો નથી

હાલમા કોઈ બીનઅનુભવી માધુ જાહેર રીતે પ્રતિપાદન કરે છે કે 'પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી મનુષ્યની ફરજ છે કે એણે જાડનાત્મક પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવો' પોતામા ધર્મનો જુઓ છે એમ જતાવનાની લાલસામા એમણે મનુષ્યસ્વભાવ અને વર્તમાન જ્ઞાનકાળની વિગિજ પદ્ધતિનો જ્યાલ દ્યો નથી જાડનાત્મક પદ્ધતિમા જ્યારે વિધિવાદની વાતો હોય કે ત્યારે તેમા આશ્રેષ્ઠ, વચનપ્રહાર અને કવચિત્ ગાળાગાળીની હદ સુધી ઊતરી જવાય છે વચ્ચેના વખતમા જ્યારથી જાહકિયા ઉપર લાર વિશેષ મૂખવામા આજ્યો અને મૂળ સ્વરૂપ તરફ

દુર્લભ થતું ગયું ત્યારથી આ પદ્ધતિનો સ્વીકાર થઈ ગયો છે. પોતાનાથી જરાપણ જૂઠ્ઠા પ્રકારની ક્રિયા કરનારને એ નરકાધિકારી ગણે, એને સ્થિતિથી કહેવામાં આનંદ માને, એને નિન્હવ કહી દે, એને નાસ્તિક કહેવા લલચાઈ જાય, અને એને માટે ગમે તેવા શબ્દો કહેવામાં એને સંકોચ ન થાય. એ ખંડનાત્મક પદ્ધતિ છે.

આ ખંડનાત્મક શૈલીથી જૈન કોમને ખડું તુકસાન થયું છે. એમાં વાણીનો સંયમ રહેતો નથી અને લાષાસમિતિ નામની પ્રવચનમાતાનું ખૂન થાય છે તે ઉપરાંત સામા ઉપર એની જરાપણ અસર થતી નથી. આ સંબંધમાં પ્રથમ તો મનુષ્યના માનસખંધારણનો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. એ વિદ્યાને અંગ્રેજીમાં Psychology કહે છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં 'હું' સમજણવાળો છું.' એવો અવ્યક્ત અને વ્યક્ત જવાલ રહે છે. જેમ અજ્ઞાન વધારે તેમ ડોળ વધારે. ઘણા ખરા મનુષ્ય આખી દુનિયાની સમજણ અક્કલમાંથી અર્ધથી વધારે પોતામાં છે એમ ધારીને જ ચાલે છે. આમ થવું ન જોઈએ એ ખરી વાત છે, પણ છતાં તેમજ થાય છે એ પણ એટલી જ ખરી વાત છે મારામાં કંઈ જ્ઞાન નથી. એવી વાત કરનારને પણ ઊંડાણમાં પોતાની સમજણ, આવડત, હુંશિયારી અને લાંબી નજર માટે વધતે એછે અંશે જરૂર સારો અભિપ્રાય હોય છે. પાંચ માણસ મળશે તો ત્યાં સર્વ પોતાની સમજણની જ વાત કરશે અને વ્યવહારૂં મિયમ પ્રમાણે અક્કલ અંધારામાં વહેંચાયલી હોવાથી કોના કબજા લોગવટામાં કેટલી ગર્થ એ અન્ય કોઈ જાણતું નથી. પ્રાકૃત સમાજ તો પોતાની અક્કલની મોટી કિંમત કરે એવો હોય છે અને આપણે આ

વર્ગ જે નેકડે ૬૬ ટકા હોય છે, તેની સાથે કામ લેવાનું હોય છે. આવા લોકોપર ખડનાત્મક શૈલી કેવું કામ કરે તે ખરેખર ખ્યાલમાં લેવા યોગ્ય છે.

ત્યારે દુનિયાનો મોટો ભાગ પોતાની સમજણ માટે ટાંકો રાખનાર હોય ત્યારે તેના ઉપર ખડનાત્મક શૈલી કેવી અસર કરે? એક અણુમનુ ગામડાના માણસને ઠીચો કે તુ મૂર્ખ છે! અક્ષલ વગનો છે! તો તે કેવો મામે થઈ જશે તે સમજવા યોગ્ય છે.

માનસવિદ્યાનો ખગળર અભ્યાસ કરતા માવૂમ પડે છે કે ખડનાત્મક-રચનાત્મક શૈલીથી જ કોઈને સમજાવી શકાય એાછી સમજણવાળાને અભિમાન વધારે હોય છે, વધારે સમજણવાળામાં આવડત હોય છે આ બીજા પ્રકારવાળા જાણે છે કે ખડનાત્મક શૈલી તેઓ જ આદરે છે કે જેની પાસે કોઈ પણ સાચી દલીલ હોતી નથી. સાચી દલીલવાળા પદ્ધતિમં વાત કરે છે, શાત હોય છે અને તેમના મુખમાંથી એક એક વચન નીકળે તે અમૃત જેવા મીઠા અને દલીલસગના હોય છે, તેઓ નરહમાં જવાની, ધડાધડી ઢરવાની કે ગાળો આપવાની વાત કરે જ નહિ. ત્યાં ખડનાત્મક શૈલી હોય ત્યાં દલીલને નામે દીવાળું હોય છે અથવા સમજણવાળો તેમ વ્યાજબી રીતે ધારી શકે છે.

નિદાન સર્વમાન્ય સત્ય તરીકે હિમેલા ગ્યનાત્મક-ખડનાત્મક શૈલીમાં જ વાત કરવાની જરૂર છે એવી શૈલીથી આપેલ ઉપદેશ ખરો જિંડો જિતરે છે અને દીર્ઘ અસર ઉપજાવે છે. ધમાધમીઆ દલીલ અગર પણ ઢરતી નથી અને નયૂકની અસર એતા અવકાશની બહારની વાત છે.

કોઈ સારા વક્તાને જાહેરમાં લાપણ કરતા માંલજવાથી અને તે વખતે શ્રોતા ઉપર થતી અસરનો અભ્યાસ કરવાથી આ વાત ખરાખર સ્પષ્ટ થાય તેમ છે. આપણે જાહેરના કોઈપણ જાહેર વક્તાની કૃતોહનો ખરાખર અભ્યાસ કરીએ તો આ વાત દીવા જેવી જણાય તેમ છે.

આટલું છતાં મનુષ્યસ્વભાવના અભ્યાસ વગરના અને ખડુ થોડી પુણ્યને મોટો વ્યવસાય લઈ ખેઠેલા કેટલાક ઉપદેશકો કે જેમને ઉપદેશ કોને અપાય ? કેમ અપાય ? કેવા આકારમાં અપાય ? ક્યારે કૃતોહમંદ રીતે અપાય ? એ વાતનું ભાન ન હોય અને પોતાનામાં આવડત કરતાં ઝનુન વધારે હોય, ત્યારે તે ખંડનાત્મક શૈલી તરફ વળી જાય છે અને થોડા પાસે ખેસનાર પ્રશંસા કરે એટલે પોતાને ગૌત-માવતાર માનવા સુધીની ધૃષ્ટતા કરી ખેસે છે.

કોઈપણ વક્તાને વ્યાખ્યાનપીઠ પર ખેસવાની કે પ્લેટ ફોર્મ પર ઊભા થઈ લાપણ કરવાની રજા મળે તે પહેલાં તેણે ઉપદેશને અંગે માનસવિદ્યાનો અને સારા ગ્રંથોનો અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ, વક્તૃત્વના નિયમો તેના લક્ષ્યમાં હોવા જોઈએ અને સારા વક્તાઓની કૃતોહનાં કારણોનો તેણે અભ્યાસ કરેલો હોવો જોઈએ. એક બે સુંઠના ગાંડીઆના ગાંધીને વ્યાખ્યાનપીઠ પર ખેસવાની તક મળવાથી તેમને પોતાને અને સમાજને મહાન હાનિ થાય છે. ઉપદેશ આપવો એમાં કાચાપોચાનાં ગળાં નથી, એ ગજવેલનો પ્રયોગ છે, ખાતાં ન આવડે તો તે આખે શરીરે કૂટી નીકળે એવી એ સારે વાત છે.

અને સમાજ સાથે એકાં કાઢવાં એ કાંઈ નાનીસૂની વાત નથી. એવા દુંકા લડાવવાળા તો સમાજને ખોરલે

ચઢાવી દે અત્યારે એવા ઘણા નીકળી પડયા છે બે ચાર ચોપડી લણેલાના હાથમા શામન ન હોય

એક ઉત્તમૂન વચન બોલનારને અનતો મમાર વધવાનુ કાગળ બહુ વિચારવા જેવુ છે જાહેરમા બોલાયેતુ એક વચન આખા સમાજને હાનિ કરે છે માણસ પોતે ખરાબ હોય તો તેની જાતને જ નુક્કાન થાય છે, પણ સમાજને હારનાર તો આખા સમાજગરી પગ દુકારાવાત કરે છે એવાઓ અપ્રયત્ન અવધા ખડતા મઠ યૌવીએ બોલવાની તજવીજ કરી થોડી પ્રગમા મેળવી જાય તેથી સમાજે બહુ ચેતવા જેવુ છે તેઓ મમાજગરી પગ આક્રમણ કરનારા છે, તથા વગર અનુભવના અને વગર અભ્યાસના હોઈ સમાજને હાનિ કરનારા છે અને એવાઓની સમાજને બચાવવાની બહુ જરૂર છે

હતુન જાતાવનાના ખીજા અનેક જ્ઞા છે વ્રાજ્યાન પીકનો એ પ્રકારે ઉપયોગ ન કરાય

*

૩

રાત્રીનો લાખો મમય થઈ જતા આટી નાત અટકી પડી બન્ને મિત્રો છૂટા પડયા, આવી વાર્તા જવાની તક લેવા મદેત કર્યો અને અરમ્પરમ મુબયના દર્શાવી પોતાની મોટર તરફ ચાલના થયા બન્ને અતિ વ્યવમાયી પણ મુચર અભ્યામી હતા અને તેમની વાતો ઘણી નોધી લેવા લાયકની જણાતી હતી બન્ને વાતો કરતા ત્યાગે તેમા ઓતપ્રોત થઈ જતા હતા આવા પ્રસંગો વધારે મળે તો નવીન વાતો આગળ આવે અને અનેક પ્રશ્નો ચર્ચાય એવી એમની લાવના ક્ષીબૃત થયે તો અને ત્યારે આપણે એમના રસાન્વાદનનો લાભ લેશું

ઝીણી વાતોનું આંતર

[૨૩]

[આ એક મુમુક્ષુની નોંધપોથીમાંથી ઉદ્ધૃત છે. આવી અનેક બાબતો મુમુક્ષુએ નોંધી છે અને નોંધતો જાય છે. એમાં રસ માલૂમ પડશે અને મુમુક્ષુની પોથી ઉપલબ્ધ થશે તો અવારનવાર તે પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન થશે આમાં નિરીક્ષણ કરનાર અને અંદરથી જવાબ આપનાર બે છે કે એક તે શોધવા જેવું છે]

*

૧

*

તને નામનો મોહ કોઈ રીતે જતો નથી ! તું કોઈ રીતે તારું નામ કાયમ અથવા ઘણો વખત રહે તે માટે વલખાં મારે છે ! તારું નાનું કામ ઘણા કેમ જાણે એ માટે અનેક પ્રયત્ન કરે છે ! ઉપવાસ કર્યો હોય તો પાંચ કે પચીસ માણસોને કહે કે આજ તો ઉપવાસ કર્યો છે ત્યારે તને નિરાંત થાય છે. એક સાધારણ રકમ ખરચી હોય તો દશને કહી દેખાડે છે અને ખરચેલી રકમ કરતાં બેવડી ખરચી છે એમ લોકો કહે ત્યારે રાજ થાય છે ! તારું આખું જીવન બહારની પ્રશંસા મેળવવા ઉપર જ જાણે રચાયું હોય તેમ ઘડાય છે અને જાણે બહારની દુનિયામાં જ તું જીવતો હો એવી સર્વ રચના જાણતાં-અજાણતાં ઘડાય છે. વિચાર કર:-

તારું નામ કેટલો વખત રહેશે ? પ્રશંસા કરનાર કેટલો વખત બેસી રહેશે ? આરસની તળતી ક્યાં સુધી

ટકશે ? ચક્રવર્તી જી ખડ સાધી ઝપલકૂટ નજીક આવે છે ત્યારે તેની ઉપર લખે છે કે ‘અમુક-ચક્રવર્તી અમુક વળતે થયા’ તે ઝપલકૂટ ઉપર નેડો-સાખો કે કરોડો નામો લખાયલા હાય છે, લખવા માટે જગ્યા આવી હોતી નથી, એકતુ નામ ભુસાડી પોતાનું લખવું પડે છે, અને છતાં તુ યાદ કર આ ચોવીગીના ખાગ ચક્રવર્તીઓમાથી કેટલાના નામ તને આવડે છે ? ધાત્રીએ કે શાંતિનાથ-૧ શુનાથ-૨ અરનાથના નામ ચક્રી તરીકે યાદ હશે પછી ભરત યાદ હશે સુભૂમ ખીજા છ ખડ સાધવા ગયો અને લોભની હદ પહોંચ્યો તેથી કદાચ તેનું નામ યાદ હશે કદાચ અથ યથેલ ચક્રી પ્રજ્ઞદત્તનું નામ યાદ આવશે પણ ખાકીના છનું શું ? આવી હકીકત છે તો પછી તુ કેણું હિસાબમા ? તારા મરણ મછી કદાચ પાચ દશ વર્ષ સુધી તને ડાહ યાદ કરશે, તો તેમા તને લાભ શો ? અને એવી યાદી પણ ડેટલા વખત સુધી ? મરણુ તેટલા ખાતર સર્વ લાભને તુ શુમાવી બેસે છે એ વ્યાતમા રાખ નામ ખાતર તુ કેવી રમતો ને છે, કેટલી આત્મ વચના કરે છે અને કેટલા ગોટા વાળે છે ! ! આ સર્વ કોને માટે ? શા માટે ? મનોવિકારનું પૃથક્કણ કરે જરા જાડો તત્ત અને અદર બે બહાર બેવાને મદલે અદર બેધર એટલે તેવી ટેવ પડતા તને નવો જ પ્રકાર પડશે અને તારી અભારની પગવલળી મનોદશા પવટાર્થ જશે

તારી પ્રશન્ના કન્નાળી બીજે જ દિવને તારી ટીકા કરશે-કરે છે, એ તુ બેધર શકે છે ? આવી હકી, હકા -

વખતની અને ક્ષણભ્રવી પ્રતિષ્ઠા ઉપર તારા જેવા બહાદુર આત્માનો આશ્રય હોય ? તને એ ન શોભે અંતરની આંખો ઉઘાડ અને નામ અવિચળ કેમ રહે અને ક્યાં રહે તે શોધ. પ્રયાસે તે મળશે અને મળશે એટલે અત્યારની તારી ટેવ છૂટી જશે

*

૨

:-

આ શું તારી મોટરના ? શોકરને તેં આજે ‘સાળા ગધેડા’ કહ્યું ? તારા મુખમાં એ શબ્દ શોભે ? ગૃહસ્થના મુખમાં આવી હલકી ભાષા હોય ? તું વિચાર કર :—

એ શ્રમભ્રવી છે એટલે તારો એના ઉપર હુકમ ચાલે. તું એને પગાર આપે છે, એના બદલામાં એ તારું કામ કરે છે. જીંદગીને ભોગે—જોખમે એ તારી મોટર ચલાવે છે. તારા હુકમો રાતદિવસની ગણના વગર કે પોતાની સગવડની દરકાર કર્યા વગર ઊઠાવે છે. એ કાંઈ તારો ગુલામ નથી. તું એની પાસેથી કામ લે અને કોઈ વખત તને ફેરફાર જણાય તો તું તેને સૂચના કર એણે પોતાની જીંદગી તને વેચી નથી.

તને ગાળ દેવાનો અધિકાર શો ? એ પણ મનુષ્ય છે, એને લાગણી છે, એ તને તેવી જ ગાળ દઈ શકે છે અને છતાં એ દબાયલો રહે છે તેની સ્થિતિનો તું ગેરલાભ લે છે ! એને ‘ગધેડો’ સાંભળીને શું થયું હશે તેનો કાંઈ ખ્યાલ કર્યો ? જે મનુષ્ય હલકી પંક્તિના હોય છે તે ખાસ કરીને માનસંગ સહન કરી શકતા નથી તે તું જાણે છે ? જો તે જ

વળતે તને એણે ગાળ દીધી હોત તો તને કેવું લાગત? એણે એકદમ માસના પગાંની દગ્ગર ન ઝરી હોત અને કોરટમા તાગ પર કેસ માડત તો તને કેવું લાગત? તારે માટે તાગ આપ્તજનો અથવા જનતા શુ ધારત? અને તે સર્વ કળતા તારે અતઃ આત્મા શુ ઢહેત?

મનુષ્યને ગધેડા ઢહેનાની વૃત્તિ ડેને ઉત્પન્ન થાય છે તેના તે કદી વિચાર ડ્યોં છે? રાત દિનસ મજુરી કરનાર, ઝોણુ ખાઈ વવારે નેવા કળના ગધેડા તો ઘણો મારો છે, પણ તે અર્થમા તે એ શબ્દ વાપર્યો નથી તારે તો હજુ શુલામી-સેવા ડરાવવી એ તે તારો હક્ક માન્યો છે! પણ એમ કરવા તારા ધ્યાનને લઈને કદાચ તુ યોગ્યતા માનનો દો, તો પણ તુ ગૃહસ્થ તો છે તારાથી સભ્યતા કેમ છોડાય?

તે શુ કહ્યું? 'મોટર વખતસર લા યો નહિ અને એક બગડી હતી એવું જ્ઞાનું ડાઢ્યું?' અરે વાહ! એટલા માટે તુ એને 'માળો' કહે! આ તારો ક્રોધ છે! તુચ્છ મનોવિકાર છે! તારા વિકાસ સામે આવગણુ છે! તારી પ્રગતિમા વિન્ન કરનાર છે! એવા શબ્દ બોલે છે ત્યારે તુ લગભગ મનુષ્ય મટી જાય છે! તુ પોતે જનારોથી પણ ઊતરતી પાયરીએ ઊતરી જાય છે એમા વિકાસનો મનાવ જ નથી જરા માતિથી અદર પૂછી જોજો આ દશા માર્ગ પર ચઢનાર કે ચઢનાના સાચા પ્રયત્ન કળનાંની ન હોય.

તારો આજે વખત જતો નથી આજે ઘરમાથી સર્વ બહાર ગયા છે અને શારીરિક કાળે તુ ઘર એડો રહ્યો

છે એટલે તને ઘર 'ઉડ ઉડ' લાગે છે. આને છોકરાંઓની ધમાલ નથી એટલે તને નિરસ વાતાવરણ લાગે છે. હવે વિચાર કરે:—

તારી આ મનોદશા હોય? વળત કોનો ન જાય? હજી તારે બાહ્યમાં જ રાચવું છે? તારે હજી છોકરાંઓ ધરમાં નથી એ વાતની ફરિયાદ કરવી છે? ધન્ય છે તારી વિચારણાશક્તિને! નમિરાજને બલોયાના અવાજે પીડા કરી. એના દાહજવરને શાંત કરવા પાંચસો સ્ત્રીઓ ચંદન ઘસવા લાગી ગઈ, ત્યારે એ ચીડાઈ ગયા. અવાજ બંધ પાડવાની આજ્ઞા થઈ. સ્ત્રીઓએ બધાં બલોયાં કાઢીને ફક્ત એક એક સૌભાગ્યકંકણ રાખ્યું અને ચંદન ઘસવાનું ચાલુ રાખ્યું. અવાજ બંધ થયો દાહજવરવાળા નમિરાજને આ શાંતિ ગમી ગઈ. તેણે તેનું કારણ પૂછ્યું. એકપણનો લાલ સમજાણો તારી પણ એને લગતી જ દશા લાગે છે! તું શાંતિની મોટી મોટી વાતો કરે છે, એને મેળવવા યોજના કરે છે, પણ જ્યારે તે ખરેખર તને થોડા વળત માટે મળે છે, ત્યારે તેને ઉલટું ઉડ ઉડ લાગે છે! ઘર ઉડઉડ તે કોને લાગે? જેને આત્મચિંતવન, તત્ત્વવિચારણા કે ધ્યાનધારા સાધવા હોય તેને એકાંત સ્થિતિમાં 'ઉડ ઉડ' એવું કદિ લાગે? આવી શાંતિ મેળવવાની તારી આંતરધૃષ્ટિ હતી કે માત્ર દેખાવ હતો તેની કરી શીંશી મૂકી છે?

શાંતિ મેળવવાની ઈચ્છા સાથે તે મળે તે વળતે શું કરવું તેની ગોઠવણ નોંધ્યે, તેનો અભ્યાસ નોંધ્યે, તેની પ્રતીતિ અને ઓળખાણ નોંધ્યે; નહિ તો શાંતિ આવે ત્યારે ખોટા વિકલ્પ થાય છે. ભૂમિકાશુદ્ધિ વગર ઉચ્ચ

આગશમાં ઉઠ્યન કરનાર જ્યારે ખરો અવસર પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સધાવેષ સાવવાને બદલે ઉલટો ખરડાઈ જાય છે અને પડી શાંતિ મેળવવાની ઈચ્છામાં જ મળના હતી એવા ભ્રમમાં પડે છે.

બગબગ શાંતિ મેળવવાની ખરી ઈચ્છા હોય તો શાંતિ કુચા મળે અને મળે ત્યારે શુ કંઈ તેની તૈયારી હોવી જોઈએ, નહિતો ડોકલા વધામાં ફરીવાર પડવું પડે છે અને ગોટા વાળના પડે છે. પ્રાપ્તિની ઈચ્છા પહેલા લાયકાત કેળવવાની જરૂર છે પ્રબળ પ્રયાસ અને હઠ ભાવનાથી શાંતિ અને કોઈ પણ ચીજ મળી શકે છે, જરૂર મળે છે, પણ મળે ત્યારે એ ગમતી નથી, શોભતી નથી, ટકતી નથી અને પ્રયાસ વ્યર્થ જાય છે તને તો આવે વળને આત્મારામ સાથે વાતો કરવાનો અનસઝ મળ્યો, તેને ન ઓળખતા તું ખોટા ભ્રમમાં મડી ગયો. વાતાવરણને નિરમને બદલે મગ્ન જરૂર એ તારી આવડન ઉપર, ખરી આત્મવિચારણા ઉપર અને તે માટેના અભ્યાસ અને ઓળખાણ ઉપર નિર્ભર રહે છે.

૪

આજે ખાતા ખાતા તે શુ કહી નાખ્યું? એવું બોલી ગયો કે ‘મારે ડોઘ વસ્તુ ઉપર રાગદ્વેષ નથી’ અને એ વાતને પરિણામે લાણીમાં મીઠાઈ આવે કે વાગી ચાલે. આવે તે ખાવામાં વાધો નથી એવો ભાવ બતાવ્યો! અને વળી ત્યાગભાવ બતાવવામાં નાની નાની ચીજો છોડી દીધી અને દુધપાક ને ઘારી ખૂબ ખાધા!

અતઃપ્રમાણ અદ્ભુત અદ્ભુત ઘડભાજ આવી વિચાર

કરતાં નીચેની શ્રેણી આવીને આલી ગઈ. આ પ્રાણી અન્યની સાથે વાત કરવા બેસે છે ત્યારે એને ઘણીવાર ઉપયોગ રહેતો નથી. એને એમ લાગેલું કે રાગદ્વેષ ત્યાગ કરવા ચોક્કસ છે સામે પીરસનાર બટેટા લાવે એટલે એ કહે આપણે કોઈ ચીજ ઉપર રાગદ્વેષ નથી. જે આવે તે ખાઈએ. આ અતિ પ્રમાદનું, દંભનું, આત્મવંચનાનું વચન છે. તારે ખાવું જ હોય તો તને ગમે તે કર, પણ વિષને વધાર નહિ. પાપકર્મ ખાંધવામાં રેશમની દોરીની ગાંઠ ઉપર તેલનું ટીપું મૂક નહિ એ ગાંઠ કોઈ દિવસ છોડવી પડશે ત્યારે નવનેળાં પાણી ઉતરશે. મુખનો સ્વાદ જરાએ મર્યો નથી, કુળધર્મ કે વ્યવહાર કે મર્યાદા ચૂકવામાં શરમ નથી અને વળી ઉપર જતાં 'મને રાગદ્વેષ નથી' એવી વીતરાગદશા બતાવવાના કાંકા મારવાની હદ સુધી આલ્યો બાય છે ! તું કેટલી હદે ઊતરી ગયો છે તે તપાસ. ચાર અથાણાં આવ્યાં—મારે ત્યાગ છે. બે શાક આવ્યાં—મારે એક જ ખપે અને પછી દૂધપાક આવ્યો, ઘારી આવી, પૂરીઓ આવી—તે ભરપ લીધી, ત્રણવાર ફરી ફરીને એ સર્વ ચીજો લીધી. આમાં તારો ત્યાગ છે કે દેખાવ છે ? કદી વિચાર કર્યો છે ? ક્યાંસુધી આવી આત્મવંચના કરીશ ? એ કોને સાંઝે ? અને ક્યા ભવ સાંઝે ? તું આ ખાવાની ખાખત નજીવી ન ગણતો. ચારિત્રખંધારણમાં નાની નાની ખાખ-તોનો સરવાળો ઘણો મોટો થાય છે; અને બાહ્ય ત્યાગ તો જરૂરી છે જ, પણ એના કરતાં હૃદય દરજ્જે વધારે જરૂરી અંતર ત્યાગ—મન ઉપરનો કાબૂ છે. દૂરથી દૂધપાક બેઠું મનમાં ગલગલીઆં લાગવા મંડી બાય અને આંખાના

રસને જોઈ મ્હોભાથી પાણી છટવા માટે, તો પછી તારો નાની નાની વસ્તુનો ત્યાગ શી બિસાતમા ? અને તે પણ પાસે બેઠેલા સાલજે તેમ સાલજાવવા ખાતર-મારે ખાપે નહિ, એવા ડંકાણુ તુ કયા સુધી ડરીશ ? એક મનુષ્ય સાથે ખાવા બેસવાથી તો તેના આખા જીવનપ્રવાહનો ખ્યાલ કરી શકાય છે ખાવાની રીતિ, લેવાની રીતિ, પાછું મૂકવાની રીતિ, સખડકા લેવાની રીતિ, ફરી લેવાની રીતિ અને દરમ્યાન વાતની પદ્ધતિથી આખા મનુષ્યને બહારથી અને અંદરથી ઓળખી શકાય છે અતરમા ઉતર, બાહ્યભાવ છોડ, દેખાવ છોડ અને દરેક નાની બાબતોના જવાબ આપવાના છે તે વાત કદી વિસાગ નહિ દેખાવ એ માત્ર દેખાવ જ છે અને હૃદયના ત્યાગ વદ જ છે અને વદ જ રહેશે એને ઓપની જરૂર ન હોય

#

૫

૫

“પ્રમુખ સાહેબ ! બહેનો અને બધુઓ ! આવા અધ્યાત્મના ઊંડા વિષયમા બોલવાની મારી લાયકાત નથી મેં અત્યારે તમારી પાને એ વિષયમા વિવેચન કર્યું તે મારા ગળા બહારની બાબત છે કયા આપણા યોગિરાજ અને કયા હું ? આવા વિષયમા બોલનાની મારી લાયકાત ન હોવા છતાં તમે મને ખૂબ શાંતિથી સાંભળ્યો તે માટે હું ખરેખર તમારો ઋણી છું આપ સર્વ એ અપૂર્વ અધ્યાત્મગમના લેનારા થાઓ તો મારો પ્રયાસ હું સફળ થયો માનીશ.”

આને “અધ્યાત્મ”ના વિષય પર બાપણુ આપના તુ આ પ્રમાણે બોલ્યો ? શા માટે બોલ્યો ? આવી પૂર્ણાહુતિ

કરવાનો આશય શો હતો ? એની પછવાડે કયું માનસ રમતું હતું ? તું જરા ખૂબ ઊંચો ઊતરી, તપાસ કર અને તારા હૃદયનાં ખૂણાના લાગ તપાસ. તું એમ ધારે છે કે એમ ખોલવામાં તારી નમ્રતા હતી. વિચાર કે તને અંદરથી કોઈ એપણા હતી ? પ્રશંસામાં સાંભળવું હતું કે લાઈઓ ! આ કામમાં અંગ્રેજી લાણેલા ધર્મસંસ્કારથી રહિત થઈ જાય છે એ આક્ષેપ ખોટો છે ! તારે સાંભળવું હતું કે આપ ભાઈશ્રી ખરા અધ્યાત્મના રંગમાં રંગાયલા છો ! તારે સાંભળવું હતું કે ભાષણ બહુ સચોટ, ભાષા માર્મિક લક્ષ્ય બદ્ધ અને હકીકત રજુ કરવાની પદ્ધતિ સર્વોત્કૃષ્ટ હતા ! તારે તારી યોગિરાજ સાથે સરખામણી કરવાની ભ્રમણા હતી ! અન્યને અધ્યાત્મરસનાં સ્વાદ લેનારા કરવાના આગ્રહની ભીતરમાં તું પોતે તો એ રસથી લદ્દબદ્દ છે એમ જાહેર કરવાની તારી વૃત્તિ હતી ! તારે પ્રશંસા ભારોભાર જોઈતી હતી ! તારે તાળીઓના ગડગડાટ સાંભળવા હતા અને તારે પોતાને અધ્યાત્મી તરીકે જાહેર કરવો હતો ! જો તને એક વાત કહુંઃ ઘણી વખત મારે માન જોઈતું નથી અથવા હું માનને યોગ્ય નથી એમ કહેવું એ પણ માન છે. આ વાત માનસ વિદ્યાના ઊંડાણમાં ઊતરી સમજવા જેવી છે. પોતાની જાતને છેતરવા જેવું પાપ નથી અને તેથી પણ વધારે નમ્રતા બતાવવા દ્વારા માનની અભિલાષા જેવી તુચ્છતા નથી. આપણામાં ન હોય તેવી વાતો ખોલીએ કે લખીએ તેથી કાંઈ નિસ્તાર નથી અને એમાં ઇતિહાસિક વ્યવસ્થા પણ નથી. ઉચ્ચ જીવન તો જીવવાં જેવાં છે. એમાં દેખાવ ન હોય, એમાં રાગડા ન હોય, એમાં ગીતડાં ન હોય અને

આવો કુલકે પ્રયત્ન અધ્યાત્મને નામે વાય ત્યા તો હદ
આવી સમજવી સાચા અધ્યાત્મગમા રગાયવાની એ
દશા ન હોય એમા ઉપર ઉપરના વિવેકને સ્થાન નથી,
એમા દેખાવને અવકાશ નથી, એમા બાહ્યાડળરને પ્રસંગ
નથી અતઃ મન્યમા તો ધૂન હોય, આદર્શ જીવનમા
પ્રભુતા હોય, ભાવનામય જીવનમા સદેશ હોય બાહ્યભાવ
તણ અતરમા આવ સાચી આત્મખ્યાતિને શોધ અને આ
ઉપચાર વ્યવહારને હવે છોડ થોડા જીવનમા તો મોટે
સરવાળો ઝરી શકાય તુ બાહ્યબાધી કરે ડે શોધી લે.

જે. ધ. પ્ર. પુ. ૫૬. ૪ ૧૩૫ ફે

સ ૧૯૮૧

આત્મ પરિક્ષમા

[૨૪]

તા. ૧૫-૫-૧૯૩૫ ના સાંજના પત્રમાં એક મુંદર
સ્કુલિંગ (Sharklet) વાંચવામાં આવ્યો એ અત્યંત
વિચારણીય હોઈ નોંધી. લીધો એ સ્કુલિંગ નીચે પ્રમાણે છે.

When you are criticising others and are finding here and there
A fault or two to speak of, or a weakness you can tear,
When you're blaming someone's weakness or accusing
one of pelf,

It's time that you went out to take a walk around yourself.
There's lot of human failures in the average of us all,
And lots of grave shortcomings in the short ones and the tall;
But when we think of evils men should lay upon the shelves,
It's time we all went out to take a walk around ourselves.

We need so often in this life this balancing of scales,
This seeing how much in us wins and how much in us fails;
Before you judge another—Just to lay him on the shelf—
It would be a splendid plan to take a walk around yourself.

આ નાનો પણ ખૂબ વિચારમાં નાખી દે તેવો તાથુખો
નીચે પ્રમાણેના ભાવાર્થનો છે.

“જ્યારે તમે ખીજની ટીકા કરતા હો અથવા તમે અહીંથી
તહીંથી એક બે ભૂલોને શોધી શક્યા હો અથવા તો તમે જેને
ફાડીતોડી નાખો તેવી એકાદ નબળાઈને વચનદ્વારા વેગ આપતા
હો, જ્યારે તમે અન્યને નબળાઈ માટે ઠપકો આપતા હો અથવા
ધનને દેવ માનવા માટે કોઈ ઉપર આરોપ મૂકતા હો, ત્યારે
તમારે તમારી જાતની આસપાસ એક ફેરો મારવા લાયક વખત
આવી લાગ્યો છે.” (એમ સમજવું)

“આપણામાના સર્વ સામાન્ય પ્રતિના આણીઓમા અનેક ઊણપો ઓછી વધતી રહેલી છે અને આપણે નાના ટોણએ કે મોટા હોઈએ, પણ આપણા દરેકમા અનેક ગલીર ઓછપો જરૂર છે, પણ માણસો જ અનેક ખરાબ જાખતાને અભરાઈ પર ચઢાવી દે છે તેનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણી પોતાની આસપાસ એક ચક્રકર મારી આવવા આપણે બહાર જવું જોઈએ એવો વખત આવી પહોંચ્યો છે ” (એમ લાગે છે)

“બીજાને માટે તમે જે સદેશ આપવા લાગી જાઓ અથવા તેને અભરાઈએ ચઢાવી દો, તે પહેલાં આ જીવનમા આપણને જીવન-તોતનના તાજવાની જરૂરીઆત આપડે છે અને આપણું ખમીર કયા દષ્ટી રહે છે અને કયા હાથ દેઠા પડી બેસી જાય છે તેની વૃત્તતા કરવાની જરૂર પડે છે તેવે પ્રશ્નને તમારી જાતની આસપાસ એક પ્રદક્ષિણા મારવાની રીત બહુ મજાની નીવડે છે ”

આ ત્રણ વાક્યોમા બહુ સુદર વાત કરી નાખી છે, ઘણા સંક્ષેપમા જીવનગ્સની ટહાણ આપી દીધી છે, સુદામ રીતે અદર જોતા-ઊંડા ઊતરતા શીખનાની આદર્શરીતિનો પરિચય ફગવ્યો છે

વાત એમ છે કે આપણે ઘણાખરા સામાન્ય ડક્કાના હોઈ, આપણું સામાન્ય જીવન મધ્યમમરતુ ગળી એને પ્રચલિત પ્રણાલિકા પર ચલાવના હોઈએ છીએ. આપણે ઘણું ખરું આપણે પોતાનો વિચાર જ ઓછો છત્રીએ છીએ, પણ અન્યની વાત આવે, ત્યારે અન્યની ટીકા કગવામા, એની તુલના કરવામા, અને તેવે પ્રશ્નને દીર્ઘદષ્ટિ, વિગાળતા અને ચાગ્રિ-શીલતા બતાવવા તૈયાર થઈ જઈએ છીએ

જગ અનલોકન કરવાથી જણાયે કે અન્ય માણસોની નાની નાની નખખાઈઓ આપણને ખૂબ સાલે છે એક માણસ આપણી સાથે વાત કરવામા જરા જાણે ચોવવાય કે આપણે જેને

“સહ્યતા” માનતા હોઈએ તેના ધોરણ પ્રમાણે તે વાત ન કરી શકે, ત્યાં આપણને જીવ પર વાત આવી પડે છે, સામે માણસ જરા લગતી વાત કરે ત્યાં આપણે મિત્રાસ ધત્રી જાય છે અને પછી આપણે સહ્યતા ઉપર કે અત્યવાદીયણા ઉપર લાપણ આપવા લાગી જઈએ છીએ કોઈ માણસ જરા વિવેક કરે તો આપણે તેને ખુશામતની કાટિમાં મૂકી તે ઉપર વિચાર બતાવવા લાગી જઈએ છીએ અને ખુશામત કેટલી ખરાબ છે, અને એથી કેટલું તુકસાત થાય છે તે પર વિવેચન કરવા મંડી પડીએ છીએ અને કોઈએ કામ કરવામાં જરા ગફલતી કે ભૂલ કરી હોય તો આપણાં નસકોરાં ચઢી આવે છે કે લવાં ચઢી જાય છે.

નાના બાળકને આળા કરતાં જોઈ આપણે તેને યોધપાઠ આપવા મંડી જઈએ છીએ અને મોટા મહાત્મા ચુરુષો કે સંતોની નાની બાળતોની ખાસીઅતો શોધી કાઢી તે પર ચર્ચા કરવા લાગી જઈએ છીએ.

આપણા સરખી વયના મિત્રો કે સંબંધીને મુંજ, અનિયમિત, ભોળા, દીર્ઘદષ્ટિ વગરના, શરમાળ, લોભી, અલિમાની, ચુગલીખોર, દંભી વિગેરે અનેક ઉપનામો કે વિશેષણો વગર સકોચે આપ્યે જઈએ છીએ અને આપણને જાણે આખી દુનિયા ઉપર ફેસલાઓ આપવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો હોય તેવી રીતે વર્તીએ છીએ.

સામાની નાની મોટી બાળતો પર અપ્રીતિ, તિરસ્કાર કે ટીકા કરવાની આપણને એટલી બધી ટેવ પડી ગયેલી હોય છે કે આપણે સમાજમાં ગમે તેવા સ્થાન પર હોઈએ તો પણ આપણે આ ટેવ પર વિજય મેળવવાનો વિચાર

પણ કરતા નથી, વિચાર ક્વણી જરૂર છે એવો ખ્યાલ પણ કરતા નથી અને અન્યની જાળતમા સમજતે-મગર સમજતે તપાસ કેટીને કે તપાસ કર્યા પગર હાકયેજ રાખીએ કીએ, અને એ દેવ લગભગ આપણા સ્વભાવ જ જાની ગયેલ છે એમ આત્મનિરીક્ષણ કરવાથી કદાચ લાગશે, પણ એમા દોષ પોતે કળતા હોઈએ એવો તો વિચાર પણ નહિ આવે

હુનિયામા અમ્મલ કોની પાને કેટલી છે તેને માપવાનું દોષ યત્ર ન હોવાથી દરેક માણસ લગભગ પોતાને અભિ પ્રાય આપવાની જાળતમા સ્વતંત્ર મમતે કે અને પોતાના મત સાથે અન્ય મગતા થશે કે નહિ તેની દૃષ્ટાર ન કળતા પોતે ન મમતે તેવી જાળતમા પણ મત આપવાની હિમત કે ધૃષ્ટતા જરૂર કરે છે એ સર્વ જાળતો કે અભિ પ્રાયો અન્ય પરતે જ હોય છે એ જાસ ધ્યાનમા રાખવાનું છે કેટલીકવા એવું જાને છે કે જે વ્યક્તિની ટીકા કરવામા આવવી હોય તેની સમક્ષ તેને માટે અભિપ્રાય આપવાની સક્રિયતા કે અનુકૂળતા ન હોય તો માણસ તેની ગેરહાજરીમા તેને માટે અભિપ્રાય આપે છે જેની વાત પોતે કરતા હોય તે પોતાથી અને ગણા અનુભવી, અભ્યાસી કે વિચારક હોય, તો પણ તેની માની નાની જાળત લઈ તે પર પણ ટીકા કંવા લાગી જાય છે અને તેમ કરવામા પોતે હાપણુનો ઈજારો લાજ ગણેલ છે એમ માની જામે તેમ જોલી જીવનની ખજવાળ પૂરી કરે છે

અન્ય સળધી ટાટી હજવી વાત કંવામા, તેને સાધારણ પક્ષિમા મૂકી દેનામા અને તેની નાની જાળતને જોડે રૂપ આપવામા, પોતાના વચ, અનુભવ, આવડત કે સાધનોએ

કાંઈ વિચાર કરવામાં આવતો નથી. અસાધારણ વ્યાખ્યાન કરનાર સંતપુરુષના હાંથ કે પગ કેમ ચાલતા હતા તેની ટીકાથી માંડી, એનાં કપડાંને પણ છોડશે નહિ અને એનાં અતિ ઊંડા વક્તવ્યના વિષયનો એક અંશ પણ નહિ સમજ્યો હોય, છતાં એના ઉપર અભિપ્રાય આપવા એ મંડી જશે. કળાતું વિજ્ઞાન એક અંશ માત્ર પણ પોતામાં નહિ હોય, છતાં મોટાં ચિત્રકારોનાં ચિત્ર પર એ ટીકા કરવા લાગશે અને યુરોપની ગેલેરીનાં ચિત્રોની કિંમત લાખો રૂપિયા થાય છે એમ જાણશે ત્યારે કાં તો તે વાતને વાહિયાત કહેશે અથવા મૂલ્ય આપનારને મૂર્ખની કોટિમાં મૂકશે.

દરરોજના અનુભવનો વિષય છે કે જ્યારે કોઈ અન્યની વાત કરવા બેસે છે અથવા આપણે તેમ કરવા લાગી જઈએ છીએ ત્યારે અભિપ્રાય આપવાની પોતાની ચોગ્યતા, અધિકાર, અભ્યાસ કે આવડતનો વિચાર કરતા નથી. પછી આપણે મહાત્માજીના એક છૂટા છવાયા કામ પર કટાક્ષ પણ કરવા મંડી જઈએ અને પડિત મ્હાલવિયાજીને નરમ શબ્દમાં સંબોધીએ એ તો જાણે મોટા પુરુષોની વાત થઈ, પણ આપણા સંબંધી કે મિત્રોની વાત કરીએ તો પણ આપણું સર્વસ્વ, સર્વશુભીપણું આપણા મગજ પર તરવરતું જ રહે છે. આપણે નિંદા કરવામાં પાછીપાની ન કરીએ અને અભિપ્રાય આપવામાં વિચાર સરખો પણ ન કરીએ—એ દરરોજના અનુભવ અને અવલોકનનો વિષય છે.

ખડું વિચારણીય વાત તો એ છે કે એ સર્વ પ્રસંગોમાં આપણે કયાં ઊભા છીએ અને આપણામાં શા શુભો અવશુભો છે તેનો વિચાર સરખો પણ નથી કરતા. ઘણીવાર

તો એવું બને છે કે અન્યના જૂઠાપણા માટે આપણે ટીકા કરતા હોઈએ, ત્યારે આખા દિવસમા આપણે કેટલીવાર જોટાળાવાળું બોલતા હોઈએ છીએ તેનો ઠી ક્યાસ પણ કરેલો હોતો નથી

આપણને પદ્ધતિસરની એક પદ્ધતિ પણ લાખતા ન આવડતી હોય, છતાં જગતના સ્વીકારાયેલા મહાન લેખકોની આપણે ભૂલ ઝાઢવા મહી જઈએ છીએ અને કોઈ જાતનો વિચાર કર્યા સિવાય અતિ મુઠ્ઠર ધાર્યું કરનારને સમજ્યા વગર તેનો અમુક આશય હશે એમ ધારી-માની લઈએ છીએ અને તેટલેથી ન અટકતા અન્યની પાને તેવી વાતો ખૂણ ગસ લઈને કરવા લાગી જઈએ છીએ દુઝામા ઝડીએ તો આ પ્રાણીને પારકી વાતો કરવાનો એટલો ચરમ લાગી ગયેયો હોય છે કે ગમે તેવા પ્રસંગે દિવસમા અનેક વાર અને વર્ષમા મેકડો હજારો વખત એ પારકાની બાળતમા મત આપ્યાજ કરે છે, સાચી જોટી વાતો ઠર્યા જ કરે છે અને નજમા ગપ્પા મારી મનઘડત કટપનાઓને માર્ગ આપ્યા જ કરે છે

કેટલીવાર એટલાએ, કેટલીકવાર વગર વિચારે અને ઘણીખરી વાર હેતુ કે પરિણામના ખ્યાલ વગર અન્યની નિર્બળતાઓ, નબળાઈઓ, તુચ્છતાઓ અને ઠણપોને એ નવાનના રૂપે ચીતર્યા જ કરે છે અને તેમ કન્વામા પોતાનું હડાપણ માને છે અને એ બાળતનો તેનો સ્વાધીન હક્ક ડોઈ જતો કરે કે તે પર તકરાર બિઠાવે તો બિલટો ગુસ્સે થાય છે અને પોતાના ધમ હમા-મનોરાજ્યમા મહાન્યા કરે છે

એને કદી ખ્યાલ થતો નથી કે લાઈ! તું ડોણ? કઈ જાણનો મૂળો? પારકા પર અભિપ્રાય આપવાનું સર્વસ્વ

તને કંઈ તપશ્ચર્યાને પરિણામે પ્રાપ્ત થયું ? તારા ક્યા ત્યાગ વૈરાગ્યને પરિણામે તને વિશિષ્ટ જ્ઞાન થયું ? કે તું સાંભળેલી ન સાંભળેલી, અનેલી નહિ અનેલી અને લખતી-સળતી વાતની ક્યું-ખર કરી ડહાપણ બતાવે છે ? પરંતુ બહાર જોવાને બદલે અંદર જો, સામે જોવાને બદલે નીચે જો, આગળ જોવાને બદલે અંતરમાં જો, અને પછી તપાસ કે તું ક્યાં ઊભો છે ? તું જ્યારે સ્વીય આત્મનિરીક્ષણ કરીશ અને તારી પોતાની આસપાસ ચક્રવ્રમાણ કરીશ, તારાં પોતાનાં વચન વિચાર અને વર્તનને તપાસી જઈશ, ત્યારે તને લાગશે કે તારા બોલવા કરતાં તારે વિચારવાનું ઘણું છે, અન્યની ટીકા કરવા કરતાં તારે તારા આત્માને સાંભાળવાનો છે, બાહ્યચારી (Objective) થવાને બદલે તારે અંતર-ચારી (Subjective) થવાનું છે.

જ્યારે અન્યના નાના નાના દુર્ગુણ પર વાત કરવાની, ટીકા કરવાની કે નિંદા કરવાની મરજી થઈ આવે કે જીભડીને ચળ થઈ આવે, ત્યારે એના ઉપર બેક (ક્રમાને) દબાવવાની જરૂર છે અને પોતે ક્યાં ઊભો છે, પોતામાં એ જ બાળતને અગે કેટલી નબળાઈ છે, એનો ખારિકીથી અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. જ્યારે આ આત્મપરિક્ષમા કરવાની ટેવ પડશે, જ્યારે પોતાની જાતની આસપાસ ફેરા ખાતાં આવડશે, જ્યારે હૃદયપરીક્ષા કરવા સ્વપ્રદક્ષિણા કરવામાં આનંદ આવશે, ત્યારે આખી વાત નવીન આકારે સમજાશે, અંતરના એજસ પ્રસરશે અને પછી જણાશે કે આપણી પાસે અન્યની સુલના કરવાનાં ત્રાજવાં છે જ નહિ, અને હોય તો પણ તેનો વિનાપ્રસંગે કે અકારણે ઉપયોગ કરવાની જરૂર

છે જ નહિ જવી વાત કરતા અને યુગ વિચાર કરતા પોતાને જ લાગશે કે આપણામાં કોઈ જાતની વિરોધતા નથી કે વિશિષ્ટતા નથી કે જેને લીધે આપણે અન્યની વાત કહી શકીએ. ચોખ્ખા પણ ધનવી શક્તિએ ચોના અને, કાચો છે નજરે દીકર વાત પણ ખોટી પડે છે, દેખવા-ફર વાચ છે, બાલુ જે વાચ છે અથવા પ્રકાશ છાયાના ફેરી હકીકત ફરી જાય છે, તે આપણા દરોજના અનુભવનો વિષય છે ખીજી હકીકત એ છે કે આપણે બાહ્ય વસ્તુ જ્ઞાન માગી રીતે જોઈ પણ શકીએ, પણ અહમ્મના આશય હેતુ કે ખીજા અનેક વિચારો, તર્કો અને પ્રેરક તરનો કદી જાણી ગડતા નવા, જાણના માટે જે વિશિષ્ટ જ્ઞાન જોઈએ તે આપણામાં નથી અને મા. અનુમાન ઉપર આધાર ગાળીએ, ત્યાં તો આપણી અજ્ઞતા, અનકલ્પ, અનુભવ આદિ અનેક મુદ્દાએ આપણો નિર્ણય મર્યાદિત અથવા બાધિત થઈ જવાનો ઘણો મહા છે.

મર્યાદા મહત્ત્વની વાત તો એ છે કે અન્યની બાબતમાં તારો મત આપવાનો તને અધિકાર મો? તે જાણ આખી દુનિયાને માટે મન આપવાનો ધનરો લીધો છે? તુ તારી પોતાની મલાગ લે, તારી જાનને ઉજાન કર અને જ્ઞાને ચકાવ, જ્ઞાને મળ્યા પછી એને નનમાર્ગે આગળ ધપાવ એ દિશાએ તારે ઘણું કંવાનુ છે, તને એ કરવા સમર્થ મળે તેમ નથી, ત્યારે નકામી ખીજતની વાત કરી વગર સમજતો ત્યાં હાડ્યે ગયો છે?

તુ વિચારને કે દુનિયામાં અનેક પ્રકૃતિના માણસો

છે: કોઈમાં કોઈ વિકૃતિ હશે, નગ્નતા હશે, તુચ્છતા હશે, અનિષ્ટતા હશે, તો કોઈમાં ખીજા પ્રકારની હશે; પણ તારામાં કંઈ કંઈ છે તે શોધ અને શોધીને તેને માટે યોગ્ય નિર્ણય કર બાકી ચોક્કસ માનજો કે દુનિયામાં કોઈનાં નળીઆં ચૂતાં હશે તો કોઈના નેવાં ચૂતાં હશે, પણ તારે તેની પંચાત શી ? તારાં નળીઆં ક્યાં ચૂએ છે અને તું ક્યાં બેઠો છે તે વિચાર તો બસ છે. તું કદી એમ ન ધારતો કે તારૂં છાપરું તદ્દન સલામત જ છે. તારા ઘરમાં તો ચારે બાજુએ ખાખોચીઆં પડી રહેલાં છે અને પાણીની બાલદીઓ ભરી ભરીને કાઠ તોપણ ઘર સાફ થઈ શકે તેમ નથી, ત્યાં તું ચારકાં નળીઆં તપાસવા ક્યાં જાય છે ? તારે તો ખૂબ વિચારવાતું છે. જરા આંખો ઉઘાડીને સામે જોવાને બદલે અંતર ચક્ષુ ઉઘાડીને અંદર નજર કર અરે ! તને એમાં એટલા ગોટાળા, ખાડા અને ઘુંચાળા માલૂમ પડશે કે તું અસાધારણ બુદ્ધિ શક્તિ અને આતરંગ્યૌર્યવાળો નહિ હો તો, તું તેમાં ગોથા ખાઈ જઈશ, ગૂંચવાઈ જઈશ અને ગોટાળે ચઢી જઈશ.

તું આમ દોડ્યો દોડ્યો ક્યાં ચાલ્યો જઈશ ? અને કેટલે ચાલ્યો જઈશ ? અને શા માટે દોડ્યા કરે છે ? જેને માટે તું મત આપી રહ્યો છે, જેની ટીકા કરી રહ્યો છે, જેની નાની મોટી વાતને તુ અગત્ય આપી રહ્યો છે, તે સર્વે પખીના મેળા છે, આ તો એક રાતનો વિસામો છે, એમાં કેટલાક મળી ગયા, એ સર્વ પંખીની અપેક્ષાએ અતિ અદ્ય છે અને તું પણ અહીં બેસી રહેવાનો નથી; માટે નિર્રર્થક માથાફાડ અને લમણાઝીક કરવાને બદલે

તારી જાતને તપાસ, તારી જાતને મલાજ અને તારી જાતને વિદસાવ

વગી એ રીતે પુણ્યક્ષી વધાને જાહેરે અતરણક્ષી થઈશ, ત્યારે આગળ જણાવું કે તેમ પ્રથમ તો તને ઘણી ગૂંચવણો દેખાશે, પણ પછી અતરના અજવાળા પડશે અને ત્યારે તે નહિ અનુભવેલું દેખાશે, નહિ જાણેલું જણાશે, નહિ સૂણેલું અજાણશે એ અનાહત નાદના ગોગ્વ એવું છે, એના અતર તેજ અનેગ છે, એની અદ્ભુત સુગંધ અનુભૂતપૂર્વ છે એ ધડીના મેળામાં તુ તું રાત્રી રહ્યો છે ? તારું એ કામ નથી, તારું એ મ્યાન નથી, તારું એ માન નથી તું કઈ ભૂમિજનો પ્રાણી ! અને ક્યા અથડાઈ પડ્યો છે ! અને ઢેવામાં ભરાઈ પડ્યો છે ? તારા ગોગ્વને એ વાત શોભે નહિ, તારા માયા ઉદેશને એ અનુરૂપ ન હોય, તારા તેજને એ વિક્રમાવનાગ ન હોય

માટે તારી જાતની કૃતી પ્રદક્ષિણા લે, તારા અતરમાં જિતર, આત્મનિરીક્ષણ કર અને ત્યાં સુખર્ણમિહાસને જોડેલા તારા નટજાને જો અને એની કરતો કચરો લાગ્યો છે અને લીલ લાગી ગઈ છે તથા એના ઉપર ધૂળ ચઢી ગઈ છે એને દૂર કર તુ તારામાં જ છે, તુ તારામય છે, તું એક અને અદ્વિતીય છે અને તારો વિદામ તારા હાથમાં છે, તારે કુલનાધીન છે, તારા અતરમાં છે તારી પોતાની આમપામ એકાગ્રપણે એકવાર પ્રદક્ષિણા કરીશ તો તારી પુરાણગી કે પંકીય ભૂમિકા ઠીકી જશે અને એ ગર્હ એટલે કાર્ય સફળ થઈ જાયું મમત્તે એ વાતમાં બે મત પડે તેમ નથી, માટે આત્મવક્ષી થઈ આત્મપ્રદક્ષિણા કર

અને સ્વત્તો જ વિચાર કરી એને વિકસાવ.

સામાન્ય રીતે આપણને એવી દેવ જ પડી ગયેલી છે કે આપણે બીજાની બાબતોનો જ વિચાર કરીએ છીએ. જીવંતમાં કંતેહ મેળવવી હોય તો તેની ચાવી એક જ છે: આપણે કેણુ છીએ? આપણે અહીં શા માટે છીએ? અને આપણે શું કરી શકીએ તેમ છીએ? તેનો વિચાર કરવો, પૂર્ણ વિચાર કરવો, વારંવાર વિચાર કરવો, જૂઠાં જૂઠાં દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિચાર કરવો.

અહીં એક બાબત વિચારવા જેવી છે. ઉપરના ત્રણે મુદ્દા પર તારું પોતાનું આત્મચિત્રિત્ર લખવા માંડ. શરૂઆતમાં તને મળ પડશે, તું થોડો આગળ વધીશ એટલે તને પોતાને જ મુંઝવણ થશે લખતાં લખતાં “પણુ પણુ...” થતું જશે, અને આખરે તારે લખવું પડશે કે ‘હું બણુતો નથી, હું સમજતો નથી’ વિગેરે બંને પ્રયોગ કરીશ ત્યારે તને તારા આત્મચિત્રમા અનેક ગૂંચવણો લાગશે, તું પ્રમાણિકપણે એ ચિત્ર તારી બતમાહિતી માટે જ માત્ર લખીશ તો પણુ તને સમજશે કે એ ચિત્ર લખવુ મુશ્કેલ છે અને આખરે તારો નિષ્ફળ પ્રયત્ન તું છોડી દઈશ, કંટાળીને થાકી જઈશ અને ગૂંચવણમાં ગોટાળે ચઢી જઈશ.

આટલું કબૂલ કરી શકીશ? કબૂલ કરવા જેટલું ખમીર છે? કદી વિચાર કર્યો છે? પોતાનું આંતર ચિત્ર દોરવામાં આટલી બધી મુંઝવણ થાય એ તે કેવી વાત? આ શરીર અને આત્માથી તૈયાર થયેલી નૌકા શી ચીજ છે? એ ક્યાં ઘસડાઈ જાય છે? એને ક્યા ખંદરે લઈ જવી છે? અને લઈ જવામાં ક્યા ધોરણો અને નિયમો છે? એની

કોઈ વાતનો તે નિર્ણય કર્યો છે ? અને ન કર્યો હોય તો કેવી વાત ગણાય ? એ તુ જ વિચાર બીજાની માથે ગમે તેમ વર્તજે, પણ પોતાની જાતની સાથે એકાત વિચાર ગણામા તો આત્મનિયંત્રણ કરતો નહિ જ્યાં બદરે જવું છે એનો ખ્યાલ પણ ન હોય અને વહાણને ભરદરિયે હઠારી મૂકવું એના જેવી અકલ્પ તે કોની હોય ? છતાં એ દશા તારી છે એ વાત જ્યારે તુ ખૂબ વિચાર કરીશ ત્યારે તને સમજશે.

થોરો (Thoreau) નામનો એક મહાન આક્રિ-
ત્યજ્ઞ થયો છે તે જોડે કે “ તારી પોતાની જાતને
બરાબર જાણખવી હોય તો તુ તારી પોતાની ઉપર
એક પત્ર (કાગળ) લખ તેમાં તારી પોતાની સ્વ-
તાઓ, તારું વર્તન અને તારા ઉદ્દેશો (Abilities Character
standard Aim) ના સમઘમા તુ પોતે પાથે સાચું શું માને
તે તુ જણાવ, એટલે તુ ક્યાં છે તેનો તને ખરેખર ખ્યાલ
આવશે એ જાતની વિચારણાને પગલાંએ ચલેલા લેખ-
નથી તુ ગણ તો નહિ જ વાચ એમ ચોક્કસ જણાય છે,
છતાં એક વાત એમ પણ છે કે એ વિચારણાને પરિણામે
તાગમા કેટલાક ગુણો પ્રગળ્ન હશે તેનું પણ તને જાન વશે.

જીવનની ક્ષેત્રે આવા મહાત્મી વિચારણામાં છે
ગમે તે પ્રકારે જીવનની પૂર્ણ કલ્પી અને મસાગ્રમુદ્રમાં
પોતાની નોંધા ગમે તેવો પત્ર આવે તેને અનુસારે ધમ-
કાના જેવી એમાં કાંઈ ભાજ નથી, એમાં કાંઈ આનંદ
નથી, એમાં કાંઈ તેજ નથી જીવનની ભાજ માણસી હોય
તો જીવનને અદરથી તપાસવું, પોતાની ધાગણા મમજવી,

પોતાના ઉદ્દેશોનો નિર્ણય કરવો, પોતાના ઉદ્દેશને વિરોધ થાય તેવા પ્રસંગો આવે ત્યાં અટકી પડવું અને જંમ બને તેમ બહાર ન જોતાં અંદર જોતાં શીખવું, સામે ન જોતાં પગ તરફ જોતાં શીખવું અને ચક્રણવક્રણ આંખે નિરીક્ષણ કરી અન્યની આસપાસ ફેરફાર કરવાને બદલે પોતાના શરીરની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરવી. એનું નામ સાચુ જીવન છે, બાકી તો અનેક ફેરા ખાધા, એક ખાડા-માંથી બીજામાં પડ્યા અને બહારને ધકકે ચઢ્યા. એવા ફેરાઓ અને ધકેલાઓની ઘણી મોટી સંખ્યામાં એકનો વધારો થશે એમ જરૂર લાગશે.

આખા જીવનરહસ્યની આવી આત્મવિચારણામાં છે, અંદર ઊંડા ઊતરવામાં છે, સાધ્યના મુનિશ્ચયમાં છે અને તે નિશ્ચયને ગમે તેટલી અગવડે વળગી રહેવામાં છે. અત્યારે એ સર્વ મુદ્દા સમજી શકાય તેટલી તારામાં આવડત છે, સયોગો અનુકૂળ કરી લેવાની તારામાં શક્તિ છે અને સાધ્યને માર્ગે ચાલવાની તારામાં કળા છે. નિશ્ચય કરીશ તો રસ્તો સરળ થઈ જશે, બાકી ચક્રભ્રમણની ફેરફારમાં આંટા મારવા હોય તો તારી મરજીની વાત છે. ચાલુ પ્રવાહથી જરા ઊંચો આવ અને આત્મરમણતાની મજા જો. એનો આનંદ અનુપમેય છે, એની લીજત અવર્ણનીય છે, એનો રસ અન્યત્ર અપ્રાપ્ય છે.

સમેતશિખરને માર્ગે ^૧

(૨૫)

ઝલુવાલુકા (ખગલ) થી આગળ વધ્યા મૂર્યોદય થઈ ગયો હતો પક્ષીઓ ચાંચે તરફ ઊડી ગયા હતા વૃક્ષની ઘટાઓ પોતાની છાયા સહક પગ નાખતી હતી આખો રસ્તો ખાધેલો અને સાફ જણાતો હતો પહોળા ગાડાની હાલ લાગી હતી પોપ માગનું આકાશ તદ્દન નિર્મળ હતું જે દિવસ પહેલાં વરમાદ થઈ ગયો હતો, તેથી જમીનમાં ઠંડક અને પોપ મામની ટાંઠ જાનનેનો અહયોગ વયો હતો ગન્ધ જોવરકોટથી નગીને લાકી લઈ લેવ ગગમ 'ચલના જરૂર જાહે, તાકુ કૈમા નોવના' જોવનાર મુમુમ માથે પાલ-ગમન કાંવા માડ્યું જોગનાની જરૂર હોય તો ગાડાની મજરડ હતી, પણ પ્રભાતના આનંદનો લાલ લે ॥ અને ત્રિયાંક પદમા ચાલી ગેલી નર્થાને નપટ અકપ આપના મન તવરી નહુ હતું મુમુમ ત્રિનામુ હતા અને લાઈડ અવયામી પણ હતા તેમણે પણ 'ધડી ધડીકા-પલ પલકા-લેખા લીધા જાયગા' એ મદેશો માખળો ત્યાગથી લાઈડ પાલ જનાની ટ્સુકતામાં પડી ગયા હતા ચાત્રાગુમમુદાયને પહોળા ગળી અમે જાને સમેતશિખરને માર્ગે આગળ વધ્યા મારે પાર્થનાથના શિખરો અને જાને જાનુ ॥ વૃક્ષઘટા-એકને

૧ ૫ ૭૩ મા રૂર થતો ઝલુવાલુકાને લીધે નો લેખ ન ૬૯૨ ॥ દરો, તેના અનુસંધાનમાં આ લેખ થાવેલ.

ચક્ર સન્મુખ રાખી, બીજાનો આશ્રય કરી, શાંત નિર્જન સ્થાનમાં અમે આગળ વધ્યા તે પ્રસંગે અમારી વચ્ચે કેટલીક વાતચીત થઈ તેનો સાર અત્રે નોંધી લીધો છે. સગવડ ખાતર આપણે ગાન કરનારને સુસુક્રુ અને સાંભળનાર વિચારકને પંથીના નામથી યોગબંધુ. તેઓ બન્ને વચ્ચે ઘણેલી વાત નીચેની મતલબની હતી:—

પંથી:—‘આ માર્ગ ખડું સુંદર છે. વનરાણ વિકસી રહી છે. પક્ષીઓ શાંત મધુર અવાજ કરે છે. સૂર્ય પ્રકાશી રહ્યો છે પણ ગરમી જણાતી નથી. ભૂમિની પવિત્રતા મનને પ્રમોદ કરાવે તેવી છે આપણે આગળ ચાલ્યા જઈએ અને અંતરાત્માની શાંતિનો અનુભવ કરીએ’

સુસુક્રુ:—‘આપ કહો છો તે તદ્દન સત્ય છે. યોગમાં સ્થાન પસંદ કરવાની જે વાત કહી છે, તેનો આંતર હેતુ આપણે અનુલવીએ છીએ મને લાગે છે કે આપણે જેમ જેમ આગળ વધશું તેમ તેમ યોગના ત્રીજા અંગ આસનને અંગે સ્થાનની વિશિષ્ટતા સ્પષ્ટ થતી જશે આપના ખ્યાલમાં હશે કે યોગસાધનામાં સિદ્ધક્ષેત્રો, પર્વત ઉપરના શાંત ભાગો, દરિયાના કાંઠાઓ, અરાણ્યના છાંયે પ્રદેશો, મોટાં ઉદ્યાનો, નદીઓનાં સંગમસ્થાનો વિગેરેનું શાંત વાતાવરણ પસંદ કરવા પર ખાસ સાર મૂકવામાં આવ્યો છે. શાંત વાતાવરણ આત્માને ખડું અસર કરે છે એમ લાગે છે.’

પંથી:—‘આપનું કહેવું યોગ્ય છે. શાંત સ્થાન અને અનુકૂળ હવા યોગસાધનામાં ખડું અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. હું તો તમારા પ્રભાતના ભૈરવ પર જ વિચાર કર્યા કરું છું. તમે ‘ચલના જરૂર બાકું, તાકું કેસા સોવના’ એમ બોલી

મને મોટા વિચારમાં નાખી દીધો છે એ પદ આપે જેમ જેમ વાગવા ગાયું તેમ તેમ મને નવા વિચારો આવતા ગયા અને હવે પણ તેજ વાત મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે’

સુમુક્ષુ — ‘આપ એટલા જાણી શુ વિચારમાં પડી ગયા? મેં તો એક મજાતમાં ચોગીના પદ્મ ગાન કર્યું હતું આપના મનમાં જે વિચારો આવ્યા હોય તે જણાવો તો મને પણ આપના વિચારોનો લાભ મળે’

પથીએ મનમાં ઘોળાતા વિચારોનો માર કહી સંભળાવ્યો, તેણે ‘ચવન’ નો ખ્યાલ આપ્યો, આખું વિશ્વ આજુ જતુ હોય એ વાત જણાવી, ડેટલાકના ચવનો સાધ્યના ઠેકાણા વગરના અને ડેટલાકના આવી દોડીને ગોળ વર્તુળમાં ફરનાગ જણાવ્યા, ઘોડા પ્રાણીના ચવનો માધ્યમે લક્ષીને થતા જતાવ્યા અને ડેટલાકના ચલનો સાધ્યને જાણ્યા છતાં પાછા પડી જતા દોય, જ્ઞાની આલુમાલુના આકર્ષક તરનોમાં લપટી જતા દોય અને માધ્યમે વિમરી જતા દોય તેવા જણાવ્યા, પોતાનું માધ્ય તુ ત માટે અને અતિમ શુ છે તે જણાવ્યું અને પછી તે પગ વિચારણા આણી

સુમુક્ષુ — ‘જાણુ! આવા એક વાતુ પદ પગ તમે તો ઘણો વિચાર કર્યો માર પ્રજ્ઞ કર્યો અથવા માર ગોધી કાઢવો એ કર્ન યોગેણા જતાવે છે ત્યારે માપના કહેવા પ્રમાણે આપણે તો આ-આ જ કરીએ છીએ, એવું આપણે તો આપણા માધ્યે પડેલી જવાના-એમ નહીં થયું કે નહિ?’

પથી — ‘એમ ચો-અ ન કરી ચમય માધ્યમે લક્ષ્યમાં ગળી તે તરફ મીધુ પ્રયાણ થાય, માર્ગમાં આવતી લાલનોમાં ફરી ન જવાય, તો માધ્યે જવાનો માર્ગ ટૂંકો થતો વાય

ખાળતોને અગે હોય તો કેટલીક વાર ઊંડી સમજ વગરના પ્રાણીને વિના કારણ ધર્મીષ્ટ મનાવવાનો દાવો કરાવનારાં થાય છે, સસાર વધારનારાં થાય છે અને પરિણામે અત્યંત નુકશાન કરનારાં નીવડે છે. અન્યની પરીક્ષામાં સુશકેલી કહી તે ખરી છે, પણ તે સંબંધી એક વાત વિચારવાની છે: અન્યની પરીક્ષા કરવાની આપણને જરૂર શી? આપણે અધિકાર કયો? આપણે આપણી પોતાની પરીક્ષા કરીએ તો ખસ છે, અને તેને માટે જુદાં જુદાં સાધનો છે, એ આંતરદશામાપકયંત્ર (inner barometer) નો ઉપયોગ કરી આપણું સંભાળીએ તો ઘણું છે. વિશિષ્ટ અધિકારીઓ અન્યને સંભાળી લેશે.’

સુસુક્ષ્મ:—‘પણ ભાઈ! વ્યવહારમાં એમ તો કેમ ચાલે? આપણને ધાર્મિક તેમજ સાંસારિક ખાળતમાં અન્યના સસર્ગમાં તો આવવું પડે જ. આપણે કાંઈ હજી સર્વ સંગત્યાગ કર્યો નથી, તો પછી આપણે અન્યની પરીક્ષા કરવાના પ્રસંગો અને સાધનો લક્ષ્યમાં રાખવા જોઈએ.’

પંથી:—‘તમે કહો છો તેવા જરૂરી સંવ્યવહાર માટે પરીક્ષા કરવાનાં ઘણાં સાધનો છે. આંતરદશા કેવી છે તે પ્રસંગે જણાઈ આવે છે. ખાસ કરીને રાગદ્વેષની પરિણતિ કેવી છે તે જોવાથી, જરા વધારે પરિચયથી સામાની પરીક્ષા થાય છે, પરંતુ એ પરીક્ષા છેવટની તો નજ હોઈ શકે. કારણકે કેટલાંક પ્રાણીઓ માયાના જોરથી છેતરપીંડીને (પરવંચનાને) પણ પરાકાષ્ઠા મુઠી લઈ જઈ શકે છે જરૂર પૂરતી પરીક્ષા કરવા માટે સામાની આંતર દશા તપાસવી, સંસારરસિકતા જોવી, સ્વાર્થ અને ત્યાગ વચ્ચે વિસંવાદ

આવે ત્યારે તે જ્યો માર્ગ આદરે છે ત તપાસવો અને
ખાકી તો પોતાનો જ બહુ વિચાર કરવો કેમકે પોતાને
માટે ઘણું ચિન્તાનું છે, બહુ તપાસવાનું છે, ઘણું ખ્યાલ
કરનાનો છે અન્યની ચિન્તા કરવાનો વખત (ટાઇમ) પણ
નથી, કુરમદ પણ નથી અને જામ કાચુ વગર જરૂર પણ
નથી જીવનદાળ બહુ દૂર છે અને જર્જર્યો બહુ જે
આત્મોન્નતિ માટે બહુ કંપા જેવું છે, તેમા પારકી પગાત
તે વ્યા જી નકાય? તનાર પ્રભાતનું પ્રેરક વાન્ય
યાદ કરો.'

મુમુક્ષુ — 'ત્યારે તમને એમ લાગે છે કે આપણે
આપણો પોતાનો જ વિચાર કરવો, અન્યની દરજાર વરતી
નહિ, તેઓના મુખદુષ્ણ પુ જ્યાવ કરવો નહિ, તેઓને
આપણી સાથે ચલન કરાવનાનો પ્રયત્ન પણ કરવો નહિ?'

પ્રશ્ન — 'આપ મારા શબ્દો જરાખર સમજ્યા નથી
અથવા જાણીને ખોટી રીતે ખેંચી જાઓ છો. મારા કહેવાનો
સાવાર્થ એ છે કે આપણે આપણા નિઝાસ માટે ઘણું કરનાનું
છે, તેથી અન્યની પરીક્ષા માટે બહુ મમય વ્યતીત કરવાની
કે તદ્વિષયે ચિન્તા કરવાની જરૂર છે અવકાશ નથી ખાકી
અન્યને ચલન કરાવવા, તેઓ પગ ઉપડાવ કરવા, તેઓને
વાસ્તવિક મુખી કરવા પ્રયત્નો કરવા, એ તો આપણા
વિકાસના પ્રબળ સાધનો છે, આત્મા અસુઠ હોઈ ન પહોંચે
ત્યા સુધી જરૂરના છે, એટલું જ નહિ પણ અનિવાર્ય છે
સમજન પુરુષોની વિશ્વતિઓ પરોપકાર માટે જ હોય છે.'

મુમુક્ષુ — 'ત્યારે તો આપણા અભિપ્રાયો તદ્દન મળતા
આવે છે મારા કહેવું પણ એજ છે કે આ દુકા જીવનમાં

ખને તેટલો પરોપકાર કરવો અને લક્ષ્ય આત્મા તરફ—આંતર દશા તરફ રાખવું. હવે મારે તમને એક બીજી જ વાત પૂછવાની છે: તમે ‘ચલન’ અને ‘સોવન’ને અંગે જે લાંબાણુ વિચારો જણાવ્યા, તેની અંતિમ હદ ક્યાં આવે છે ? ક્યાં સુધી ગાદ્યા કરવું અને પછી શું ?

પંથી:—‘આપની વિચારણા ઘણી સુંદર છે. ચલનનો ઊલટો લાવ સોવન (સુવાનું) નથી, પણ સ્થિરતા છે ચલનને અંતે સ્થિરતા આવે ત્યાં ચલનની અંતિમ હદ આવે છે, અને ચલનને અંતે ‘સોવન’ આવે ત્યાં માત્ર ટુંક સમય માટે ચલનનો અટકાવ છે, અને તે પસંદ કરવા લાયક નથી. સ્થિરતા અંતિમ સાધ્ય છે, જ્યારે ‘સોવન’ એ માત્ર બ્રેક છે. રેલ્વેના એંજીનને બ્રેક દરેક વખતે અટકાવે ત્યારે શું થાય છે અને સ્ટીમ (વરાળ) કાઢો નાખે ત્યારે તેનાં ચક્રોની શી સ્થિતિ થાય છે તે વિચારશો તો ચલન, સ્થિરતા અને સોવન વચ્ચેનો તફાવત ખ્યાલમાં આવી જશે.’

મુમુક્ષુ:—‘આપની એ વાત તો સમજાણી, પણ એ રીતે ક્યાં સુધી ગાદ્યા કરવું અને પછી શું ? એ મારા પ્રશ્નનો જવાબ મળ્યો નહિ.’

પંથી:—‘આપના એ સવાલનો જવાબ પણ આવી ગયો અંતિમ સાધ્ય શાશ્વત સ્થિરતા છે, એ પ્રાપ્ત્ય છે, એ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આત્માની સાથે લાગેલી સ્ટીમ તદ્દન નીકળી ગયેલી હોય છે, આત્મા સ્વતઃ શુદ્ધ સ્ફટિક દશામાં આવી જાય છે, અને પછી એ દશામાં કાયમ રહે છે. રેલ્વેના એંજીનમાં અને આત્મામાં પછી સામ્ય રહેતું નથી. એંજીનમાં વળી ફરીવાર સ્ટીમ તૈયાર કરાય છે, પણ આત્માને સ્થિરતા

મળ્યા પછી સ્ત્રીમ ચઢતી નવી, એ એની માધ્ય દશામા સ્થિત રહે છે, પન્ન શાતિનો અનુભવ કરે છે અને સર્વ પ્રકારના સુખ, દુઃખ, પ્રપચ અને ગ્ણપટ્ટીને દૂર કરે છે આ કાયમની સ્થિતિ છે, એને માટે ચવનો બહુ જરૂરી છે, માત્ર તે યોગ્ય પ્રકારના અને માધ્ય તત્ત્વ લઈ જનારા હોવા જોઈએ.

સુસુક્ષ્મ — ‘એક બીજી વાત જ ચવનો તદ્દન અટકી જાય અને પછી તો બેઠી ગ્દેશાનુ, એટલે એમા મનની આનંદી હશે ? મને તો ચવનોમા એક જાતનો આનંદ આવે છે.’

પ્રથમ — ‘એક મમાગ્નિજ્વાલા છે નિવૃત્તામા જે આનંદ છે, શાંતિ છે, સુખ છે, અવિનાશીના છે, તેનો ખ્યાલ સસાનીજીવને આવવો અગત્ય છે, અને આજો વખત ચામ્યા કરવામા પણ તો આનંદ છે ? તમે ચવનોમા મન કરો છો તે તો તદ્દન ન્યૂન છે અને ઘણીજરૂરી મન તો પૈદ્દગલિ- જે ખાવાપીવામા, ઘરગાઠ વમાવવામા, ઇન્દ્રિયના ભોગો ભોગનમા કે માનપ્રતિષ્ઠા મેળવવામા તો જગપત્તુ દમ લેવું નવી એને માટે ચક્રન ધાય તેને તો આપની વાચન વિક ચવનની વ્યાખ્યામા આનંદ પણ નથી એવા ચક્રનો તો આત્માને પાછા પાડનાર છે, અધ પાન ક્રમવતારા છે, સસાન તત્ત્વ લઈ જનાર છે એ ચક્રને પશ્ચિમામે તો શક્તિના ઉપર ઉપરના ભોગો મને ત્યાં મન સુખ માને, બીજી એનો વિયોગ ધાય એટલે મહા માન દૃષ્ટ ધાય, મોટો ક્રમવત ધાય અને મન અન્ય ધારા પછી જાય એવા ચક્રનો તો વિચાર કરવો પાત્ર ઉચિત નથી વિશુદ્ધ

ચલનોના વિચાર કરીએ તો એમ ને એમ ક્યાં સુધી ચાલ્યા કરવું ? ચાલ્યા કરવાનું જ હોય અને સાધ્ય ન હોય તો કોઈને તે પસંદ આવેજ નહિ સૂઝ રહેવાની વાત તો ચલતની સરળામણીમાંજ ગમે તેવી છે, કામ કર્યાની આખરે સૂવું પસંદ આવે, બાકી માદાને તેનો અનુભવ પૂછીએ તો સૂઈ રહેવામાં પણ કંટાળો જ છે. આથી આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા થાય તે સાધ્યે યોગ્ય ચલનો થાય તેમાં જ મજા છે અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ તેનો ખરો અનુભવ થાય તેમ છે.’

સુસુધુ:—‘ચલનો બે પ્રકારનાં છે, તે વાત તો સમજાય છે, પણ સંસારનાં ચલનો તરફ આત્મા કેમ પ્રેમ બતાવતો હશે ? સમજીને નુકસાન થાય તેના માર્ગે અહણ કરનારને હહાપણવાળો તો ન જ કહી શકાય ?’

પ્રશ્નકર્તા:—‘એ તો સ્પષ્ટ વાત છે. કપાય અને રાગ-દ્વેષની અસર તળે અને મોહનીય કર્મના પ્રબળ ભેરથી આત્માની શુદ્ધ દશા તદ્દન અવરોધ ગયેલી છે, અને તેને પરિણામે એવાં ચલનો સાધ્ય તરફ રહેવાને બદલે સંસાર તરફ થાય છે અને દુઃખના સંયોગોમાં ફેરવાઈ જાય છે. સંસારનાં ચલનો બે નીચે લઈ જનારાં ન હોય તો પ્રત્યેક દોડાદોડ કરનાર આખરે સ્થિર થઈ જાય અને તેથી વધારે દોડાદોડ કરનાર જલ્દી સાધ્યે પહોંચી જાય આથી મને તો એમ લાગે છે કે સાધ્યને અનુલક્ષીને જે દોડાદોડ કરે છે તે સાધ્યને નજીક કરે છે, જે ભોગ માન કે મોહની ઈચ્છાથી કે અસરથી ચલનો કરે છે તે સંસાર તરફ જાય છે, સાધ્યથી દૂર જાય છે. આવી દોડાદોડી ક્યાં સુધી પાલવે ? બહુ

વિચારવા જેવું છે, ઘણું સમજવા જેવું છે આપણા શરીર સામે જોઈને, શરીરની અદર જોઈને, હૃદય-મગની પરીક્ષા કરીને શુદ્ધ રમ પીવા લાયક છે'

સુસુક્ષ્મ — 'ત્યારે સર્વ પ્રાણીઓ ઠહાપણથી દોરાય છે એમ તો ન જ દેહી શકાયને ?'

પૃથ્વી — 'નહિજ ! ઘણા પ્રાણીઓ રાગ દેવ કે મોહની અસર તળે તદ્દન મૂર્ખાઈ લેવા કાર્યો કરે છે, આત્માને પાછા હઠાડનાર માર્ગો આદરે છે અને જાળ જીવાને યોગ્ય વર્તન કરે છે એમા શુદ્ધ સાધ્યને માર્ગે માત્ર સાધ્ય પ્રાપ્તિના એકજ અતિમ સાધ્યથી, મન કે મોહની ગણુના કાર્ય વગર કાર્ય અકિત કરનારા તો વીરલા જ નીડળે છે અને આ માર્ગ વીજલાઓ માટેજ છે, શૂન્વીરો માટેજ છે નગ્નમા પદખટ કરતા, જેન્મા લહેર માનનારા, વિષ્ટામા લપટાઈ જહેલા માટે આ માર્ગ નથી વીરનો માર્ગ વીરો માટે જ છે'

સુસુક્ષ્મ — 'તમે વાત કરતા પાછા અવગણિક શબ્દોમા ઊતરી જાઓ જે, અનૂતમા આવી જાઓ છે આપણે ગાત રીતે અર્થા કરવાની છે મારે તમારી પાસેથી ઘણા વિચાર અર્થા દાગ જાણવા જે, અપેટ કરવા છે આપ આપણી વ્યવહારુ ભાષામા જ વાત ચલાવના કૃપા કરશે આ ચવનના વિષયમા મને ખહું મજા આવી છે આપણે આવતી ઠાવે ગિરિરાજની યાત્રા જરુ ત્યારે ડાર્વીનનો વિદ્યમવાદ (Theory of Evolution) અને તમે જહેવા ચલન-સ્થિરતા અને સોવનમા શો તજાવત છે અને સસારરસિડતા અને સાધ્યલક્ષ્યમા કેટલો અતર જહેવો છે તે પર વિચાર કરજુ આપ જગ સર્વથી છૂટા પડી મારી માથે ચાલશે ?'

પ્રશ્ની:—‘મેં અલંકારિક ભાષામાં વાત ન કરવા નિર્ણય જ રાખ્યો છે છેલ્લા બે ચાર વાક્યો કહ્યાં તે સ્પષ્ટાર્થ વાળાં છે, છતાં તમે ચેતવણી આપી તે બહુ ઠીક કર્યું. આવા તત્ત્વચિંતવનના વિચારો અલંકારમાં ઊતારી દેતાં ઘણી વાર નકામી અવ્યવસ્થા અથવા અસ્તવ્યસ્તતા થઈ જાય છે, અથવા ખોટા વાદવિવાદ ઉત્પન્ન થાય છે. દૃષ્ટાન્તની તો જરૂર પડશે જ, દાખલા તરીકે મારે આજે એન્જીન-સ્ટીમ-એક વિગેરેની વાત કરવી પડી હતી, પણ ભાષા સાદી રાખવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે અને ચીવટ રાખવાથી તેમ થઈ પણ શકે છે. આપે ડાર્વીનના સિદ્ધાન્તને આગળ કરી જે વાત શરૂ કરી તે બહુ સુંદર છે. આપણે અનુકૂળતા પ્રમાણે કાલે તે વિષય પર વાત કરશું અને આ આત્મ-અલનના વિષય પર તમારી સાથે વાત કરતાં મને પણ ઘણું જાણવાનું મળશે આપણી સાથે જે ચર્ચામાં રસ લઈ શકે તેનેજ સાથે લેશું અથવા આપણે જૂદા જ ચાલશું. આ ભૂમિની શાંતિ આપણને ઘણો આનંદ આપે છે, મગજને પ્રકુલ્લિત બનાવે છે અને કેટલીક અંતરની ગૂંચવણોના નિકાલ કરાવી નાખે છે.’

આમ વાત ચાલતી હતી તેટલામાં પછવાડેના યાત્રાળુઓ આવી પહોંચ્યા. એક નાના ગામડાનું પાદર દેખાવા લાગ્યું, શ્રી પાર્શ્વનાથની જયઘોષણા ચારે તરફ થઈ રહી અને ગાડીઓના શબ્દની અંદર તેમજ ચાલનારથી ઊઠતી ધૂળની અંદર અમારી વાર્તા શમી ગઈ. અમારે આ સ્થાન પર બાવાનું હતું, તેથી તેને યોગ્ય તૈયારીઓ ચાલી અને ઉન્નતભાવનાભાવિત જીવો દેહચિંતામાં પડી ગયા.

આ લેખકની અન્ય કૃત્તિઓ

—(૦)—

શ્રી અધ્યાત્મકહેપ-દ્રુમ

સુનિમુદ્રસૂચિ રચિત ઈર્ષાના જીવન ચન્દ્રિત, અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા અને ઉપયુક્તતા, ચોપાઈ અને વિસ્તૃત વિવેચન માથે ૩૧ ૨-૮-૦

પકિત વીગવિજય જીવન અને કૃત્તિઓ

તે ૫૦ ઉપવર્ગ થયેલા સાધનો દ્વારા વિવેચન ૦-૨-૦

શ્રી ઉપમિતિ ભવ પ્રપચા કથા

ભાગ ૧-૨-૩ પ્રસ્તાવ ૧ થી ૮ શુદ્ધગતી ભાષા વતણુ વિસ્તારથી નોટ વિવેચન માથે ત્રણે ભાગ મળી લગભગ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૪૦૦ આખા મમારને ચિત્ર રૂપે રમુ કરનાર, જ્ઞાનદર્શનચારિત્ર-ગ્લનત્રયથી ભરેલ અમાધાગણુ તત્ત્વજ્ઞાન અને નીતિ દર્શાવનાર અપૂર્વ અથ ત્રણે ભાગની કિ ૩૧ ૬-૮-૦

શ્રી મિદ્ધર્ષિ

શ્રી ઉપમિતિ ભવપ્રપચા કથા અથનુ મહત્ત્વ, અથગર શ્રી મિદ્ધર્ષિગણિનુ જીવનવૃત્ત અને દશમી શતાબ્દમા જનનાની પગિસ્થિતિ દર્શાવનાર ઉપોદ્ધાત રૂપે ચોખ્ખાએલ અથ મૂલ્ય ૩૧ ૩-૦-૦ શ્રી ઉપમિતિ કથા ભાષાતરના ત્રણ અથા અને આ અથને માવે લેનારને ૩૧ ૧૦૫ પડે છે

શ્રી શાંત સુધારક

વિનયપ્રિય ઉપાધ્યક્ષકૃત બારલાવના, મૈત્રી, પ્રમોદ, કંઠણા
તૃપ્તિપૂર્ણ માધ્યસ્થ પર વિસ્તારથી વિવેચન. અંતકર્તાના
ચરિત્ર સાથે બે વિભાગમાં પ્રત્યેક વિભાગનો રૂ. ૧-૦-૦

વ્યવહાર કૌશલ્ય

ભાગ ૧-૨ એ લેખોનો સંગ્રહ. પૃષ્ઠ ૨૦૦ બાંને
વિભાગની સાથે કિંમત રૂ. ૦-૬-૦

આનંદધન પદ્ય રતનાવળી

શ્રી આનંદધનજી ૫૦ પદ્ય પર વિવેચન અને લેખક
યોગીનું ચરિત્ર અને તે પર વિચારણા. હાલ
અનુપલબ્ધ. રૂ. ૩-૦-૦

જૈન દૃષ્ટિએ યોગ

યોગની ભૂમિકા પર વિવેચન. આઠ દૃષ્ટિ. હેમચંદ્રાચાર્યા-
દિનાં યોગસ્થાનો વિભાગ પ્રથમ ૦-૮-૦

ઉપરનાં સર્વ પુસ્તકો ઉપર ટપાલ કે રેલ્વે પાર્સલ
ખર્ચ અલગ સમજવું.

એ સર્વ ગ્રંથો શ્રી જૈનધર્મ પ્રસારક સભા ભાવનગર
અને પ્રસિદ્ધ બુકસેલરોને ત્યાં મળે છે.

